

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๔ เรื่อง

รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

The form of Buddhist Tourism of Monk The forest Temples
in the North eastern Part of Thailand

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Mental and Widom Development Progress of Forest's Monk for Buddhists
Tourist Encouragement in the Northent

โดย

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร.

พระครูสิริสุตตากรณ, ดร.

พระวิมาน คมกীরปญโญ, ดร.

พระครูธรรมธรสิริวัฒน์ สิริวฑฒโน, ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760180

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๔ เรื่อง

รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

The form of Buddhist Tourism of Monk The forest Temples
in the North eastern Part of Thailand

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

กระบวนการพัฒนาจิตใจและปัญญาของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Mental and Widom Development Progress of Forest's Monk for Buddhists
Tourist Encouragement in the Northent

โดย

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร.

พระครูสิริสุตาภรณ์, ดร.

พระวิมาน คมกীরปญโญ, ดร.

พระครูธรรมธรสิริวัฒน์ สิริวฑฒโน, ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760180

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub- Research Report 4

The form of Buddhist Tourism of Monk The forest Temples in the North eastern Part of Thailand

Under Research Program

Mental and Widom Development Progress of Forest's Monk for Buddhists
Tourist Encouragement in the Northent

By

Phramahā Natthakitti Anārado, Dr.

Phrakrusirisutaphorn, Dr.

Phraviman Gambhīrapañyo, Dr.

PhraKruDhammatonSirivath Sirivaddhano, Ass.prof.,Dr.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Ubon Ratchathani Campus

B.E. 2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760180

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ชื่อรายงานการวิจัย:	รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
ผู้วิจัย:	พระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร. ,พระครูสิริสุตาภรณ์ ,ดร., พระวิมาน คมภีรปญโญ, ดร.,พระครูธรรมธศศิริวัฒน์ สิริวฑฒโน, ผศ.ดร.
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาของการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผลการวิจัยพบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน เป็นทางเลือกหนึ่งของนักท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะพระสงฆ์สายวัดป่ามีปฏิปทาน่าเลื่อมใสจนเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไป จึงเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่ทรงคุณค่า และเป็นแรงดึงดูดความสนใจให้ประชาชนเดินทางเข้าถวายสักการะแก่พระสงฆ์สายวัดป่า แม้ว่าปัจจุบันท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ก็ยังมีนักท่องเที่ยวเข้าไปท่องเที่ยวในวัดของท่านเป็นจำนวนมาก จนกลายมาเป็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความนิยมอย่างสูง แต่จะมีปัญหาเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการนักท่องเที่ยว การดูแลรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยว ระบบการรักษาความปลอดภัยที่ยังไม่ดีพอ สิ่งอำนวยความสะดวกที่ยังไม่เพียงพอ และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่ไม่เหมาะสม

รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่วิจัย ทั้ง ๖ แห่ง พบว่า มี ๑๔ รูปแบบ คือ การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม การศึกษาธรรมะ การเรียนรู้แหล่งเรียนในวัด การสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวประวัติ/ผลงาน การท่องเที่ยวเยี่ยมชมปฏิบัติและสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตพระสงฆ์สายวัดป่า การพักผ่อนหย่อนใจ การแสวงบุญ การท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพ การศึกษาวิถีชีวิตพระสงฆ์สายวัดป่า การเยี่ยมชมศิลปะ/จิตรกรรม และการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

จากการวิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้นำเสนอ ๖ กลุ่มยุทธศาสตร์ คือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๑ : ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๒ :

ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๓ : ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๔ : ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของ
พระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๕ : ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ
กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๖ : ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัด
ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Research Title: The form of Buddhist Tourism of Monk The forest Temples in the North eastern Part of Thailand

Researchers: Phramahanuttakitti Anarato, Dr.,Phrakrusirisutaphorn, Dr., Phraviman kumpeerapunyo, Dr., PhrakruThummathonsirivat sirivattano, Ass.prof.,Dr.

Department: Mahachulalongkhornrajavidyalaya University
Ubon Ratchathani Campus

Fiscal year: 2560 / 2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkhornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The work of research "**The form of Buddhist Tourism of Monk The forest Temples in the North eastern Part of Thailand**" there is the objective for study the state and a problem of something tourist manner Buddha attraction in the Buddhist priest late forest temple in the Northeastern for study tourism manner Buddha format in the Buddhist priest late forest temple in the Northeastern and for present tourism manner Buddha strategy in the Buddhist priest late forest temple in the Northeastern

the research result meets that manner Buddha tourism in the Buddhist priest late forest temple in the Northeastern in now be one way choice of popular tourist from a tourist comes to since the past until now because the Buddhist priest late forest temple has mode of respectable until practices is that respect believe in of general people then tourism manner Buddha resource that is valuable and interest gravity gives people travels to reach dedicate worship to the Buddhist priest late good the ivory although in now you will die a picture goes to then follow but still have a tourist enters to travel in your temple greatly until change to come to manner Buddha tourism again the one format popular highly but will get into trouble about tourist attraction administration tourist serve resource maintenance tourism preservation safety system still not good ? facilities still not enough and the behaviour of a tourist still inappropriate suit ?

A hole is like model manner Buddha tourism in the Buddhist priest late forest temple in the Northeastern in the area researches 6 both of meet that there is 14 the format namely manner tourism ministers to smoke dharma education place learning

studies in a temple holy thing rite manner palace tourism manner culture tourism history tourism works the tourism sees the mode of practices and the thing at about the way of life in the Buddhist priest late forest temple recreation pilgrimaging the tourism for the health way of life education in the Buddhist priest late forest temple the visit sees [praise] the arts painting and manner tourism condemns a science

From the research meets that strategy in manner Buddhist tourism of the Buddhist monks late forest temple in the Northeastern then get present 6 strategy group be 1 strategy group for example the strategy in the sense of tourist attraction manner Buddhist conservation of the Buddhist monks late forest temple in the Northeastern 2 groups are for example the strategy in the sense of tourism manner Buddhist conversation of the Buddhist monks late forest temple in the Northeastern 3 strategy groups are for example the strategy in the sense of tourist attraction manner Buddhist development of the Buddhist monks late forest temple in the Northeastern 4 fight groups for example the strategy in the sense something the integration travels Buddhist manner of the Buddhist monks forest temple in the Northeastern 5 strategy groups for example strategy group in the sense of the revelation flat the Buddhism in the format of manner Buddhist tourism in the Buddhist monks late forest temple in the Northeastern and 6 strategy groups for example strategy in the sense of watching is careful a problem from manner Buddhist tourist in the Buddhist monks late forest temple in the Northeastern

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์ โดยได้รับความร่วมมือและความช่วยเหลือของหลายฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสและสนับสนุนการทำวิจัยครั้งนี้ รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาผลงานทางด้านวิชาการแก่คณาจารย์ด้วยดีเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณเจ้าอาวาสในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง คือ ๑) เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๒) เจ้าอาวาสวัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๓) เจ้าอาวาสวัดอรุณบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ๔) เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๕) เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ๖) เจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ที่ท่านได้เมตตาอนุเคราะห์พื้นที่และข้อมูลสำคัญในการวิจัย รวมทั้งขอขอบคุณประชากรกลุ่มเป้าหมายทุกท่านที่ได้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ในฐานะหน่วยงานต้นสังกัด ที่ได้ให้การสนับสนุนด้วยดีเสมอมา ขอกราบขอบพระคุณพระเทพวราจารย์, ดร. (ศรีพร วรวิญญู) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี กราบขอบพระคุณพระครูกิตติคุณโณภาส ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี ที่ท่านได้ให้การสนับสนุนการวิจัยด้วยดีเสมอมา และขอขอบคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้ช่วยขัดเกลาเนื้อหางานวิจัยนี้ให้ถูกต้อง รวมทั้งขอขอบคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่ไม่สามารถเอ่ยนามได้ครบทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร. และคณะ

๑ กรกฎาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๔
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๕
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๕
๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๘
๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย.....	๘
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙
๒.๑ ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๙
๒.๑.๑ ความหมายของการท่องเที่ยว.....	๙
๒.๑.๒ ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๑๐
๒.๒ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๑๓
๒.๒.๑ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวทั่วไป.....	๑๓
๒.๒.๒ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๑๗
๒.๓ ประเภทของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๑๙
๒.๔ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๒๑
๒.๔.๑ รูปแบบการท่องเที่ยวทั่วไป.....	๒๑
๒.๔.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๒๔
๒.๕ ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๒๗
๒.๖ ความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ.....	๒๙
๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๓๑

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๓๗
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๓๗
๓.๒ พื้นที่การวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๓๘
๓.๓ เครื่องมือการวิจัย.....	๓๘
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย.....	๓๙
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๔๐
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๔๑
บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....	๔๒
๔.๑ สภาพและปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๔๒
๔.๑.๑ บริบทการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในพื้นที่วิจัย.....	๔๒
๔.๑.๒ สภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๖๘
๔.๑.๓ ปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๘๖
๔.๑.๔ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๙๖
๔.๑.๕ ปัญหาแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๙๙
๔.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๐๑
๔.๓ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๕
๔.๓.๑ ประเด็นหลักในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๕
๔.๓.๒ ระยะเวลาของการดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์.....	๑๑๖
๔.๓.๓ เสนอแผนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๑๖
๔.๔ สรุปยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๓๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๓๖
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๓๖
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๔๘
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๔๙
บรรณานุกรม.....	๑๔๓
ภาคผนวก.....	๑๖๒
ภาคผนวก ก บทความการวิจัย.....	๑๖๒
ภาคผนวก ข. กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๘๒

ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้มาแล้ว กิจกรรมที่ได้ดำเนินการและผลที่ได้รับ.....	๑๘๔
ภาคผนวก ง หนังสือออกในการดำเนินการวิจัย.....	๑๘๗
ภาคผนวก จ แบบสัมภาษณ์.....	๑๙๓
ภาคผนวก ฉ ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย.....	๒๑๑
ภาคผนวก ช หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์.....	๒๕๖
ภาคผนวก ซ แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๕๗
ประวัติผู้วิจัย.....	๒๖๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	ภาษาไทย
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	ภาษาไทย
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	ภาษาไทย
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	ภาษาไทย

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	ภาษาไทย
ที.ม.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	ภาษาไทย
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	ภาษาไทย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากสภาพสังคมปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ก่อให้เกิดพัฒนาการและความเจริญทางวัตถุมากยิ่งขึ้น มีการพัฒนาทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ที่ล้ำยุคสมัย และยังมีสื่อรูปแบบใหม่ที่ถูกผลิตขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งยังมีสื่อประเภทยูทูบเกิดขึ้นมากมายในเครือข่ายสังคมออนไลน์ และยังมีการแพร่ระบาดของอบายมุขและสิ่งเสพติดที่เป็นภัยคุกคามสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีแนวโน้มจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ทั้งยังมีการแพร่กระจายค่านิยมใหม่เข้ามาสู่สังคม ซึ่งค่านิยมบางอย่างอาจไม่เหมาะสมกับพื้นฐานของสังคมไทย นอกจากนี้ยังพบว่าวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทยได้ถูกละเลยจากคนรุ่นใหม่ เป็นผลให้อัตลักษณ์ทางสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้คนไทยมีพฤติกรรมการบริโภคนิยมและการลุ่มหลงวัตถุนิยมมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันคนในสังคมก็มีการดิ้นรนและแข่งขันกันสูงขึ้น มีการเอาวัดเอาเปรียบกันและมีความเห็นแก่ตัวมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างหวาดระแวง ทั้งยังมีการก่ออาชญากรรมที่รุนแรงและมีช่องว่างของการก่อเหตุถี่ขึ้น ในขณะที่การเมืองก็ไร้เสถียรภาพ มีความขัดแย้งทางการเมืองที่ฝังรากลึกมาอย่างยาวนาน ทำให้คนในสังคมขัดแย้งกัน และมีการใช้ความรุนแรงต่อกันในรูปแบบที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ส่วนเศรษฐกิจก็มีความผันแปรอยู่เสมอ ทำให้คนตกงานและรายได้ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ ซ้ำยังมีมลภาวะที่มีผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม มีสภาพภูมิอากาศและฤดูกาลเปลี่ยนแปลงไป ทำให้การปรับตัวและการดำรงชีพยากลำบากมากยิ่งขึ้น ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวล้วนส่งผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทำให้ชีวิตตกอยู่ภายใต้แรงกดดันและบีบคั้นมากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดความหวาดกลัว ความวิตกกังวล ความเครียด และโรคร้ายไข้เจ็บแทรกซ้อน ซึ่งจะทำให้ต้องเสียงบประมาณจำนวนมากในการบำบัดรักษา ในขณะที่มนุษย์ประสบกับปัญหาต่างๆ ก็แสวงหาวิธีการแก้ไขและบรรเทาปัญหาด้วยวิธีที่แตกต่างกันไป เพื่อให้มีความรู้สึกผ่อนคลายมากยิ่งขึ้น โดยการท่องเที่ยวก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่ถูกเลือกใช้อาศัยอยู่ในยามที่มีปัญหา ในยามที่ต้องการผ่อนคลายความตรึงเครียด และในสถานการณ์ที่ต้องการความเพลิดเพลินสนุกสนานหลากหลายรูปแบบ

ภาคการท่องเที่ยวจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของทุกสังคม ก่อให้เกิดธุรกิจและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก “สถานการณ์ด้านการท่องเที่ยวของประเทศไทย ตั้งแต่เดือนมกราคม-สิ้นเดือนกรกฎาคม ๒๕๕๘ มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าประเทศไทยจำนวน ๑๗.๕ ล้านคน นำเงินตราเข้าประเทศ จำนวน ๘๑๘,๔๓๙ ล้านบาท คาดว่าตลอดทั้งปีจะมีนักท่องเที่ยว

เข้าประเทศ ๒๙-๓๐ ล้านคน และสร้างรายได้เข้าประเทศราว ๑.๖-๑.๘ ล้านล้านบาทต่อปี”^๑ โดยการท่องเที่ยวมีหลากหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับลักษณะของสถานที่ท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวจะเน้นการท่องเที่ยวประเภทใด เช่น การท่องเที่ยวทางธรรมชาติ การท่องเที่ยวเพื่อความบันเทิง การท่องเที่ยวเชิงสำรวจ การท่องเที่ยวเชิงการศึกษาเรียนรู้ การท่องเที่ยวเชิงการพักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งการท่องเที่ยวทางศาสนา และวัฒนธรรม เป็นต้น

ในประเทศไทยมีสถานที่ท่องเที่ยวที่หลากหลายที่สุดประเทศหนึ่งของโลก มีสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจอยู่ทั่วทุกภูมิภาค รัฐบาลได้รณรงค์ให้คนไทยนิยมการท่องเที่ยวภายในประเทศ โดยใช้คำขวัญการท่องเที่ยวไทยว่า Unseen In Thailand โดยมีการค้นหาสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่อยู่เสมอ สถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับคัดเลือกจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยก็จะได้รับการสนับสนุนและยกระดับไปสู่สากลต่อไป ซึ่งมีความสอดคล้องกับ “ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ที่ได้กำหนดให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพให้มีความเติบโตอย่างยั่งยืน โดยส่งเสริมการกระจายการเดินทางท่องเที่ยวและการเติบโตทางการท่องเที่ยว เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มจังหวัดและภูมิภาค สร้างการรับรู้เอกลักษณ์ของพื้นที่”^๒ โดยมุ่งเสริมยุทธศาสตร์การกระจายนักท่องเที่ยวไปสู่ภูมิภาค เพื่อให้เกิดเม็ดเงินหมุนเวียนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการส่งเสริมอาชีพและเศรษฐกิจในท้องถิ่นที่มีแหล่งท่องเที่ยว ทั้งยังกระตุ้นให้คนในท้องถิ่นรักและหวงแหนทรัพยากรการท่องเที่ยวในท้องถิ่นอีกด้วย “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นระบบเศรษฐกิจของประเทศให้มีความเข้มแข็งและเติบโตอย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันยังสามารถเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านอันจะนำไปสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มาตรฐานร่วมกันอย่างเป็นระบบ ทั้งยังเป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน”^๓ กับต่างประเทศด้วย โดยปัจจัยการท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมจึงเป็นต้นทุนที่สามารถเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและยกระดับการเผยแพร่ทางศาสนาและวัฒนธรรมไปสู่สากลอีกรูปแบบหนึ่ง

ประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม มีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีที่ดึงดูด โดยเฉพาะเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งได้ให้ความสนใจและต้องการที่จะศึกษาปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาและในปรัชญาวิถีชีวิตแบบชาวตะวันออกการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเรียนรู้และการปฏิบัติในทางศาสนา หรือการเดินทางเพื่อการแสวงบุญของศาสนิกชนต่าง ๆ นั้น เป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทาง ดังเช่นพุทธศาสนิกชน เดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ในประเทศอินเดีย หรือแม้แต่คนไทย

^๑ ผู้จัดการรายวัน, นักท่องเที่ยวแห่เข้าไทย คาดสิ้นปีทะลุเป้า ๒๘ ล้านคน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9580000091420> [๑๐ กันยายน ๒๕๕๙].

^๒ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ยุทธศาสตร์กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๔), หน้า ๓๔.

^๓ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทย พ.ศ. ๒๕๕๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ๒๕๕๗), หน้า ๗.

เดินทางไปศึกษาปฏิบัติธรรม ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ตามต่างจังหวัดในเทศกาลต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กิจกรรม ประเพณี และการเรียนรู้ทางศาสนาเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้คนเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ซึ่งนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่งได้เลือกกิจกรรมการเรียนรู้ทางศาสนา^๔ สอดคล้องกับทางการประเทศอินเดียที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยมีนโยบายเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเชิงศาสนาภายในประเทศอย่างจริงจัง “ปัจจุบันทางการอินเดียกำลังให้ความสนใจกับทัวร์เชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาวพุทธ เพราะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธส่วนใหญ่อยู่ในประเทศอินเดีย ทำให้เกิดอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และรัฐบาลอินเดียเริ่มมองเห็นและเข้าใจว่าจะต้องทำอะไรบ้างเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวสำหรับทัวร์เชิงศาสนา เชื่อว่าจะมีนักท่องเที่ยวชาวพุทธปีละ ๒-๓ ล้านคน โดยรัฐบาลอินเดียเรียกโครงการนี้ว่า Buddhist circuit หรือ วงจรชาวพุทธ”^๕ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นต้นทุนการท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศอินเดีย โดยในแต่ละปีสามารถดึงเม็ดเงินจากธุรกิจการท่องเที่ยวเข้าประเทศเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นการแปลงต้นทุนทางพระพุทธศาสนาเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทั้งยังเป็นการเผยแผ่ศาสนาและวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งด้วย โดยประเทศไทยก็มีปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงศาสนาที่มีความโดดเด่นอยู่ทั่วทุกภูมิภาค

เมื่อพิจารณาปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า เป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา เป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทางด้านปัจจัยการท่องเที่ยวทางศาสนา โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ซึ่งเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวในวัดด้วย โดยวัดในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปัจจัยด้านการท่องเที่ยวที่สำคัญอยู่เป็นจำนวนมาก หากได้รับการบริหารจัดการที่ดีก็จะสามารถดึงศักยภาพการท่องเที่ยวเข้าจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ “การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งๆ ที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิถีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย นักท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา”^๖ โดยปัจจัยการท่องเที่ยวทาง

^๔ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโรและคณะ, “รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา”, [ออนไลน์], <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800> [๑๐ กันยายน ๒๕๕๙]

^๕ วอยซ์ ออฟ อเมริกา, อินเดียเริ่มให้ความสนใจสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาวพุทธในประเทศไทย ญี่ปุ่น และประเทศอื่นๆ ที่มีชาวพุทธอยู่ด้วย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.voathai.com/content/india-buddhist-tourism-nm/1606995.html> [๑๐ กันยายน ๒๕๕๙].

^๖ กองแผนและงบประมาณ องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, รายงานการติดตามและประเมินผลการทำงานขององค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น, (ขอนแก่น : องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕.

วัฒนธรรมเชิงพุทธเป็นสิ่งที่คุ้นเคยกันมานาน เพียงแต่ในอดีตคนที่เข้าวัดมักไม่ถูกเรียกว่านักท่องเที่ยว แต่เมื่อพิจารณาจากพฤติกรรมแล้วก็จะเห็นว่า คนบางกลุ่มไม่ได้เข้าวัดเพื่อศึกษาธรรมะเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีพฤติกรรมเป็นนักท่องเที่ยวด้วย ซึ่งคนกลุ่มนี้มีเป็นจำนวนมาก โดยจุดเด่นทางพระพุทธศาสนาของภาคอีสานอีกรูปแบบหนึ่ง คือ การมีพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติกรรมฐานและปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยเป็นจำนวนมาก โดยพระสงฆ์เหล่านั้นท่านได้เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั่วไป ทำให้มีการประชาชนจำนวนมากทั่วประเทศได้เดินทางไปกราบไหว้ ทำบุญ สันทนาธรรม ศึกษาแนวทางการดำเนินชีวิต และปฏิบัติธรรม ตลอดถึงการแสวงบุญกับพระสงฆ์สายวัดป่าในรูปแบบต่างๆ ถึงแม้ว่าบางรูปท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ก็ยังเป็นจุดหมายของนักท่องเที่ยวที่มีความศรัทธาได้เดินทางไปกราบสรีระหรืออัฐิของท่านอยู่เสมอ ซึ่งวัดของท่านได้กลายมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธอีกรูปแบบหนึ่ง ทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ซึ่งสอดคล้องกับ “สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้เสนอให้อาจารย์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทำงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ”^๗

จากสภาพปัญหาและความสำคัญดังกล่าว ทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาในหัวข้อเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” เพื่อให้ได้รูปแบบในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาของการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๒.๒ เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๒.๓ เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

^๗ คมชัดลึก, สกว.หนุน มจร ชงวิจัยจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :<http://www.komchadluek.net/detail/20130808/165421/html> [๑๐ กันยายน ๒๕๕๙].

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

๑.๓.๑ สภาพและปัญหาการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างไร ?

๑.๓.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นอย่างไร ?

๑.๓.๓ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือควรเป็นอย่างไร ?

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกขอบเขตของการวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) ออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้

๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ศึกษา เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำรา เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากสื่ออินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เป็นต้น

โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นต้น รวมทั้งแหล่งข้อมูลอื่น ๆ เช่น อินเทอร์เน็ต, หนังสือพิมพ์, บทความ, งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๒. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาในงานวิจัยนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ มุ่งศึกษาสภาพและปัญหาการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๒ มุ่งศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๓ มุ่งศึกษายุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งแผนกลยุทธ์

ในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเด็นหลักในการวิจัย ส่วนประเด็นที่นอกเหนือจากนี้ถือเป็นประเด็นเสริมเท่านั้น

๓. ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้ ๑) เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ๒) เป็นวัดที่มีปัจจัยการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีลักษณะความโดดเด่น ๓) เป็นวัดที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๔) เป็นวัดที่มีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรม ๕) เป็นวัดที่มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไป ๖) เป็นวัดที่ยังไม่มีการทำวิจัยในประเด็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามาก่อน เมื่อพิจารณาจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวพบว่า มีพื้นที่ที่เข้าหลักเกณฑ์ในการทำงานวิจัย จำนวน ๖ แห่ง จึงได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๔. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ทั้งที่อยู่ในพื้นที่การวิจัยและเดินทางมาเพื่อการท่องเที่ยว โดยจำแนกออกเป็น ๔ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง	รวมจำนวน ๖ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน

รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด จำนวน ๔๘ รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

รูปแบบ หมายถึง รูปที่กำหนดขึ้นเป็นหลักหรือเป็นแนวซึ่งเป็นที่ยอมรับ ในงานวิจัยนี้ หมายถึง รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การท่องเที่ยว หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งนักท่องเที่ยว ผู้ให้บริการ แหล่งท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

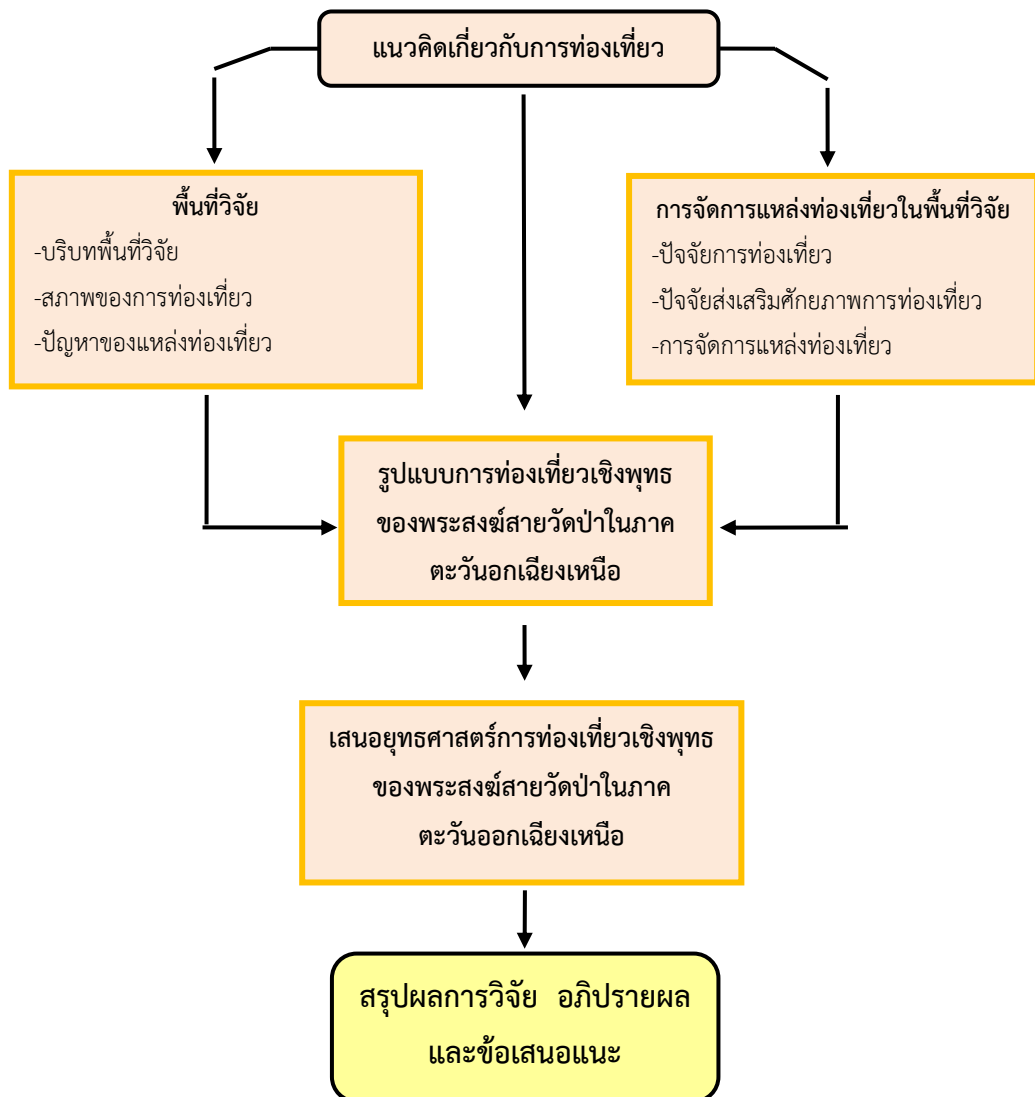
แหล่งท่องเที่ยว หมายถึง สถานที่หรืออาณาบริเวณที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมแล้วรู้สึกผ่อนคลาย บันเทิงใจ อัจฉริยะใจ และซาบซึ้งใจ หรือเกิดองค์ความรู้ที่มีคุณค่าต่อชีวิตและสังคม โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

นักท่องเที่ยว หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เดินทางจากท้องถิ่นที่อยู่โดยปกติของตน ไปยังแหล่งท่องเที่ยวเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้ แต่ด้วยเหตุผลด้านการท่องเที่ยว โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่เข้ามาท่องเที่ยวในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การที่บุคคลหรือกลุ่มคนเดินทางมาท่องเที่ยวตามสถานที่และบริบทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยในงานวิจัยนี้ หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้ ๑) จังหวัดขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๒) จังหวัดอุดรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๓) จังหวัดสกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๔) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ๕) จังหวัดหนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ๖) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง กลุ่มจังหวัดของประเทศไทยที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ เรียกอีกอย่างว่าภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคในการทำวิจัย โดยงานวิจัยนี้ หมายถึง พื้นที่วิจัย ๖ จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุบลราชธานี หนองคาย จังหวัดสุรินทร์ เท่านั้น

๑.๖ กรอบแนวความคิดของการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

๑.๑๑.๑ ทำให้เข้าใจสภาพและปัญหาการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

๑.๑๑.๒ ทำให้ได้รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

๑.๑๑.๓ ทำให้ได้ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาประเด็นหลักเกี่ยวกับความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ประเภทของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ และความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๒.๑.๑ ความหมายของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Tourism” หมายถึง การเดินทางของมนุษย์จากสถานที่ใดสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง หรือการเดินทางจากถิ่นพำนักที่อาศัยไปยังสถานที่อื่นเป็นการชั่วคราวด้วยความสมัครใจไป และเป็นการเดินทางด้วยเหตุผลของการท่องเที่ยวมิใช่เพื่อการประกอบอาชีพ หรือหารายได้ เช่น การเดินทางเพื่อการพักผ่อน การเดินทางเพื่อไปชมการแข่งขันกีฬา (อาทิ การแข่งขันกีฬาซีเกมส์ โอลิมปิก เป็นต้น) การเดินทางเพื่อการศึกษ การเดินทางเพื่อประชุมสัมมนา การเดินทางเพื่อเยี่ยมเยือนญาติพี่น้อง หรือเพื่อน การเดินทางเพื่อแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม เป็นต้น^๑

จากการประชุมว่าด้วยการเดินทางและท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ณ กรุงโรม ประเทศอิตาลี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๖ โดยองค์การสหประชาชาติได้ให้นิยามของการท่องเที่ยวไว้ว่า หมายถึงกิจกรรมที่มีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องอยู่ ๓ ประการ คือ ๑) ต้องมีการเดินทาง ๒) ต้องมีสถานที่ปลายทางที่ประสงค์จะไปเยี่ยมเยือน ๓) ต้องมีจุดมุ่งหมายของการเดินทาง โดยเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ต้องมีใช่เพื่อการประกอบอาชีพและไปอยู่ประจำ นอกจากนี้ องค์การการท่องเที่ยวโลก (World Tourism Organization หรือ WTO) ให้ความหมาย ของการท่องเที่ยวว่า หมายถึง การเดินทางใดๆ ก็ตาม เป็นการเดินทางตามเงื่อนไขสากล ๓ ประการ ดังนี้ ประการที่ ๑ การเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราว แต่ไม่ใช่ไปตั้งหลักแหล่งเป็นการถาวร ประการที่ ๒ การเดินทางนั้นเป็นไปด้วยความสมัครใจหรือความพึงพอใจของผู้เดินทางเอง ไม่ใช่เป็นการถูกบังคับ ไม่ใช่เพื่อทำสงคราม ประการที่ ๓ เป็นการเดินทางด้วยวัตถุประสงค์ใดๆ ก็ตาม ที่ไม่ใช่ประกอบอาชีพหรือหารายได้ แต่เดินทางมาเพื่อการพักผ่อน

^๑ Tourism of World, ความหมายของการท่องเที่ยว, <https://tourismatbuu.wordpress.com>, [๑๒ มีนาคม ๒๕๖๐].

หย่อนใจ เพื่อเยี่ยมเยือนญาติมิตร เพื่อความ เบิกบาน บันเทิงเรีงรมย์ เพื่อเล่นกีฬาต่างๆ เพื่อการ ประชุมสัมมนา เพื่อศึกษาหาความรู้ และเพื่อติดต่อ ธุรกิจ^๒

การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางจากที่อยู่ อาศัยตามปกติไปยังที่อื่นเป็นการ ชั่วคราว โดย ในการเดินทางนั้น มิได้เป็นการเดินทางเพราะถูกบังคับ แต่เป็นการเดินทางโดยความสมัครใจ เพื่อเป็นการ พักผ่อนหย่อนใจหรือด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตามที่มีใช่เป็นการประกอบอาชีพหรือหารายได้^๓

ดังนั้น การท่องเที่ยว หมายถึง พฤติกรรมของคนเดินทางจากที่อยู่อาศัยปกติไปยังที่แห่งอื่น เป็นการชั่วคราว ด้วยความสมัครใจ เพื่อการท่องเที่ยวรูปแบบต่างๆ ไม่ใช่การประกอบอาชีพและการอยู่ อาศัย โดยผลจากการท่องเที่ยวจะทำให้สนุกสนาน ผ่อนคลาย สบายใจ ซาบซึ้งใจ มีความรู้ มีความพึง พอใจ และมีความสุข

๒.๑.๒ ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธว่า หมายถึง การเดินทางจากที่ พำนักเดิมไปสู่สถานที่ต่างๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์สร้างสรรค์ ซึ่งสอดคล้องกับเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรง มอบนโยบายการเผยแผ่แก่พระธรรมทูตกลุ่มแรก ว่า “พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวน มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปทางเดียวกัน สองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธูลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟัง ธรรม”^๔ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นการเดินทางไปเพื่อสร้างประโยชน์และมีพฤติกรรมที่เกื้อกูลต่อชาวโลก คือ สิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมในโลกนี้ รวมทั้งการส่งเสริมศักยภาพทางด้านการพัฒนาจิตใจและปัญญา โดย กระบวนการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีความเป็นไปเพื่อประโยชน์สร้างสรรค์แล้ว ยังเป็นไปเพื่อความผ่อนคลาย ตามลำดับ จนถึงความพ้นทุกข์ในที่สุด ดังพุทธพจน์ที่ว่า “มหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็มฉันใด พระธรรม วินัยนี้ก็มีรสเดียวคือวิมุติตรัส (หลุดพ้น) ฉะนั้น”^๕

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ให้ทำสันถัตชนเจียมคำล้วน พวกชาวบ้านเที่ยวไปตามวิหารเห็นเข้าจึงพากัน ตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ไฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร จึงใช้ให้ทำสันถัตชนเจียมคำล้วนเหมือน

^๒ นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ, การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ, รายงานการวิจัย, (สาขาวิชาเทคโนโลยีการจัดการ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัย เทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑.

^๓ บุญพา คำวิเศษณ์, ข้อมูลพื้นฐานที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาชุมชนหมู่บ้านวัดเขา ตำบลโคกกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา, รายงานการวิจัย, (วิทยาลัยราช พุทธิ, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑.

^๔ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๕ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๔.

คฤหัสถ์ที่ยังปริโภคคามเล่า^๖ ซึ่งสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมการท่องเที่ยวว่า ในสมัยพุทธกาลก็มีการเดินทางมาท่องเที่ยวเชิงพุทธตามวัดวาอาราม

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พวกภิกษุณีพากันเที่ยวจาริกไปภายในพรรษา คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนพวกภิกษุณีจึงเที่ยวไปภายในพรรษาเหยียบย่ำของเขียวและหญ้า เบียดเบียนชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว ทำลายสัตว์เล็กน้อยเป็นจำนวนมากเล่า”^๗ พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เป็นมิตรกับสังคมและสิ่งแวดล้อม จึงมีการจัดกรอบการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม

ส่วนพฤติกรรมการท่องเที่ยวก็ไม่เป็นการสร้างปัญหาและภาวะบีบคั้นต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเผยแผ่กับอรุเวลกัสสปะ พระองค์ก็ใช้วิธีการพุทธดำเนินเที่ยวไปสู่อาศรมของอรุเวลกัสสปะ ตรัสว่า “กัสสปะ ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักในโรงไฟของท่านคืนหนึ่ง”^๘ ซึ่งแสดงให้เห็นการท่องเที่ยวในรูปแบบของการเผยแผ่ โดยผลของการเที่ยวไปมีผลให้เกิดความเข้าใจธรรมะ จนถึงระดับหลุดพ้น “พระองค์เปรียบเหมือนบุคคลหลายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือจุดประทีปในที่มืดคนมิตตาดีจะเห็นรูปได้”^๙ ในอีกแห่งหนึ่งก็หมายถึงการท่องเที่ยวเพื่อเผยแผ่ธรรม ส่วนคนที่เข้ามาในวัดก็เป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาธรรม แต่เมื่อได้นำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติ ก็จะเป็นการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม ในสภาพที่มีความเข้าใจธรรมะอย่างแจ่มแจ้งแล้ว จะทำให้มีความซาบซึ้งในรสพระธรรม ซึ่งมีลักษณะเป็นการท่องเที่ยวทางด้านจิตวิญญาณ “อนุศาสนียปาฏิหาริย์ คือ คำสอนเป็นอัศจรรย์”^{๑๐} มีความอัศจรรย์ในหลักธรรมคำสอนอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจะทำให้นักท่องเที่ยวยกระดับตัวเองไปสู่ “การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว”^{๑๑} อันเป็นคุณลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงกุศลธรรม ทำให้มองโลกและชีวิตด้วยความเมตตากรุณา และมีพฤติกรรมที่เกื้อกูลต่อโลก

ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัย มสธ. ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธ หมายถึง การเดินทางไปยังวัด ซึ่งเป็นศาสนาสถานสำคัญของพุทธศาสนา เพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธรองค์ ด้วยความศรัทธาตั้งมั่นที่จะศึกษาสถานที่และพร้อมที่จะเรียนรู้ถึงสังฆธรรมแห่งชีวิตด้วยจิตที่สงบมั่นคง มีความอดทนตั้งใจ หากตั้งใจอยู่ที่การปล่อยวางให้ ทุกอย่างเกิดขึ้นและดับไป มีความเอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมเดินทาง มีไมตรีจิตต่อกันฉันท์กัลยามิตร แบ่งปันผลบุญสู่มวลชนมนุษยชาติ การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธ จึงมีความหมายและอยู่ในใจของพุทธศาสนิกชนอย่างเปี่ยมสุขตลอดเวลา การเดินทางท่องเที่ยว

^๖ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๗/๗๕.

^๗ วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๙๖๙/๒๓๔.

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^๙ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๙๙/๑๑๐.

^{๑๐} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๕๕๘.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

เชิงพุทธควรใช้หลักการสองประการ คือ การศึกษาทุกอย่างอย่างละเอียด รอบคอบ เรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้น คิดแบบโยนิโสมนสิการ จะทำให้เรารู้ถึงความจริงของชีวิตการปฏิบัติต่อผู้รับและตนเองอย่างมีเมตตา ดังนั้น การเดินทางท่องเที่ยวเชิงพุทธ จึงเป็นการเดินทางที่มีความหมายล้ำค่าตามหลักพุทธศาสนา กล่าวคือ ได้รับทั้งความ สะอาด ความสว่าง และความสงบสุข^{๑๒}

ศูนย์บริการวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงศาสนา หมายถึง การเดินทางไปท่องเที่ยวยังศาสนสถาน (Religious Place) เพื่อเยี่ยมชมหรือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นมัสการศาสนสถานและพระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ครอบคลุมถึงสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ได้แก่ สถานที่ตั้งของอาคารที่ประดิษฐานรูปเคารพ สถานที่สำหรับบรรดาศาสนิกชนมาประชุมกันเพื่อทำพิธีกรรมทางศาสนา ตลอดจนที่พำนักของนักบวชตามศาสนานั้นๆ โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนๆ ตามกิจกรรมการใช้งานที่แตกต่างกันนอกจากนี้ การท่องเที่ยวเชิงศาสนายังหมายถึง การเดินทางเพื่อการบำบัดจิตใจตามหลักพุทธศาสนา โดยการฝึกปฏิบัติตนตามแนวทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ การนั่งสมาธิและการทำวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อการผ่อนคลายและลดความตึงเครียดในชีวิตประจำวัน^{๑๓}

ศุภลักษณ์ อัครางกูร ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงศาสนาว่า การท่องเที่ยวเชิงศาสนา หมายถึง การเดินทางโดยมีเหตุผลทางศาสนาเป็นหลัก ถือเป็นปฏิบัติที่มีมาตั้งแต่ยุคแรกๆ ซึ่งเหตุผลในการเดินทางที่แท้จริงแล้วอาจไม่มีการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในปัจจุบันการเดินทางลักษณะนี้มักจะรวมกิจกรรมอื่นนอกเหนือจากกิจกรรมทางพุทธศาสนาเขาอยู่ด้วย ผู้ที่นับถือศาสนา ต่างๆ มักจะมีความเชื่อในการทำกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งอาจรวมถึงการเดินทางไปสักการะ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือประกอบพิธีกรรม อย่างไรก็ตาม กิจกรรมบางอย่างได้ลดความนิยมไปเนื่องจากจำนวนผู้ที่นับถือศาสนา หรือความเชื่อนั้นลดลง สถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาไม่ได้มีเพียงผู้ที่นับถือศาสนานั้น เท่านั้นที่เขาเยี่ยมชม หากแต่นักท่องเที่ยวอื่นๆ ยังให้ความสนใจเข้าชมความงาม หรือเข้าไปพักผ่อน สงบจิตสงบใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพสังคมที่วุ่นวายในปัจจุบันนี้ ผู้คนโดยทั่วไปต่างให้ความนิยม สถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาเป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจกันมาก^{๑๔}

การท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาเป็นพฤติกรรมอีกประเภทหนึ่งที่กระแสวิงในสังคมในปัจจุบัน ต้องการ เนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาเป็นการเดินทางที่นักท่องเที่ยวปฏิบัติตนให้กลายเป็น ส่วน

^{๑๒} ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัย มสธ., **คู่มือ : เที่ยวถิ่นพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมรักษาการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙.

^{๑๓} อ่างใน พระมหาธัชชธร สิริมงคลโล (มาตรา), **การจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดหนองแวง (พระอารามหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น**, ปรินญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

^{๑๔} ศุภลักษณ์ อัครางกูร, **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**, (ขอนแก่น : คลังนาวิทยา, ๒๕๕๑), หน้า ๙๙.

หนึ่งของวัฒนธรรมของสังคมไทย ดังนั้น พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงควรได้รับการ ส่งเสริมให้มีมูลค่าตลาดเพิ่มขึ้นในกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติ^{๑๕}

ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงพุทธมีความสอดคล้องกับการท่องเที่ยวเชิงศาสนา แต่เป็นการท่องเที่ยวที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยมีปัจจัยการท่องเที่ยวและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งปัจจัยการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะมีแรงจูงใจให้คนเข้ามาท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ส่วนใหญ่จึงเกี่ยวกับวัดและองค์ประกอบต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา เช่น การกราบไหว้พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ การเยี่ยมชมประติมากรรมและจิตรกรรม สถาปัตยกรรม ปรีศนาธรรม พิพิธภัณฑท์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา วิธีชีวิตชุมชนชาวพุทธ วัฒนธรรมชาวพุทธ การแสวงบุญ การศึกษา และปฏิบัติธรรม รวมทั้งการได้สักการะพระสงฆ์ที่มีนาเคารพเลื่อมใส ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่และมรณภาพไปแล้ว

๒.๒ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยจำแนกออกเป็น ๒ ประเด็น คือ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวทั่วไป และองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๑ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวทั่วไป

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มีการจัดองค์ประกอบการท่องเที่ยว จำแนกตามระบบการท่องเที่ยวออกเป็น ๓ ระบบ ได้แก่ ระบบที่ ๑ คือ ทรัพยากรท่องเที่ยว (Tourism Resource) ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยวซึ่งทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยวส่วนใหญ่ หมายถึง สภาพทางกายภาพของทรัพยากร ซึ่งอาจจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ตลอดจนวัฒนธรรมของชุมชนและท้องถิ่น ระบบที่ ๒ คือการบริการการท่องเที่ยว (Tourism Service) ได้แก่ การให้บริการเพื่อการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่ หรือกิจกรรมที่มีผลเกี่ยว ข้องกับการท่องเที่ยวของพื้นที่นั้นๆ ระบบที่ ๓ คือ การตลาดการท่องเที่ยว (Tourism Marketing) เป็นความต้องการในการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการและประชาชนในพื้นที่ซึ่งหมายรวมถึง กิจกรรม รูปแบบหรือกระบวนการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในพื้นที่^{๑๖}

^{๑๕} ญัฐพงษ์ สิบบุญเรืองและคณะ, ปัจจัยจิตสังคมที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิง พุทธศาสนา, รายงานการวิจัย, (คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๑๓.

^{๑๖} นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ, การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๑๒.

นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของการท่องเที่ยว โดยจำแนกออกเป็น ๕ องค์ประกอบ ดังต่อไปนี้^{๑๗}

๑. นักท่องเที่ยว เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการท่องเที่ยว และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้มีการแบ่งประเภทของนักท่องเที่ยวออกเป็น ๖ ประเภท คือ

๑.๑ นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International visitor) หมายถึง บุคคลที่มีได้พำนักถาวรในราชอาณาจักรไทย

๑.๒ นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศค้างคืน (International tourist) หมายถึง นักท่องเที่ยว ระหว่างประเทศที่เข้ามาในราชอาณาจักรไทยแต่ละครั้ง อย่างน้อย ๑ คืน แต่ไม่เกิน ๖๐ วัน

๑.๓ นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศที่ไม่ได้ค้างคืน (International excursionist) หมายถึง นักท่องเที่ยวระหว่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทยแต่ละครั้งโดยมิได้ค้างคืน

๑.๔ นักท่องเที่ยวภายในประเทศ (Domestic visitor) หมายถึง บุคคลทุกสัญชาติที่มี ที่พำนักอาศัยถาวรอยู่ในราชอาณาจักรไทย และเดินทางไปยังสถานที่หนึ่งในอีกจังหวัดหนึ่ง ซึ่งมีได้ เป็นถิ่นที่อยู่ประจำ

๑.๕ นักท่องเที่ยวภายในประเทศที่ค้างคืน (Domestic tourist) หมายถึง นักท่องเที่ยวภายในประเทศที่ไปค้างคืนนอกที่พำนักอาศัยอยู่ในปัจจุบันแต่ละครั้งอย่างน้อย ๑ คืน

๑.๖ นักท่องเที่ยวภายในประเทศที่ไม่ได้ค้างคืน (Domestic excursionist) หมายถึง นักท่องเที่ยวภายในประเทศที่มีได้พักค้างคืนในที่พำนักนอกเหนือที่พำนักในปัจจุบัน

๒. การตลาดท่องเที่ยว หมายถึง ความพยายามที่จะทำให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว แล้วใช้บริการสิ่งอำนวยความสะดวก ในการท่องเที่ยว และบริการการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ ถือเป็นองค์ประกอบที่ ๒ โดยการตลาดท่องเที่ยวสามารถทำได้ ๒ รูปแบบคือ

๒.๑ การให้บริการข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว หมายถึง การให้ความรู้และ รายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวนั้นๆ เช่น ทรัพยากรท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว และบริการท่องเที่ยว

๒.๒ การโฆษณาและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว หมายถึง การสื่อสารข้อมูลข่าวสารท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายโดยผ่านสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ นิตยสารหนังสือพิมพ์ จดหมาย เป็นต้น เพื่อเชิญชวน กระตุ้นเร้าให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยว

^{๑๗} อ่างแล้ว, นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ, การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๑๒-๑๔.

๓. การขนส่ง หมายถึง การจัดให้มีการเคลื่อนย้ายนักท่องเที่ยวด้วยยาน พาหนะประเภทต่างๆ จากภูมิลำเนาไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่ต้องการ และกลับสู่ภูมิลำเนา กล่าวได้ว่าเป็นการเคลื่อนย้ายคนหรือ สิ่งของจากสถานที่แห่งหนึ่งไปยังสถานที่อีกแห่งหนึ่ง ประเภทของการขนส่งแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ การขนส่งทางรถยนต์ การขนส่งทางรถไฟ การขนส่งทางเรือ และการขนส่งทางเครื่องบิน

๔. ทรัพยากรท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ให้เกิดการเดินทางไปเยือนหรือไปท่องเที่ยว และนับได้ว่าสินค้าทางการท่องเที่ยวถือเป็นองค์ประกอบที่ ๔ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้แบ่งทรัพยากรท่องเที่ยวออกเป็น ๓ ประเภท คือ ประเภทที่ ๑ ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ เป็นแหล่งที่มีความงามตาม ธรรมชาติสามารถดึงดูดให้คนไปเยือน หรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่ ประเภทที่ ๒ ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถานและ โบราณวัตถุเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นตามความประสงค์หรือประโยชน์ของมนุษย์เองทั้งที่เป็น มรดกในอดีต และที่สร้างเพิ่มเติมในปัจจุบัน แต่มีผลดึงดูดให้นักท่องเที่ยวไปเยือนหรือไปท่องเที่ยว ยังพื้นที่ นั้น เช่น พระราชวัง ศาสนสถาน ชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑ์ กำแพงเมือง อุทยานประวัติศาสตร์ อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน เป็นต้น ประเภทที่ ๓ ทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรม เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบของการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม ซึ่งปฏิบัติยึดถือสืบทอดต่อกันมา ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อการดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวไปเยือนหรือไปท่องเที่ยวยังพื้นที่นั้น เช่น สภาพชีวิตในชนบท หมู่บ้านชาวเขา ตลาดน้ำ ศูนย์วัฒนธรรม สวนสนุก การแสดงสินค้าพื้นบ้าน การแข่งขันกีฬา งานเทศกาลประเพณีต่างๆ เป็นต้น

๕. สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว ถือเป็นองค์ประกอบสุดท้าย หมายถึง อุปกรณ์ที่จำเป็นในการตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเพื่อให้การเดินทางท่องเที่ยวที่มีความสะดวกสบายและปลอดภัยโดยสิ่งอำนวยความสะดวกในการท่องเที่ยวสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๕.๑ สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวโดยตรง เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะ ประกอบด้วย ๒ อย่างคือ ๑) การอำนวยความสะดวกในการเข้า และออกประเทศ เป็นการอำนวยความสะดวกในการผ่านเข้าและออกของนักท่องเที่ยว และ ๒) การให้บริการท่องเที่ยว เป็นการให้บริการความสะดวกในระหว่างการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะ ได้แก่ การให้บริการ ๕ ประเภท คือ บริการที่พักแรม บริการขนส่งภายในแหล่งท่องเที่ยว บริการอาหารและบันเทิง บริการจำหน่ายสินค้าที่ระลึก บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์

๕.๒ สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวโดยอ้อม เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในประเทศแล้ว แม้จะไม่มีนักท่องเที่ยว รัฐบาลก็ต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้แก่ประชาชน ส่วนการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวถือเป็นผลพลอยได้ ประกอบด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก ๓ ด้าน คือ

๕.๒.๑ ด้านสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ หมายถึง อำนวยความสะดวกที่จำเป็นต่อการยังชีพของประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้รับความสะดวกสบายในความเป็นอยู่ และส่งผลเป็น ประโยชน์แก่นักท่องเที่ยวด้วย ได้แก่ การสื่อสาร การไฟฟ้า การประปา การคมนาคม การสุขภาพ การศึกษา และการสาธารณสุข

๕.๒.๒ ด้านความปลอดภัย หมายถึง อำนวยความสะดวกที่รัฐบาลให้ความสำคัญปลอดภัยทั้งร่างกาย ทรัพย์สิน การเดินทางแก่ประชาชนและนักท่องเที่ยว ด้วยการป้องกันและปราบปราม อาชญากรรม และความเดือดร้อนต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น เช่น การโจรกรรม ปล้นชิงทรัพย์สิน การก่อความไม่สงบ และความปลอดภัยจากบริการท่องเที่ยว เป็นต้น

๕.๒.๓ ด้านอื่นๆ หมายถึง อำนวยความสะดวกที่เสริม หรือสนับสนุนเพิ่ม ความสะดวกสบายแก่นักท่องเที่ยว เช่น การบริการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ การบริการเสริมความงาม และการรักษาพยาบาล การศึกษาลักษณะการท่องเที่ยวและองค์ประกอบของการท่องเที่ยวนั้นทำให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการไปท่องเที่ยว

องค์ประกอบของการท่องเที่ยวยังจำแนกออกได้ดังต่อไปนี้^{๑๘}

๑. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) ได้แก่ การมีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม เช่น สนามบิน ระบบคมนาคม ตลอดจนบริการด้านอุตสาหกรรมขนส่ง เช่น การขนส่งทางอากาศ ทางบก และทางน้ำซึ่งจะเอื้ออำนวยให้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางไปถึงจุดหมายปลายทาง (Destination) หรือแหล่งท่องเที่ยว (Attraction)

๒. การมีที่พักแรมเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว (Accommodation) ที่ต้องการค้างคืน ได้แก่ที่พักประเภทต่างๆ เช่น โรงแรม รีสอร์ท เกสต์เฮาส์ โฮมสเตย์ ที่พักแรม ประเภทต่างๆ จะมีสิ่งอำนวยความสะดวกในระดับต่างๆ กันซึ่งจะทำให้มีราคาและบริการในระดับต่างกัน ได้แก่ ภัตตาคาร สระว่ายน้ำ บาร์ พิตเนสเซ็นเตอร์ ชานา ศูนย์กลางธุรกิจ และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ท่องเที่ยว (Attractions) นับเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญสูงสุดของการเดินทาง เพราะเป็นจุดดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวอาจเป็นแหล่งธรรมชาติ ที่มีความโดดเด่น เช่น ดอยอินทนนท์ หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ เช่น ปราสาทพนมรุ้งซึ่งแสดงถึงความรุ่งเรืองของอาณาจักรขอม ตลอดจนการท่องเที่ยวชนบทเพื่อสัมผัสวิถีชีวิตชาวบ้าน เรียนรู้ถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนโบราณสถานยุคเก่าแก่ก่อนประวัติศาสตร์ เช่น วัฒนธรรมบ้านเชียง เป็นต้น

๓. กิจกรรมการท่องเที่ยว (Activities) และกิจกรรมนันทนาการ (Tourist Activities) และ Recreational Activities) นับเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในยุคปัจจุบันเพราะการท่องเที่ยวไม่ได้หมายถึงแค่การเดินทางไปชมโบราณสถาน อนุสาวรีย์ ความงดงามของธรรมชาติเท่านั้นแต่เป็นการที่ นักท่องเที่ยว

^{๑๘} อ่างใน บุญพา คำวิเศษณ์, ข้อมูลพื้นฐานที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาชุมชนหมู่บ้านวัดเขา ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา, หน้า ๑๒-๑๓.

ได้มีโอกาสทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การเดินป่าศึกษาาระบบนิเวศเขตเส้นศูนย์สูตรในป่าดิบชื้น การล่องแก่งในแม่น้ำห้องถิ่น การปีนหน้าผา การดำน้ำ ในรูปแบบ Scuba Diving หรือ Snorkeling การพายเรือแคนูในบริเวณป่าชายเลน การตกปลาหมึกในทะเลลึกตลอดจนการร่วมกิจกรรมกับชุมชน เช่น การดำนา การเกี่ยวข้าว การร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดจะเป็นประสบการณ์ (Experience) ที่อยู่ในความทรงจำของนักท่องเที่ยวและกิจกรรมดังกล่าวมักก่อให้เกิดการกระจายรายได้

๔. บริการเบ็ดเตล็ดทั้งหมดที่มีให้นักท่องเที่ยว (Ancillary) อาทิ เช่น บริการด้าน ร้านอาหาร โรงพยาบาล ไปรษณีย์ สถานีบริการน้ำมัน ร้านค้า ร้านขายของที่ระลึก ห้องสุขา ฯลฯ องค์ประกอบเหล่านี้ควรปรากฏอยู่บนระบบฐานข้อมูลการจัดการการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวทุกแหล่งที่เป็นจุดหมายปลายทาง (Destination Management System : DMS)

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวประกอบด้วย นักท่องเที่ยว (Tourist) การตลาดท่องเที่ยว (Tourism Marketing) การขนส่ง (Transportation) ปัจจัยการท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยว (Tourism Resource) และสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว (Tourism Facilities) การบริการนักท่องเที่ยว การบริหารจัดการ ข้อมูลข่าวสารหรือการประชาสัมพันธ์ กิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้งความปลอดภัยด้วย

๒.๒.๒ องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา^{๑๙} ได้กล่าวถึงหลักการของการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมไว้ว่า ประกอบด้วย ๔ ประการคือ (๑) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญ คุณค่าประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของทรัพยากรวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยวนั้น เพื่อเป็นข้อมูลให้นักท่องเที่ยวในการเพิ่มคุณค่าของประสบการณ์ในการเข้าชม ในขณะที่เดียวกันก็จะก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น (๒) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการปลูกฝังจิตสำนึกของคนในชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความรัก ห่วงแหน รักษา และดึงชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรของตน และได้รับประโยชน์ตอบแทนจากการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจ้างงาน การบริการนำเที่ยว การให้บริการขนส่ง การให้บริการที่พัก และการขายสินค้าที่ระลึก เป็นต้น (๓) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรม และได้รับความเพลิดเพลิน พร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยว ทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (๔) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการเคารพวัฒนธรรมของเพื่อนบ้าน หรือของชุมชนอื่น รวมทั้ง เคารพในวัฒนธรรม ศักดิ์ศรี และผู้คนของตนเองด้วย

^{๑๙} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

อารีย์ นัยพมิจ และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์ดังนี้^{๒๐}

๑) องค์ประกอบด้านสิ่งดึงดูดใจสถานที่ท่องเที่ยว เชิงศาสนาในกลุ่มร้อยแก่นสารสินธุ์มีองค์ประกอบด้าน สิ่งดึงดูดใจคือศาสนสถานโบราณสถานการมีชื่อเสียง ของเกจิอาจารย์และสถานที่ท่องเที่ยวคือวัดเองที่ให้ ความรู้สึกทางจิตใจในด้านบวกเช่นความสงบความ สบายใจเป็นต้น

๒) องค์ประกอบด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว การเดินทางจากพื้นที่อื่นๆ ของประเทศมายังกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์มีความสะดวกมากโดยเฉพาะ การเดินทางมาด้วยยานพาหนะส่วนตัวทางอากาศโดย สายการบินมาลงที่จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดร้อยเอ็ด ทางรถไฟสายหลักจากกรุงเทพมหานครมาถึงขอนแก่นแต่อย่างไรก็ตามความสะดวกดังกล่าวของระบบขนส่งมวลชนมีเฉพาะจากเขตเมืองสู่เมือง แต่จากเขตเมืองไป สู่แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ชนบทจะไม่ค่อยมีความสะดวก ในการใช้ระบบขนส่งมวลชนแต่จะสะดวกถ้าใช้รถยนต์ ส่วนตัว

๓) องค์ประกอบด้านที่พักเป็นจุดเด่นของการท่องเที่ยวในกลุ่มร้อยแก่นสารสินธุ์เพราะมีกระจายอยู่ในทุกพื้นที่นอกจากนั้นยังมีหลายราคาและหลายระดับให้เลือกใช้บริการ

๔) องค์ประกอบด้านความปลอดภัยมีค่อนข้างสูง เพราะจากสถิติปัญหาอาชญากรรมที่เกิดกับนักท่องเที่ยวมีจำนวนค่อนข้างน้อย เมื่อเทียบกับพื้นที่อื่นๆ ของประเทศ

๕) องค์ประกอบด้านกิจกรรมสนับสนุนการท่องเที่ยวกิจกรรมสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาจะมีมากในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางศาสนา ซึ่งทุกภาคส่วนทั้งราชการ เอกชนและประชาชนต่างก็ให้ความสำคัญในกิจกรรมต่างๆ เป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามในช่วงเวลาปกติกิจกรรมสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงศาสนาก็จะไม่ค่อยมี ส่วนองค์ประกอบด้านกิจกรรม การท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องเนื่องกัน เช่น งานกิจกรรมเทศกาล ต่างๆ งานประชุมหรือวันหยุดก็จะมีกิจกรรมต่างๆ ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวมาเที่ยวในงานต่างๆ ซึ่งก็ส่งผลกระทบต่อเชิงบวกในทางอ้อมต่อการมาท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวด้วยเช่นกัน

๖) องค์ประกอบด้านรายการนำเที่ยวปัจจุบัน บริษัททัวร์ที่จัดเที่ยวจำนวนมากทั้งในกรุงเทพมหานคร และจังหวัดต่างๆ ก็ได้บรรจุรายการทัวร์ไหว้พระและมีกิจกรรมทางพุทธศาสนาต่างๆ อย่างมากมาย ซึ่งเป็นแรงเสริมกระตุ้นให้คนมาเที่ยวเพิ่มมากขึ้น

๗) องค์ประกอบทางด้านสังคมพบว่า ชุมชนเริ่มตระหนักถึงระบบเศรษฐกิจที่ดีขึ้นที่นำรายได้มาสู่ชุมชนจากการท่องเที่ยว ทำให้ประชาชนในพื้นที่ดังกล่าวเริ่มมีการพัฒนาตนเองเพื่อตอบสนองกิจกรรมการท่องเที่ยวต่างๆ เพิ่มมากขึ้น

^{๒๐} อารีย์ นัยพมิจ และคณะ, การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์, วารสารปัญญาภิวัฒน์ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ ประจำเดือนกรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖, หน้า ๓๖-๓๗.

ดังนั้น องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในงานวิจัยนี้จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้ ๑) องค์ประกอบด้านปัจจัยการท่องเที่ยว (๑) พระพุทธเจ้าหรือพุทธปฏิมา (๒) หลักธรรมคำสอน (๓) ศาสนทายาท (๔) ศาสนิกชน (๕) ศาสนสถาน (๖) พิธีกรรม ๒) องค์ประกอบเสริม เช่น ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา การปลูกจิตสำนึกให้ตระหนักถึงคุณค่าทางศาสนา การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ วิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน สิ่งอำนวยความสะดวก กลุ่มจิตสาธารณะในการบริการ การจัดการตลาดการท่องเที่ยว การขนส่ง กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ การศึกษาและปฏิบัติธรรม รวมทั้งความเชื่อและความศรัทธา

๒.๓ ประเภทของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

การท่องเที่ยวเชิงพุทธจำแนกออกได้หลายประเภท โดยงานวิจัยนี้จะได้นำมาประมวลเป็นประเภทต่างๆ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้จำแนกแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ การท่องเที่ยวประเภทศาสนสถาน และการท่องเที่ยวเชิงสถานปฏิบัติธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. การท่องเที่ยวประเภทศาสนสถาน คือ อาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนา คือ ที่ประดิษฐานรูปเคารพ สถานที่สำหรับบรรดาศาสนิกชนมาประชุมกันเพื่อทำพิธีกรรมทาง ศาสนา ตลอดจนที่พำนักของนักบวชตามศาสนานั้นๆ ศาสนสถานของศาสนาพุทธ ได้แก่ วัด เจดีย์ พระธาตุ ปรามก เช่น วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน และ พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

๒. การท่องเที่ยวประเภทสถานปฏิบัติธรรม คือ สถานที่สำหรับบำบัดจิตใจโดยการเข้าฝักปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนา ได้แก่ การนั่งสมาธิและทำวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อการฝึกจิตใจให้สงบ สถานที่ปฏิบัติธรรม เช่น เสถียรธรรมสถาน เป็นต้น^{๒๑} นอกจากนี้ยังพบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธมีอีกประเภท ขึ้นอยู่กับบริบทและปัจจัยการท่องเที่ยว

๓. การท่องเที่ยวเชิงพุทธทางด้านประวัติศาสตร์ คือ การเดินทางมาท่องเที่ยวไปตามแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยว โดยได้รับความรู้ความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์และโบราณคดีในแต่ละท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม

๔. การท่องเที่ยวเชิงพุทธทางด้านวัฒนธรรมและประเพณี คือ การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชมงานศิลปวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ จัดขึ้น เพื่อให้ได้รับความเพลิดเพลินตื่นตาตื่นใจในสุนทรียศิลป์และศึกษาความเชื่อการ ยอมรับนับถือ การเคารพพิธีกรรมต่าง ๆ อีกทั้งได้รับความรู้

^{๒๑} การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, การส่งเสริมสินค้าการท่องเที่ยวความสนใจพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร : มปท, ๒๕๔๙), หน้า ๒๘.

ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม ทำให้ประสบการณ์ใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้น เช่น ประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะ ที่วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ประเพณีออกพรรษา ประเพณีทำบุญวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการทำบุญในพิธีต่างๆ

๕. การท่องเที่ยวเชิงพุทธทางด้านวิถีชีวิต คือ การเดินทางท่องเที่ยวในหมู่บ้านชนบทที่มีลักษณะวิถีชีวิต และผลงานสร้างสรรค์ที่มีเอกลักษณ์พิเศษโดดเด่น เพื่อให้ได้รับความเพลิดเพลิน ได้รับความรู้ ตูผลงานสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาพื้นบ้าน อีกทั้งมีความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมกับวิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ เช่น การใช้ชีวิตกับชาวบ้าน การตักบาตรพระสงฆ์ที่เมืองเวียงจันทร์ ประเทศลาว การท่องเที่ยวในรูปของการศึกษาวิถีชีวิตในการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับชุมชนชาวพุทธในช่วงเทศกาลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวศึกษาวิถีชีวิตชุมชนคุ่มต่างๆ ในการทำขบวนแห่เทียนพรรษา ในจังหวัดอุบลราชธานี

๖. การท่องเที่ยวเชิงพุทธทางด้านสุขภาพ คือ การเดินทางไปเยี่ยมชมวัดที่มีกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพหรือฟื้นฟูสุขภาพ เช่น การนวดตัว การนวดฝ่าเท้า การอบสมุนไพร การประคบสมุนไพร การฝึกกายบริหาร การฝึกสมาธิ การดูแลรักษาสุขภาพเชิงพุทธ หรือการส่งเสริมสุขภาพะทางด้านร่างกายและการส่งเสริมสุขภาพะทางด้านจิตใจ เป็นต้น เช่น การดูแลรักษาผู้ป่วยโรคเอดส์ในวัดพระพุทธบาทน้ำพุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี การดูแลรักษาผู้ป่วยโรคมะเร็งของวัดคำปะมง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดอุดรธานี การบริการสุขภาพแพทย์แผนไทยวัดโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

๗. การท่องเที่ยวเชิงพุทธทางด้านนิเวศ คือ การท่องเที่ยวในวัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมที่มีสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศอุดมสมบูรณ์ การท่องเที่ยวที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ มีความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การท่องเที่ยวในวัดป่าพุทธนิมิต อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ วัดถ้ำผาหมากฮ่อ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เป็นต้น

๘. การท่องเที่ยวเชิงพุทธทางด้านหลักธรรมและการปฏิบัติธรรม คือ การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในรูปของปริศนาธรรม คติธรรมที่ติดอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี รวมถึงการศึกษาธรรมะจากเอกสาร ตำรา คัมภีร์ รวมทั้งการศึกษาและปฏิบัติธรรมกับพระสงฆ์ที่ทรงภูมิความรู้ตามวัดต่างๆ

๙. การท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อแสวงบุญ คือ การเดินทางไปท่องเที่ยวแสวงบุญตามวัดที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือวัดที่มีพระสงฆ์เกจิอาจารย์หรือพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ภัทรสุภา สีสานภาพรรณโด กลาวถึงการท่องเที่ยวเชิงพุทธไว้ว่า เป็นการเดินทางไปยังพุทธศาสนสถานใดๆ โดยมีจุดมุ่งหมาย ๓ ประการ ดังนี้ ๑) เปนการเดินทางไปเพื่อการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ อยางใดอยางหนึ่ง คือ (๑) ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒) ศีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลประพฤติดี (๓) ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา (๔) อปจายนมัย ทำบุญด้วยการประพุดิออนนอม (๕) เวยยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการชวยชวนชวยรับใช้ (๖) ปตติทานมัย ทำบุญด้วยการเฉลี่ยสวณความดีให้ผู้อื่น (๗) ปตตานุโมทานมัย ทำบุญดวยความยินดีของผู้อื่น (๘) ธัมมัสสวนมัย ทำบุญดวยการฟังธรรม (๙) ธัมมเทศนามัย ทำบุญดวยการ

สั่งสอนธรรม (๑๐) ทิฏฐุชุกัมม ทำบุญด้วยการทำความเห็นในตรง ๒) เป็นการเดินทางไปเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และปฏิบัติธรรม ณ พุทธศาสนสถานแห่งใดแห่งหนึ่ง ๓) เป็นการเดินทางไปเพื่อเข้าร่วมศาสนพิธีงานเทศกาลประเพณีต่างๆ เช่น การไปทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ตักบาตรดอกไม้ แห่เทียนพรรษา เป็นต้น^{๒๒}

สรุป ประเภทของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในงานวิจัยนี้พบว่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธจำแนกออกเป็น ๑๐ ประเภท ดังต่อไปนี้ ๑) การท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรมหรือจิตรกรรมที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ๒) การเยี่ยมชมและศึกษาสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ๓) การบูชาหรือขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูปสำคัญ รอยพระพุทธบาท ๔) การศึกษาวรรณกรรมทางศาสนาและการศึกษาพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ๕) การปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๖) การอบรมคุณธรรม ๗) การบำบัดทางจิตใจให้ผ่อนคลาย ๘) การทำบุญหรือแสวงบุญ ๙) การเข้าร่วมเทศกาล พิธีกรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนา ๑๐) การท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต ๑๑) การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ๑๒) การท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ ๑๓) การท่องเที่ยวเชิงพุทธนิเวศ ๑๔) การกราบไหว้พระสงฆ์ที่น่าศรัทธาและนับถือ เช่น พระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ กราบไหว้อัฐิธาตุและบริวารของท่านที่มรณภาพไปแล้ว ในฐานะเป็นที่พึ่งทางจิตใจ

๒.๔ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกรูปแบบการท่องเที่ยวออกเป็น ๒ ส่วน คือ รูปแบบการท่องเที่ยวทั่วไป และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๔.๑ รูปแบบการท่องเที่ยวทั่วไป

การจัดรูปแบบการท่องเที่ยวในประเทศไทยนั้น ได้แบ่งออกไปตามปัจจัยหลาย ๆ อย่าง ซึ่งทำให้การท่องเที่ยวเกิดขึ้นในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปอย่างหลากหลาย แต่รูปแบบการท่องเที่ยวที่ Travel in Thailand ได้จัดแบ่งไว้ มีดังนี้^{๒๓}

๑. รูปแบบการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ (natural based tourism) ได้แก่

๑.๑ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (ecotourism) เป็นการท่องเที่ยวไปในแหล่ง ธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ เกิดกระบวนการ เรียนรู้ร่วมกัน

^{๒๒} ภัทธสุภา สีสานภาพรรณ, การท่องเที่ยวเชิงพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีแหล่งวัฒนธรรมในกรุงเทพมหานคร, สารนิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕.

^{๒๓} อ่างใน พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ, การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัด ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๗-๑๐.

ระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของ ท้องถิ่นเพื่อ มุ่งเน้นการปลูกจิตสำนึกที่ดีในการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

๑.๒ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทางทะเล (marine ecotourism) เป็นการ ท่องเที่ยวใน แหล่งธรรมชาติทางทะเลที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับ ระบบนิเวศทาง ทะเล อย่างมีความรับผิดชอบต่อ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการ สิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อมุ่งเน้นการปลูก จิตสำนึกที่ดีในการรักษา ระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

๑.๓ การท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (geo-tourism) เป็นการท่องเที่ยวในแหล่ง ธรรมชาติ ที่มีลักษณะเป็นหินผา ลานหินทราย อุโมงค์โพรง ถ้ำน้ำลอด ถ้ำหินงอกหินย้อย เพื่อชมความ งามและ ศึกษาภูมิทัศน์ต่าง ๆ บนพื้นผิวโลกที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นหิน ดิน แร่ต่าง ๆ และ ฟอสซิล เพื่อให้เกิดความรู้และได้รับประสบการณ์ที่แปลกใหม่ บนพื้นฐานของจิตสำนึกในการ ท่องเที่ยวอย่าง รับผิดชอบต่อการรักษาสภาพแวดล้อม โดยประชาชนในท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในการ จัดการท่องเที่ยว

๑.๔ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (agro tourism) เป็นการท่องเที่ยวในพื้นที่ เกษตรกรรม ไร่ สวน ฟาร์มปศุสัตว์ สวนสมุนไพร เพื่อชมความงาม และเกิดการเรียนรู้ และ ประสบการณ์ โดยมี จิตสำนึกในความรับผิดชอบต่อรักษาสภาพแวดล้อมของสถานที่นั้น ๆ

๑.๕ การท่องเที่ยวเชิงดาราศาสตร์ (astrological tourism) เป็นการ ท่องเที่ยวเพื่อชม และศึกษาปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ และเรียนรู้ระบบสุริยจักรวาล เช่น สุริยุปราคา จันทรุปราคา ฝน ดาวตก และการดูดาวจันทรคติ ให้เกิดความรู้ ความประทับใจ ความทรงจำ และประสบการณ์ โดยจะต้องมี จิตสำนึกในความรับผิดชอบต่อรักษาสภาพแวดล้อมและ วัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งประชาชนใน ท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวอย่าง ยั่งยืน

๒. การท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (cultural based tourism) ได้แก่

๒.๑ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (historical tourism) เป็นการท่องเที่ยว ในแหล่ง โบราณคดี และประวัติศาสตร์ เพื่อชมความงาม ให้เกิดความเพลิดเพลินใจ และเพื่อเรียนรู้ ให้ เกิดเป็น ประสบการณ์ โดยนักท่องเที่ยวจะต้องมีจิตสำนึกและรับผิดชอบต่อรักษามรดกทาง วัฒนธรรมและ สภาพแวดล้อม โดยประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ จะมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว ด้วย

๒.๒ การท่องเที่ยวชมงานวัฒนธรรมและประเพณี (cultural and traditional tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมและร่วมงานประเพณีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านท้องถิ่นนั้น ๆ จัดขึ้น ให้เกิด ความเพลิดเพลิน ความทรงจำ และประสบการณ์ที่ดี รวมทั้งเพื่อเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม ท้องถิ่น พิธีกรรม และความเชื่อต่าง ๆ ด้วยการมีจิตสำนึกที่ดีและมีความรับผิดชอบต่อรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นมรดกอันล้ำค่า โดยชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ จะมีส่วน ร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

๒.๓ การท่องเที่ยวชมวิถีชีวิตในชนบท (rural tourism / village tourism) เป็นการ ท่องเที่ยวเพื่อศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านตามชนบท เรียนรู้การสร้างสรรค์ ผลงานซึ่งเป็น

ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น เพื่อให้เกิดความรู้ ประสบการณ์ ความเข้าใจ ในวัฒนธรรมท้องถิ่น และเกิดความเพลิดเพลิน โดยจะมีชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นส่วนร่วมในการ จัดการท่องเที่ยว

๓. รูปแบบการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ (special interest tourism) ได้แก่

๓.๑ การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (health tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อการ พักผ่อน และเรียนรู้วิธีการรักษาสุขภาพกายและใจ ในแหล่งธรรมชาติ และแหล่งวัฒนธรรม ให้เกิด ความเพลิดเพลิน และสุนทรียภาพ ซึ่งอาจจัดอยู่ในรูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพและความงาม (health beauty and spa) โดยนักท่องเที่ยวจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมและ วัฒนธรรมท้องถิ่น และประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ จะมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวด้วย

๓.๒ การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษาและศาสนา (edu-meditation tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อการทัศนศึกษา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ปรัชญาทางศาสนา สัจธรรมแห่งชีวิต ด้วยการ ฝึกสมาธิ โดยจะได้รับประสบการณ์และความรู้ที่แปลกใหม่ และทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ต้องมี จิตสำนึกในการ รักษาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่น และประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ให้การมีส่วน ร่วมต่อการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ซึ่งการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ จะมีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่มุ่งเพื่อ เรียนรู้วัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาไทย ไม่ว่าจะเป็นการทำอาหารไทย การนวดแผนไทย เป็นต้น ๓.๓ การท่องเที่ยวเพื่อศึกษา กลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมกลุ่มน้อย (ethnic tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยหรือชนเผ่า ต่างๆ เพื่อประสบการณ์ และความรู้ใหม่ ๆ ด้วยการมี จิตสำนึกต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม ท้องถิ่นซึ่งประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

๓.๔ การท่องเที่ยวเชิงกีฬา (sports tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อการ เล่น กีฬา ให้ได้รับความเพลิดเพลิน ความสนุกสนาน ความตื่นเต้นเร้าใจ ซึ่งก่อให้เกิดผลดีต่อทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นการดำน้ำ ตกปลา กอล์ฟ สุนัขเกอร์ สกีน้ำ กระดานโต้คลื่น เป็นต้น โดยจะต้อง มีจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งประชาชนในท้องถิ่นจะมีส่วนร่วมใน การจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

๓.๕ การท่องเที่ยวแบบผจญภัย (adventure travel) เป็นการท่องเที่ยวที่ สนุก ตื่นเต้นเร้าใจ ผจญภัยไปในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในแบบพิเศษ ซึ่งจะสร้างความทรงจำ ความประทับใจ และได้ประสบการณ์ใหม่ ๆ จากการท่องเที่ยว

๓.๖ การท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ และฟาร์มสเตย์ (home & farm stay) เป็น การท่องเที่ยวที่เหมาะสมสำหรับผู้ที่ชอบใช้ชีวิตร่วมกับผู้ที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ แบบใกล้ชิด เพื่อที่จะเรียนรู้ วิถีชีวิต และวัฒนธรรม รวมทั้ง ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมและ วัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวในท้องถิ่นให้ยั่งยืน

๓.๗ การท่องเที่ยวพำนักระยะยาว (longstay) เป็นการท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม ที่เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการใช้ชีวิตในบั้นปลาย หรือผู้ที่ต้องการท่องเที่ยวในต่างแดนเป็นเวลานาน อย่างน้อย ๑ เดือน

๓.๘ การท่องเที่ยวแบบให้รางวัล (incentive travel) เป็นการท่องเที่ยวที่ถูก จัดขึ้นเพื่อเป็นการสมนาคุณแก่ผู้ที่ประสบความสำเร็จในการทำยอดขายได้ตามเป้าหมาย โดย กลุ่มผู้แทนบริษัทต่าง ๆ จะเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ค่าที่พัก และค่าอาหารระหว่างการ เดินทาง ในระยะเวลา ๒ - ๗ วัน ซึ่งจะเป็นการนำเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ หรืออาจมีการผสมผสานกับ การท่องเที่ยวในรูปแบบอื่น ๆ

๓.๙ การท่องเที่ยวเพื่อการประชุม (MICE ย่อมาจาก M=meeting, I=incentive, C=conference, E=exhibition) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อบริการให้กับผู้ที่เข้าร่วมประชุม ที่มีการจัดรายการนำเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ ทั่วประเทศ ซึ่งมีทั้งแบบเที่ยววันเดียว และแบบเที่ยวพัก ค้างแรม ๒ - ๔ วัน โดยมีการคิดราคาแบบเหมารวมค่าอาหารและบริการ โดยการนำเที่ยวจะมีก่อน ประชุม (pre-tour) หรือ หลังประชุม (post-tour)

๓.๑๐ การท่องเที่ยวแบบผสมผสาน เป็นการท่องเที่ยวอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ผู้จัด รายการนำเที่ยว ได้คัดสรรรูปแบบการท่องเที่ยวมาอย่างดีแล้ว เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความ แตกต่างจากการเดินทางท่องเที่ยวในระยะเวลาหลายวัน นอกจากนี้ ยังมีการท่องเที่ยวในรูปแบบใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นอีก เยอะแยะ ซึ่งแตกต่าง ออกมาจากแนวคิดของนักท่องเที่ยวในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวเพื่อต้องการอนุรักษ์ ธรรมชาติ ที่เรียกว่า Green tourism หรือการท่องเที่ยวเพื่อร่วมเป็นอาสาสมัครในการทำกิจกรรม เพื่อบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ที่เรียกว่า Volunteer tourism เป็นต้น

๒.๔.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

นายภัทรภณ ฤทธิ์เต็ม ได้ทำวิจัยเรื่อง "รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ในวัด" ได้กล่าวถึงผลการศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวในวัด สามารถประมวลสรุปได้เป็นรายประเด็นดังนี้

๑) รูปแบบการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัด ได้แก่

๑.๑) การจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัดตามบทบาทหน้าที่ เป็น ๓ เขต คือ เขต (๑) พุทธาวาส เป็นพื้นที่ตั้งของศาสนสถานสำคัญ (๒) เขตสังฆาวาส เป็นพื้นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณร และ (๓) เขตธรณีสงฆ์เพื่อให้การบริการชุมชนหรือเขตสาธารณะ เป็นพื้นที่ที่ใช้เป็นสถานที่ตั้งของอาคาร สิ่งก่อสร้างและกิจกรรมที่ให้บริการแก่ประชาชนทั่วไปและนักท่องเที่ยว

๑.๒) การจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ในเรื่องต่อไปนี้ (๑) การจัดทำแผนพัฒนาสิ่งก่อสร้างและการใช้ที่ดินในอนาคต (๒) การวางแผนการก่อสร้างสถาปัตยกรรมใหม่ (๓) การวางแผนพัฒนาสิ่งบริการที่จัดสร้างใหม่ (๔) การวางแผนจัดสภาพแวดล้อมของวัดใหม่ และ (๕) การจัดระเบียบของที่ตั้งให้บริการและกิจการอื่น ๆ

๑.๓) การจัดทำแผนพัฒนาฟื้นฟูโบราณสถานหรือวัดร้างในจังหวัดเชียงใหม่ ได้ข้อสรุปประเด็นแนวทางการฟื้นฟูวัดร้าง ดังนี้ (๑) การสนับสนุนในการจัดสรรงบประมาณเพื่อการบูรณปฏิสังขรณ์วัดร้าง (๒) ส่งเสริมสนับสนุนด้านการบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและวัฒนธรรม (๓) ให้คำแนะนำ ประชาสัมพันธ์ สร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ชุมชน (๔) บริหารงานการจัดประชุมเชิงวิชาการแก่เจ้าอาวาสตามโครงการต่าง ๆ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของการพัฒนาฟื้นฟูวัดร้าง (๕) ติดตามประเมินผลการบูรณะ ฟื้นฟู ปฏิสังขรณ์วัดร้าง และ (๖) ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง

๒) รูปแบบการจัดการด้านระบบสื่อความหมาย

๒.๑) การจัดทำข้อมูลและฐานข้อมูลของวัดที่ถูกต้องในการเผยแพร่ให้แก่นักท่องเที่ยว บริษัทท่องเที่ยว และการเผยแพร่ในฐานข้อมูลสารสนเทศ

๒.๒) การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญหรือในช่วงเทศกาลสำคัญต่าง ๆ

๓) รูปแบบการจัดการด้านบุคลากรการท่องเที่ยวของวัด มีประเด็นดังต่อไปนี้

๓.๑) การพัฒนาบุคลากรของวัดในด้านการท่องเที่ยว เช่น การจัดฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์แก่พระสงฆ์หรือบุคลากรภายในวัด

๓.๒) การพัฒนาจริยธรรมการท่องเที่ยวในวัด โดยยึดหลักกัลยาณมิตร ๗ เพื่อการปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ได้แก่ (๑) ทำตนให้เป็นที่รัก (๒) ทำตนให้เป็นที่น่าเคารพ (๓) นำเจริญใจชวนให้ระลึกถึง (๔) รู้จักพูดและให้คำแนะนำที่ดี (๕) อุดหนุนต่อถ้อยคำตำหนิพร้อมที่จะรับฟังและนำไปปฏิบัติ (๖) สามารถอธิบายเรื่องราวที่ยุ่งยากกลุ่มเล็กให้เข้าใจอย่างง่ายดาย และ (๗) ไม่ชักนำหรือชักจูงในทางเสื่อมเสีย^{๒๔}

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธออกเป็น ๑๐ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมการท่องเที่ยวเกี่ยวกับธรรมชาติภายในวัด เช่น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่วัด การท่องเที่ยวเกี่ยวกับธรณีฐานที่แปลกภายในวัด การท่องเที่ยวในรูปแบบของการเยี่ยมชมความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้น

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวตามพุทธสถาน คือ การท่องเที่ยวในพุทธสถาน เยี่ยมชมความวิจิตรพิสดาร ความยิ่งใหญ่ ความสวยงามของสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนา

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวแบบแสวงบุญ คือ การเดินทางท่องเที่ยวโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการแสวงบุญ อาจเป็นการเดินทางคนเดียว เดินทางเป็นครอบครัว หรือการเดินทางเป็นกรุ๊ปทัวร์ ไปตามพุทธ

^{๒๔} นายภัทรพล ฤทธิ์เต็ม, "รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด", [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1640&articlegroup_id [๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐].

สถานที่ต่างๆ หรือการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญในช่วงเทศกาลต่างๆ เช่น การทำบุญกฐิน การทำบุญผ้าป่า การนำสิ่งของที่จำเป็นไปถวายกับพระสงฆ์ที่เคารพนับถือตามวัดต่างๆ

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความเป็นศิริมงคล คือ การเดินทางไปสักการะหรือขอพรกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเป็นมงคลกับชีวิต ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองรักษาให้มีสวัสดิภาพ หรือเพื่อขอพรกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น สักการะหลวงพ่อโสธร สักการะสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สักการะหลวงปู่ทวด สักการะพระธาตุพนม สักการะพระธาตุคุดอยสุเทพ เป็นต้น

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความศรัทธาซาบซึ้งใจ คือ การท่องเที่ยวที่มีความเลื่อมใสศรัทธาเป็นแรงจูงใจ การเดินทางไปกราบสักการะพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างลึกซึ้ง เช่น การกราบสักการะหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, หลวงปู่ชา สุภทฺโท, หลวงปู่ขาว อนาลโย, หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน เป็นต้น

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวแบบเข้าร่วมกิจกรรมเชิงพุทธ คือ การเดินทางเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาหรือกิจกรรมที่พระสงฆ์มีส่วนผลักดัน เช่น เข้าร่วมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา การเข้าร่วมรณรงค์เพื่อกระตุ้นให้รักชาติ ๕ รวมทั้งการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ เป็นต้น

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวแบบวิถีชีวิต คือ การท่องเที่ยวเกี่ยวกับวิถีชีวิตพระพุทธศาสนา โดยจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การท่องเที่ยววิถีชีวิตชุมชนชาวพุทธ ว่าชุมชนชาวพุทธเขามีวิถีชีวิตอย่างไรบ้าง เพื่อการซึมซับวัฒนธรรมประเพณีในวิถีชีวิตของชาวพุทธ ๒) การท่องเที่ยววิถีชีวิตพระสงฆ์ การท่องเที่ยวตามร่องรอยวิถีชีวิตของพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบหรือพระสงฆ์สายกรรมฐาน เช่น เยี่ยมชมกุฏิที่หลวงปู่เสาร์เคยพัก ที่วัดดอนธาตุ อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี การเยี่ยมชมบริวารของหลวงปู่มั่น เป็นต้น

๘) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษา คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ นิทรรศการ การหาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ศึกษาหลักธรรมคำสอน การเยี่ยมชมวัดในฐานะแหล่งเรียนรู้ทางศาสนา และวัฒนธรรม เป็นต้น

๙) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ คือ การเดินทางไปศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การดูแล การรักษา และการเยียวยา ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพเชิงพุทธ ซึ่งบางครั้งอาจเป็นทั้งผู้ป่วยที่เข้ารับการรักษา ทั้งทางร่างกายและจิตใจ

๑๐) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ คือ การท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ เช่น การอนุรักษ์ถ้ำว้าวัด การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในเขตวัด การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ ซึ่งจะก่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เป็นต้น

๒.๕ ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

พระครูวิมลศิลป์ (เรื่องฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย” โดยกล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงพุทธ มาจากคำว่า Buddhist Tourist ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้ (๑) เป็นการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมวัฒนธรรม ประเพณี (๒) เป็นการท่องเที่ยวที่เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และ (๓) เป็นการท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มพูนคุณประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และปณิผลประโยชน์ต่าง ๆ กลับสู่ชุมชนท้องถิ่น ใน แหล่งชุมชนต่าง ๆ ที่วัดตั้งอยู่ ทำให้เกิดธุรกิจข้างเคียง เช่น ร้านค้าขายของ ธุรกิจปล่อยเต่า ปล่อยปลา ขายอาหารปลา ตลอดจนขายสินค้าผลิตภัณฑ์พื้นเมืองในท้องถิ่น เป็นต้น การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายในการเพื่อก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน และยังเป็น การสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยการส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติมาท่องเที่ยว สถานที่ท่องเที่ยวประเภทวัดมากขึ้น ตลอดจนเกิดทัศนคติของเจ้าอาวาสที่มีต่อการส่งเสริมให้วัดเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว^{๒๔}

จากการศึกษาการท่องเที่ยวเชิงพุทธพบว่า ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญ จำแนกออกเป็น ๑๓ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) ลักษณะการท่องเที่ยวที่สร้างสรรค์

ลักษณะการท่องเที่ยวที่สร้างสรรค์ คือ เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดผลเชิงคุณค่ากับนักท่องเที่ยว ก่อให้เกิดทัศนคติในเชิงสร้างสรรค์

๒) ลักษณะการท่องเที่ยวแบบผ่อนคลาย

ลักษณะการท่องเที่ยวแบบผ่อนคลาย คือ การท่องเที่ยวเชิงพุทธปราศจากแรงบีบคั้น จึงทำให้ไม่เครียด ทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกผ่อนคลาย

๓) ลักษณะของการท่องเที่ยวแบบจรรโลงใจ

ลักษณะของการท่องเที่ยวแบบจรรโลงใจ คือ พยายามรักษาจิตใจไม่ให้เสื่อมจากกุศล จิตใจไม่เสื่อมจากความดีงาม ส่งเสริมสติสัมปชัญญะแกละอารมณ์ฝ่ายบวก

๔) ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงคุณค่า

ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงคุณค่า คือ เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความซาบซึ้งในคุณค่าพระพุทธศาสนา ซาบซึ้งในหลักธรรมคำสอน ซาบซึ้งในพระรัตนตรัย รวมทั้งทำให้เกิดความเข้าใจซาบซึ้งในชีวิต อัจฉริยะใจ เข้าใจคุณค่าของชีวิตและวิธีการปฏิบัติต่อชีวิตอย่างมีคุณค่า ที่สำคัญมีความประหยัดและคุ้มค่าต่อการท่องเที่ยว

๕) ลักษณะการท่องเที่ยวทางความเชื่อ

^{๒๔} พระครูวิมลศิลป์ (เรื่องฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ, การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑.

ลักษณะการท่องเที่ยวทางความเชื่อ คือ เป็นการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม ส่งเสริมทัศนคติต่อความดีและความชั่ว ทำให้ตระหนักถึงการขัดเกลาความประพฤติและจิตใจ รวมทั้งการเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถพัฒนาได้

๖) ลักษณะของการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข

ลักษณะของการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข คือ ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกออกไปเผยแผ่ศาสนา ทรงตรัสว่า “พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สิ้นสุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม”^{๒๖} ในความหมายของการจาริกอีกนัยหนึ่งคือการเที่ยวไปเพื่อสร้างประโยชน์เกื้อกูลและความสุข เมื่อนำมาเป็นแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ จึงก่อให้เกิดการท่องเที่ยวที่มีลักษณะเป็นประโยชน์เกื้อกูลและความสุข

๗) ลักษณะการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมจิตสำนึก

ลักษณะการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมจิตสำนึก คือ การท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดสำนึกในความดีงามอายุชั่วกลัวบาป มีความเมตตากรุณา ความเอื้ออาทร และความเสียสละ เป็นต้น

๘) ลักษณะการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมกุศลธรรมและปัญญา

ลักษณะการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมกุศลธรรมและปัญญา คือ การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (Meditation Tourism) เป็นการเดินทางมาเพื่อศึกษาศาสนาหรือลัทธิต่างๆ โดยให้ความสำคัญกับการฝึกจิต ปฏิบัติธรรม ซึ่งมีทั้งที่อยู่ในศาสนสถาน เช่น วัด สำนักสงฆ์ และที่ใช้รีสอร์ทเป็นสถานที่จัดอบรม^{๒๗}

๙) ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงพัฒนา

ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงพัฒนา คือ ทำให้เกิดการพัฒนาด้านพฤติกรรม (ศีล) พัฒนาจิตใจด้วยการกล่อมเกลาจิตใจให้สงบและมีคุณธรรม (สมาธิ) และพัฒนาองค์ความรู้ในเชิงสร้างสรรค์ จนกระทั่งเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชีวิต (ปัญญา)

๑๐) ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงกุศล

ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงกุศล คือ การท่องเที่ยวเชิงศาสนา (religion tourism) หรือทัวร์ไหว้พระทำบุญในวันสำคัญ นับเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวในกลุ่มความสนใจ พิเศษที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในประเทศไทย นักท่องเที่ยวจำนวนมากนิยมเดินทางไปวัด หรือสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อร่วมกิจกรรมทางศาสนา และการปฏิบัติ ธรรม ตามคติความเชื่อที่ถือว่าการได้มาสักการะสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ ร่วมทำบุญ บริจาคทาน จะนำความเป็นสิริมงคลมาสู่ชีวิต และสร้างจิตใจที่ผ่องใส มาสู่ผู้ปฏิบัติ

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๒๗} ดร.ด.นैया ตั้งอุทัยสุข, การท่องเที่ยว...รูปแบบที่นึกไม่ถึง, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล :

อีกทั้งวัดเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สะท้อนอารยธรรม และวิถีชีวิตท้องถิ่น อันเป็นแหล่งรวมข้อมูลด้าน ประวัติศาสตร์ การศึกษา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม รวมทั้งเชื่อมโยงความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชน และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอีกด้วย เนื่องจากวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบัน^{๒๘}

๑๑) ลักษณะการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อสิ่งแวดล้อม

ลักษณะการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อสิ่งแวดล้อม คือ การท่องเที่ยวเชิงพุทธจะมีลักษณะสำคัญ คือ เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ไม่ก่อให้เกิดมลภาวะต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

๑๒) ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงวิถีธรรม

ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงวิถีธรรม คือ การท่องเที่ยวที่มีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอน และวิถีธรรมในแบบของพุทธบริษัท ก่อให้เกิดวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของผู้ที่นับถือ พระพุทธศาสนา

๑๓) ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงสันติ

ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงสันติ คือ เป็นการท่องเที่ยวที่ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียน เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุข เกื้อกูลต่อการอยู่ร่วมกัน ทำให้เกิดความสงบและสันติแก่นักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังเป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวมีความรู้สึกปลอดภัยด้วย

ดังนั้น ลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ในงานวิจัยนี้จึงได้จำแนกออกเป็น ๑๓ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะการท่องเที่ยวที่สร้างสรรค์ ลักษณะการท่องเที่ยวแบบผ่อนคลาย ลักษณะของการท่องเที่ยวแบบจรรโลงใจ ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงคุณค่า ลักษณะการท่องเที่ยวทางความเชื่อ ลักษณะของการท่องเที่ยวเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ลักษณะการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมจิตสำนึก ลักษณะการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมคุณธรรมและปัญญา ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงพัฒนา ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงกุศล ลักษณะการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อสิ่งแวดล้อม ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงวิถีธรรม ลักษณะการท่องเที่ยวเชิงสันติ

๒.๖ ความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

ในปัจจุบัน อุตสาหกรรมท่องเที่ยวได้กลายมาเป็นอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจของโลกไปแล้ว เป็นที่ยอมรับกันว่าเกือบจะทุกประเทศในโลกนี้ อุตสาหกรรม ท่องเที่ยวได้เจริญเติบโตจนกลายมาเป็นสินค้าหลักในระบบการค้าระหว่างประเทศอย่างรวดเร็ว และ ในหลายประเทศ อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญอยู่ในระดับที่ ๑-๓ ของ ๑๐ อันดับแรก

^{๒๘} พรรณณิดา เหล่าพวงศักดิ์, แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนา เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวกลุ่ม ประชาคมเกษียณ จังหวัดกาญจนบุรี, ใน วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒๑ เดือนมกราคม-เมษายน ๒๕๕๙, หน้า ๓๖.

ในอุตสาหกรรมสำคัญของประเทศนั้นๆ อีกด้วย อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีความสำคัญต่อความเจริญก้าวหน้า เสถียรภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศไทยเป็นอย่างมาก และเป็นที่ยืนยันว่าความสำคัญของการท่องเที่ยวจะมีมากขึ้นในอนาคต เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง และการท่องเที่ยวกลายเป็นแหล่งที่มา ของเงินตราต่างประเทศที่สำคัญที่สุด การเดินทางท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมธรรมชาติของมนุษย์ที่มีมาแต่ โบราณกาล และได้พัฒนาการมาเป็นลำดับ ยิ่งมีความเจริญก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะการคมนาคมขนส่งก็ยิ่งทำให้การเดินทางท่องเที่ยวขยายวงกว้างออกไป โดยมีวัตถุประสงค์ ต่าง ๆ หลากหลายกันไม่ว่าเพื่อธุรกิจ เพื่อนันทนาการ และเพื่อศึกษาหาความรู้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้เคยเห็น การเดินทางท่องเที่ยวซึ่งเป็นกิจกรรมอันเป็นส่วนบุคคลเหล่านี้ได้เติบโตรวมกันเป็นกลุ่มก้อนขึ้น จนกระทั่งต้องอาศัยเทคนิควิชาการเฉพาะ การวางแผน การจัดการ และการตลาด รวมเข้าแล้วเรียกว่า “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว” ซึ่งจะมีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของนานาประเทศในปัจจุบัน นอกจากนี้ทางด้านสังคม การท่องเที่ยวก็เป็นการพักผ่อนที่ช่วยลดความตึงเครียดพร้อม ๆ กับสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างผู้มาเยือนและเจ้าของท้องถิ่น จึงเห็นได้ว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อุตสาหกรรมท่องเที่ยวจึงถือได้ว่าเป็นพลังขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจที่แสดงบทบาทเด่นชัด ในแต่ละปีที่ผ่านมา ความสำเร็จโดยรวมหรือบางส่วนนั้น ย่อมมาจากพลังของฟันเฟืองหรือพลัง ขับเคลื่อนทั้งส่วนเล็กและส่วนน้อยที่ช่วยกันผลักดันให้อุตสาหกรรมนี้เคลื่อนไหวไปข้างหน้า อย่างไม่หยุดยั้ง และแสดงบทบาทนำในการเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจซึ่งนำไปสู่การจ้างงาน สร้างอาชีพ การกระจายรายได้และการลงทุนในธุรกิจที่เกี่ยวข้องมากมายหลายร้อย สาขา เป็นการสร้างความมั่งคั่งให้กับประชาชน และประเทศชาติอย่างเอนกอนันต์ และนำไปสู่ความสำเร็จในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวไทย๑ นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวอเมริกันและยุโรป ที่ต่างสนใจที่จะเรียนรู้วัฒนธรรม มรดกทางประวัติศาสตร์ เยี่ยมชมงานสถาปัตยกรรม และสัมผัสวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในประเทศนั้น โดยเฉพาะประเทศในแถบเอเชียและแอฟริกา รวมถึงชื่อของที่ระลึกที่เป็นงานหัตถกรรมผลงานฝีมือที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนในประเทศนั้น การท่องเที่ยวในลักษณะ ดังกล่าวเราเรียกว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในยุคปัจจุบัน การแข่งขันในตลาดโลกได้ให้ความสำคัญในการนำเอาวัฒนธรรมมาเป็นส่วน หนึ่งในตัวผลิตภัณฑ์หรือบริการที่ตนจำหน่ายเพื่อสร้างความแตกต่างจากคู่แข่ง ซึ่งสอดคล้องกับ กระแสเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่กำลังมาแรง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เศรษฐกิจของไทย^{๒๙}

ทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมนั้น เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของชาติที่สะท้อนให้เห็นถึงอารยธรรม ภูมิปัญญา วิถีชีวิต และเทคโนโลยีการจัดการของผู้คนใน

^{๒๙} พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ, การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย, หน้า ๖-๗.

สังคมเป็นแหล่งรวมศิลปวิทยาการในสาขาต่างๆ ทั้งในด้านโบราณคดี วัฒนธรรม จารีต ประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ ทรัพยากรการท่องเที่ยวโดยเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด นั้น นับว่ามีคุณค่าและมีบทบาทที่สำคัญยิ่ง เพราะวัดเป็นแหล่งที่เชื่อมโยงเรื่องราวความเป็นมาของ วัฒนธรรมกับชุมชนและเป็นสถานที่รวบรวมมรดกศิลปวัฒนธรรม และศิลปกรรมอันวิจิตรงดงาม เพียบพร้อมด้วยคุณค่าทางศิลปะที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาและความเป็นอัจฉริยะของบรรพบุรุษ อัน เปรียบเสมือนสะพานเชื่อมโยงสายใยของอดีตกับปัจจุบันไม่ให้ขาดออกจากกัน นอกจากนี้ วัดบางแห่งยัง ประกอบด้วยสภาพแวดล้อมทั้งทางภูมิสถาปัตยกรรมและทางธรรมชาติที่สวยงาม วัดจึงเป็นทรัพยากร การท่องเที่ยวที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และมีคุณค่าทางศิลปะที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ

ปัจจุบันมีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งให้ความสนใจต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธและการเรียนรู้ที่เป็น การเดินทางเพื่อการศึกษาและแสวงหาคูณค่าทางด้านคุณธรรม/จริยธรรม และคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม อันนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องทั้งแก่เพื่อนมนุษย์และต่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อกันและกัน กอปรในช่วงที่ผ่านมา หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยว แห่งประเทศไทย และกรุงเทพมหานคร ได้มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในลักษณะต่างๆ เช่น กิจกรรมการท่องเที่ยวไหว้พระ ๙ วัด การไหว้พระประจำวันเกิดปีเกิด การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพโดยเน้น การฝึกสมาธิทางพุทธศาสนา เป็นต้น เพื่อส่งเสริมให้ผู้สนใจได้เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และพุทธศาสนา อันจะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม ซึ่งกิจกรรมการท่องเที่ยวแนวดังกล่าว ได้รับความสนใจและการ ตอบรับจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างดี^{๓๐}

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื้อหาที่เกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จำแนกออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วย งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว และงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยว

เสาวภา ไททยวัฒน์. รศ.ดร.และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม” พบว่า การท่องเที่ยว (Tourism) คือ กิจกรรมอย่างหนึ่ง ที่มนุษย์นอกเหนือจากการดำเนินชีวิตประจำวัน และการกระทำกิจกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการ พื้นฐานอื่นๆ (Basic Need) เป็นกิจกรรมที่มนุษย์กระทำเมื่อมีเวลาว่าง (Leisure) และจัดอยู่ในประเภท

^{๓๐} ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉมและคณะ, *เที่ยววัดภาคอีสาน : เส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม*, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : http://isantemple.blogspot.com/2013/06/blog-post_24.html [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐].

กิจกรรมการนันทนาการ (Recreation) อย่างหนึ่ง ทั้งนี้กิจกรรมส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวที่มีการเดินทาง (Travel) พร้อมกันไปด้วย^{๓๑}

สุรียพร ธรรมิกพงษ์และคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์อย่างยั่งยืน” พบว่า การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่าง ๆ ของอนุชนรุ่นหลัง การท่องเที่ยว หมายถึง การจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศไว้ด้วย^{๓๒}

ฉกาจ ราชบุรีและคณะ ได้ทำวิจัยเรื่อง “ความรู้และจิตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” พบว่า ระดับความรู้และเจตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่า นักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานคร มีระดับความรู้ความเข้าใจต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระดับค่อนข้าง สูงและมีจิตสำนึกหรือความตระหนักต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ค่อนข้างสูงด้วยเช่นกัน โดยปัจจัยที่มีผลต่อระดับความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกหรือความตระหนัก ได้แก่ ระดับรายได้ ระดับการศึกษา รูปแบบ การเดินทางและประสบการณ์ที่เคยรู้จักการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มาก่อน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีเจตคติที่ดีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยปัจจัยที่มีผลต่อเจตคติ ได้แก่ ภูมิลำเนาเดิม ระดับอายุ ระดับรายได้ ระดับการศึกษา อาชีพ รูปแบบการเดินทางท่องเที่ยว ประสบการณ์ในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ความรู้ความเข้าใจต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จิตสำนึกหรือความตระหนักต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์^{๓๓}

อิทธิพล โกมลิต ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอกจังหวัดหนองคาย” กล่าวถึงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ว่า แนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จำแนกได้ ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านที่พักอาศัย ควรมีการปรับปรุงห้องสุขา หรือห้องน้ำ และจัดหาที่ทิ้งขยะ ให้ดีขึ้น ด้านสถานที่ท่องเที่ยวและบริการ ควรจัดทำป้ายบอกทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ให้ชัดเจนและครอบคลุมทุกแห่ง และป้ายให้ความรู้ของสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งต่าง ๆ สำหรับในด้านบริการ ควรมีการเพิ่มบริการด้านการนวดแผนโบราณ นวดสปา เพื่อให้เกิดความผ่อนคลาย และควรจัดให้มีการปั่นจักรยานออกกำลังภายในตอนเช้าให้กับแขกที่มาพักอาศัยที่ home stay และด้านบุคลากร

^{๓๑} เสาวภา ไพทยวัฒน์. รศ.ดร.และคณะ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๕, หน้า ๑๑.

^{๓๒} อ่างใน สุรียพร ธรรมิกพงษ์และคณะ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์อย่างยั่งยืน, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒.

^{๓๓} ฉกาจ ราชบุรี, ผศ. และคณะ, ความรู้และจิตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๔).

ควรมีการจัดอบรมหรือประชุมให้ความรู้เรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้บุคลากรในชุมชนเกิดความตระหนัก และให้ความสำคัญกับทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างเป็นระบบ ต่อเนื่อง และเกิดความยั่งยืน นอกจากนี้ ควรสนับสนุนและส่งเสริมให้กับกลุ่มเด็กและเยาวชน เช่นกลุ่มเด็กและเยาวชน รักษ์ป่า มีคฤศเทศก์น้อย ให้มีส่วนร่วมกับชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวดังกล่าว เพราะเด็กจะได้สืบทอดการจัดการท่องเที่ยวดังกล่าวต่อไป^{๓๔}

รลิกา อังกูร ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยให้ความสำคัญของคำว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ว่า เป้าหมายการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และความงามศิลปวัฒนธรรมไทยที่มีความวิจิตรอลังการ และแตกต่างจากชาติอื่น เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว^{๓๕}

นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้นิยามความหมายของการท่องเที่ยวว่า การท่องเที่ยว หมายถึง การเดินทางแบบชั่วคราวจากสถานที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่หนึ่ง ซึ่งมีสิ่งอำนวยความสะดวกไว้คอยบริการ และเป็นการไปโดยความสมัครใจโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพักผ่อน ออกกำลังกาย เรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม และการจับจ่ายใช้สอย เป็นต้น^{๓๖}

พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาทรัพยากรการท่องเที่ยววัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี” พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวจะเน้นหนักไปที่องค์ประกอบ ๓ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านแหล่งท่องเที่ยว ๒) ด้านบริการทางการท่องเที่ยว และ ๓) ด้านการตลาดและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว ซึ่งแนวทางการปฏิบัติงานทั้ง ๓ ด้านมีรายละเอียดดังนี้^{๓๗}

๑. การพัฒนาด้านแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวกระทำได้ ๒ กรณี คือ

๑.๑ กรณีที่มีแหล่งท่องเที่ยวอยู่แล้ว ต้องดำเนินการบำรุง ดูแลรักษาแหล่งท่องเที่ยว

เช่น การปรับปรุงด้านกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว การปรับปรุงด้านการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก การปรับปรุงด้านการบริหารจัดการและการปรับปรุงด้านสภาพแวดล้อม

^{๓๔} อธิพิล โกมล, รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก จังหวัดหนองคาย, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓-๔๔.

^{๓๕} รลิกา อังกูร, การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๙), หน้า ๘๐.

^{๓๖} นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ, การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๑๑.

^{๓๗} พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล, การศึกษาทรัพยากรการท่องเที่ยววัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖.

๑.๒ กรณีที่ยังไม่มีแหล่งท่องเที่ยว ต้องดำเนินการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวใหม่ เช่น ค้นหาจุดเด่นหรือจุดดึงดูดของท้องถิ่นทางการท่องเที่ยว ดำเนินการสร้าง พัฒนาทางด้านกายภาพ พัฒนาทางการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก พัฒนาทางการบริหารจัดการพัฒนาการป้องกันและแก้ไขปัญหาทางด้านสภาพแวดล้อม

๒. การพัฒนาบริการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบ การดำเนินการพัฒนาบริการการท่องเที่ยว ดำเนินการได้ ๘ องค์ประกอบ คือ บริการด้านความปลอดภัย บริการภัตตาคารและร้านอาหาร บริการสินค้าและของที่ระลึก บริการที่พักค้างแรมสำหรับนักท่องเที่ยว บริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ บริการด้านบันเทิงและนันทนาการ บริการด้านสารสนเทศ บริการด้านการขนส่ง

๓. การพัฒนาด้านการตลาดและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว การดำเนินการพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยวดำเนินงานได้ ๓ ด้าน คือ การกำหนดแผนการตลาดท่องเที่ยวการสร้างเส้นทางหรือกิจกรรมท่องเที่ยวและการโฆษณาไปยังกลุ่มเป้าหมาย

๒) งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

พระครูวิมลศิลป์กิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย” พบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา มาจากคำว่า Buddhist Tourist ซึ่งสามารถสรุปความหมายของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาได้คือ (๑) เป็นการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณี (๒) เป็นการท่องเที่ยวที่เป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และ (๓) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มพูนคุณประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และป็นผลประโยชน์ต่าง ๆ กลับสู่ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งชุมชนต่าง ๆ ที่วัดตั้งอยู่ ทำให้เกิดธุรกิจข้างเคียง เช่น ร้านค้าขายของ ธุรกิจปล่อยเต่า ปล่อยปลา ขายอาหารปลา ตลอดจนขายสินค้าผลิตภัณฑ์พื้นเมืองในท้องถิ่นเป็นต้นการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายในการเพื่อก่อให้เกิดรายได้แก่ชุมชน และยังเป็น การสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยการส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติมาท่องเที่ยวสถานที่ท่องเที่ยวประเภทวัดมากขึ้น ตลอดจนเกิดทัศนคติของเจ้าอาวาสที่มีต่อการส่งเสริมให้วัดเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยว^{๓๘}

ชุมพล รอดแจ่ม ได้วิจัยเรื่อง “เส้นทางท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี” , พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี สามารถสรุปผลการศึกษาและจัดลำดับปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมาท่องเที่ยว ดังนี้ (๑) จากคาบอกเล่าที่ได้รับฟังมาจากคนรู้จัก หรือจากคนทั่วไปที่ได้พูดให้ฟังจึงเกิดความสนใจที่อยากจะมาท่องเที่ยว (๒) มีความตั้งใจที่อยากจะมาหาบุญ (๓) มีความตั้งใจที่อยากจะมาไหว้พระ (๔) อยากจะมาเยี่ยมชมโบราณสถาน ศิลปะศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ชมวิถีชีวิตของเป็นอยู่ของชุมชน (๕) มีคนรู้จักไม่ว่าจะเป็นญาติหรือเพื่อนชักชวนให้มาท่องเที่ยว (๖) ทราบเบื้องต้นอยู่แล้วว่าวัดนี้อยู่

^{๓๘} พระครูวิมลศิลป์กิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ, การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย, หน้า ๒๑.

ริมน้ำ มีสถานที่และจุดบริการขายอาหารปลาและให้อาหารปลา จึงตั้งใจมาให้อาหารปลาและมาคูปปลา (๗) ศึกษาหาข้อมูลจากสื่อออนไลน์ (Internet) จึงเป็นสาเหตุให้มาท่องเที่ยว (๘) เดินทางผ่านเห็นป้ายประชาสัมพันธ์ตามไหล่ทางเชิญชวนจึงให้ความสนใจเข้ามาท่องเที่ยว (๙) มาซื้อสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีจำหน่ายในสถานที่ท่องเที่ยว (๑๐) รู้จักสถานที่ท่องเที่ยวจากหนังสือแนะนำการท่องเที่ยว (๑๑) เป็นเส้นทางผ่านจากการขับรถไปทำงานหรือโดยสารรถรับจ้างทั่วไป (๑๒) มาท่องเที่ยวจากการแนะนำจากรายการโทรทัศน์ และ (๑๓) ตั้งใจมาทานอาหารที่อยู่ในแหล่งสถานที่ท่องเที่ยว^{๓๙}

โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ (รศ.ดร) และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “พฤติกรรมความเชื่อของประชาชนในวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย” เนื้อหาส่วนหนึ่งได้กล่าวถึงวรรณกรรมอีสานที่มีผลต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัดในภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์วรรณกรรม ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ วรรณกรรมอีสานมีรูปแบบเฉพาะต่างไปจากวรรณกรรมภาคกลาง เพราะวรรณกรรมอีสานเป็นวรรณกรรมของชาวบ้านอย่างแท้จริง ชาวบ้านเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ เป็นผู้ใช้ศึกษา เป็นผู้อ่านวรรณกรรมสร้างสรรค์เหล่านั้น โดยมีวัดเป็นสถาบันกลางในการเก็บรักษาและเผยแพร่ ตลอดจนเป็นแหล่งอนุรักษ์วรรณกรรมเหล่านั้น^{๔๐}

วีระพล ทองมา และคณะ ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างศักยภาพด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมใน ๓ ด้าน คือ ๑) ศักยภาพในการดึงดูดใจ ๒) ศักยภาพในการรองรับด้านการท่องเที่ยว และ ๓) ศักยภาพในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยว กับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนใน ๔ ด้าน คือ ๑) วัฒนธรรมทางแนวคิด (ความเชื่อและค่านิยม) ๒) วัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาชีพและวิถีชีวิตประจำวัน) ๓) วัฒนธรรมบรรทัดฐาน (อาหารและพืชสมุนไพร) และ ๔) วัฒนธรรมทางวัตถุ (ศิลปะและหัตถกรรม)^{๔๑}

มธุรส ปราบไพรี ได้ทำการวิจัยเรื่อง “แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรม เมืองสร้างสรรค์กับศิลปะสร้างสรรค์ งานปูนปั้นสกุลช่างเมืองเพชร” โดยกล่าวถึงอิทธิพลของศิลปะปูนปั้นในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามวัดต่างๆ ว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยนักท่องเที่ยวเข้าไปเยี่ยมชมคุณค่าทางศิลปกรรม ดังมีเนื้อหาต่อไปนี้ ศิลปะปูนปั้นของเพชรบุรีที่ช่างปัจจุบันยกย่องว่าเป็นฝีมือชั้นครูที่ทรงคุณค่า และเป็นแหล่งเรียนรู้แก่ช่างหรือผู้สนใจเดินทางไปท่องเที่ยวเยี่ยมชมและศึกษาอยู่เสมอ ประกอบด้วยงานฝีมือช่างปูนปั้นสมัยอยุธยาตอนปลาย

^{๓๙} ชุมพล รอดแจ่ม, เส้นทางท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี, รายงานการวิจัย, รายงานการวิจัย, (วิทยาลัยราชพฤกษ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๗.

^{๔๐} โสวิทย์ บำรุงศักดิ์ และคณะ, พฤติกรรมความเชื่อของประชาชนในวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘.

^{๔๑} วีระพล ทองมา และคณะ, การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔), หน้า ๘๑.

และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ งานปูนปั้นสมัยอยุธยาได้รับการยกย่องว่าเป็นงานปูนปั้นฝีมือที่มีลวดลายงดงามจนยากที่จะหาผู้ใดสามารถทำตามได้ โดยปูนปั้นในสมัยอยุธยาจะปรากฏในโบราณสถานสี่แห่ง คือ ปูนปั้นหน้าบันพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม ปูนปั้นหน้าบันโบสถ์วัดสระบัว ปูนปั้นหน้าบันโบสถ์วัดเขabenไดอิฐ ปูนปั้นหน้าบันโบสถ์วัดไผ่ล้อม และปูนปั้นหน้าบันโบสถ์วัดเกาะ ผลงานปูนปั้นที่ปรากฏตามโบราณสถานเหล่านี้ ถือได้ว่าเป็นผลงานชั้นครูที่เป็นแบบอย่างให้ช่างรุ่นต่อมาได้ศึกษามาจนถึงปัจจุบัน ส่วนงานปูนปั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นงานปูนปั้นที่พัฒนามาจากสมัยอยุธยา แต่มีการใส่ลวดลายตามความคิดสร้างสรรค์ของช่างลงไปด้วย เช่น งานปูนปั้นหน้าบันพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุวรวิหาร^{๔๖}

^{๔๖} มธุรส ปราบไพรี, แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรม เมืองสร้างสรรค์กับศิลปะ
สรรค์สร้างงานปูนปั้นสกุลช่างเมืองเพชร, รายงานการวิจัย, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
เพชรบุรี, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้มีเนื้อหาหลักจำแนกออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ๑) มุ่งศึกษาสภาพปัญหาการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) มุ่งศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และ ๓) มุ่งศึกษายุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้รูปแบบการศึกษาวิจัยวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการศึกษาข้อมูลภาคสนาม (Field Work Study) ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ การวิจัยเอกสาร

ในการวิจัยภาคเอกสารโดยการศึกษาเอกสารต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทั่วไป การท่องเที่ยวเชิงพุทธ รวมทั้งการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น โดยได้จำแนกเอกสารออกเป็นเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ศึกษา เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำรา เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ และงานวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากสื่ออินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ

๓.๑.๒ การศึกษาข้อมูลภาคสนาม

ในส่วนของการวิจัยภาคสนาม ได้มีการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง โดยแต่ละแห่งได้ลงพื้นที่ ๓ ครั้ง ซึ่งครั้งที่ ๑ เป็นการลงพื้นที่ประสานงานเพื่อขออนุญาตเจ้าของพื้นที่เก็บข้อมูลทำวิจัย ครั้งที่ ๒ สัมภาษณ์ข้อมูลพื้นฐานและบริบทด้านการท่องเที่ยว ครั้งที่ ๓ ศึกษากิจกรรมการท่องเที่ยวและสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๒ พื้นที่การวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๒.๑ พื้นที่การวิจัย

พื้นที่ในการดำเนินการวิจัยนี้มี ๖ แห่ง ดังนี้ ๑) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) ๒) วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) ๓) วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร (หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต) ๔) วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ (หลวงปู่ดุลย์ อตุโล) ๕) วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย (หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ) และ ๖) วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (หลวงปู่ชา สุภทฺโท)

๓.๒.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ในการวิจัยนี้ได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัย โดยใช้การเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ทั้งที่อยู่ในพื้นที่การวิจัยและกลุ่มนักท่องเที่ยว โดยจำแนกประชากรกลุ่มตัวอย่างออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง	รวมจำนวน ๖ รูป
๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน
รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด	จำนวน ๔๘ รูป/คน

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

๓.๓.๑ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ ประกอบด้วย

๑. แบบสัมภาษณ์ คือ คณะผู้วิจัยได้มีการจัดทำแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ประกอบด้วยเจ้าอาวาส พระสงฆ์ และนักท่องเที่ยว โดยเนื้อหาในการสัมภาษณ์จำแนกออกเป็น ๕ ส่วน ดังต่อไปนี้ ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๕ ข้อมูลเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒. แบบสำรวจ คือ การจัดทำแบบสำรวจเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและบริบทพื้นที่วิจัย ปัจจัยการท่องเที่ยว กลุ่มนักท่องเที่ยว ปัจจัยเอื้อต่อการท่องเที่ยว ข้อดีและข้อด้อยของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง และสภาพปัญหาของการท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยแต่ละแห่ง เพื่อให้ทราบฐานข้อมูลเชิงสำรวจ

๓.๓.๒ การสร้างเครื่องมือวิจัย

ในการสร้างเครื่องมือวิจัยมีขั้นตอนการสร้างเครื่องมือวิจัยและการตรวจสอบเครื่องมือวิจัย โดยมีขั้นตอนตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. กำหนดประเด็นที่จะใช้ในแบบสัมภาษณ์ โดยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยและโครงสร้างของเนื้อหา รวมทั้งประเด็นที่ต้องการทราบ มีการศึกษาข้อมูลเอกสารจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นฐานข้อมูลในการกำหนดประเด็นคำถามการวิจัยและการออกแบบสัมภาษณ์

๒. การจัดทำร่างเครื่องมือวิจัย โดยการจัดทำร่างแบบสัมภาษณ์ โดยแตกประเด็นคำถามอย่างละเอียดเพื่อนำไปใช้เก็บข้อมูลได้อย่างครอบคลุมกับเนื้อหาที่ต้องการทราบ แล้วตรวจสอบความถูกต้องด้วยตนเอง

๓. การตรวจสอบเครื่องมือวิจัย โดยมีการตรวจสอบเครื่องมือวิจัยด้วยการนำร่างเครื่องมือวิจัยส่งให้กับผู้เชี่ยวชาญได้ตรวจสอบรายละเอียดของเครื่องมือ ทั้งความถูกต้องของเนื้อหา ความเที่ยงตรงของเนื้อหา และความเหมาะสมของเนื้อหา

๔. แก้ไขเครื่องมือวิจัย โดยหลังจากผู้เชี่ยวชาญได้ตรวจสอบร่างเครื่องมือวิจัยแล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญมาปรับแก้เครื่องมือวิจัยให้สมบูรณ์

๕. เตรียมเครื่องมือ หลังจากแก้ไขเครื่องมือวิจัยแล้วนำต้นฉบับมาถ่ายเอกสารเตรียมไว้ให้พร้อมใช้งานกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ชั้นการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร

การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารแหล่งต่างๆ โดยจำแนกการศึกษาข้อมูลเอกสารออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้ ๑) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และ ๒) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถาพระไตรปิฎก เอกสาร ตำรา บทความ หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต เป็นต้น โดยค้นคว้าประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทั่วไป การท่องเที่ยวเชิงพุทธ และการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเด็นหลักในการวิจัย

๓.๔.๒ ชั้นเก็บข้อมูลภาคสนาม

การศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนามจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓ กลุ่ม ประกอบด้วย ๑) เจ้าอาวาสวัดที่เป็นเจ้าของพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง รวมจำนวน ๖ รูป ๒) พระสงฆ์ที่อยู่ในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัยวัดละ ๒ รูป รวมจำนวน ๑๒ รูป ๓) นักท่องเที่ยวที่ไปท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง โดยกำหนดกลุ่มนักท่องเที่ยว

แห่งละ ๕ รูป/คน รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน รวมทั้งสิ้นจำนวน ๔๘ รูป/คน โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ โดยมีขั้นตอนเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

๑) ประสานงานขออนุญาตเจ้าของพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลทำวิจัย โดยมีหนังสือนำจากหน่วยงานต้นสังกัดอย่างเป็นทางการ

๒) สำรวจข้อมูลพื้นฐานและบริบทพื้นที่วิจัย

๓) กำหนดประเด็นที่จะเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย

๔) สร้างเครื่องมือและตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

๕) ออกหนังสือนัดหมายกลุ่มเป้าหมายเพื่อเก็บข้อมูลในการวิจัย

๖) จัดเตรียมแบบสัมภาษณ์ และเครื่องมือเสริมอื่นๆ ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียงและกล้องถ่ายรูป เป็นต้น

๗) ลงมือเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยและสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๘) การรวบรวมข้อมูลทั้งหมด

๙) ตรวจสอบความถูกต้องและความเที่ยงตรงของข้อมูล

๑๐) จัดระเบียบข้อมูลเพื่อให้ง่ายต่อการนำไปใช้วิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๓.๔.๓ ขั้นตรวจสอบข้อมูล

หลังจากศึกษารวบรวมข้อมูลแล้ว ตรวจสอบความเที่ยงตรงของข้อมูลทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ส่วนข้อมูลใดที่ขาดความชัดเจน ขาดความเที่ยงตรง และขาดความน่าเชื่อถือ ก็กลับไปรวบรวมใหม่ รวมทั้งตรวจสอบว่าข้อมูลที่มีอยู่เพียงพอต่อการตอบปัญหาการวิจัยหรือไม่ ส่วนที่ยังไม่พอสำหรับตอบปัญหาการวิจัยก็กลับไปรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม จากนั้นจึงนำมาจัดระเบียบข้อมูลตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของเนื้อหาการวิจัย

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลแล้ว นำข้อมูลวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมดตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย จัดความสัมพันธ์ของข้อมูลให้เชื่อมโยงกัน เพื่อตอบปัญหาในการวิจัยให้สัมพันธ์และสอดคล้องกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานของความจริงและมีเหตุผลรองรับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงพรรณนา

หลังจากเรียบเรียงข้อมูลแล้วลงมือเขียนงานวิจัย โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ นำเสนอผลการวิจัยในลักษณะของการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เพื่อตอบประเด็นปัญหาการวิจัยตามโครงสร้างของเนื้อหา จากนั้นก็สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ๓ ด้าน คือ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ และข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป จากนั้นก็นำฉบับสมบูรณ์ส่งหน่วยงานที่สนับสนุนทุนวิจัย และเผยแพร่ผลการวิจัยต่อไป

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้รูปแบบการศึกษาวิจัยทั้งส่วนที่เป็น การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ ประกอบด้วยเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการศึกษาข้อมูลภาคสนาม (Field Work Study) ในพื้นที่วิจัย ๒ แห่ง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเจ้าอาวาสวัดที่เป็นเจ้าของพื้นที่วิจัยทั้ง กลุ่มพระสงฆ์ที่อยู่ในวัดที่เป็นพื้นที่วิจัย และกลุ่มนักท่องเที่ยวที่ไปท่องเที่ยว รวมทั้งสิ้นจำนวน ๔๘ รูป/คน

หลังจากผ่านกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว นำมาสู่การวิเคราะห์ข้อมูลและการสรุปผล โดยการวิเคราะห์และสรุปข้อมูล และการนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในรูปพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) การพรรณนาความ (Descriptive Presentation) นำเสนอชุดความรู้ที่ได้จากการวิจัย จากนั้นจึงสรุปผลการวิจัยทั้งหมด อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ ๓ ด้าน คือ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เชิงปฏิบัติการ และสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

งานวิจัยบทนี้จะได้กล่าวถึงผลการวิจัยใน ๓ ประเด็น คือ สภาพและปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ สภาพและปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตพื้นที่ของการวิจัยครั้งนี้ คือ การกำหนดพื้นที่วิจัยที่มีพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งแต่ละรูปมีชื่อเสียงทางด้านการศึกษาปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นที่เคารพของพระภิกษุ สามเณร และพุทธศาสนิกชน รวมทั้งยังมีนักท่องเที่ยวได้เข้าไปท่องเที่ยวในวัดอันเป็นที่พำนักของพระสงฆ์สายวัดป่าเป็นจำนวนมาก โดยในงานวิจัยนี้ได้กำหนดพื้นที่วิจัยเป็นจำนวน ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้ ๑) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นวัดของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) ๒) วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นวัดของหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ๓) วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นวัดของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ๔) วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นวัดของหลวงปู่ดุลย์ อตุโล ๕) วัดอรัญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นวัดของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ๖) วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นวัดของหลวงปู่ชา สุภทฺโท ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าดังกล่าว ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ บริบทการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในพื้นที่วิจัย

การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่วิจัยมีทั้งสภาพที่เหมือนและแตกต่างกัน โดยจะได้กล่าวถึงสภาพของแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละแห่ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑.๑.๑ บริบทการท่องเที่ยววัดโพธิ์ : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์)

วัดโพธิ์เป็นวัดเก่าแก่แห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น มีเนื้อที่ ๑๒ ไร่ ๓ งาน ๙๒ ตารางวา เป็นสำนักวิปัสสนากรรมฐานที่ได้รับการยกย่องอย่างสูงในจังหวัดขอนแก่น จนได้รับการคัดเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑ และได้รับการคัดเลือกเป็นสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่น

เฉลิมพระเกียรติ จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญแห่งหนึ่งในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

๑. ที่ตั้งวัดโพธิ์

วัดโพธิ์ตั้งอยู่เลขที่ ๑๗๑ หมู่ที่ ๒ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๔๓-๒๒๑๖๕๓ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของบึงแก่นนคร เป็นวัดที่อยู่ในเขตเมือง แต่ยังสามารถรักษาสภาพป่าเอาไว้ได้เป็นอย่างดี จึงเป็นวัดที่มีความสงบร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมและการท่องเที่ยวเชิงพุทธ นอกจากนี้แล้วการเดินทางยังมีความสะดวกสบายอีกด้วย และยังเป็นวัดที่มีพระครูโพธิสารคุณ ซึ่งเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าที่คณะสงฆ์และประชาชนทั่วไปในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดอื่นๆ ให้ความเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก

๒. ประวัติโดยสังเขปของพระครูโพธิสารคุณ

หลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ มีนามเดิมว่า ประยงค์ อุปลวณโณ นามสกุล ไสยฮาดวงษ์ เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๖ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ ตรงกับวันแรม ๗ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุน ณ บ้านเลขที่ ๑๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น โดยมีประวัติและปฏิปาทดั่งต่อไปนี้^๑

๑) การบรรพชา

บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ตรงกับวันอังคารที่ ๑๔ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๐ ตรงกับวันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ ปีชวด ณ วัดสว่างโนนรัง ตำบลบ้านเรือ อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น โดยมีพระเพ็งเป็นพระอุปัชฌาย์

๒) การอุปสมบท

อุปสมบทเป็นพระภิกษุเมื่ออายุ ๒๐ ปี ตรงกับวันพุธที่ ๒๖ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ตรงกับวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะแม ณ พัทธสีมาวัดตาลเรียง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

๓) การศึกษา

(๑) พ.ศ. ๒๔๘๐ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จากโรงเรียนบ้านกุดกระหนวน ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น

(๒) พ.ศ. ๒๔๘๖ สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก วัดตาลเรียง ตำบลแพ่ง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

๔) การศึกษาพิเศษ

(๑) จบการศึกษาหลักสูตรพระอภิธรรมจากมหาธาตุวิทยาลัย วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร

^๑ พระวิมาน คมภีรพลโณ, ย้อนรอยประวัติหลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ, (ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนาวิทยา, ๒๕๕๖), หน้า ๙-๑๕.

(๒) พ.ศ. ๒๕๒๕ จบหลักสูตรพระสังฆาธิการที่โรงเรียนพระสังฆาธิการ ส่วนภูมิภาค แผนกอบรมศึกษา รุ่น ๑ ณ วัดธาตุเมืองเก่า (ปัจจุบันคือวัดธาตุพระอารามหลวง) จังหวัดขอนแก่น

(๓) พ.ศ. ๒๕๒๘ ผ่านการอบรมพระสังฆาธิการระดับวัดและระดับตำบล ในจังหวัดขอนแก่น

๕) การปกครอง

(๑) พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๕ เป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๒) พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นเจ้าคณะตำบลพระลับเขต ๒ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๓) พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดป่าภูกระแต ตำบลม่วงหวาน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

(๔) พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นเจ้าคณะตำบลบึงเนียม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๖) งานการศึกษา

(๑) พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกนักธรรมประจำสำนักเรียนวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๒) พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นเจ้าสำนักเรียนวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๓) พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๓๑ เป็นกรรมการกลางออกตรวจเยี่ยมสนามสอบนักธรรมสนามหลวงในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๔) พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๓ เป็นผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิจัยและวางแผน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

(๕) พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๓ เป็นอาจารย์บรรยายพิเศษในวิชาพระอภิธรรมปิฎก และวิชาธรรมภาคปฏิบัติ ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

๗) งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

(๑) พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้รับมอบหมายจากคณะสงฆ์จังหวัดขอนแก่น ให้เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ประจำจังหวัดขอนแก่น

(๒) พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานที่วัดมหาวนาราม บ้านโนนม่วง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๓) พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานที่วัดคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ

(๔) พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานที่วัดมิ่งเมือง พัฒนาราม อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น

(๕) พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานที่วัดท่าเรือ อำเภอเขื่อนอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

(๖) พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานที่วัดปัจฉิมเชียงใหม่ อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม

(๗) พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานที่วัดป่าภูกระแต ตำบลม่วงหวาน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

(๘) พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นพระวิทยากรอบรมหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (หน่วย อ.ป.ต. ในเขตอำเภอเมือง) จังหวัดขอนแก่น

(๙) พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๓๔ เป็นประธานอุปถัมภ์โครงการบรรพชาสามเณรและอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อน หน่วยอบรมวัดทรายบึง บ้านบึงแก และวัดโพธิ์ศรี บ้านท่อน ตำบลโนนท่อน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๑๐) พ.ศ. ๒๕๑๘-๒๕๔๕ เป็นประธานอำนวยการอบรมวิปัสสนากรรมฐานวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น (สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑)

(๑๑) เป็นองค์แสดงธรรมออกทางสถานีวิทยุโทรทัศน์ ช่อง ๑๑ ขอนแก่น ร่วมกับคณะสงฆ์ภาค ๙

๘) งานสาธารณูปการ

(๑) พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๖๓๒ เป็นประธานดำเนินการก่อสร้างพระอุโบสถวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น สิ้นค่าก่อสร้างจำนวนทั้งสิ้น ๗,๒๑๑,๙๒๙ บาท (เจ็ดล้านสองแสนหนึ่งหมื่นหนึ่งพันเก้าร้อยยี่สิบเก้าบาท)

(๒) พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นประธานสร้างเมรุ และศาลาบำเพ็ญกุศลอีก ๔ หลัง ที่วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๓) พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นประธานหาทุนปฏิสังขรณ์ กุฏิ ๑ หลัง ที่วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๔) เป็นประธานดำเนินการจัดหาทุนซื้อที่ดินจำนวน ๒ งาน เพื่อขยายเขตวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๕) พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นประธานดำเนินงานก่อสร้างกุฏิ ๑๓ หลัง ที่วัดป่าภูกระแต ตำบลม่วงหวาน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น และขอจัดตั้งและสร้างวัดป่าภูกระแต

(๖) พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นประธานดำเนินการก่อสร้างศาลา ๑ หลัง ณ วัดป่าภูกระแต ตำบลม่วงหวาน อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

(๗) พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็นประธานดำเนินการจัดหาทุนซื้อที่ดินจำนวน ๒๙ ไร่ ถวายวัดป่าภูกระแต ซึ่งรวมกับที่ดินมีอยู่เดิม ๘๖ ไร่ เป็นพื้นที่วัดป่าภูกระแตทั้งหมด ๑๑๕ ไร่

(๘) พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นประธานก่อสร้างศาลาโพธิสาร ๗๒ (ศาลาอนุสรณ์อายุครบ ๗๒ ปี) ที่วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๙) พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นประธานก่อสร้างที่พักและโรงเรียนเด็กก่อนเกณฑ์ ที่บ้านหนองงูจรรย์ผาง ตำบลหนองเรือ อำเภอโนนสัง จังหวัดหนองบัวลำภู และศูนย์เด็กเล็กบ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นปัจจัยทั้งสิ้น ๒๐๐,๐๐๐ บาท

(๑๐) พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นประธานดำเนินการสร้างพระพุทธรูปหินแกรนิต ๒ องค์ ประดิษฐานไว้ที่ศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒ ราคาสร้างองค์ละ ๔๕๐,๐๐๐ บาท รวมราคาสร้างทั้งสิ้น ๙๐๐,๐๐๐ บาท

๙) การสาธารณสงเคราะห์

(๑) พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นประธานดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านโนนทัน โดยนำชาวบ้านพัฒนาถนนขยายผิวการจราจรให้กว้างขึ้น ปัจจุบันให้ชื่อว่า ถนนโพธิสาร

(๒) พ.ศ. ๒๕๒๒ เป็นประธานดำเนินการก่อสร้างศาลากลางบ้านโนนทัน ให้ชื่อว่าศาลาโพธิสาร

(๓) พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นประธานก่อตั้งมูลนิธิโพธิสารคุณ ที่โรงเรียนเทศบาลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๔) พ.ศ. ๒๕๓๘ บริจาคปัจจัยส่วนตัว จำนวน ๒,๓๐๐๐ บาท ให้แก่โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น เพื่อสมทบกองทุนสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรผู้อาพาธ

(๕) บริจาคเตียงรักษาคนไข้และอุปกรณ์การแพทย์ให้กับโรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น

(๖) พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นประธานก่อตั้งมูลนิธิหลวงปู่โพธิ์ ที่วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

(๗) พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นเจ้าภาพสร้างห้อง ไอ ซี ยู เป็นปัจจัย จำนวน ๕๐,๐๐๐ บาท สำหรับพระสงฆ์ผู้อาพาธ ตึกสมเด็จพระพุฒาจารย์ โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น

๑๐) สมณศักดิ์และเกียรติคุณที่ได้รับ

(๑) พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะตำบลชั้นตรี

(๒) พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะตำบลชั้นโท

(๓) พ.ศ. ๒๕๔๕๓ ได้รับพระราชทานเสมอธรรมจักรทองคำ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในฐานะเป็นผู้มีผลงานด้านการอนุรักษ์ มรดกวัฒนธรรม

๑๑) การมรณภาพของหลวงปู่

หลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ ได้ป่วยด้วยโรคชราและเดินไม่ไหวมาเป็นเวลากว่า ๓ ปี ถึงกระนั้นท่านก็ยังมีเมตตา ตั้งใจทำหน้าที่ปฏิบัติศาสนกิจอย่างเคร่งครัด ตรงตามพระธรรมวินัย ทำหน้าที่ของความ เป็นธรรมทายาท ที่ดีของพระศาสนา ด้วยการทำหน้าที่อบรม สั่งสอนพระภิกษุสามเณรภายในวัด ให้ตั้งอยู่ในพระธรรมวินัย เทศนาสั่งสอนธรรมโปรดญาติโยม อย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย หลวงปู่ท่านเป็นผู้ที่มีอัธยาศัยดี มีเมตตาต่อพระเณรทุกรูป ญาติโยมทุกคนที่เข้ามาหา อย่างเสมอต้นเสมอปลาย

หลวงปู่ท่านเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ใน **อัปปะมาทะธรรม** คือ ความไม่ประมาทในชีวิต ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านได้เตรียมตัวก่อนตาย ด้วยการสั่งเฝ้าศพของตัวเองมาไว้ก่อนมรณภาพ โดยให้ชื่อว่า **“บ้านโพธิสาร บ้านนี้ไม่มีวิญญาณ”** ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตือนสติและสอนธรรมแก่ผู้ที่เข้ามาหาท่านไม่ให้เป็นผู้ที่มีความประมาทในชีวิต และชีวิตทุกชีวิตย่อมมีความตายเป็นที่สุดด้วยกันทั้งนั้น

หลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ดี มีความรู้กว้าง และลึกซึ้ง มีคุณธรรมสูง มีจิตประกอบด้วยเมตตา ถือได้ว่าท่านเป็นพระสุปฏิปันโน ที่มีศีลาจารวัตรที่งดงาม บริสุทธิ์ มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายไม่ติดในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ที่เรียกว่า โลกธรรม ดังคติธรรมที่ท่านได้พูดและสอนอยู่บ่อย ๆ เช่น **“ไม่หนี ไม่สู้ ไม่อยู่ ไม่ไป ไม่ไล่ ไม่ตาม ไม่เอาสักอย่าง ทำจิตให้ว่าง ปล่อยวางทุกสิ่ง”** โดยท่านสอนให้เราปล่อยวางไม่ยึดมั่น ถือมั่นในตัวตน ถูกผิด ชั่วดี ให้รู้จักปล่อยวางอารมณ์ที่มากกระทบทางอายตนะ **“รู้ละ ไม่ติดบัญญัติ เอาปรมาตม์เป็นอารมณ์ แล้วจะพบสัจธรรม”** เป็นต้น ก่อนการมรณภาพหลวงปู่ท่านก็ได้ทำพินัยกรรมคำสั่ง ถึงขั้นตอนในการจัดงานศพของท่าน เพราะท่านไม่ต้องการให้ลูกศิษย์และญาติโยมเดือดร้อน ในเรื่องของการจัดงานศพของท่าน แต่ต้องการให้เป็นไปอย่างเรียบง่าย บริสุทธิ์ และประหยัดตามพระธรรมวินัย โดยท่านได้มรณภาพลง ณ โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น ในวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. รวมอายุได้ ๗๙ ปี ๗ เดือน ๑๒ วัน อายุพรรษา ๕๙ พรรษา

๔.๑.๑.๒ สภาพการท้องที่วัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

เมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๓ กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศตั้งขึ้นเป็นวัดในพระพุทธศาสนา โดยให้ชื่อว่า วัดเกษรศีลคุณ แต่ชาวบ้านจะรู้จักและเรียกกันในนามวัดป่าบ้านตาดหรือเรียกอีกชื่อว่าวัดหลวงตามหาบัว

๑. ที่ตั้งของวัดป่าบ้านตาด

วัดป่าบ้านตาดตั้งอยู่ ณ หมู่บ้านบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี โดยห่างจากตัวเมืองอุดรธานีไปทางทิศใต้ ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร ซึ่งหากมาตามทางหลวงหมายเลข ๒ อุดรธานี-ขอนแก่น เมื่อรถวิ่งมาได้ประมาณ ๗ กิโลเมตร ก็จะถึงบริเวณสี่แยกบ้านดงเค็ง ให้เลี้ยวไปทางแยกขวาเข้าไปอีกประมาณ ๘ กิโลเมตร ก็จะถึงวัดป่าบ้านตาด

๒. ประวัติโดยสังเขปของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน

หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน กำเนิดในครอบครัวชาวนา เมื่อวันที่ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๙ ปีฉลู ตรงกับวันอังคารที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๕๖ ณ หมู่บ้านบ้านตาต ตำบลบ้านตาต อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ชื่อบัว โลหิตดี เป็นบุตรคนที่ ๒ ในจำนวน ๑๖ คน ของนายทองดีและนางแพง^๒

เมื่ออายุได้ ๓๐ ปี ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดโยธานิมิต ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๗ ตรงกับวันอังคารที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๔๘๗ โดยมีพระเทพกวี (จุม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูปลัดอ่อนตา เขมมกโร วัดโยธานิมิต อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นพระกรรมวาจาจารย์^๓

พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) หรือที่นิยมเรียกกันว่า หลวงตามหาบัว หรือ หลวงตาบัว (๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๖-๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔) เป็นพระภิกษุในสายเถรวาท คณะธรรมยุติกนิกาย ฝ่ายอรัญวาสีวิปัสสนาธุระ ชาวจังหวัดอุดรธานี และเป็นเจ้าอาวาสวัดป่าบ้านตาต (วัดเกษรศีลคุณ) องค์แรก ท่านเป็นหนึ่งในศิษย์ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งท่านได้มีโอกาสอุปฐากรับใช้หลวงปู่มั่นในช่วงปัจฉิมวัยและเป็นผู้หนึ่งที่ได้บันทึกประวัติของหลวงปู่มั่นโดยละเอียดในเวลาต่อมา หลวงตามหาบัวเป็นที่รู้จักในฐานะพระนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานผู้มีปฏิปทาที่มั่นคง แน่วแน่ เด็ดขาด และจริงจัง บรรดาศิษยานุศิษย์ของหลวงปู่มั่นต่างนับถือกันว่าท่านเป็นลูกศิษย์องค์หนึ่งที่มีปฏิปทาที่คล้ายคลึงกับหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต การกล่าวขวัญถึงท่านในหมู่ผู้ศรัทธามีหลายเรื่องก่อนไปในเชิงกนิทาน เช่น การล่วงรู้วาระจิตของบุคคลอื่น การที่เศษผม เศษเล็บ และขานหมากของท่านกลายเป็นพระธาตุไป ตั้งแต่ครั้งท่านยังมีชีวิตอยู่ เป็นต้น หลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ หลวงตามหาบัวได้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นทั้งในและนอกประเทศ จากการทำท่านได้ดำเนินการทอดผ้าป่าทองคำและเงินสกุลดอลลาร์สหรัฐ ภายใต้ชื่อ "โครงการผ้าป่าช่วยชาติ โดยหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน" เพื่อใช้เป็นทุนสำรองของประเทศไทย ซึ่งโครงการดังกล่าวนี้ได้ดำเนินการมาโดยตลอดในช่วงปัจฉิมวัยของท่าน^๔

๔.๑.๑.๓ บริบทการท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

วัดอรัญบรรพตเป็นวัดที่หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ศิษย์สายกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต รูปสำคัญอีกท่านหนึ่งที่มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสายกรรมฐาน โดยท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์อีกรูปหนึ่ง เพราะท่านมีปฏิปทาน่าเลื่อมใส และอริของท่านได้กลายเป็นพระ

^๒ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปนฺโน, *ประวัติหลวงตา*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิลป์สยามบรรณกิจและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๗.

^๓ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปนฺโน, *ประวัติหลวงตา*, หน้า ๕๑.

^๔ วิกีพีเดีย, พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <https://th.wikipedia.org/wiki> [๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐].

ธาตุ ปัจจุบันแม้ว่าท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ก็ยังมีนักท่องเที่ยวเข้าไปท่องเที่ยวสักการะรูปเหมือนและ
อัฐิธาตุของท่านเป็นประจำ

๑. ที่ตั้งของวัดอรัญบรรพต

วัดอรัญบรรพต ตั้งอยู่ริมถนนสายศรีเชียงใหม่-สังคม ตำบลบ้านหม้อ อำเภอสรี
เชียงใหม่ บนเส้นทางทางหลวงหมายเลข ๒๑๑ เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดเลยและหนองคาย เส้นทางเลียบบ
แม่น้ำโขงสายนี้ มีวัดสำคัญๆ ตั้งอยู่หลายแห่งด้วยกัน หลักๆ ก็จะมีวัดพระธาตุบังพวน วัดศรีชมภูองค์ตื้อ
ที่อำเภอน้ำโสม วัดอรัญบรรพต วัดหินหมากเป้ง ที่อำเภอสรีเชียงใหม่ วัดผาตากเสื้อ ที่อำเภอสังคม
ความสำคัญของวัดเหล่านี้ก็แตกต่างกันออกไป วัดหินหมากเป้งก็เป็นสถานที่ที่มึนุสรณ์สถานเพื่อระลึกถึง
หลวงปู่เทศก์ เทศรังสี วัดอรัญบรรพตแห่งนี้ก็มีหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาว
ประชาทั้งใกล้และไกล จวบจนท่านมรณภาพลง ก็มีการสร้างเสนาสนะต่างๆ มีความสวยงาม ในพื้นที่วัดที่
กว้างขวาง หากไม่มีป้ายชื่อวัดติดอยู่ตรงประตูหน้า ผู้คนที่ผ่านไปผ่านมาคงยากที่จะรู้ว่าพื้นที่ที่มีกำแพง
ล้อมรอบกว้างใหญ่ไพศาลคล้ายจะล้อมเนินเขาเล็กๆ เอาไว้ทั้งคู่

๒. ประวัติโดยสังเขปของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

ประวัติและปฏิปทาหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต ตำบลบ้านหม้อ อำเภอสรี
เชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้^๕

หลวงปู่เหรียญ เกิดในสกุลใจขาน เมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๕๕ ตรงกับวันพุธ ขึ้น ๒ ค่ำ
เดือนยี่ ปีชวด สถานที่เกิด ต.บ้านหม้อ อ.ศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย เป็นบุตรคนที่ ๒ ในบรรดาพี่น้อง ๗
คน ของนายผา และนางพิมพ์ ประกอบอาชีพกสิกรรม ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ชีวิตครอบครัวพี่น้องทุก
คนเสียชีวิตตั้งแต่เด็ก ส่วนโยมมารดาถึงแก่กรรมเมื่อท่านมีอายุ ๑๐ ขวบ ภายหลังบิดามีภรรยาใหม่ท่าน
จึงไปอาศัยอยู่กับยาย ก่อนกลับมาอยู่กับบิดาอีกครั้งเมื่ออายุ ๑๓ ปี ในวัยหนุ่มฉกรรจ์เคยมีความคิดจะ
แต่งงานมีครอบครัวเหมือนปุณฺชนทั่วไป แต่คิดปลงตกในชีวิตที่มีแต่ความวุ่นวาย มีทุกข์มีสุขชวนเวียนไม่รู้
จบสิ้น เห็นว่ามีหนทางเดียวเท่านั้นที่จะหลุดพ้นทุกข์ คือ การออกบวช

เมื่อศรัทธาแรงกล้าจึงขอบิดาเข้าวัด บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ ๑๕ วัน ก่อนเข้าสู่สมทบ ที่วัด
บ้านหงษ์ทอง อำเภอน้ำโสม จังหวัดหนองคาย เมื่อเดือนมกราคม ๒๔๗๕ สังกัดมหานิกาย โดยมีพระครู
วาปีดิฐวัตร เป็นพระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์พรหม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ก่อนกลับมาจำพรรษาอยู่วัด
โพธิ์ชัย บ้านหม้อ ระยะเวลาหนึ่งไปจำพรรษาที่วัดศรีสมัง อำเภอมือง จังหวัดหนองคาย เข้าศึกษาด้านพระ
ปริยัติธรรม จนสอบได้นักธรรมตรี ระยะเวลาหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เริ่มศึกษาพระกรรมฐาน ได้รับเมตตา
จากพระอาจารย์บุญจันทร์ เป็นผู้สอนภาวนาพุทโธ และพระอาจารย์กุ ธรรมทินโน เป็นครูฝึกสอนการ
ปฏิบัติธรรม ต่อมาพระอาจารย์กุได้พาท่านออกธุดงค์ไป จังหวัดอุดรธานี และแพร่ยุติเป็นธรรมยุต เมื่อ

^๕ ประวัติหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต จ.หนองคาย, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล :
<http://www.tumsrivichai.comD.html> [๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๐].

วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๔๗๖ ที่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี โดยมีเจ้าคุณธรรมเจดีย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูประสาทคณานุกิจ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พ.ศ. ๒๔๗๖ จำพรรษาวัดป่าสาระวารี บ้านค้อ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี เป็นที่ซึ่งพระอาจารย์มั่นเคยจำพรรษา ได้ตั้งใจทำความเพียรสงบใจมาก แต่วิปัสสนายังไม่แตกได้ แต่สมณะ ออกพรรษาแล้วจึงรุดค้ไปจังหวัดเลย พักวิเวกอยู่ถ้ำผาปู่และถ้ำผาบั้ง ได้ความสงบสงัดมาก

พ.ศ. ๒๔๗๗ พรรษาที่ ๒ จำพรรษาวัดอรัญญวาสี อำเภอบ้านฝาง จังหวัดหนองคาย มีพระอาจารย์ภู ธรรมทินโน เป็นหัวหน้า ตั้งใจไม่นอนกลางวัน ค่ำลงทำความเพียร เดินจงกรม นั่งสมาธิ ถึงตีสอง แล้วลุกขึ้นทำความเพียรจนสว่าง พอถึงเดือนหกเดินทางกลับมาจำพรรษาที่ วัดป่าบ้านค้อ ตามเดิม

พ.ศ. ๒๔๗๘ พรรษาที่ ๓ จำพรรษาที่วัดป่าสาระวารี พ.ศ. ๒๔๗๙-๒๔๘๐ พรรษาที่ ๔ และพรรษาที่ ๕ จำพรรษาที่วัดอรัญญบรรพต หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ทำภาวนาจิตสงบแล้วพิจารณาขั้นห้า เป็นอารมณ์ เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาตามสภาพความเป็นจริง แล้วปล่อยวาง จิตสงบพร้อมกับความรู้เป็นอย่างดี คล้ายหมดกิเลส แต่ต่อมามีเรื่องต่างๆ มากกระทบ ก็รู้สึกจิตติดปกติ หวันไหวไป ตามอารมณ์นั้นๆ อยู่บ้าง แต่ไม่รุนแรง ก็แสดงว่ากิเลสยังไม่หมดสิ้น พยายามแก้ก็ไม่ตก นึกในใจว่าใครหนอจะช่วยแก้จิตให้ได้ จึงนึกไปถึงกิตติศัพท์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต จึงชวนภิกษุรูปหนึ่งลงเรือจากหลวงพระบางขึ้นไปทางอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เดินทางไปหาท่าน

พ.ศ. ๒๔๘๑ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภได้พบท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ โดยความเมตตาของหลวงตาเกต ซึ่งเป็นสัทธา วิหาริก ของท่าน ได้พาไปพบที่ป่าละเมาะใกล้ๆ โรงเรียนแม่ใจ อำเภอสันทราย ได้เห็นด้วยความอัศจรรย์ใจเพราะตรงกับโน้มนามิตทุกประการ ท่านได้แนะนำว่านักภาวนา พวกกันติดสุขจากสมาธิจึงไม่พิจารณาค้นคว้าหาความจริงของชีวิตกัน หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ท่านซักรูปเปรียญให้ฟังว่า ธรรมดาเขาทำนาทำสวน เขาไม่ได้ทำไสบนอากาศ เขาทำไสบนพื้นดิน จึงได้ผล ฉันทโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายควร พิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ จนเกิดนิพพิทาความเบื่อหน่ายในนามรูป ด้วยอำนาจแห่งปัญญานั้นแหละจึงจะเป็นทางหลุดพ้นได้ ไม่ควรติดอยู่ในความสงบโดยส่วนเดียว เมื่อท่านให้อิวาทแล้วจึงพิจารณาดูตัวเองว่าได้เจริญเพียงสมณะ ไม่ได้เจริญวิปัสสนาเพียงรู้แจ้งในธรรมที่ควรรู้ คือ อริยสัจสี่ จึงเจริญวิปัสสนาเรื่อยมา ตั้งแต่พรรษาที่ ๖ อยู่ในเขตภาคเหนือจนถึงพรรษาที่ ๑๖ แล้วเดินทางรุดค้กลับ ผ่านหลวงพระบาง ประเทศลาว เข้าเวียงจันทน์ มายังหนองคาย พรรษาที่ ๑๙-๒๖ หลวงปู่เหรียญ จำพรรษาเผยแผ่ธรรมะปฏิบัติอยู่ภาคใต้ แล้วจึงย้ายไปอยู่วัดอรัญญบรรพต ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เรื่อยมา จากนั้นออกรุดค้ไปสถานที่ต่างๆ หลายจังหวัดตามภาคอีสาน ก่อนขึ้นไปทางเหนือและเข้าฝากตัวเป็นศิษย์หลวงปู่มั่น มุ่งบำเพ็ญเพียรและเข้าจำพรรษาในหลายที่ โดยพรรษา ๑-๕ อยู่ในจังหวัดอุดรธานี และ จังหวัดหนองคาย ช่วงพรรษาที่ ๖-๑๔ ขึ้นไปจำพรรษาอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ วัดสันตันเปาและสำนักสงฆ์ใน อำเภอสันกำแพง พรรษาที่ ๑๕-๑๘ จำพรรษาอยู่ที่อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง พรรษาที่ ๑๙-๒๒ ล่องลงภาคใต้เข้าจำพรรษาที่สำนักสงฆ์ในจังหวัดพังงา ก่อนย้ายไป

อยู่วัดอรัญบรรพต ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ จนถึงมรณภาพ ทั้งนี้ ในบางโอกาสท่านจะมาพำนักอยู่ที่สำนักสงฆ์ในวังสวนจิตรลดา กรุงเทพมหานคร

กาลต่อมา หลวงปู่เหรียญได้เป็นเจ้าอาวาสวัดอรัญบรรพต ซึ่งในอดีตวัดแห่งนี้ยังขาดความพร้อมในหลายด้าน แต่บรรยากาศทั้งภายในและภายนอกวัดสงบเหมาะสมสำหรับการวิปัสสนากรรมฐาน โดยสมัยที่หลวงปู่มาอยู่ใหม่ๆ มีเพียงกุฏิเล็กมุงหญ้าคาพอหลบฝนได้เท่านั้น แต่กว่า ๔๐ ปีที่หลวงปู่เหรียญได้ปกครองดูแลวัดอรัญบรรพต พยายามคงสภาพของความเป็นวัดป่าไว้มากที่สุด โดยสร้างเสริมสิ่งก่อสร้างเท่าที่จำเป็นแก่การประกอบศาสนกิจ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เป็นพระกัมมัฏฐานที่ถืออุดมคัตถ์ ฉันทสัจธรรมในบาตรมือเดียว ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เคร่งในพระธรรมวินัยยิ่ง รั้งกิจนิมนต์สอนปฏิบัติธรรมสมาธิและเทศนาธรรมแก่ศิษยานุศิษย์ทั่วประเทศ แม้หลวงปู่เหรียญจะมีฐานะทางการปกครองสมัระดับเจ้าคณะอำเภอศรีเชียงใหม่-สังคม ฝ่ายธรรมยุต และเป็นพระเถระอาวุโสแห่งเมืองหนองคาย แต่ท่านยังคงยึดแนวทางการครองตนตามแบบฉบับพระป่าในสายอีสานไว้อย่างเคร่งครัดด้วยการฝึกฝนอบรมจากหลวงปู่มั่น ปฏิภาณการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่เหรียญจึงดงาม อุทิศตนให้แก่พระพุทธศาสนา ทุกวันที่ ๘ มกราคม คณะศิษยานุศิษย์จะร่วมกันจัดงานบุญใหญ่ที่วัดอรัญบรรพต เพื่อสงฆ์รับพร เป็นการแสดงกตัญญูต่อกันแต่หลวงปู่เหรียญเป็นประจำเสมอมา ซึ่งจัดให้มีงานทำบุญ ๒-๓ วัน ประมาณ ๗-๘ มกราคมของทุกปี ใบหน้าหลวงปู่จะมีรอยยิ้มให้เห็นอยู่เสมอ ไม่เคยแสดงอาการปรีดาเหน็ดเหนื่อยอ่อนล้า ในการสนองศรัทธาญาติโยม ประสพการณ์ ทางธรรมที่หลวงปู่สั่งสมมาแล้วถูกถ่ายทอดสู่บรรดาศิษย์ให้ประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อหนทางแห่งมรรคผลนิพพาน ด้วยความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ต่อมาเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๘ ถือเป็นวาระแห่งความสูญเสียของพุทธศาสนิกชนชาวหนองคายและชาวไทยทั่วประเทศ เมื่อหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญบรรพต ได้ละสังขารลงด้วยอาการสงบ สิริอายุ ๙๓ ปี ๗๓ พรรษา สร้างความอาลัยให้กับบรรดาลูกศิษย์ลูกหาเป็นอย่างยิ่ง

๔.๑.๑.๔ บริบทการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ฐริทตโต

วัดป่าสุทธาวาสเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งในจังหวัดสกลนคร เพราะเป็นวัดที่หลวงปู่มั่น ฐริทตโต ท่านได้มาพำนักปฏิบัติธรรมและต่อมาท่านได้มรณภาพที่วัดแห่งนี้ จึงเป็นวัดที่ศุนย์รวมจิตใจของพระสงฆ์สายวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมาจนถึงปัจจุบัน

๑. ที่ตั้งวัดป่าสุทธาวาส

วัดป่าสุทธาวาส ตั้งอยู่ที่ถนนสุขเกษม ตำบลดงมะไฟ อำเภอเมืองสกลนคร สกลนคร ๔๗๐๐๐ อยู่ห่างจากกรุงเทพประมาณ ๖๔๕ กม. ใช้เวลาเดินทางจากกรุงเทพประมาณ ๗ ชั่วโมง ๕๖ นาที อยู่ห่างจากตัวจังหวัดสกลนครประมาณ ๐.๙ กม. ใช้เวลาเดินทางตัวจังหวัดประมาณ ๓ นาที อยู่ห่างจากตัวอำเภอประมาณ ๐.๘ กม. ใช้เวลาเดินทางตัวอำเภอประมาณ ๓ นาที วัดป่าสุทธาวาส เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี ของชาวเมืองสกลนครและจังหวัดใกล้เคียง รวมถึงพุทธศาสนิกชน เพราะเป็นวัดที่จำพรรษา มรณภาพ และเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ฐริทตตะเถระ หรือหลวงปู่มั่น ฐริทตโต

ภายในพิพิธภัณฑที่มีรูปหล่อเหมือนเท่าองค์จริง ตู้บรรจ้อัฐิคารธาตุ เครื่องอัฐบริขาร พร้อมทั้งประวัติความเป็นมาของพระตั้งแต่เกิดจนมรณภาพ และภายในวัดมีเจดีย์บรรจุอัฐิหลวงปู่หลุย เพื่อเป็นสถานที่เคารพสักการะของพุทธศาสนิกชน

๒. ประวัติโดยสังเขปของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระหรือสายวัดป่าในยุคปัจจุบัน ท่านได้รับการเทิดทูนบูชาจากบรรดาศิษยานุศิษย์ และพุทธศาสนิกชนที่สนใจในการปฏิบัติธรรมว่าเป็นพระอาจารย์วิปัสสนาชั้นเยี่ยมในยุคสมัยกึ่งพุทธกาล คือ ยุคสมัยปัจจุบัน โดยประวัติของหลวงปู่มั่น รศ. ดร.ปฐม-รศ. ภัทรา นิคมานนท์ ได้ค้นคว้าและเรียบเรียงไว้ดังต่อไปนี้^๖

๑) ชาติกำเนิด

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เกิดที่บ้านคำบาง ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๓ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงครองราชย์เป็นปีที่ ๓ บิดาของท่านชื่อ นายคำด้าง มารดาชื่อ นางจันทร์ นามสกุลแก่นแก้ว มีพี่น้อง ๙ คน หลวงปู่เป็นบุตรคนหัวปี พี่น้อง ๖ คน เสียชีวิตตั้งแต่ยังเล็ก มีเพียงหลวงปู่กับน้องสาวอีก ๒ คนเท่านั้นที่เติบโตมาเป็นผู้ใหญ่

๒) วัยเด็กและการศึกษา

หลวงปู่มั่นเป็นคนร่างเล็ก ผิวค่อนข้างขาว หน้าตาคมสัน แข็งแรง ว่องไว สติปัญญาดี และขยันขันแข็งมาตั้งแต่เด็กในสมัยนั้นยังไม่มีโรงเรียน ท่านอาศัยเรียนหนังสือจากอา ได้ฝึกอ่านเขียนอักษรไทย อักษรธรรม และอักษรขอม ถึงขั้นอ่านเขียนได้ดี นับว่าท่านเรียนเร็ว เพราะเฉลียวฉลาด จำแม่น มีความขยันหมั่นเพียร และใจชอบ ท่านได้อ่านหนังสือประวัติศาสตร์ ตำรานาน นิยายพื้นบ้านของภาคอีสาน จัดว่ามีความรู้แตกฉาน การศึกษาทางโลกของท่านก็สิ้นสุดเพียงแค่นั้น

๓) บวชเป็นสามเณร

เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณร ที่วัดบ้านคำบาง บ้านเกิดของท่าน ได้ศึกษาธรรมขั้นต้น สวดมนต์และท่องจำพระสูตรต่างๆ อยู่ ๒ ปี เมื่ออายุได้ ๑๗ ปี โยมบิดาขอให้ลาสิกขาเพื่อไปช่วยแรงงานทางบ้าน ท่านรู้สึกเสียดาย และระลึกอยู่ในใจเสมอว่าหากมีโอกาสเมื่อไรก็จะบวชอีก กอปรเมื่อยังเล็ก คุณยายที่เคยเลี้ยงดูท่านมา มักจะพูดกับท่านอยู่เสมอว่า “เมื่อโตมา เจ้าจะต้องบวชให้ยาย เพราะยายเลี้ยงเจ้ายาก” คำขอของยายยังก้องในจิตใจของหลวงปู่อยู่เสมอ

๔) บวชเป็นพระภิกษุ

พออายุได้ ๒๒ ปี หลวงปู่รู้สึกอยากบวชเป็นกำลัง รวมทั้งบิดามารดาก็อนุญาต ท่านจึงได้ไปฝากตัวเป็นศิษย์กับ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล แห่งสำนักวัดเสียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และ

^๖ รศ.ดร. ปฐม-รศ. ภัทรา นิคมานนท์, ประวัติ ข้อวัตรและปฏิปทาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-mun/lp-mun-hist-04-01.htm [๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๐].

ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ อุโบสถวัดศรีทอง (ปัจจุบัน คือวัดศรีอุบลรัตนาราม) เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยมีพระอริยกวี (อ่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสีทา ชยเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระครูประจักษ์อุบลคุณ (สู่ย) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับขนานนามเป็นภาษามคธว่า ภูริทตฺโต แปลว่า ผู้ให้ปัญญา ผู้แจกจ่ายความฉลาด หลังจากอุปสมบทแล้ว หลวงปู่มั่นได้ไปจำพรรษาและศึกษาวิปัสสนาธุระอยู่กับ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ที่วัดเลียบ และไปพำนักที่วัดบูรพาราม ในเมืองอุบลฯ บ้างเป็นบางครั้ง ในฐานะเป็นพระบวชใหม่ หลวงปู่ได้ศึกษาข้อปฏิบัติเบื้องต้นอันเป็นส่วนแห่งพระวินัย คือ อาจารย์ - ความประพฤติ มารยาทของพระ อาจารย์วัตร-การปฏิบัติต่อครูอาจารย์ และอุปัชฌาย์วัตร-การปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์ หลวงปู่ปฏิบัติได้เรียบร้อยดี เป็นที่ไว้วางใจของพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ ในการศึกษาอบรมด้านจิตใจ หลวงปู่ตั้งใจฝึกนั่งสมาธิ เดินจงกรม และสมาทานอุทฺตมคฺวัตรต่างๆ เริ่มแรกแห่งการฝึกภาวนา ท่านใช้วิธีการกำหนดคุณลมหายใจเข้า-ออก ใช้คำบริกรรมว่า พุท-โธ พุท-โธ... ตามแบบของหลวงปู่เสาร์ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของท่าน

๕) การออกธุดงค์แสวงหาวิเวก

หลังจากได้เรียนรู้พระธรรมวินัย และฝึกภาวนาเบื้องต้นพอสมควรแล้ว หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ได้พาหลวงปู่มั่นพร้อมด้วยสามเณรอีกรูปหนึ่ง ออกธุดงค์ไปตามป่าเขาลำเนาไพรที่ห่างไกลจากผู้คน ได้ข้ามแม่น้ำโขงไปทางฝั่งลาว เมื่อพบสถานที่เหมาะ ก็พักปักกลดบำเพ็ญภาวนา และย้ายที่ไปเรื่อยๆ ขึ้นเหนือไปตามลำแม่น้ำโขง พบว่าป่าทึบแฉะเมืองท่าแขก เป็นที่สงบ มีสัตว์ป่าชุกชุม จึงได้พักบำเพ็ญเพียรอยู่ที่นั่น ๓ พรรษา ณ ที่นั้น อาจารย์และศิษย์ทั้ง ๓ องค์ ถูกใช้ป่าเล่นงานจนแทบเอาชีวิตไม่รอด ไม่มีท่าที่จะรักษา มีแต่กำลังแห่งอานุภาพภาวนาเท่านั้น ทั้ง ๓ องค์ เร่งภาวนาแบบยอมตายถวายชีวิต ใช้การบริกรรมพุทโธ กำหนดจิตสงบนิ่งไม่ให้แผ่สายไปทางใด ในส่วนของหลวงปู่มั่นนั้น พอท่านกำหนดจิตลงสู่ความเป็นหนึ่งแล้ว “ปรากฏว่าศีรษะลั่นเปรี้ยะไปหมด เหงื่อไหลออกมาเหมือนรดน้ำ เมื่อออกจากสมาธิ ปรากฏว่าไข้ได้หายไปราวกับปลิดทิ้ง” เป็นการใช้ธรรมโอสถระงับการอาพาธของท่านเป็นครั้งแรก

๖) บูรณะพระธาตุพนม

หลังจากออกพรรษา ทั้ง ๓ องค์ ได้ธุดงค์รอนแรมลงมาตามฝั่งแม่น้ำโขงเรื่อยมา อาศัยบิณฑบาตจากหมู่บ้านป่าของชาวภูไท ไทยดำ ลาวโซ่ง ซึ่งอาศัยอยู่เป็นหย่อมๆ กระจัดกระจายไปตามฝั่งแม่น้ำโขง หลวงปู่เสาร์ ได้พาศิษย์ข้ามแม่น้ำโขงกลับมาทางฝั่งไทย มาขึ้นฝั่งตรงบริเวณที่ตั้งของพระธาตุพนมพอดี ทั้งสามองค์รู้สึกสลดใจที่เห็นเจดีย์พระธาตุพนมถูกปล่อยให้รกร้าง เถาวัลย์ขึ้นปกคลุมพระเจดีย์จนมืดเหลือแต่ยอด ทั้ง ๓ องค์ได้พักบำเพ็ญเพียรอยู่บริเวณนั้น ตกกลางคืนประมาณ ๔-๕ ทุ่ม จะปรากฏดวงไฟและแสงสีเขียวกลมโตเท่าลูกมะพร้าว มีรัศมีสว่างเป็นทาง ผุดออกจากยอดพระเจดีย์ แล้วลอยห่างออกไปไกลสุดสายตา ถึงเวลาตี ๓-๔ ดวงไฟนั้นจะลอยกลับมา จนถึงยอดพระเจดีย์แล้วหายไป เหตุการณ์เช่นเดียวกันนี้เกิดขึ้นทุกคืน หลวงปู่เสาร์ ได้พูดว่า “ที่พระเจดีย์ต้องมีพระบรมสารีริกธาตุอย่างแน่นอน” หลวงปู่เสาร์ และ หลวงปู่มั่น ได้ชวนชาวบ้านแถวนั้นซึ่งมีไม่กี่หลังคาเรือน ให้ช่วยกันถากถางต้นไม้

เถาว์ลัย บริเวณเจดีย์จนสะอาดสะอาด ใช้เวลา ๓ เดือน พอถึงวันมาฆบูชา ได้พาญาติโยมทำพิธีมาฆบูชา ให้รักษาศีลอุโบสถ นั่งสมาธิภาวนา จนชาวบ้านมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย สวดมนต์ไหว้พระและนั่งภาวนาเป็น หลวงปู่มั่นได้เล่าให้ศิษย์ฟังในภายหลังว่า การพักอยู่บริเวณพระธาตุพนม ทำให้จิตใจเบิกบานมาก ทำให้เกิดอนุสรณ์รำลึกถึงพระพุทธเจ้า แสดงถึงว่า การอยู่ในที่ที่เหมาะสม ทำให้จิตใจตั้งงามสูงขึ้น นับเป็นมงคลแก่ชีวิต พุทธศาสนิกชนควรหาโอกาสเข้าไปอยู่ในสถานที่เช่นนี้ เพื่อการปฏิบัติไปสู่ความเจริญในพระศาสนา

๗) ใช้ธรรมโอสธรักษาโรคครั้งที่สอง

หลวงปู่มั่น ท่านมีโรคประจำตัว คือ โรคริดสีดวงจุก ซึ่งเป็นอย่างเรื้อรัง รักษาไม่หาย และเสียดแทงท่านอยู่ตลอดเวลาในการปฏิบัติสมาธิภาวนา ในวันหนึ่งท่านกำหนดดูเวทนา คือยกเอาอาการเจ็บป่วยเป็นอารมณ์ จิตได้รวมดิ่งลงถึงขั้นอัปปนาสมาธิ เกิดความรู้ที่อัศจรรย์ว่า โรคนี้เกิดจากการทำกรรมในชาติปัจจุบัน เมื่อจิตรวมแล้ว ปรากฏนิมิตเป็นอีกาตัวหนึ่ง บินมาจับบนศีรษะท่าน เอาจะงอยปากจิกกินจุกของท่านจนหมดไป พอออกจากสมาธิ รู้สึกว่าโรคริดสีดวงจุกของท่านก็หายเป็นปกติ ตั้งแต่นั้นมา นี่เป็นการระงับความอาพาธด้วยธรรมะเป็นครั้งที่สอง

๘) ชุตงค์เข้าไปในประเทศพม่า

หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ได้พาหลวงปู่มั่น และสามเณรชุตงค์กลับมายังจังหวัดอุบลราชธานี แล้วพำนักอยู่ที่วัดเลียบเช่นเดิม ต่อมาหลวงปู่มั่น ได้ออกชุตงค์ไปตามป่าเขาลำเนาไพรอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ได้พบกับพระองค์หนึ่ง ชื่อมั่น เหมือนกับท่าน (พระมั่น องค์นี้ ต่อมาภายหลังได้รับสมณศักดิ์ชั้นสูงและได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ) ทั้งสององค์ออกชุตงค์เดินทางด้วยเท้าข้ามป่าเขาหลายแห่งไปจนถึงเขตประเทศพม่า ตั้งใจแสวงหาความวิเวกไปเรื่อยๆ โดยไม่สนใจว่าเป็นเขตประเทศอะไร พอพบสถานที่เหมาะสมก็ปักกลดบำเพ็ญภาวนา พอเริ่มรู้สึกคุ้นกับสถานที่ก็ต้องย้ายไปที่ใหม่ เพื่อไม่ให้ติดสถานที่ ไม่ให้ติดความสุข หลวงปู่บอกว่า ชาวพม่าที่ท่านพบล้วนมีศรัทธาต่อศาสนา มาก ให้ความอนุเคราะห์ต่อพระสงฆ์เป็นอย่างดี แต่พูดกันไม่รู้เรื่อง ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นการดี ที่ไม่ต้องพูดกันให้มีเรื่องกวนใจ สามารถปฏิบัติภาวนาได้เต็มที่ หลวงปู่ทั้งสองได้พำนักในที่ต่างๆ เป็นการชั่วคราว เพื่อฉลองศรัทธาชาวบ้าน ท่านไม่คิดจะอยู่ที่ใดเป็นเวลานานๆ เพราะท่าน “ไม่ได้มาเพื่อเอาคน แต่มาเพื่อหาทางพ้นทุกข์” ช่วงนี้หลวงปู่ยังไม่ได้สอนธรรมะให้แก่ใคร เพราะท่าน “ต้องการความหลุดพ้นของตนก่อน ถ้าตนหลุดพ้นแล้วจึงจะช่วยให้คนอื่นหลุดพ้นตามได้” ท่านจึงมุ่งปฏิบัติอย่างเดียวโดยไม่สนใจใครทั้งนั้น ในท่ามกลางป่าเขา สัตว์ป่า เช่น เสือ ช้าง งูจาง หมี วัว กระตัง มีชุกชุม ท่านรู้สึกเคยชินกับพวกสัตว์เหล่านั้น “แม้จะเดินสวนทางผ่านกันไป ต่างก็ทำเหมือนไม่รู้ไม่ชี้ ซึ่งกันและกัน”

๙) ภาวนาที่ถ้ำผาบึง จังหวัดเลย

ออกพรรษาแล้ว หลวงปู่มั่นทั้งสององค์ ก็เดินทางกลับประเทศไทย ท่านเดินทางด้วยเท้าไปส่งหลวงปู่มั่นอีกองค์ที่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ หลวงปู่มั่นพักอยู่ที่นั่นชั่วระยะเวลาหนึ่ง แล้วท่านก็ออกเดินชุตงค์ต่อไปเพียงลำพังองค์เดียว มุ่งสู่จังหวัดเลย ไปพำนักที่ถ้ำผาบึง อำเภอวังสะพุง การภาวนาที่

ถ้าผาบั้งแต่องค์เดียว “เป็นการทำความเพียรที่ได้ผลมาก แต่ก็ยังไม่ได้ปัญญาที่เป็นที่แน่ใจได้เลย” “แม้ผ่านการปฏิบัติมาอย่างทุรกันดาร จิตได้รับความสงบถึงที่สุดแล้ว วิเวกถึงที่สุดแล้ว นั่งสมาธิถึงที่สุดแล้ว เข้าป่าถึงที่สุดแล้ว อยู่ถ้ำมาก็ถึงที่สุดแล้ว แต่ความสงสัยก็ยังไม่พ้นไปเสียที” อยู่ถ้ำผาบั้งนานพอสมควร หลวงปู่ก็เดินทางกลับวัดเลียบ เมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นสำนักของหลวงปู่เสาร์ พระอาจารย์ของท่าน เมื่อหลวงปู่มั่นท่านมาอยู่กับหลวงปู่เสาร์เมื่อใดก็ตาม หลวงปู่มั่นจะทำตัวประหนึ่งพระบวชใหม่ ดูแลหลวงปู่ทุกอย่างด้วยความเคารพ นับตั้งแต่ล้างบาตร เทกระโถน ปูอาสนะ ถวายน้ำอาบ ปีบνωด และอุปัฏฐากทุกอย่าง ซึ่งท่านทำอย่างเสมอต้นเสมอปลาย จนรู้สึกว่าคุณครูและศิษย์คุณี่มีความผูกพันกันอย่างมาก และนี่ก็เป็นต้นแบบที่ศิษย์สายกรรมฐานได้ปฏิบัติต่อครูอาจารย์ของตน สืบต่อมาจนปัจจุบัน

๑๐) สุบินนิมิต

ที่วัดเลียบ เมืองอุบลราชธานี หลวงปู่มั่นได้เพียรปฏิบัติภาวนาอย่างไม่ลดละ การดำเนินชีวิตของท่านมีความก้าวหน้าโดยลำดับ มีนิมิตที่น่าสนใจ ๒ ครั้ง ครั้งแรก หลวงปู่เล่าว่า คืนหนึ่ง “เราได้หลับไปแล้ว แต่การหลับของเราในขณะนั้นเหมือนจะตื่น เพราะต้องกำหนดจิตให้มีสติไว้เสมอ” ท่านรู้สึกว่าฝันไป ว่าเดินออกจากบ้าน เข้าสู่อป่าที่รกชัฏ พบต้นไม้ใหญ่ชื่อ ต้นชาด ถูกโคนล้มอยู่กึ่งพื้น กิ่งก้านผุพังแล้ว ท่านขึ้นไปยืนบนขอนต้นชาด มองไปข้างหน้าเห็นทุ่งกว้าง ทันใดมีม้าขาวมาหยุดอยู่ใกล้ๆ ท่านขึ้นไปนั่งบนหลังแล้วม้ารี้วผ่านทุ่งไปจนสุด พบตู้พระไตรปิฎกตั้งตระหง่านอยู่ ท่านไม่ได้เปิดตู้ดู แล้วรู้สึกตัวตื่น ท่านได้ทบทวนเรื่องที่ฝัน เกิดความรู้สึกมั่นใจในการปฏิบัติภาวนาของท่าน ภายหลังท่านได้ทำนายเหตุการณ์ที่ฝันให้ฟังว่า ที่ออกจากบ้านก็คือออกจากเพศฆราวาสไปพบป่ารกชัฏแสดงว่ายังไม่ถูกทางจริง จึงต้องลำบากหนัก ที่ท่านได้ขึ้นไปบนขอนไม้ชาดที่ผุพังแล้ว แสดงว่าชาตินี้อาจเป็นชาติสุดท้ายของท่าน เหมือนต้นชาดนั้นย่อมไม่สามารถงอกได้อีกแล้ว ท่านต้องแสวงหาต่อไป ทุ่งโล่ง หมายถึงแนวทางที่ถูกต้องเป็นทางที่ไม่ลำบากนัก การได้ขี่ม้าขาว หมายถึงการเดินทางไปสู่ความบริสุทธิ์ได้อย่างรวดเร็ว การพบตู้พระไตรปิฎกแต่ไม่ได้เปิดดู ก็คือท่านคงไม่ได้ถึง ปฏิสัมภิทาญาณ ถ้าได้เปิดดูก็คงจะแตกฉานกว่านี้ เพียงได้ความรู้ถึงปฏิสัมภิทานุศาสน์สามารถสอนผู้อื่นได้เพียงบางส่วนเท่านั้น หลวงปู่ได้เร่งความเพียรหนักขึ้น ได้เปลี่ยนวิธีการ คือพอจิตดำเนินถึงขั้นสงบนิ่งแล้ว แต่ไม่หยุดที่ความสงบนิ่งเหมือนแต่ก่อน ยกกายขึ้นพิจารณา เรียกว่า กายคตาสติ โดยกำหนดจิตเขาสู่กายทุกส่วน ทั้งยืน เดิน นั่ง นอน ให้จิตจดจ่อที่กายตลอดเวลา พิจารณาให้เป็นสุภะจนเกิดความเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) บางครั้ง ขณะเดินจงกรมอยู่ปรากฏเดินลอยอยู่ท่ามกลางอากาศก็มี เหตุการณ์เช่นนี้ปรากฏขึ้นเป็นเดือน ท่านว่า ปรากฏปัญญาขึ้นมาบ้าง ไม่เหมือนทำจิตให้สงบอยู่อย่างเดียวเหมือนที่ผ่านมา ซึ่งได้แต่ความสุข ความอึดใจเฉยๆ ยิ่งกว่านั้นยังเกิดความหวั่นไหวไปตามกิเลสอยู่ แต่การปฏิบัติในคราวหลังนี้ ความรู้สึกหวั่นไหวได้ชะงักลง จึงปลงใจว่าน่าจะไปถูกทาง

นิมิตครั้งที่สอง เกิดขึ้นจากการปฏิบัติในช่วงต่อมา ได้เกิดนิมิตในสมาธิ ติดต่อกันอย่างต่อเนื่อง เป็นเวลาถึง ๓ เดือน วันหนึ่ง หลวงปู่เกิดนิมิตในสมาธิว่า เห็นคนตายนอนอยู่ห่างจากตัวท่านราว ๑ ศอก มีสุนัขกำลังกัดทั้งซากศพ ดึงไส้ออกมาเคี้ยวกินอยู่ ท่านกำหนดจิตพิจารณาดูซากศพทุกส่วน

กำหนดขยายส่วนต่างๆ ขึ้นพิจารณาจนเห็นเด่นชัด สามารถกำหนดขยายหรือย่อส่วนได้ตามต้องการ (เรียกว่า ปฏิภาคนิมิต) ยิ่งพิจารณาไปจิตก็ยิ่งสว่างใสวปรากฏดวงแก้วขึ้นมา แล้วทำการกำหนดอสุภะ มา กำหนดเอาเฉพาะดวงแก้วเป็นอารมณ์ วาระต่อไป ได้ปรากฏนิมิตเป็นภูเขายู้งางหน้า ท่านกำหนดจิตขึ้นไปดู เห็นมี ๕ ชั้น เดินขึ้นไปจนถึงชั้นที่ ๕ พบบันไดแก้ว แล้วหยุดอยู่ที่นั่น ไปต่อไม่ได้จึงเดินทางกลับ ท่านพบว่าท่านได้สะพานตาบและใส่รองเท้าพิเศษไปด้วยในทุกครั้งที่เกิดนิมิต ในครั้งต่อไป เมื่อทำสมาธิ ก็เกิดนิมิตและดำเนินไปเหมือนเดิม เดินไปถึงที่เดิม เห็นกำแพงแก้ว เปิดประตูเดินเข้าไป พบพระนั่งสมาธิอยู่ ๒-๓ รูป ท่านเดินต่อไปจนถึงหน้าผาสูงชัน เดินต่อไม่ได้จึงกลับมาทางเดิม ในครั้งต่อไป การทำสมาธิก็ดำเนินไปในแนวเดิมไปพบเห็นสิ่งต่างๆ ต่อไปเรื่อยๆ ครั้งหนึ่ง ได้สวนทางกับท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท วัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ) ท่านเจ้าคุณกล่าวเป็นภาษาบาลีว่า “อฏฐังคิกมคฺโค” แล้วก็เดินต่อไปนิมิตในสมาธิเกิดต่อเนื่องกันไปนานถึง ๓ เดือน จนไปถึงที่สุดไม่มีนิมิตอะไรต่อไปอีกแล้ว มีแต่ความสุขสงบเหลือที่จะประมาณได้จนท่านเองสำคัญว่า “ตนของตนถึงความบริสุทธิ์แน่จริงหมดจากกิเลสแล้ว” หลวงปู่ได้ยกประสบการณ์ในครั้งนั้นมาเป็นตัวอย่างสั่งสอนศิษย์ว่า “ระวัง อย่าได้ไปหลงในจิตเช่นนี้ เพราะมันวิเศษจริงๆ ผู้ปฏิบัติทางจิตชอบจะมาติดอยู่เพียงแค่นี้ แล้วสำคัญตนผิด... เราเองก็เป็นมาแล้วและมันก็น่าจะหลงไหล เพราะเป็นสิ่งอัศจรรย์มาก ที่เรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส ก็คือความเป็นเช่นนี้” หลังจากที่หลวงปู่รู้ตัวว่าหลงไปตามนิมิตต่างๆ แล้ว ท่านกลับมากำหนด กายคตา จิตได้เข้าถึงฐาน ปรากฏว่าได้ลอกหนังของตนออกหมด แล้วแหวะในกาย พิจารณาทบทวนในร่างกายอย่างละเอียด แล้วพักจิต (มิใช่พิจารณากายไปโดยไม่หยุดพัก) ขณะที่พักก็รู้ว่าปัญญาได้เกิดขึ้นพอควร มีอาการไม่ตื่นเต้น ไม่หวั่นไหว จึงได้เปล่งอุทานว่า “นี่แหละจึงจัดว่ารวมถูก เพราะไม่ใช่จิตรวมสงบแล้วก็อยู่เฉยที่สงบนั้น ต้องสงบแล้วพิจารณาอยู่ในกัมมัฏฐาน คืออยู่ในการพิจารณาคูตัวทุกข์คือกายนี้เป็นตัวทุกข์ และให้เห็นตัวทุกข์อยู่จึงจะได้ชื่อว่าดำเนินจิตอยู่ในองค์มรรค... ฯลฯ... เราจะต้องตรวจค้นให้รู้จริงเห็นจริงอยู่ที่กายกับจิตเท่านั้น จึงจะถูกอริยมรรคปฏิบัติ” มีครั้งหนึ่ง ปรากฏในนิมิตว่า ร่างกายของท่านแตกออกเป็น ๒ ภาค ท่านกำหนดจิตให้หนึ่ง จนเกิดความสังเวชสลดใจ เห็นทุกข์ของการเวียนว่ายตายเกิด จึงถือเอาหลักที่ทำมาเป็นการเริ่มต้น เพราะมั่นใจว่าปฏิบัติถูกต้อง เป็นทางดำเนินจิตของท่านต่อไป

๑๑) ได้ธรรมที่ถ้าไม่ขวาง นครนายก

การปฏิบัติภาวนาในช่วงที่อยู่วัดเลียบ แม้จะก้าวหน้าไปโดยลำดับแต่หลวงปู่มั่นตระหนักว่า “ยังไปได้ไม่ไกลเท่าไร” ท่านจึงได้ออกจุดงค์เข้าป่าเพียงลำพังรูปเดียว ไปทางนครราชสีมา เข้าตงพญาเย็น แสงวิเวกไปเรื่อยๆ จนถึงบริเวณน้ำตกสาริกา จังหวัดนครนายก เป็นป่าที่บดเต็มไปด้วยสิ่งสาราสัตว์ เป็นสถานที่น่าประหลาดสำหรับพระจุดงค์ หลวงปู่มุ่งหน้าสู่ถ้าไม่ขวาง ชาวบ้านได้ตัดทอนไว้เนื่องจากมีพระจุดงค์ไปมรณภาพที่ถ้าแห่งนั้นถึง ๖ องค์แล้ว แต่หลวงปู่ตอบชาวบ้านว่า “ขอให้อาตมาเป็นองค์ที่ ๗ ก็แล้วกัน” หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ท่านมีความเด็ดเดี่ยวปฏิบัติธรรมแบบมุ่งมั่นไม่กลัวตาย หากแต่กลัวกิเลส ย่ำยีจิตใจให้รุ่มร้อนมากกว่า ถ้าแห่งนั้นเป็นถ้าที่ไม่ใหญ่โตนัก มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมหนาแน่นบรรยากาศน่าสะพรึงกลัว ยิ่งตอนพลบค่ำยิ่งวังเวง แต่หลวงปู่ท่านเคยชินกับสภาพเช่นนั้นมากแล้ว จึงไม่มีอะไรทำให้

จิตใจของท่านหวั่นไหวได้ หลังจากจัดแจงสถานที่และเดินดูรอบๆ บริเวณแล้ว พอค่ำลงสนิท ท่านก็เริ่มบำเพ็ญภาวนาโดยนั่งสมาธิตลอดคืน ปรากฏว่าสว่างไสวไปหมดนับเป็นนิมิตที่ดียิ่ง รุ่งขึ้นเช้าหลวงปู่ก็ออกบิณฑบาตที่หมู่บ้านไร่นั้น หลังจากฉันแล้ว ท่านก็พักกลางวันไปสักหนึ่งชั่วโมง พอลุกขึ้นรู้สึกตัวหนักไปหมด หนาวซ้ำเกิดท้องร้องอย่างแรง เมื่อสังเกตดูอุจจาระพบว่าอาหารที่ฉันเข้าไปไม่ย่อยเลย ข้าวสุกยังเป็นเม็ด อาหารที่ท่านเข้าไปยังอยู่ในสภาพเดิม ท่านจึงเข้าใจว่าพระองค์ก่อนๆ ที่มรณภาพไปก็คงเป็นเพราะเหตุนี้เอง ได้รำพึงกับตัวเองว่า “เราเองก็เห็นจะตายแน่เหมือนพระเหล่านั้น” หลวงปู่ได้หาที่ที่น่าหวาดเสียวที่สุด เห็นว่าริมปากเหวเหมาะที่สุดที่จะนั่งบำเพ็ญเพียร ท่านตั้งใจแน่วแน่ว่า “หากจะตายขอตายตรงนี้ ขอให้ร่างกายหล่นลงไปไหนก็ดี ไม่ได้ไม่ต้องเป็นที่วุ่นวายเดือดร้อนแก่ใคร ๆ ตั้งแต่บัดนั้น หลวงปู่ได้ตั้งปณิธานแน่วแน่ว่า “ถ้าไม่รู้แจ้งเห็นจริงก็จะไม่ลุกจากที่นั่นนี้เป็นอันขาด” หลวงปู่ได้นั่งสมาธิ ณ จุดนั้นติดต่อกันเป็นเวลา ๓ วัน ๓ คืนโดยไม่ลืมตาเลย ท่านเริ่มกำหนดจิตต่อจากที่เคยดำเนินการครั้งหลังสุดได้เกิดการสว่างไสวดูจกกลางวัน ความผ่องใสของจิตสามารถเห็นทุกสิ่งทุกอย่างตามต้องการ แม้จะกำหนดดูเม็ดทรายก็เห็นอย่างชัดเจนทุกเม็ดแม้จะพิจารณาทุกอย่างที่ผ่านมาก็แจ้งประจักษ์ขึ้นมาในปัจจุบันหมด ในขณะที่จิตของท่านดำเนินไปอย่างได้ผล ก็ปรากฏเห็นเป็นลูกสุนัขกำลังกินนมแม่ ท่านได้พิจารณาใคร่ครวญดูว่า ทำไมจึงเกิดมีนิมิตมาปน ทั้งๆ ที่จิตของท่านเลยขั้นที่จะนิมิตแล้ว เมื่อกำหนดจิตพิจารณาก็เกิดญาณรู้ขึ้นว่า “ลูกสุนัขนั้นก็คือตัวเราเอง เราเคยเกิดเป็นสุนัขอยู่ตรงนี้นานับอรรถภาพไม่ถ้วนเวียนเกิดเวียนตายเป็นสุนัขอยู่หลายชาติ” เมื่อพิจารณาโดยละเอียดได้ความว่า ภพ คือความยินดีในอรรถภาพของตน สุนัขก็ยินดีในอรรถภาพของมัน จึงต้องวนเวียนอยู่ในภพของมันตลอดไป เมื่อหลวงปู่ทราบความเป็นไปในอดีตชาติของท่านได้ถึงความสลัดจิตเป็นอย่างมาก ความสว่างไสวในจิตของท่านยังคงเจิดจ้าอยู่ แต่ทำไมยังมีการห่วงหน้าพะวงหลังอยู่ ไม่สามารถพิจารณาธรรมให้ยิ่งขึ้นไปได้เมื่อตรวจสอบดูก็พบความจริงที่ท่านไม่เคยทราบมาก่อน นั่นคือ “การปรารถนาพระสัมมาสัมโพธิญาณ” ของท่าน ซึ่งมีในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันนี้เอง แล้วเมื่อไรจะถึงคิวได้เป็นพระพุทธเจ้าตามความปรารถนา! หลวงปู่ได้ย้อนพิจารณาถึงภพชาติในอดีต ปรากฏว่า ท่านเคยมีตำแหน่งเป็นเสนาบดีเมืองกรุงรัฐ (กรุงเคลฮีในปัจจุบัน) พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดชาวกรุงรัฐ พระองค์ทรงแสดงมหาสติปัญญาฐานสูตร หลวงปู่ ซึ่งเป็นเสนาบดีในชาตินั้นก็ได้เจริญสติปัญญาแล้วยกจิตขึ้นอธิษฐานว่า “ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นพระองค์เถิด” ได้ความว่า หลวงปู่ได้ปรารถนาโพธิญาณมาตั้งแต่บัดนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านต้องชะงักในการพิจารณาอริยสัจ เพื่อทำจิตให้หลุดพ้นได้ต้องสร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ไปอีกชั่วมับชั่วมัลป์ ถ้าไม่ปล่อยวางความปรารถนานั้น หลวงปู่ยังเห็นต่อไปอีกว่า หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี เป็นหลานของเสนาบดีแห่งกรุงรัฐ ในครั้งนั้น ภายหลังเมื่อหลวงปู่เทศก์ตามท่านไปอยู่ที่เชียงใหม่ หลวงปู่ได้บอกหลวงปู่เทศก์ว่า “เธอเคยเกิดเป็นหลานเราที่กรุงกรุงรัฐ ฉะนั้น เธอจึงต้องดิ้นไม่ค่อยจะฟังเรา และสนิทสนมกับเรายิ่งกว่าใคร” หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี ได้อยู่ปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่มันติดต่อกันนานถึง ๑๒ ปี ยาวนานกว่าศิษย์รูปอื่นๆ ทั้งหมด ต่อจากนั้น หลวงปู่ได้ระลึกถึง หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ก็ปรากฏว่า หลวงปู่เสาร์ได้เคยปรารถนาเป็นพระปัจเจกโพธิญาณ (พระปัจเจกพุทธเจ้า) จึงไม่สามารถที่จะกระตือรือร้นที่จะทำจิตให้ถึงที่วิมุตติได้ หลังจาก

ได้ใคร่ครวญสิ่งต่างๆ แล้ว หลวงปู่รู้สึกสลดใจที่เคยเกิดเป็นสุนัขขบกัดภาพไม่ถ้วน และยังจะต้องเวียนว่ายตายเกิดเพื่อสร้างบารมีไปอีกนานแสนนาน ท่านจึงได้ตัดสินใจหยุดการปรารภนาพระโพธิญาณ แล้วตั้งใจเพื่อการบรรลุธรรมในชาติปัจจุบัน

ครูบาอาจารย์สายกรรมฐานชั้นนำ ที่เป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่มั่นโดยตรง ที่บรรดาผู้ปฏิบัติธรรมรู้จักกันดีมีไม่ต่ำกว่า ๒๐๐-๓๐๐ องค์ ศิษย์รุ่นแรก ได้แก่ หลวงปู่สิงห์ ขนตยาคโม หลวงปู่ดูลย์ อตุโล หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่พระมหาปิ่น ปญญาพล เป็นต้น ศิษย์รุ่นถัดมา เช่น หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ หลวงปู่ตื้อ อจลธมฺโม หลวงปู่ฝั้น อาจาโร หลวงปู่หลุย จันทสาโร หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่กงมา จิรปุญฺโญ ท่านพ่อลี ธมฺมธโร หลวงปู่สาม อภิณฺจโน หลวงปู่สิม พุทธาจาโร หลวงปู่ชา สุภทฺโท หลวงปู่แว่น ธนปาลโ หลวงตาพระมหาบัว ญาณสมปนฺโน หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เป็นต้น ที่ยังมีชีวิตอยู่ และเป็นเสาหลักสายกรรมฐานในปัจจุบันก็มี หลวงพ่อวิริยงค์ สิรินฺธโร ซึ่งผู้สนใจในธรรมปฏิบัติทั้งหลายคงจะซาบซึ้งในบารมีธรรมของครูบาอาจารย์สายกรรมฐานทั้งที่เอ่ยนามและไม่ได้เอ่ยนาม มาเป็นอย่างดีแล้ว แต่ละท่านล้วนเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาในยุคนี้ แต่ละท่านเหล่านี้ล้วนแต่ได้รับการฝึกอบรมและชี้แนะอย่างถูกต้องจากหลวงปู่มั่น และหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล มาทั้งสิ้น

๑๒) ยึดถือพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง

ออกจากถ้ำไผ่ขวาง หลวงปู่มั่นได้จุดศอกต่อไปทางเมืองลพบุรี ฟานักที่ถ้ำสิงห์โต เขาช่องลม หรือที่เรียกว่า เขาพระงามในปัจจุบันขณะนั้นเป็นปี พ.ศ. ๒๔๕๖ หลวงปู่ได้ระลึกว่า “สาวกของพระพุทธเจ้าจะต้องถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นมูลเหตุ ถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นแบบฉบับ และถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย” หลวงปู่ใช้เวลาส่วนใหญ่พิจารณาแนวคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยละเอียด มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ แล้วท่านได้ยึดถือเป็นแนวทางดำเนินตามรอยบาทพระพุทธรองค์จันทลวดชีวิตของท่าน รวมทั้งได้วางแนวทางการปฏิบัติให้สานุศิษย์สายกรรมฐานได้ประพฤติปฏิบัติ เป็นแบบอย่างสืบเนื่องกันอย่างเคร่งครัด จุดดั่งวัตรที่หลวงปู่มั่นถือปฏิบัติเป็นประจำ มีดังนี้

๑. ปังสุกุลิ๊งคุดงค์ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลนับตั้งแต่วันอุปสมบทมาตราบถึงวัยชรา จึงได้ผ่อนใช้ผ้าที่ญาติโยมนำถวายเป็นผืน (คหบดีจิวร) เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำถวาย
๒. บินทปาติ๊งคุดงค์ ถือบินทบาทมาฉั้นเป็นประจำ ยกเว้นเฉพาะวันที่ไม่ฉั้น แม้อาพาธไปในละแวกบ้านไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตวัด จนกระทั่งอาพาธในปัจฉิมสมัย ก็บิณฑบาตในโรงฉั้น
๓. ปัตตบิณฑกั๊งคุดงค์ คือ ฉั้นในบาตรใช้ภาชนะเดียวเป็นนิตย์
๔. ขลุปัจฉาภัตติ๊งคุดงค์ คือ การไม่รับอาหารที่ตามส่งภายหลัง รับเฉพาะอาหารที่ได้มาในบาตร
๕. เอกาสิณกั๊งคุดงค์ คือ ถือบิณฑบาตเดียวเป็นวัตรตลอดมา แม้ถึงอาพาธหนักในปัจฉิมสมัยก็ได้เลิกละ

๖. อารัญญิกังคุดงค์ คือ ถีอการอยู่เสนาสนะป่า คือเที่ยวอยู่ตามโคนไม้บ้าง ในป่าในเขา อยู่ในที่วิเวกตามสมณวิสัย ท่านมาพำนักประจำที่ ที่วัดป่าบ้านหนองผือ ใน ๕ ปีสุดท้ายก่อนมรณภาพ

๗. เตจิวริกังคุดงค์ ถีอผ้าไตรจีวรเป็นวัตร คือใช้ผ้า ๓ ผืน ได้แก่ สังฆาฏิ จีวร และสบง ยกเว้นผ้าอาบน้ำ ซึ่งจำเป็นในสมัยนี้

นอกจากนี้หลวงปู่จาริกไปหลายที่ดังต่อไปนี้ ปี พ.ศ. ๒๔๖๑ หลวงปู่ไปพำนักจำพรรษาที่ถ้ำผาบึง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เป็นครั้งที่สอง ปี พ.ศ. ๒๔๖๒ สำนักที่ป่าบ้านค้อ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี ปี พ.ศ. ๒๔๖๓ พำนักที่อำเภอกำแพง จังหวัดหนองคาย ปี พ.ศ. ๒๔๖๔ จำพรรษาที่บ้านห้วยทราย จังหวัดนครพนม มีพระภิกษุสามเณรพำนักด้วย ๑๐ รูป ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ หลวงปู่เสาร์ กับ หลวงปู่มั่น พร้อมทั้งศิษย์ ๒ รุ่นแรก กับศิษย์มาใหม่อีกจำนวนมากจำพรรษาที่บ้านหนองลาด อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ได้วางระเบียบข้อปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ภิกษุสามเณรให้ถือปฏิบัติโดยเคร่งครัด รวมทั้งระเบียบการสั่งสอนอบรมธรรมะแก่ประชาชน ปี พ.ศ. ๒๔๖๖ จำพรรษาที่บ้านหนองบัวลำภู อำเภอนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ กลับไปจำพรรษาที่บ้านค้อ อำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี เป็นครั้งที่สอง ปี พ.ศ. ๒๔๖๘ พำนักที่อำเภอกำแพง จังหวัดหนองคาย ปี พ.ศ. ๒๔๖๙ จำพรรษาที่บ้านสามผง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครพนม ออกพรรษาแล้วหลวงปู่เสาร์ และหลวงปู่มั่น ได้เรียกประชุมศิษย์ แนะนำการปฏิบัติและมอบภาระการปกครองหมู่คณะให้กับหลวงปู่สิงห์ ขนดาคโม และหลวงปู่พระมหาปิ่น ปญญาโณ ปี พ.ศ. ๒๔๗๐ หลวงปู่มั่น ได้จุดดงค์กลับไปบ้านเกิดที่จังหวัดอุบลราชธานี พำนักที่เสนาสนะป่าบ้านหนองขอน อำเภอบึง (อำนาจเจริญ) ได้แนะนำข้อปฏิบัติแก่โยมมารดา จนสามารถปฏิบัติได้อย่างน่าพอใจ โดยมารดาได้กล่าวกับท่านว่า “ลูกเอ๋ย อย่าได้ห่วงแม่เลย ลูกไม่มีหนี้สินในแม่แล้ว ลูกได้อุทิศสำหรับเพียรเรียนธรรมวินัย ได้มาสงเคราะห์ให้แม่นี้ได้รู้จักหนทางแห่งข้อปฏิบัติแล้ว แม่ก็คงจะดำเนินข้อปฏิบัติของตนไปตามหนทางที่รู้แล้วนั้น จนตราบเท่าชีวิตของแม่ก็ขอให้ลูกจงประพฤติพรหมจรรย์ไปโดยสวัสดิ์”

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ หลังจากมอบภาระการปกครองพระเณรให้กับหลวงปู่สิงห์แล้ว หลวงปู่มั่นได้เดินทางมากรุงเทพฯ จำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม อยู่กับท่านเจ้าคุณพระปัญญาพิศาลเถร (หนู) ในขณะนั้น ท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์) วัดบรมนิวาส ได้ไปปรับปรุง วัดเจดีย์หลวงในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดสร้างขึ้นเป็นวัดธรรมยุตแห่งแรกในภาคเหนือ เมื่อเข้ารูปเป็นที่มั่นคงพอสมควรแล้ว ท่านได้พยายามหาพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิทั้งทางปริยัติและปฏิบัติให้ไปเป็นสมภาร เพื่อวางรากฐานคณะธรรมยุตในเชียงใหม่ “เพราะพระทางภาคนี้ ก่อนนั้นการฉันอาหารในเวลาวิกาล เขาไม่ถือว่าเป็นการผิดวินัย รู้สึกว่าวินัยจะหละหลวมมากในแถบนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะให้พระเถระผู้มั่นคงรอบคอบนำนบถือมาอยู่ เพื่อให้เป็นประโยชน์จริงๆ” ท่านเจ้าคุณอุบาลี เห็นว่า “ควรจะเป็นท่านมั่น เพราะเป็นผู้เจริญทางการปฏิบัติกรรมฐาน” หลวงปู่มั่น ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงและแต่งตั้งให้เป็นพระครูฐานาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระ

พระสังฆราชเจ้า ที่พระครูธรรมธร พร้อมตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ วัดเจดีย์หลวง ในสมัยนั้นมีความสงบ ไม่พลุกพล่าน หลวงปู่ได้แนะนำพระเถระและฆราวาสบำเพ็ญภาวนา ปี พ.ศ. ๒๔๗๒ หลวงปู่จำพรรษาที่ถ้ำเชียงดาว อำเภอเชียงดาวปี พ.ศ. ๒๔๗๓ จำพรรษาที่ดอยจอมแดง อำเภอแม่ริม ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ จำพรรษาที่บ้านโป่ง อำเภอสันป่าตอง ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงปู่กลับมาจำพรรษาที่วัดเจดีย์หลวง เพื่อสอนธรรมะปฏิบัติให้แก่พระภิกษุ สามเณร และญาติโยมชาวเชียงใหม่ ออกพรรษาแล้วหลวงปู่ก็ออกธุดงค์ไปทางจังหวัดเชียงราย ปี พ.ศ. ๒๔๗๗ หลวงปู่ กลับมาทางเขตเชียงใหม่จำพรรษาที่ปางเมียง ดอยแม่ปิ้ง อำเภอพร้าว ท่านอยู่ที่นั่นนานหน่อย ลูกศิษย์ลูกหาทางอีสานได้หลังไหลไปหาท่าน ท่านก็พาเที่ยวธุดงค์ไปตามป่าตามเขาที่เห็นสมควร และให้คำแนะนำการปฏิบัติต่างๆ จนเป็นผลในทางจิตใจแก่สานุศิษย์อย่างมาก ปี พ.ศ. ๒๔๗๙ จำพรรษาที่บ้านมุเซอ อำเภอแม่สาย เชียงราย ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ จำพรรษาที่พระธาตุจอมแจ้ง อำเภอแม่สรวย เชียงราย

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ หลวงปู่ได้เล่าถึงนิมิตของท่านว่า ได้ปรากฏว่า เราได้เดินไปตามทางซึ่งโล่งเตียน สะอาด มีพระภิกษุสามเณรเดินตามไปเป็นจำนวนมาก ดูเป็นแถวยาวเหยียด เมื่อเดินไป เดินไปก็ปรากฏว่า พระภิกษุ สามเณรเหล่านั้น ทั้งพระเถระผู้ใหญ่และผู้เฒ่าต่างก็เดินไปคนละทาง บ้างก็แยกไปทางซ้าย บ้างก็แยกไปทางขวา บ้างก็ล้าหน้าเดินไปอย่างไม่เกรงใจ ดูพลุกพล่านไป หลวงปู่ได้อธิบายนิมิตของท่านว่า ในกาลต่อไปข้างหน้า จะมีผู้นิยมทำกรรมฐานภาวนากันมากขึ้น ก็จะมีการตั้งตนเป็นอาจารย์สอนกรรมฐานภาวนากันมาก จะมีทั้งมีคุณภาพและไม่มีคุณภาพ คือต่างก็จะสอนไปตามความเข้าใจของตน จนถึงกับการนำเอาการตั้งตนเป็นอาจารย์สอนกรรมฐานภาวนามาบังหน้า แล้วก็ดำเนินการไม่บริสุทธิ์ด้วยประการต่างๆ ผลที่เกิดขึ้นจึงไม่ดีเท่าที่ควร

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ นั้น หลวงปู่ได้มาพำนักที่วัดเจดีย์หลวงเพื่อโปรดญาติโยมชาวเชียงใหม่ และเดินทางกลับขึ้นไปจำพรรษาที่แม่กอย อำเภอพร้าว อีกครั้งหนึ่ง ปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ออกพรรษาแล้ว ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ศิษย์องค์หนึ่งที่หลวงปู่ให้ความเชื่อถือมาก ได้เดินทางจากอุดรไปเชียงใหม่ ตามการส่งสัญญาณจากหลวงปู่เทศก์ เพื่อนิมนต์หลวงปู่กลับอีสาน หลวงปู่ได้ตอบรับคำนิมนต์ ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ได้เดินทางกลับก่อน เพื่อไปเตรียมสถานที่รอรับหลวงปู่ที่วัดโนนนิเวศน์ในตัวเมืองอุดรธานี

พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๕ หลวงปู่ได้ไปจำพรรษาที่วัดป่าโนนนิเวศน์ จังหวัดอุดรธานี ตามคำนิมนต์ของท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ที่นั่นจึงเป็นศูนย์รวมของพระเถระ ภิกษุสามเณร และฆราวาสผู้ใคร่ธรรมต่างหลังไหลไปปฏิบัติกับหลวงปู่ สมดังคำกล่าวที่ว่า “พระดีอยู่ที่ไหน ใครๆ ก็ไปหา” ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ หลวงปู่ได้ไปจำพรรษาที่ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนครปี พ.ศ. ๒๔๘๗ จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านโคก อยู่ตำบลเดียวกัน เป็นบ้านเกิดของหลวงปู่กงมา จิรปุณฺโณ และในปีนั้น หลวงปู่กงมา ได้พาหลวงพ่อวิริยงค์ สิรินฺธโร (วัดธรรมมงคล สุขุมวิท ๑๐๑ กรุงเทพฯ) เดินธุดงค์รอนแรมจากจันทบุรี ผ่านไปทางเขมร มาฝากตัวเป็นศิษย์หลวงปู่มั่น และหลวงพ่อวิริยงค์ ซึ่งเป็นพระหนุ่มอายุ ๒๒ ปี อยู่อุปฐากหลวงปู่เป็นเวลา ๔ ปี

ช่วงสามปีหลังที่หลวงปู่มั่นได้มาพำนักที่จังหวัดสกลนคร มีพระเถระผู้เป็นศิษย์ของท่าน มารวมตัวกันอยู่เป็นจำนวนมาก พระ-เถระก็มาก ปัญหาเรื่องการอยู่การฉันก็มากขึ้นเป็นเงาตามตัว หลวงปู่มักเตือนสานุศิษย์ “อย่าทำให้โลดโผนหรือดั่งเกินไป อย่าทำให้คนขาดความเลื่อมใส พระไม่มีเสียง สิ่งที่จะมั่นคงคือเป็นไปพอดีๆ แต่หนักแน่น” เมื่อหมู่คณะใหญ่ขึ้น หลวงปู่จึงพาคณะย้ายไปพำนักที่วัดป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาโน อำเภอพรณานิคม เป็นวัดที่หลวงปู่หลุย จันทสาโร ศิษย์อาวุโสของหลวงปู่ได้สร้างขึ้นก่อนหลวงปู่จะเข้ามาประมาณ ๑๐ ปี หลวงปู่ได้พาคณะเดินทางไปด้วยเท้า ครั้งนี้เป็นการเดินทางไกลครั้งสุดท้ายของหลวงปู่ ขณะนั้นท่านอายุได้ ๗๕ ปีแต่ยังเดินกระฉับกระเฉงว่องไว ท่านพาคณะเดินข้ามเทือกเขาภูพาน แลวนั้นยังเป็นป่าทึบมีหมู่บ้านลาวโซ่ง ช่า ภูโท อยู่เป็นหย่อมๆ พอได้อาศัยบิณฑบาตเลี้ยงดูพระเถระ ชาวบ้านเหล่านั้นล้วนแต่ชอบทำบุญและเลื่อมใสในพระศาสนา เหตุที่หลวงปู่มั่นเลือกมาจำพรรษาที่บ้านหนองผือ เพราะที่นี่มีภูมิประเทศที่เหมาะสมต่อการภาวนา การเข้า-ออกหมู่บ้านก็ลำบากจากถนนใหญ่ต้องเดินด้วยเท้า ๓-๔ ชั่วโมง อีกทางไปตามทางเกวียนก็ประมาณ ๘ ชั่วโมง ชาวบ้านหนองผือเป็นชาวภูไท มี ๗๕ หลังคาเรือน มีอาชีพทำไร่นา วัดตั้งอยู่บนเนินสูง มีทุ่งนาคั่นกลางระหว่างหมู่บ้านกับวัดการบิณฑบาตก็สะดวก น้ำท่าก็บริบูรณ์ ชาวบ้านมีศรัทธาและชอบทำบุญ หลวงปู่มั่นพัก จำพรรษาอยู่ที่นี้ ๕ ปี บรรดาภิกษุสามเณร และประชาชนต่างหลั่งไหลมุนเวียนมาศึกษาธรรมะกับ หลวงปู่ หลวงปู่ได้ชี้แจงสั่งสอนศิษย์อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ท่านเน้นการปฏิบัติในการบำเพ็ญภาวนาในวันสำคัญ เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา ท่านจะแสดงธรรมและนำภาวนาจนถึงเที่ยงคืน ธรรมะของท่านเป็นไปอย่างวิจิตรพิสดาร เฉียบคม มีอรรถรสที่ไพเราะ ซึ่งลูกศิษย์บางท่าน ได้แก่ พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) หลวงพ่อวิริยงค์ สิริธโร และหลวงตาทองคำ จารุวณฺโณ ได้จดบันทึกไว้ในหนังสือ “มุตโตทัย” แปลว่า แดนเกิดแห่งความหลุดพ้น ซึ่งมีความหมายว่าเป็นธรรมเทศนาชี้บอกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ ที่วัดป่าบ้านหนองผือ หลวงปู่ได้สั่งสอนศิษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อหวังให้ศิษย์เข้าใจในการปฏิบัติ ท่านได้เลือกเฟ้นวิธีการและอุบายต่างๆ เพื่อมุ่งพาดำเนินสู่ทางอันบริสุทธิ์ ตรงตามพุทธวจนะอย่างแท้จริง ในข้อวัตรปฏิบัติที่ตั้งขึ้นมา ก็เพื่อมุ่งไปสู่การหลุดพ้นมิใช่มีไว้เพื่อยึดถือหรือเพ้อ้อวด หลวงปู่ท่านเป็นพระเถระที่คงเส้นคงวาต่อการปฏิบัติมาโดยตลอดเคารพพระวินัย และปฏิบัติข้อวัตรโดยสม่ำเสมอเคร่งครัด จวบจนวาระสุดท้ายของท่าน

๑๓) หลวงปู่ละวางสังขาร

ตลอด ๕ ปี ที่พำนักที่วัดป่าบ้านหนองผือ เป็นช่วงที่หลวงปู่ได้วางแผนงานสุดท้ายให้แก่ศิษย์เพื่อให้มีการสืบเนื่องที่ถูกต้อง ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ หลังจากที่หลวงปู่ตรากตรำกับการอบรมสั่งสอนศิษย์อย่างเอาจริงเอาจัง ท่านเริ่มมีอาการไม่สบาย แล้วอาการก็หนักขึ้นเรื่อยๆ มาถึงช่วงหนึ่ง หลวงปู่ปฏิเสธทั้งยาและอาหาร ท่านบอกว่า “ต้นไม้ที่มันตายยืนต้นอยู่แล้ว จะเอาน้ำไปรดเท่าไร จะให้มันเกิดใบอีกไม่ได้หรอก อายุของเรามันก็ถึงแล้ว... ชีวิตของเราใกล้จะสิ้นแล้วให้รีบส่งข่าวไปบอกแก่คณาจารย์ที่เป็นศิษย์เรา ทั้งใกล้และไกลให้รีบมาประชุมกันที่บ้านหนองผือนี้ เพื่อจะได้มาฟังธรรมะเป็นครั้งสุดท้าย” เมื่อศิษย์มาพร้อมหน้า หลวงปู่ได้ลุกขึ้นนั่งแสดงธรรมโปรดเป็นครั้งสุดท้าย มีเนื้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า

“การปฏิบัติจิตถือเป็นเรื่องสำคัญ การทำจิตให้สงบถือเป็นกำลัง การพิจารณาอริยสังขการเป็นการถูกต้อง การปฏิบัติข้อวัตร มีการฉันทนเดียว เป็นต้น เป็นทางอริยะ ผู้เดินผิดทางย่อมไปไม่ถึงที่หมายคือ พระนิพพาน” เมื่อหลวงปู่แสดงออกอย่างแน่วแน่ว่า เวลาที่ท่านจะละสังขารได้มาถึงแล้ว ชาวบ้านขอให้ท่านอยู่มรณภาพที่บ้านหนองผือ แต่หลวงปู่ไม่ยินยอม ท่านแสดงเจตจำนงแน่วแน่ว่า “เราจะไม่มรณภาพที่นี่ เพราะถ้าเราตายที่นี่แล้วคนทั้งหลายก็จะพากันมามาก จะพากันฆ่าเปิด ฆ่าไก่ ฆ่าสัตว์ทั้งหลายเนื่องด้วยศพของเรา จะทำให้ชาวบ้านเป็นบาป สมควรที่จะจัดให้เราไปมรณภาพในจังหวัดสกลนครเถิด” หลวงปู่พูดกับศิษย์ที่เป็นพระว่า “นับแต่ผมบวชมาไม่เคยคิดให้สัตว์ได้รับความลำบากเดือดร้อน โดยไม่ต้องพูดถึงการฆ่าเขาเลย มีแต่ความเมตตาสงสารเป็นพื้นฐานของใจตลอดมา ทุกเวลาได้แผ่เมตตาจิตอุทิศส่วนกุศลแก่สัตว์ไม่เลือกหน้า โดยไม่มีประมาณตลอดมา เวลาตายแล้วจะกลายเป็นศัตรูคู่แค้นแก่สัตว์ ให้เขาล้มตายลงจากชีวิตที่แสนรักของเขาแต่ละตัว เพราะผมเป็นต้นเหตุเพียงคนเดียวนั่น ผมทำไม่ได้อย่างไรก็ขอให้ให้นำผมออกไปตายที่สกลนคร เพียงผมป่วยยังไม่ถึงตายเลยผู้คน พระเณร ก็พากันหลั่งไหลมาไม่หยุดหย่อน และนับวันมากขึ้นโดยลำดับ ซึ่งพอเป็นพยานอย่างประจักษ์อยู่แล้ว... “ผมตายได้ทุกกาลทุกสถานที่ ไม่อาลัยเสียตายร่างกายนี้เลยเพราะผมได้พิจารณาทราบเรื่องของมันตลอดทั่วถึงแล้ว ว่าเป็นเพียงส่วนผสมของธาตุรวมกันอยู่ชั่วระยะเวลา แล้วก็แตกทำลายลงสู่ธาตุเดิมของมันเท่านั้น จะมาอาลัยเสียตายหาประโยชน์อะไร คณาจารย์ผู้เป็นศิษย์ทั้งหลายได้ร่วมประชุมกันเพื่อย้ายหลวงปู่ออกไปสู่วัดป่าสุทธาวาส ในเมืองสกลนคร เมื่อทุกอย่างพร้อม ก็นิมนต์ท่านขึ้นแคร่หามออกจากบ้านหนองผือในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒ เวลา ๙.๐๐ น. ยังความอาลัยแก่ชาวบ้านหนองผืออย่างสุดประมาณ ขบวนได้เคลื่อนออกจากบ้านหนองผือ บรรดาภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกา ก็ออกติดตามเป็นทิวแถว ชาวบ้านออกเดินตามไปส่งประมาณ ๒๐๐ คน ชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นออกมาร่วมสมทบด้วย จึงเป็นขบวนที่ใหญ่มาก หลวงปู่สั่งให้ไปหยุดพักที่บ้านโนนภู (วัดป่ากลางโนนภู) เพื่อฉลองศรัทธา นายอ่อน-นางส้ม โมรรราช ผู้สร้างวัดแห่งนี้ หลวงปู่พักอาหารที่วัดแห่งนี้ ๙ วัน แล้วจึงเคลื่อนย้ายท่านไปในเมืองสกลนครโดยมีรถยนต์ของกรมทางมารับ ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ซึ่งตรงกับวันเกิดของหลวงปู่พอดีท่านบอกว่า “ต้องไปวันนี้ เพราะเป็นวันสุดท้ายแล้ว” เวลา ๑๐.๒๐ น. นิมนต์ท่านขึ้นแคร่หามเพื่อไปขึ้นรถที่ถนนใหญ่หลวงปู่ได้พูดกับพระคณาจารย์ที่นั่นว่า “เราจะเข้ามานสงบ” แล้วท่านก็ไม่ได้พูดกับใครต่ออีกเลย มีผู้ติดตามไปส่งท่านเป็นขบวนยาวเหยียด ๑๔.๓๐ น. รถไปถึงลานวัดป่าสุทธาวาส จัดแจงให้ท่านนอนพักผ่อนบนกุฏิ ทั้งพระและประชาชน หลั่งไหลมาราบท่าน เมื่อตีกพอสมควรประชาชนก็ทยอยกลับ ส่วนพระคณาจารย์ที่เป็นศิษย์ทั้งหลายได้นั่งประชุมกันอยู่ตลอดเวลา หลวงปู่นอนอยู่ในอาการปกติจนถึง ๒๔.๐๐ น. พอเวลา ๐๑.๐๐ น. อาการของท่านผิดปกติขึ้นทันที พระอาจารย์วัน อุตตโม ได้แจ้งแก่พระคณาจารย์ทุกองค์มาพร้อมกันเพื่อคอยดูอาการ เวลา ๐๒.๒๓ น.ชีพจรทั้งหลายอ่อนลง หดเข้าทุกทีๆ จนเหลืออยู่แต่ที่หัวใจ แล้วท่านก็สิ้นลมละวางสังขารด้วยอาการสงบ ต่อจากนั้นคณาจารย์ทั้งหลายก็ทยอยกันเข้าไปกราบศพตามลำดับ

หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ได้มรณภาพดับขันธเมื่อเวลา ๐๒.๒๓ น. ในวันศุกร์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ รวมสิริอายุได้ ๘๐ ปี อายุพรรษา ๕๘ หลังจากนั้นอีก ๓ เดือน ได้จัดการ

ฌาปนกิจ ณ เมรุชั่วคราวบริเวณที่เป็นโบสถ์ของวัดป่าสุทธาวาสในปัจจุบัน อัฐิของท่านได้แจกจ่ายลูกศิษย์ตามจังหวัดต่างๆ ซึ่งปรากฏต่อมาว่าอัฐิของท่านแปรเป็นพระธาตุในหลายที่หลายแห่ง เป็นเครื่องยืนยันว่าพระอรหันต์และมรรค ผล นิพพาน ไม่หมดสิ้น ถ้ามีการปฏิบัติตรงตามแนวทางของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔.๑.๑.๕ บริบทการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภทฺโท

สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดอุบลราชธานี วัดหนองป่าพง ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตามมติมหาเถรสมาคมที่ ๑๕๖/๒๕๔๑ เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๔๒ มีวัดสาขาจำนวนมาก ทั้งในและนอกประเทศ

๑. ที่ตั้งวัดหนองป่าพง

วัดหนองป่าพง ตั้งอยู่เลขที่ ๔๖ หมู่ ๑๐ บ้านพงสว่าง ตำบลโนนผึ้ง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๙๐ เป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติอันสงบเงียบ มีบรรยากาศอันร่มรื่น เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม สร้างโดยหลวงพ่ocha สุภทฺโท หรือพระโพธิญาณเถระ

๒. ประวัติโดยสังเขปของหลวงปู่ชา สุภทฺโท

หลวงพ่ocha สุภทฺโท เกิดในหมู่บ้านเล็กๆ ชื่อบ้านก่อ เดิมเรียกว่าบ้านก้นกล้วย เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นบุตรคนที่ ๕ ของนายมาและนางพิมพ์ ช่วงโชติ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๑๐ คน ลักษณะเด่นของท่านสมัยเป็นเด็กคือ ความรักสันติ ไม่มีใครเคยเห็นท่านมีเรื่องราวทะเลาะกับใคร ไม่เคยข่มเหงรังแกผู้อ่อนแอ เมื่อเพื่อนฝูงมีปัญหาขัดใจกัน ท่านจะเป็นผู้ไกลเกลี่ย ประกอบกับปกติของท่านเป็นคนมีน้ำใจโอบอ้อมอารี ตอนเด็กท่านชอบเล่นเป็นพระ ก็เลยตั้งตนเป็นสมภารขึ้นมา เอาผ้าขาวม้ามาห่มเป็นจีวร ถึงเวลาฉันเพลก็ตีระฆัง ให้เพื่อนเล่นเป็นโยมอุปัฏฐาก เอาน้ำมาให้แล้วรับศีลรับพร^๗

หลวงปู่ชา สุภทฺโท เป็นพระเถระฝ่ายวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งท่านเป็นพระสงฆ์สายวัดป่า ท่านได้ศึกษาแนวทางการปฏิบัติจากพระวิปัสสนาจารย์หลายรูป และเป็นศิษย์รูปสำคัญของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต อีกรูปหนึ่ง โดยมีประวัติโดยสังเขปดังต่อไปนี้^๘

พระโพธิญาณเถระ นามเดิมว่า ชา ช่วงโชติ เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๖๑ ณ บ้านจิกก่อ หมู่ที่ ๙ ตำบลธาตุ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตามประวัติท่านมีจิตฝึกฝนธรรมมาแต่เด็ก บรรพชาเป็นสามเณรเมื่อเดือนมีนาคม ๒๔๗๔ ได้ ๓ พรรษา แล้วก็ลาสิกขา อุปสมบทเป็นภิกษุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ออกศึกษาปริยัติต่างถิ่นโดยเริ่มที่วัดสวนสวรรค์ อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุบลราชธานี การที่ท่านบวชแต่เยาว์วัยยังผลให้ท่านมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนทางโลกเพียงแค่ชั้นประถมปีที่ ๑

^๗ พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), **อุปถัมภ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (อุบลราชธานี : ศูนย์เผยแผ่มรรคธรรมพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), ๒๕๕๔), หน้า ๗.

^๘ True ปลุปัญญา, **พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท)**, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : http://www.truelookpanya.com/true/ethic_port_detail.php?author_id=46[๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๐].

หลวงพ่อกษัตริย์เป็นผู้สนใจธรรมมาก ท่านมีความปรารถนาอยากรู้แจ้งเห็นจริงตามคำสอนของพระพุทธองค์ จึงเริ่มศึกษาธรรมจากสำนักต่าง ๆ หลายสำนักระยะแรกในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๘๖ ศึกษาปริยัติธรรมกับพระมหาแจ้ง วัดเค็งใหญ่ อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี และพระครูอรุณธรรมวิจารณ์ วัดหนองหลัก อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ปี ๒๔๘๖ เมื่อโยมบิดาถึงแก่กรรม หลวงพ่อกษัตริย์สืบทอดภาระห่วงใย มองเห็นความเป็นอนิจจังของชีวิต หลังจากสอบนักธรรมเอกได้เกิดเบื่อหน่ายด้านปริยัติ พิจารณาว่าไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ ประสงค์จะศึกษาด้านวิปัสสนาธุระบ้าง จึงออกธุดงค์ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๙ เพื่อค้นหาอาจารย์ที่จะสอนด้านวิปัสสนาธุระ โดยระยะแรกมุ่งหน้าไปจังหวัดสระบุรี-ลพบุรี ที่ลพบุรีมุ่งตรงมาที่สำนักวัดป่าของหลวงพ่อกษัตริย์ แต่น่าเสียดายที่หลวงพ่อกษัตริย์มรณภาพเหลือแต่อาจารย์วันลูกศิษย์ จึงได้แต่ศึกษาระเบียบข้อปฏิบัติที่หลวงพ่อกษัตริย์วางไว้ จากอาจารย์วัน อาจารย์ที่สำคัญอีกองค์หนึ่ง คือ อาจารย์ชาวเขมร (ซึ่งธุดงค์จากเขมรมาไทย และมุ่งไปพม่า) เป็นผู้วางหลักแนวทางปฏิบัติโดยใช้หนังสือ บุปผสิกขาวรรณนาวินัยกถา ซึ่งแต่งโดยพระอมรมภิกขิต (เกิด) ในคณะธรรมยุติกนิกาย หลวงพ่อกษัตริย์ได้ใช้หนังสือบุพผสิกขาวรรณนาวินัยกถา เป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในวัดหนองป่าพงและสาขามาจนทุกวันนี้

ปี ๒๔๙๐ หลังจากจำพรรษาที่เขาวงกต อยู่ได้หนึ่งพรรษา ได้ทราบข่าวว่าท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต (หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต) เป็นผู้มีความดีสูงทั้งเชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาธุระ มีประชาชนเคารพเลื่อมใสมาก จึงเดินทางมาที่วัดหนองผือใน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดสกลนครวันแรกย่างเหยียบเข้าสำนัก เห็นบริเวณร่มรื่น ปฏิปทาของพระภิกษุเคร่งครัดเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา หลวงปู่มั่นได้เทศนาสั่งสอนเกี่ยวกับหลักธรรม อาทิศีลนิตย ๕ อธิบาย ๔ ให้แก่หลวงพ่อกษัตริย์และศิษย์จนเป็นที่พอหายสงสัย สิ่งที่น่าสังเกตคือหลวงปู่มั่นไม่มีความคิดที่จะให้หลวงพ่อกษัตริย์เปลี่ยนนิกายเป็นธรรมยุติกนิกาย ท่านให้ข้อชี้แจงเป็นปรัชญาคมคายว่าในความเป็นภิกษุที่แท้จริงไม่ได้มีนิกาย ทั้งหมดคือพระสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์ ดังคำกล่าวของหลวงปู่มั่นต่อหลวงพ่อกษัตริย์ว่า “ไม่ต้องสงสัยนิกายทั้งสอง” หลังจากฟังเทศน์จากหลวงปู่มั่น หลวงพ่อกษัตริย์มีจิตอิ่มเอิบ เป็นสมาธิ และได้ยึดคำสอนปฏิบัติของท่านไว้เป็นแนวปฏิบัติต่อไปองค์ที่ตรัสว่า “ทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณอันสมควรเสียก่อน แล้วจึงสอนคนอื่นทีหลัง จึงจักไม่เป็นบัณฑิตสกปรก” ดังนั้น ไม่ว่าจะทำกิจวัตรอันใด เช่น กวาดวัด จัดที่ฉันล้างบาตร นั่งสมาธิ ตักน้ำ ทำวัตรสวดมนต์ เติมน้ำในระหว่างวันพระถือเนสัชชีไม่นอนตลอดคืน หลวงพ่อกษัตริย์มีมือทำเป็นตัวอย่างของศิษย์โดยถือหลักว่า “สอนคนด้วยการทำให้ดู ทำเหมือนพูด พูดเหมือนทำ” ดังนั้น ศิษย์และญาติโยมจึงเกิดความเลื่อมใสเคารพยำเกรงในปฏิปทาที่หลวงพ่อดำเนินอยู่

ในระยะแรกของการมาอยู่ป่าพงค่อนข้างลำบาก ชาวบ้านญาติโยมผู้ศรัทธาเข้ามาสร้างวัดเป็นกระท่อมเล็ก ๆ ให้ได้อาศัย ไข้ป่าชุกชุม เพราะเป็นป่าทึบ เมื่อเจ็บป่วยยากก็หายาก โยมอุปฐากยังน้อย อาหารการกินฝืดเคือง แต่กระนั้นหลวงพ่อกษัตริย์ไม่เคยออกปากขอญาติโยม แม้จะเสียบเคียงก็ยังไม่ยอมทำ ปล่อยให้ผู้พบเห็นพิจารณาด้วยตนเอง เดือนต่อมาเกิดสำนักขึ้นที่วัดเพื่อสนองคุณต่อโยมมารดา

ให้ได้ปฏิบัติธรรม โยมแม่พิมพ์จึงเป็นแม่ชีคนแรกของวัดหนองป่าพง และมีแม่ชีติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันเป็นจำนวนมากและทางวัดมีการแบ่งเขตสงฆ์และเขตชีไว้เรียบร้อยไม่ก้าวกายปะปนกัน

วัดหนองป่าพงได้รับอนุญาตให้สร้างในปี ๒๕๑๓ ปี ๒๕๑๖ หลวงปู่ชาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดหนองป่าพงและได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่ “พระโพธิญาณเถร” ในปี ๒๕๑๙ โดยในปี ๒๕๒๐ ท่านได้เดินทางไปประกาศสังฆธรรมในภาคพื้นยุโรปเป็นครั้งแรก ต่อมาปี ๒๕๒๒ ได้เดินทางไปอังกฤษ อเมริกา แคนาดา เพื่อประกาศสังฆธรรม เป็นครั้งที่ ๒

ปี ๒๕๒๕ หลวงปู่ชาอาพาธ เป็นโรคเกี่ยวกับสมอง มีอาการเวียนศีรษะความจำเสื่อม จนต้องผ่าตัดสมอง หลังจากการผ่าตัด ท่านไม่สามารถพูดได้ เคลื่อนไหวไม่ได้ ต้องอาศัยพระภิกษุในวัดช่วยปรนนิบัติเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด การบริหารวัดทั้งหมดมอบให้อาจารย์เลี่ยมเป็นผู้อำนวยการแทน หลวงพ่อชาถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๓๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๓๖

วัดหนองป่าพง เป็นวัดป่าฝ่ายอรัญวาสี เป็นสำนักปฏิบัติธรรมที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติอันสงบเงียบ มีบรรยากาศอันร่มรื่น เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม สร้างโดยหลวงพ่อชา สุภทฺโท หรือ พระโพธิญาณเถร ระหว่างที่มาอยู่วัดหนองป่าพง หลวงพ่อได้ยึดหลักคำสอนของพระพุทธองค์ที่ตรัสว่า "ทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมสมควรเสียก่อน แล้วจึงสอนคนอื่นที่หลัง จึงจะไม่เป็นบัณฑิตสกปรก" ฉะนั้น ไม่ว่าจะทำกิจวัตรอันใด เช่น การกวาดลานวัด จัดที่ฉัน ล้างบาตร นั่งสมาธิ ตักน้ำ ทำวัตร หลวงพ่อจะลงมือทำเป็นตัวอย่างของศิษย์โดยยึดหลักว่า "สอนคนด้วยการทำให้ดู ทำเหมือนพูดพูดเหมือนทำ" ดังนั้น ศิษย์และญาติโยมจึงเกิดความเคารพเลื่อมใสในปฏิปทาที่หลวงพ่อดำเนินอยู่และสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

๔.๑.๑.๖ บริบทการท่องเที่ยววัดบูรพาราม : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล

สำหรับวัดบูรพารามเป็นวัดที่เก่าแก่สร้างขึ้นสมัยกรุงธนบุรี มีอายุประมาณ ๒๐๐ ปี เท่า ๆ กับอายุของ จังหวัดสุรินทร์ โดย "พระยาสุรินทร์ภักดีศรีณรงค์ จางวาง" หรือ (ปุม) เจ้าเมืองสุรินทร์คนแรกร่วมมือกันสร้างกับชาวบ้าน เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๐-๒๓๓๐ ซึ่งตั้งชื่อในตอนนั้นว่า "วัดบูรพ์" แรกเริ่มเดิมที วัดนี้เป็นวัดมหานิกาย แต่ต่อมาใน ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ตีสโล) ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑล ได้อนุมัติให้วัดบูรพ์เป็นวัดในสังกัดคณะธรรมยุตและได้นิมนต์ พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดุลย์ อตุโล) ซึ่งปฏิบัติจุดดงกรรมฐานอยู่ให้มาประจำอยู่ที่วัดบูรพาราม ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส และร่วมเป็นคณะพระสังฆาธิการ โดยวัดบูรพารามได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งแต่วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๐ นอกจากนี้ ยังเป็นวัดที่พระราชวุฒาจารย์ (หลวงปู่ดุลย์

อตฺโล) พระเถระสายพระกัมมัฏฐานด้านการภาวนาจิต ที่มีชื่อเสียงในหมู่ผู้ปฏิบัติธรรม สายพระกัมมัฏฐาน ท่านได้เคยจำพรรษาอยู่ ณ วัดบูรพาราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ จนกระทั่งมรณภาพ พ.ศ. ๒๕๒๖^๙

๑. ที่ตั้งวัดบูรพาราม

วัดบูรพาราม มีเนื้อที่ทั้งสิ้น ๑๐ ไร่ ๖๕ ตารางวา ตั้งอยู่ที่ ถนนจิตรบำรุง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ โดยวัดบูรพารามตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองสุรินทร์ จึงมีเส้นทางเข้าออกได้หลายเส้นทาง ได้แก่ ถนนกรุงศรีใน ถนนธนสาร และถนนจิตรบำรุง วัดบูรพารามตั้งอยู่หน้าศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ และตั้งอยู่ตรงข้ามกับสำนักงานอัยการจังหวัดสุรินทร์

๒. ประวัติโดยสังเขปของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล

หลวงปู่ดูลย์ อตุโลหรือพระราชวุฒาจารย์ ท่านเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม และเป็นพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่นที่สำคัญอีกรูปหนึ่ง ท่านเป็นพระภิกษุที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส มีวัตรปฏิบัติที่งดงาม เป็นแบบอย่างของพระสายปฏิบัติรุ่นต่อมา เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่มีศิษยานุศิษย์เป็นจำนวนมาก ดังจะได้กล่าวถึงประวัติของท่านโดยสังเขปดังต่อไปนี้^{๑๐}

หลวงปู่ดูลย์ มีนามเดิมว่า ดูลย์ ดีมาก เกิดเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม ๒๔๓๐ ตรงกับวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ที่บ้านปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ โยมบิดา-มารดา ชื่อ นายแดง และนางเงิน ดีมาก มีพี่น้องรวม ๕ คน ท่านเป็นคนที ๒ ในวัยเด็ก การศึกษาเล่าเรียนของ ด.ช.ดูลย์ อาศัยวัดเป็นสถานศึกษา โดยมีพระในวัดเป็นผู้อบรมสั่งสอน ซึ่งเป็นเรื่องปกติธรรมดาสำหรับการศึกษาในสมัยนั้น วิชาที่เล่าเรียนประกอบไปด้วยการเรียนการสอนทางโลกที่พอให้อ่านออกเขียนได้ และศีลธรรมจรรยา มารยาท อันควรประพฤติปฏิบัติ ครั้นเมื่ออายุ ๒๒ ปี นายดูลย์ได้รับเข้าพิธีอุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดจุมพลสุทธาวาส ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีพระครูวิมลสีลพรต (ทอง) เป็นพระอุปัชฌาย์, พระครูบึก เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระครูฤทธิ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับฉายานามว่า "อตุโล" อันหมายถึง ผู้ไม่มีใครเทียบได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ พระอาจารย์ดูลย์ มีอายุ ๓๐ ปี ได้ญัตติมาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในคณะธรรมยุต ณ พัทธสีมาวัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีพระมหารัฐ เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระศาสนดิลก (เสน ชิตเสน) เจ้าคณะมณฑลอุดร เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อแรกบวช ท่านได้ปฏิบัติกัมมัฏฐานกับหลวงปู่แอก วัดคอโค ซึ่งอยู่ชานเมืองสุรินทร์ ท่านก็พากเพียรปฏิบัติอย่างเคร่งครัดจนครบไตรมาสโดยไม่ลดละ แต่ก็ไม่ปรากฏเห็นผลอันใดแม้เล็กน้อย นอกจากนี้ ยังใช้เวลาที่เหลือท่องบ่นเจ็ดตำนานบ้าง สิบสองตำนานบ้าง แต่ไม่ได้ศึกษาพระวินัยแต่อย่างใด ต่อมาท่านไปจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อการศึกษา พยายามมุ่งมั่นศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมอย่างเต็มสติกำลัง จนกระทั่ง

^๙ วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ วัดเก่าแก่ ศูนย์รวมทางใจของชาวสุรินทร์, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <https://travel.kapook.com/view81658.html>[๒๙ มิถุนายน ๒๕๖๐].

^{๑๐} ประวัติหลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <http://www.tumsrivichai.comC.html>[๒๙ มิถุนายน ๒๕๖๐].

ประสบผลสำเร็จ คือสามารถสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรนักธรรมชั้นตรี นวกภูมิ เป็นรุ่นแรกของจังหวัดอุบลราชธานี และยังได้เรียนบาลีไวยากรณ์ (มูลกัจจายน์) จนสามารถแปลพระธรรมบทได้ เมื่อครั้งที่หลวงปู่มั่น ได้จำพรรษาอยู่ที่วัดบูรพา จังหวัดอุบลราชธานี ท่านกับพระอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม พากันไปฟังธรรมเทศนาของพระอาจารย์มั่นเป็นประจำ ทำให้พระอาจารย์ศุภะเกิดความซาบซึ้งถึงใจ คำพูดแต่ละคำมีวินัยแปลกดี ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน จึงเพิ่มความสนใจใคร่ประพาศปฏิบัติทางตรงคัมมัฏฐานมากยิ่งขึ้น ครั้นออกพรรษาแล้ว พระอาจารย์มั่นได้ออกธุดงค์จึงตัดสินใจออกธุดงค์ติดตามพระอาจารย์มั่นไปหลวงปู่ศุภะ อตุโล ท่านปฏิบัติปรารภความเพียรอย่างอุกฤษฏ์แรงกล้า ปฏิบัติตามคำอบรมสั่งสอนของท่านปรมาจารย์อย่างเต็มที่ จนแสงแห่งพระธรรมก็บังเกิดขึ้น ปรากฏแก่จิตของท่านรู้ชัดว่าอะไรคือจิต อะไรคือกิเลส จิตปรุงกิเลสหรือกิเลสปรุงจิต และเข้าใจสภาพเดิมของจิตที่แท้จริงได้ จนรู้จักกิเลสส่วนไหนละได้แล้ว ส่วนไหนยังละไม่ได้ หลวงปู่ศุภะ อตุโล ท่านเป็นผู้มีอุปนิสัยเยือกเย็น พุดน้อย สงบ อยู่เป็นนิตย์ มีวรรณะผ่องใส ท่านรักความสงบจิตใจใฝ่ในความวิเวกมาก ท่านประพาศปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีงามของชาวพุทธตลอดเวลา เป็นเนืองนิตย์ของโลกลอยอย่างแท้จริง ได้บำเพ็ญประโยชน์ แก่ผู้อื่นอย่างสมบูรณ์ บริบูรณ์

หลวงปู่ศุภะท่านเป็นกัลยาณมิตรกับหลวงปู่สิงห์ ขนตยาคโม ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันดีในนามของแม่ทัพใหญ่แห่งกองทัพธรรมในสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต โดยได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าทำการเผยแผ่ธรรมะในสายพุทธโธ จนแพร่หลายมาจนทุกวันนี้ เมื่อครั้งที่หลวงปู่มั่นธุดงค์มาพำนักอยู่ที่วัดบูรพา จังหวัดอุบลราชธานี ท่านทั้งสองได้ฟังธรรมจากพระอาจารย์มั่น จึงเกิดความอัศจรรย์ใจและศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง จึงตัดสินใจเลิกเรียนปริยัติแล้วออกธุดงค์ตามหลวงปู่มั่นต่อไป นับเป็นศิษย์หลวงปู่มั่นยุคแรก ได้ร่วมเดินธุดงค์ตามหลวงปู่มั่นหลายปี รวมแล้วหลวงปู่ศุภะได้ธุดงค์อยู่ ๑๙ ปี จึงได้รับคำสั่งให้มาประจำอยู่ที่วัดบูรพาอาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ท่านได้เผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาจนได้รับความเคารพนับถือจากพระสงฆ์และประชาชนทั่วไป และเมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๒๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จเยี่ยมหลวงปู่เป็นการส่วนพระองค์ เมื่อทั้งสองพระองค์ทรงถามถึงสุขภาพอนามัยและการเป็นอยู่สำราญแห่งอริยาบถของหลวงปู่ ตลอดถึงการสนทนาธรรมกับหลวงปู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชปวงฉาว่า “หลวงปู่ การละกิเลส นั้นควรละกิเลสอะไรก่อน” หลวงปู่ตอบว่า “กิเลสทั้งหมดเกิดรวมอยู่ที่จิต ให้เพ่งมองดูที่จิต อันไหนเกิดก่อนให้ละอันนั้นก่อน” ต่อมาหลวงปู่จึงได้มรณภาพลงอย่างสงบ เมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๒๖ สิริอายุ ๙๖ ปี พรรษา ๖๔^{๑๑}

^{๑๑} พระราชวรคุณ, หลวงปู่ฝากไว้, (ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๕), หน้า ๖-๙.

๔.๑.๒ สภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในหัวข้อนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้ง ๖ แห่ง จากการศึกษาพบว่า ภายในพื้นที่วิจัยแต่ละแห่งมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญหลายอย่างที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวเป็นจำนวนมาก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑.๒.๑ แหล่งท่องเที่ยวสำคัญของวัดโพธิ์ : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์)

แหล่งท่องเที่ยวสำคัญภายในวัดโพธิ์ที่เกี่ยวกับหลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ และเกี่ยวกับสิ่งที่ท่านได้สร้างขึ้น ซึ่งได้กลายมาเป็นปัจจัยการท่องเที่ยวที่สำคัญที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวในปัจจุบัน ประกอบด้วย ห้องบริหาร รูปเหมือนหลวงปู่โพธิ์ ธรรมะของหลวงปู่โพธิ์นิทรรศการแสดงประวัติหลวงปู่โพธิ์ อุโบสถเก่า (สีม) ศาลาโพธิสาร ๗๒ อุโบสถ ๒ ชั้น พิพิธภัณฑมรดกอีสาน^{๑๒} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ห้องบริหาร

บริหารของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) เป็นสิ่งหนึ่งที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเที่ยวภายในวัดโพธิ์ โดยมีสถานที่จัดแสดงบริหารที่ท่านเคยใช้ไว้บนศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๓ ประกอบด้วย ผ้าที่ท่านใช้เป็นประจำ สิ่งของที่ท่านเคยใช้ ไม้เท้า รองเท้า สมุดบันทึก ไฟฉาย แก้ว ช้อน ช่อม พัด อุปกรณ์ที่ใช้ในการจุดธูป เช่น กลด มุ้ง กระตักน้ำ กาน้ำ เป็นต้น และยังมีเส้นผม พระพุทธรูป และสิ่งของสะสมอื่นๆ เป็นต้น^{๑๓}

๒) รูปเหมือนหลวงปู่โพธิ์

รูปเหมือนหลวงปู่ได้จัดแสดงไว้ให้นักท่องเที่ยวได้กราบสักการะไว้ ๒ แห่ง ได้แก่ แห่งที่ ๑ อยู่ในศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๑ ซึ่งเป็นชั้นที่ได้บรรจุศพของท่านไว้ใต้ฐานพระพุทธรูปหินแกรนิตขนาดใหญ่ ชื่อว่าหลวงพ่อทันใจ โดยรูปเหมือนของท่านได้มีลูกศิษย์ร่วมกันสร้างถวาย ซึ่งสร้างจากหินแกรนิตแกะสลักเท่าองค์จริง ตั้งไว้ข้างพระพุทธรูปประธานในศาลา^{๑๔}

๓) ธรรมะของหลวงปู่โพธิ์

นอกจากสิ่งของเครื่องใช้ของท่านแล้ว นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งยังได้เข้ามาศึกษาธรรมะของท่าน โดยทางวัดได้นำมาติดไว้ตามสถานที่ต่างๆ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา เช่น ในศาลา ในอุโบสถ ตามต้นไม้ ชุ่มประตู่ และตามมุมสงบต่างๆ ในวัด ซึ่งเป็นธรรมะสั้นๆ เข้าใจง่าย เช่น ธรรมะที่มีลักษณะย่อเตือน เช่น “มีสติ อย่าประมาท” ธรรมะที่มีลักษณะเป็นหัวใจวิปัสสนา เช่น “รู้แล้วละ อย่าติดบัญญัติ เอา

^{๑๒} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร., เจ้าอาวาสวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระทะนงศักดิ์ จารุธมโม, พระลูกวัดวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔} พระธนากร ธนธมโม, พระลูกวัดวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ปรมัตต์เป็นอารมณ์” รวมทั้งอมตวาจาของหลวงปู่ คือ “ไม่หนี ไม่สู้ ไม่อยู่ ไม่ไป ไม่ไล่ ไม่ตาม ไม่เอา สักอย่าง ทำจิตให้ว่าง ปล่อยวางทุกสิ่ง”^{๑๕}

๔) นิทรรศการแสดงประวัติหลวงปู่โพธิ์

ทางวัดได้จัดนิทรรศการแสดงประวัติและผลงานของหลวงปู่ให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาและเยี่ยมชม ตั้งแต่ชาติภูมิ การบรรพชา การอุปสมบท การศึกษา การศึกษาพิเศษ การปกครอง งาน การศึกษา งานเผยแผ่พระพุทธศาสนา งานสาธารณูปการ การสาธารณสงเคราะห์ สมณศักดิ์และเกียรติคุณที่ท่านได้รับ การมรณภาพของหลวงปู่ และธรรมะของหลวงปู่^{๑๖}

๕) อุโบสถเก่า (สิม)

อุโบสถหลังเก่าอายุมากกว่า ๒๐๐ ปี สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัดของชุมชนท้องถิ่นที่สร้างขึ้นก่อนที่จะสร้างเมืองขอนแก่น ผนังกำแพงสร้างจากอิฐโบราณขนาดใหญ่ ซึ่งในอดีตมีความทรุดโทรมมาก ต่อมาพระครูโพธิสารคุณจึงได้บูรณะขึ้น ภายในมีพระพุทธรูปโบราณทองสัมฤทธิ์ศิลปะล้านช้าง อายุกว่า ๒๐๐ ปี เป็นพระประธาน และมีพระพุทธรูปไม้แกะสลัก พระพุทธรูปปั้นจากเนื้อว่าน และพระพุทธรูปเก่าแก่จำนวนมาก ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวสักการะ เป็นประจำ^{๑๗}

๖) ศาลาโพธิสาร ๗๒

เป็นศาลาที่มีรูปทรงตัว L มี ๓ ชั้น ซึ่งคณะศิษยานุศิษย์ของพระครูโพธิสารคุณได้ร่วมกันสร้างขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้ท่านในโอกาสที่มีอายุ ๗๒ ปี โดยท่านแนะนำให้ทำเป็นศาลาเอนกประสงค์ จำนวน ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ ภายในศาลามีพระประธานหินแกรนิตปางปฐมเทศนา พุทธศิลป์แบบอินเดีย หน้าตัก ๒ เมตร เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ทำบุญ และประกอบกิจกรรมต่างๆ รอบศาลาได้ทำเป็นแหล่งเรียนรู้ปริศนาธรรมอีสาน ซึ่งเป็นปติมากรรมปูนปั้นเกี่ยวกับปริศนาธรรม ผญาอีสาน วิถีชีวิตอีสาน สัตว์นานาชนิด และรูปปั้นประวัติบางช่วงของหลวงปู่ ชั้นที่ ๒ ใช้เป็นที่พักและปฏิบัติธรรม ภายในมีพระพุทธรูปหินแกรนิตปางประทานพร พุทธศิลป์แบบอินเดีย ขนาดหน้าตัก ๒ เมตร โดย ๒ ข้างของพระพุทธรูปมีธรรมาสันรอกไม้ขนาดใหญ่สวยงามมาก ส่วนระเบียงใช้เป็นสถานที่เดินจงกรมของผู้ปฏิบัติธรรม ชั้นที่ ๓ ใช้เป็นสถานที่พัก มีห้องพัก ๑๐ ห้อง มีห้องน้ำ ๑๐ ห้อง มีห้องโถงขนาดใหญ่ใช้ประชุม สัมมนา หรือปฏิบัติธรรม บรรจุคนได้ประมาณ ๒๐๐ คน และภายนอกห้องได้มีภาพปริศนาธรรมปฏิบัติสมุปปาท ภาพวาดลายเส้นผญาปริศนาธรรม ผญาคติธรรม จำนวนมาก ซึ่งนักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวและเป็นแหล่งเรียนรู้ของนักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป^{๑๘}

^{๑๕} สัมภาษณ์ นายมงคล ศรีพุทธา, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๖} สัมภาษณ์ นายทวีวัฒน์ อนันต์รักษ์, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๗} สัมภาษณ์ นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๘} สัมภาษณ์ นางสาวกร ชารธรรม, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๗) อุโบสถ ๒ ชั้น

อุโบสถ ๒ ชั้น ศิลปะทรงไทยประยุกต์ แบบจตุรมุข โดยพระครูโพธิสารคุณเป็นประธานดำเนินการก่อสร้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ ใช้งบประมาณในการก่อสร้าง ๗,๒๑๑,๙๒๙ บาท (เจ็ดล้านสองแสนหนึ่งหมื่นหนึ่งพันเก้าร้อยยี่สิบเก้าบาท) ซึ่งเป็นอุโบสถที่ใหญ่ที่สุดของเมืองขอนแก่น โดยบานประตูและหน้าต่างไม้จะแกะสลักเป็นปริศนาธรรม โดยชั้นล่างใช้เป็นสถานที่ทำกิจสงฆ์ ทำวัตรสวดมนต์ อบรมคุณธรรมและปฏิบัติธรรม ส่วนชั้นบนใช้เป็นที่ปฏิบัติธรรมสำหรับพระสงฆ์^{๑๙}

๘) พิพิธภัณฑมรดกอีสาน

พิพิธภัณฑมรดกอีสานสร้างโดยพระครูโพธิสารคุณ อยู่ในอุโบสถชั้นล่าง ได้มีการต่อเติมเป็นพิพิธภัณฑ ประกอบด้วยสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของชาวอีสาน สิ่งของที่ใช้เกี่ยวกับศาสนา ตู๋คัมภีร์ ไບลาน วัฒนธรรมประเพณี โครงกระดูกไดโนเสาร์ โครงกระดูกคนโบราณ พระเครื่อง เสื้อเจ้าเมืองขอนแก่น และอุปกรณ์เครื่องใช้ในการดำรงชีวิตทางวัฒนธรรมของชาวอีสาน ซึ่งท่านได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้รากเหง้าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น^{๒๐}

สรุป แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในวัดโพธิ์ ประกอบด้วยห้องบริหารหลวงปู่โพธิ์ รูปเหมือนหลวงปู่โพธิ์ ธรรมะของหลวงปู่ นิทรรศการแสดงประวัติและผลงานของหลวงปู่ อุโบสถเก่า (สิม) ศาลาโพธิสาร ๗๒ ซึ่งมีพระประธานเป็นพระพุทธรูปหินแกรนิต รอบศาลาชั้น ๑ มีปติมากรรมปูนปั้นปริศนาธรรมอีสาน ส่วนชั้นที่ ๓ เป็นจิตรกรรมภาพวาดปริศนาธรรม อีกที่ท่องเที่ยวหนึ่ง คือ อุโบสถ ๒ ชั้น และพิพิธภัณฑมรดกอีสาน

๔.๑.๒.๒ แหล่งท่องเที่ยวสำคัญของวัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน

สถานที่ปฏิบัติธรรมที่วัดป่าบ้านตาดเต็มไปด้วยความร่มรื่นของธรรมชาติ เงียบสงบ บริเวณรอบ ๆ มีทั้งต้นไม้เขียวชอุ่ม ล้อมรอบด้วยกำแพงคอนกรีต มีประตูเข้า-ออกเป็นประตูใหญ่ ทั้งนี้เพื่อป้องกันสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าของวัดออกมาทำร้ายชาวบ้าน เพราะที่วัดป่าบ้านตาด มีสัตว์ป่านานาชนิด ภายในบริเวณวัดมีศาลาการเปรียญ ซึ่งเป็นศาลาไม้หลังใหญ่สูง ๒ ชั้น ซึ่งด้านบนศาลานั้น คือที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระประธานของวัด ทั้งยังใช้เป็นี่แสดงธรรมแก่พระภิกษุสามเณรในวัด และตู้ซึ่งตั้งอยู่ที่ด้านขวาขององค์พระประธานนั้น ก็คือ ที่ประดิษฐานอัฐิธาตุของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของหลวงตามหาบัว รวมทั้งอัฐิธาตุของครูบาอาจารย์องค์อื่น ๆ ส่วนด้านล่างศาลานั้น ถูกใช้เป็นที่สำหรับฉันภัตตาหารเช้า โดยศาลาลังนี้เป็นสถานที่ที่หลวงตามหาบัวใช้ในการแสดงธรรมเทศนาและปฏิสนธิสารกับศรัทธาฆราวาสญาติโยม ที่มาจากทุกสารทิศอย่างไม่ขาดสาย

^{๑๙} สัมภาษณ์ นางนิชาภา เสริมอ้วน, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายมงคล ศรีพุทธา, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ไม่เว้นในแต่ละวัน^{๒๑} โดยแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญที่นักท่องเที่ยวนิยมเข้ามาท่องเที่ยวในวัดป่าบ้านตาด มีดังต่อไปนี้

๑) ศาลาปฏิบัติธรรม

ศาลาปฏิบัติธรรมวัดป่าบ้านตาดเป็นอีกแหล่งท่องเที่ยวหนึ่งที่มีผู้คนเข้ามาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ถึงแม้ว่าหลวงตาท่านจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม ก็ยังมีศิษยานุศิษย์ของท่านและประชาชนทั่วไปหลังไหลเข้ามาภายในวัดอยู่เสมอ โดยมีศาลาปฏิบัติธรรมเป็นสถานที่รองรับ ซึ่งเป็นศาลาไม้ ๒ ชั้น โดยชั้นล่างเป็นพื้นปูนขัดมัน ปัจจุบันใช้เป็นที่พักผ่อนรับประทานอาหารของพระสงฆ์ และที่รับแขกทั่วไป ส่วนชั้นที่ ๒ เป็นไม้ทั้งหมด เป็นศาลาลงเดิมที่ใช้มาตั้งแต่เริ่มตั้งวัด โดยทางวัดได้รักษาสภาพดั้งเดิมเอาไว้ เป็นไม้เก่า ทั้งหลัง มีการรักษาความสะอาดด้วยการใช้ลูกมะพร้าวแห้งขัดถูเป็นประจำทุกวัน ทำให้พื้นมีความมันวาวอยู่เสมอ ซึ่งเป็นศาลาที่หลวงตาใช้เป็นสถานที่แสดงธรรมโปรดประชาชนทั่วไป หน้าพระประธานเป็นศาลายกพื้นสูง ใช้เป็นอาสน์สงฆ์ ภายในศาลามีรูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นอาจารย์ของหลวงตา ผู้บริหารของหลวงตา รูปภาพหลวงตา รูปภาพหลวงตากับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช รวมทั้งข้อความธรรมะ เป็นต้น ปัจจุบันได้เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่สงบเงียบ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และมีศิษยานุศิษย์ของหลวงตาทั้งในจังหวัดอุดรธานีและต่างจังหวัดมานั่งปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ^{๒๒}

๒) กุฏิหลวงตา

กุฏิหลวงตาเป็นอีกอนุสรณ์สถานที่มีความสำคัญยิ่งของวัดป่าบ้านตาด เป็นกุฏิที่หลวงตามเคยพำนักอยู่ และเป็นที่พักปฏิบัติธรรมของหลวงตาจนถึวาระสุดท้ายของท่าน มีทางเดินจากศาลาปฏิบัติธรรมเข้าไปในป่าประมาณ ๑๐๐ เมตร บรรยากาศรอบนอกมีความสงบร่มรื่น เพราะอยู่ท่ามกลางแมกไม้หลากหลายสายพันธุ์ และมีสัตว์ป่านานาชนิด เช่น กระรอก กระแต ไก่ป่า เป็นต้น บริเวณกุฏิของท่านจะมีทางเดินโดยรอบ มีความสะอาด มีระเบียบเรียบร้อย ภายในกุฏิหลวงตา จะมีห้องพักของท่าน มีห้องพยาบาลของท่าน มีรูปเหมือนหุ่นขี้ผึ้งของท่าน โรงศพของท่าน และอัฐิของท่าน ด้านหน้ากุฏิจะมีลานเล็กๆ สำหรับนักท่องเที่ยวให้มากราบสักการะหลวงตา ซึ่งแต่ละวันจะมีนักท่องเที่ยวมาสักการะที่กุฏิของท่านเป็นจำนวนมาก^{๒๓}

๓) ทางเดินจงกรมของหลวงตา

ถัดจากกุฏิของหลวงตาเข้าไปในป่าอีกประมาณ ๕๐ เมตร จะเป็นสถานที่เดินจงกรมของหลวงตา เป็นเส้นทางเดินจงกรมยาวประมาณ ๒๐ เมตร ข้างทางเดินจงกรมจะมีเพิงขนาดเล็กสำหรับ

^{๒๑} วัดป่าบ้านตาด สถานที่ปฏิบัติธรรมของ หลวงตามหาบัว, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <https://highlight.kapook.com/view/55758> [๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐].

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระบัณฑิต ธีรธมโม, พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๓} นางเหลียง สิงห์กันยา, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

หลวงตามั่งสมาธิ ภายใต้ป่าไม้ธรรมชาติที่สงบร่มรื่น ซึ่งปัจจุบันยังมีลูกศิษย์ที่เป็นพระภิกษุและฆราวาสได้เดินทางมาน้อมรำลึกและสักการะร่องรอยทางเดินของท่านอยู่เสมอ^{๒๔}

๔) นิทรรศการธรรมะ ประวัติ และผลงานของหลวงตา

ทางวัดป่าบ้านตาดได้มีการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับธรรมะที่หลวงตามั่งได้แสดงในที่ต่างๆ นำมาทำเป็นบอร์ดและป้ายจัดแสดงไว้ในบริเวณลานจอดรถหน้าวัด เนื้อหาในนิทรรศการประกอบด้วย ๑) หลักธรรมคำสอนของหลวงตา ๒) งานด้านการสงเคราะห์ประชาชนและสงเคราะห์ชาติ เช่น โครงการผ้าป่าช่วยชาติ การแสดงธรรมสงเคราะห์ประชาชนทั่วไป ๓) ประวัติและผลงานของท่าน ๔) ภาพหลวงตาในอิริยาบถต่างๆ ๕) ภาพกิจกรรมในพิธีศพหลวงตา ๖) ภาพอวัยวะและส่วนต่างๆ ของร่างกายหลวงตาที่กลายเป็นพระธาตุ ประกอบด้วย พระธาตุโลหิต พระธาตุอังคาร พระธาตุเกศา พระธาตุขานหมาก และพระธาตุเล็บ เป็นต้น^{๒๕}

๕) พิพิธภัณฑ์บริหารหลวงตา

ตั้งอยู่ในบริเวณสถานที่ที่ทางวัดจัดซื้อขยายเพิ่มเติม มีลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียว ยกพื้นสูง มีความกว้างใหญ่ สวยงาม บริเวณพื้นที่โดยรอบจัดแต่งเป็นสวนสวยงาม ซึ่งเป็นอีกจุดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมมาถ่ายรูป ในบริเวณใกล้เคียงกันกำลังดำเนินการก่อสร้างธรรมเจดีย์ธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน) ผนังตัวอาคารพิพิธภัณฑ์เป็นภาพปูนดำทำด้วยเนื้อทองแดงรอบอาคาร บอกเล่าประวัติหลวงตาและพระอริยสงฆ์สายวัดป่า ภายในมีรูปเหมือนสีปรอนเงินของพระอริยสงฆ์สายวัดป่า ๓ รูป คือ หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ภายในจัดแสดงหนังสือของหลวงตา สิ่งของเครื่องใช้ส่วนตัวของท่าน อนุรักษ์บริหาร รูปภาพ และชีวประวัติของหลวงตา^{๒๖}

๖) สถานที่พระราชทานเพลิงศพหลวงตา

ปัจจุบันทางวัดยังรักษาสภาพพื้นที่ที่ทางวัดจัดงานพระราชทานเพลิงศพของหลวงตาเอาไว้ โดยทำเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ปลูกหญ้าไว้ทั่วเนิน ตรงกลางมีโรงศพจำลองของหลวงตา เหนือโถงศพเป็นฉัตรห้อยลงมาบังแดดฝน มีการทำทางเดินให้ประชาชนขึ้นไปกราบสักการะ โดยรอบจะทำการลานจอดรถขนาดใหญ่ ไว้รองรับนักท่องเที่ยว นักปฏิบัติธรรม และประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ยังมีศาลาประกอบพิธีขนาดใหญ่ด้วย^{๒๗}

สรุป แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดป่าบ้านตาดที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยว มีจำนวนแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ศาลาปฏิบัติธรรมไม้เก่าแก่ กุฏิที่หลวงตาเคยพำนักจนถึงวาระสุดท้ายของท่าน และทางเดินจงกรมของหลวงตาก็เป็นอีกแห่งหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมไปเยี่ยมชม เพื่อรำลึกถึง

^{๒๔} สัมภาษณ์ นางสุปราณี ปัสสาร, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๕} สัมภาษณ์ นางจันได รตนสิงหา, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๖} สัมภาษณ์ นางหนา พิมพ์ดี, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๗} สัมภาษณ์ นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ล่องลอยปฏิบัติพาของท่าน ในขณะที่เดียวกันก็มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่นิยมมาเยี่ยมชม นิทรรศการธรรมะ ประวัติ และผลงานของหลวงตา นอกจากนี้ยังมีพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน และ สถานที่พระราชทานเพลิงศพหลวงตา ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมของวัดป่าบ้านตาด ในขณะที่ กำลังสร้างพิพิธภัณฑ์ธรรมเจดีย์พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน)

๔.๑.๒.๓ แหล่งท่องเที่ยวสำคัญของวัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

วัดอรัญบรรพตเป็นวัดที่หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ท่านเคยพำนักปฏิบัติธรรมเป็นระยะ เวลานาน ซึ่งท่านเป็นพระเถระสายวัดป่าที่ได้รับความนิยมเคารพนับถืออย่างมาก เมื่อท่านมรณภาพแล้วก็ยังมี นักท่องเที่ยวจำนวนมาก โดยมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑) มณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

เมื่อเข้ามาภายในบริเวณวัดทางด้านสุธรรมเจดีย์จะพบว่ามีความกว้างใหญ่ เป็น ถนนลาดยางและมีป้ายบอกทางไปยังสถานที่สำคัญ เมื่อเข้ามาถึงพระสุธรรมเจดีย์ จะมีลานจอดรถพื้นปูน กว้างใหญ่ โดยมีมณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ตั้งอยู่ตรงกลางลานจอดรถ เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สักการะ ก่อนที่จะขึ้นไปยังพระสุธรรมเจดีย์ต่อไป โดยมีมณฑปหลวงปู่เหรียญจะเป็นทรงจตุรมุข มีทางขึ้น ๔ ด้าน ติดกระจกทั้ง ๔ ด้าน มีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม ภายในมณฑปมีรูปหล่อหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ในอิริยาบถยืน^{๒๘}

๒) วิหารวรลาโภ

หลังจากสักการะหลวงปู่เหรียญในมณฑป นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ก็จะเดินต่อไปยัง พระสุธรรมเจดีย์ ก่อนจะถึงสุธรรมเจดีย์จะมีวิหารวรลาโภอยู่ด้านหน้าเยื้องไปทางขวามือ ภายในก็มีรูป เหมือนหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถนั่ง สามารถเข้าไปสักการะได้ เมื่อหันหน้าเข้าหาสุธรรมเจดีย์ วิหาร วรลาโภจะตั้งอยู่ทางขวามือ เป็นวิหารขนาดกลางที่สร้างได้อย่างสวยงาม กลางวิหารที่ประดิษฐานรูปหล่อ หลวงปู่จะติดกระจกกันไว้ เพื่อป้องกันรูปหล่อจะได้รับความเสียหายจากอากาศภายนอก^{๒๙}

๓) พระสุธรรมเจดีย์วัดอรัญบรรพต

เป็นเจดีย์องค์ใหญ่ที่สร้างอย่างสวยงาม มีลานประทักษิณหลายชั้น แต่ละชั้นไม่สูงมาก นัก เดินเข้าไปได้ด้วยบันไดที่มีอยู่ด้านหน้าพระสุธรรมเจดีย์จนถึงลานจอดรถ สองข้างทางเดินมีสระบัวที่ สวยงามเป็นจุดที่ทำให้หลายๆ คนเข้าไปเก็บภาพมุมสวยๆ เป็นที่ระลึก พระสุธรรมเจดีย์วัดอรัญญ บรรพต เมื่อเก็บภาพมุมสระบัวเรียบร้อยแล้วเดินเข้ามาใกล้พระสุธรรมเจดีย์ที่ด้านหน้ามีบันไดช่วงสุดท้ายขึ้นสู่ ประตู่เจดีย์ รอบๆ องค์เจดีย์มีสระบัวรอบด้าน ดูเหมือนกับเป็นเจดีย์ตั้งอยู่กลางน้ำ^{๓๐} แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระชาตรี กลยาโณ, พระลูกวัดวัดอรัญบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๒๙} สัมภาษณ์ นางสาวสกล เพ็ชรรัตน์, นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๐} TouronThai, วัดอรัญบรรพต, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <http://www.touronthai.com/article/3036>[๒๕ มิถุนายน ๒๕๖๐].

คือ ชั้นที่ ๑ จะเป็นห้องโถงกว้าง ภายในประดิษฐานรูปเหมือนของบูรพาจารย์สายหลวงปู่มั่น แกะสลักจากไม้ประดู่ จำนวน ๙ ท่าน คือ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ หลวงปู่บุญหนัก ขนติโก หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พระธรรมไตรโลกาจารย์ พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) หลวงปู่บัวภา ปณฺญาภาโส และหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน นอกจากนี้แล้วยังมีการจัดแสดงประวัติและผลงานของหลวงปู่เหรียญภาพกิจกรรม ภาพพระสงฆ์สายวัดป่า ภาพสมเด็จพระญาณสังวรเสด็จเยี่ยมหลวงปู่ ภาพเมื่อครั้งเจ้าฟ้าหญิงจุฬารมณเสด็จเยี่ยมและสนทนาธรรมกับหลวงปู่ เป็นต้น ส่วนชั้นที่ ๒ พระสุธรรมเจดีย์วัดอรุณบรรพต เปรียบเสมือนพิพิธภัณฑหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ภายในพระสุธรรมเจดีย์ประกอบด้วยสิ่งที่น่าสนใจดังต่อไปนี้ (๑) รูปเหมือนหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่เหรียญ โดยนักทองเที่ยวจะได้สักการะพระพุทธรูปและรูปเหมือนหลวงปู่เหรียญ ที่อยู่ตรงกลางของเจดีย์ (๒) สิ่งของเครื่องใช้และบริวารหลวงปู่เหรียญ โดยผนังด้านในเป็นตู้กระจกล้อมรอบทุกด้าน แสดงเครื่องอัฐบริวาร หนังสือธรรมะ คำสั่งสอนของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เดินชมตู้กระจกรอบๆ ผนังพระสุธรรมเจดีย์ จะมีเครื่องอัฐบริวารที่หลวงปู่เหรียญใช้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ หลายสิ่งหลายอย่างเป็นเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับภิกษุที่จะติดตัวไว้ใน การออกธุดงค์ วิปัสสนากัมมัฏฐาน บริวารหลวงปู่เหรียญ นอกเหนือจากเครื่องอัฐบริวารของหลวงปู่เหรียญ ด้วยความศรัทธาเลื่อมใสของเหล่าศิษยานุศิษย์ ยังได้มีการทำรอยเท้าของหลวงปู่เก็บไว้เป็นที่ระลึก (๓) พระเครื่องบูชาของหลวงปู่เหรียญ สิ่งหนึ่งที่แสดงไว้ให้ชมกันก็คือพระเครื่องบูชาที่หลวงปู่ได้สร้างไว้ให้ประชาชนได้บูชาเป็นสิริมงคล มีอยู่หลายรุ่น โดยมีคำปรารภของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ กำกับไว้ในตู้ว่า “เหรียญของหลวงปู่ มีไว้ไม่ได้ทำให้หนักหนียว มีติดตัวไว้เพื่อเป็นมงคลโดยทั่วๆ ไป คนมักจะเรียกว่า "วัดอุดมมงคล" คำว่าวัดอุดม แปลว่า สิ่งของ เช่น ทองเหลืองทองแดงหรือโลหะอะไรก็ตาม ส่วนคำว่า มงคล แปลว่า สิ่งที่ดี ที่ประเสริฐ เป็นสิริมงคล เช่น คำสั่งสอน ของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ เป็นต้น ถ้าใครมีเหรียญของหลวงปู่ ก็ถือว่ามิมงคลเพราะว่ามีโลหะที่ดี และมีคำสั่งสอนของหลวงปู่ ที่เป็นครูอุปัชฌาย์อาจารย์อันเป็นมงคล ถ้าใครมีไว้แล้วเวลาจะทำอะไรๆ ที่ไม่ดีก็นึกถึงคำสั่งสอนของหลวงปู่ เมื่อนึกได้ก็ควรหยุดกระทำ หยุดคิด ถือว่าผู้นั้นมีวัดอุดมมงคลอยู่กับตัว ความเป็นสิริมงคลก็จะเกิดกับผู้มี วัดอุดมมงคล” ซึ่งเป็นการย้ำเตือนไม่ให้หลงมกมายและให้เชื่อมั่นในความดีงาม (๔) ภาพจิตรกรรมบนเพดาน เพดานพระสุธรรมเจดีย์ ภายนอกที่ดูเป็นสีขาวประดับด้วยสีทอง เมื่อเข้ามาภายในจะตกแต่งด้วยสีแดง ชมพู เหนือเพดานมีภาพจิตรกรรมลวดลายอ่อนช้อยสวยงามมาก นอกจากนี้ยังมีภาพจิตรกรรมที่เป็นปริศนาธรรมให้ได้ขบคิดพิจารณาอีกด้วย (๕) หนังสือธรรมะวรลาโภาวาท ภายในสุธรรมเจดีย์จะมีตู้หนังสือธรรมะของหลวงปู่เหรียญมากมายหลายเล่ม มีชื่อหนังสือแตกต่างกันไป แต่เนื้อหาเป็นคำสั่งสอนหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ จึงได้เห็นหนังสือหลายเล่มที่มีชื่อบนหน้าปกของหนังสือว่า วรลาโภาวาท (๖) อัฐิธาตุหลวงปู่เหรียญและพระสงฆ์สายวัดป่า อัฐิธาตุของหลวงปู่เหรียญก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญและนักทองเที่ยวนิยมมากราบสักการะ โดยทางวัดได้จัดไว้ในตู้เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สักการะ นอกจากอัฐิธาตุของหลวงปู่เหรียญแล้วยังมีอัฐิธาตุของบูรพาจารย์รูปอื่นๆ อีกจำนวนมาก ซึ่งเป็นอัฐิธาตุของพระบูรพาจารย์ พระอรหันตธาตุ

พระธาตุชนิดต่างๆ แสดงอยู่ในตู้กระจกจำนวนมากใกล้ๆ องค์พระพุทธรูปในพระสุธรรมเจดีย์ และที่สำคัญคือเกศาของพระเกจิอาจารย์หลายท่าน^{๓๑}

๔) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

รอบพระสุธรรมเจดีย์จะมีทางเดิน ซึ่งสามารถเดินเท้าท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ เพราะจะมีป่าธรรมชาติที่ร่มรื่นและสงบ มีต้นไม้หลากหลายสายพันธุ์ขึ้นหนาแน่น ระหว่างทางเดินก็จะมีกุฏิสงฆ์อยู่ห่างกันกระจายอยู่ทั่วไป เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาระบบนิเวศและธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่าธรรมชาติอีกหลายชนิด^{๓๒}

๕) เสนาสนะ

การสร้างเสนาสนะของวัดอรุณบรรพตจะมีความกลมกลืนกับธรรมชาติ กุฏิสงฆ์อยู่ห่างกันและมีทางเดินเชื่อมถึงกัน ภายใต้แมกไม้ที่ร่มรื่นจนมีตะไคร่น้ำขึ้นตามทางเดิน บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่วัดอรุณบรรพต และยังมีการอนุรักษ์กุฏิหลวงปู่ไว้ด้วย มีการจัดขอบเขตพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีโบสถ์และศาลาที่สร้างได้อย่างสวยงาม และยังมีห้องน้ำที่คณะศิษย์หลวงปู่เทศก์สร้างถวายเพื่อเป็นที่รองรับนักท่องเที่ยวด้วย^{๓๓}

๖) เจดีย์หลวงปู่บุญหนัก ขนติโก

เจดีย์หลวงปู่บุญหนัก ขนติโก สำนักสงฆ์ป่าสัก อำเภอสตรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย เพื่อสภธรรมิกของหลวงปู่เหรียญ ร่วมกันเดินธุดงค์ในหลายสถานที่ เมื่อท่านมรณภาพแล้วหลวงปู่เหรียญจึงได้สร้างเจดีย์หลวงปู่บุญหนักไว้ที่วัดอรุณบรรพต เป็นเจดีย์ขนาดกลางสร้างได้อย่างสวยงาม สีทองทั้งองค์ ภายในประดิษฐานรูปหล่อหลวงปู่บุญหนัก ขนติโก ซึ่งเป็นสภธรรมิกที่หลวงปู่เหรียญเคารพนับถือกันมาก^{๓๔}

สรุป แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดอรุณบรรพต ประกอบด้วย มณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโก ซึ่งเป็นมณฑปที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถยืน วิหารวรลาโก ประดิษฐานรูปเหมือนเท่าองค์จริงของหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถนั่ง พระสุธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นจุดท่องเที่ยวที่สำคัญมาก เป็นจุดศูนย์รวมอัฐบริวาร สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน และยังมีอัฐิธาตุของท่านให้สักการบูชาด้วย สิ่งต่อมาที่เป็นจุดเด่นก็คือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะมีความสงบร่มรื่น มีความหลากหลายทางชีวภาพ และยังมีเสนาสนะที่สร้างกลมกลืนกับธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ยังมีเจดีย์หลวงปู่บุญหนัก ขนติโก ซึ่งเป็นสหายธรรมของหลวงปู่เหรียญอีกท่านหนึ่ง

^{๓๑} สัมภาษณ์ พระอรุณ อนุตตโร, เลขานุการวัดอรุณบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๒} สัมภาษณ์ นางสาวลิ โยธา, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๓} สัมภาษณ์ นายบุญศรี ภูมิบ้านค้อ, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๔} สัมภาษณ์ นายเล็ก ศรียะอาจ, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๔.๑.๒.๔ แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดป่าสุทธาวาสมีความเกี่ยวข้องกับหลวงปู่มั่นและพระคณาจารย์สายปฏิบัติที่เป็นลูกศิษย์ของท่าน นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างและเสนาสนะที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

๑) อุโบสถวัดป่าสุทธาวาส

อุโบสถวัดป่าสุทธาวาส เป็นสิ่งโดดเด่นกลางวัดคืออุโบสถขนาดใหญ่ โดยอุโบสถวัดป่าสุทธาวาสหลังนี้ สร้างครอบบริเวณที่ถวายเป็นเพลิงศพของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต เริ่มสร้างเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๓ โดยท่านพระครูอุดมธรรมคุณ (พระอาจารย์มหาทองสุข สุจิตฺโต) และผูกพัทธสีมาในวันที่ ๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ ตั้งอยู่ตรงกลางวัดมีความสวยงามและโดดเด่นมาก^{๓๕}

๒) นิทรรศการหลวงปู่มั่น

นิทรรศการหลวงปู่มั่นตั้งอยู่หน้าพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มั่น เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาแล้วจะได้อ่านประวัติความเป็นมาของท่าน ชาตินิยม การอุปสมบท การรุดงค์ การเผยแผ่ธรรม ศิษยานุศิษย์รูปสำคัญของท่าน คติธรรม การสร้างวัด รูปภาพของท่านในอิริยาบถต่างๆ รูปภาพแต่ละช่วงวัยของท่าน และแนะนำการเข้าชมพิพิธภัณฑสถานบริวารหลวงปู่มั่น^{๓๖}

๓) พิพิธภัณฑสถานบริวารหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

พิพิธภัณฑสถานบริวารหลวงปู่มั่น สร้างโดยศิษยานุศิษย์และผู้ทีเคารพนับถือ ได้ระลึกถึงคุณธรรมและสัมมาปฏิบัติของท่าน ผู้เป็นอาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาชั้นสูง ได้รวบรวมบริวารของท่านที่กระจัดกระจายอยู่ตามสถานที่ต่างๆ มาไว้ในที่เดียวกัน เพื่อความสะดวกในการเก็บรักษาและการสักการบูชา เริ่มสร้างเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๑ ถือเป็นพิพิธภัณฑสถานต้นแบบของพระภิกษุสายวัดป่า เพราะต่อมาได้ถูกนำไปเป็นแบบอย่างในการสร้างพิพิธภัณฑสถานให้กับพระสงฆ์สายวัดป่ามาจนถึงปัจจุบัน ภายในพิพิธภัณฑสถานบริวารหลวงปู่มั่นมีรูปเหมือนเทวองค์จริงของท่านให้ศิษยานุศิษย์และประชาชนทั่วไปได้สักการะ ด้านหน้ารูปเหมือนจะมีตู้บรรจุอัฐิธาตุของท่าน ส่วนฝาผนังจะมีการจัดแสดงของใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน บริวารเกี่ยวกับการรุดงค์ หนังสือบันทึก ประวัติ และหนังสือเกี่ยวกับคำสอนของท่าน พระพุทธรูปที่ท่านได้สร้างฐานเอง ผ้าที่ท่านเคยใช้ มีดตัดเล็บ บาตร กระโถน โถใส่น้ำ กาน้ำ กระจกน้ำ รองเท้า ซ้อน แปรงสีฟัน แก้วน้ำ มีด เสื้อ^{๓๗} เป็นต้น

๔) ธรรมะหลวงปู่มั่น

ทางวัดได้จัดทำธรรมะของหลวงปู่มั่นที่ท่านเคยแสดงไว้หรือมีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือ โดยได้คัดเอาธรรมะสั้นๆ มาทำเป็นป้ายคติธรรมติดไว้ตามต้นไม้ทั่วบริเวณวัด บางส่วนจัดแสดงเป็น

^{๓๕} สัมภาษณ์ นายณัชนนท์, พิลาทอง, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๖} สัมภาษณ์ นายณัฐพงศ์ ศิริเขต, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๗} สัมภาษณ์ นายปรมัตต์ มาลินันท์, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นิทรรศการธรรมะ ทำให้เป็นแหล่งศึกษาธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งแต่ละวันจะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเชิงธรรมะเป็นจำนวนมาก^{๓๘}

๕) กฎีและทางเดินจกรมของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน

เนื่องจากหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน เป็นศิษย์ชั้นผู้ใหญ่ที่มีความสำคัญและได้รับความเคารพนับถือจากพระวัดป่าสายหลวงปู่มั่น และมีบทบาทสำคัญในการเป็นเสาหลักในการจัดทำประวัติหลวงปู่มั่น และได้มาพักปฏิบัติธรรมที่วัดป่าสุทธาวาสบ่อยครั้ง จนทางวัดได้สร้างกุฏิถวายท่าน ซึ่งเป็นกุฏิไม้ขนาดเล็ก ระหว่างนี้จะมีป้ายห้ามผ่านเพราะเป็นเส้นทางเดินของหลวงตา กุฏิหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน เป็นกุฏิไม้เล็ก ๆ อย่างเรียบง่าย ตามหลักการของพระสายปฏิบัติ ด้านข้างกุฏิจะเป็นทางเดินจกรมของหลวงตา ซึ่งทางวัดได้จัดทำเป็นพื้นที่อนุรักษ์วิถีปฏิบัติของครูบาอาจารย์ เป็นจุดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวได้มาสักการะเป็นประจำ^{๓๙}

๖) กุฏิหลวงปู่มั่น

ก่อนหน้านี้จะมีกุฏิหลวงปู่มั่น ซึ่งเป็นกุฏิไม้หลังเล็ก ๆ ทางวัดได้บูรณะมาหลายครั้ง ต่อมาได้ชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา จึงได้สร้างขึ้นใหม่ เป็นกุฏิ ๒ ชั้น รูปทรงร่วมสมัย ตรงระเบียงชั้นบนจะมีรูปเหมือนหลวงปู่มั่นในอิริยาบถยืน มองลงมายังพิพิธภัณฑสถานและลานจอดรถ เหมือนกับท่านกำลังยืนมองลูกหลานด้วยความเมตตาธรรม ซึ่งทางวัดอนุญาตให้ขึ้นไปสักการะรูปเหมือนท่านได้ แต่ต้องให้ความเคารพและอยู่ในอาการสงบ^{๔๐}

๗) จันทสารเจติยานุสรณ์

เจติย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่หลุยหรือจันทสารเจติยานุสรณ์ เจติย์นี้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของหลวงปู่หลุย จันทสารเถระ (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๕๓๒) ผู้ซึ่งเป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระศิษย์ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ หลวงปู่หลุยฯ เป็นผู้มีปฏิปทา ขอบจาริกไปในที่ต่างๆ ตลอดจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน เมื่อท่านมรณภาพและได้รับพระราชทานเพลิงศพแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชกระแสว่า "ควรสร้างเจติย์ที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร ที่วัดนี้ มีอัฐิธาตุของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ท่านจะได้อยู่ใกล้กัน"^{๔๑} โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแบบเจติย์องค์นี้ โดยได้ทรงร่าง

^{๓๘} สัมภาษณ์ นายพนรัตน์ ศรีสุข, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๓๙} สัมภาษณ์ พระราชวิสุทธิญาณิก, เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต), ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๑} ข้อมูลจากจารึกหน้าจันทสารเจติยานุสรณ์ (เจติย์หลวงปู่หลุย จันทสารโร), วัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

แบบเจตียองค์นี้ด้วยพระองค์เอง โดยขั้นที่ ๑ เป็นการแสดงปริศนาธรรม กำเนิดและพัฒนาการของ พระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้^{๔๒}

(๑) โลกมีอด้วยอวิชา

ตัวอวิชาคล้ายยักษ์มี ๔ มือ จับโลก (ดวงตา) หมายถึงโลกถูกควบคุมด้วย อวิชา คือ ความโง่ ความหลง และความไม่รู้ตามความเป็นจริง ที่ครอบงำตรึงในจิต ความคิด ความเชื่อ ของมนุษย์ ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ และไม่รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้คนไร้ซึ่งที่พึ่งทางใจ พากัน กราบไหว้บวงสรวงบูชาต้นไม้ ภูเขา และจอมปลวก ทรงเจ้าเข้าผี หวังให้พ้นทุกข์ แต่ยอมไม่พ้นจากทุกข์ ทั้งปวงได้

(๒) พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก

พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าตรัสรู้เองแล้ว มีพระมหากรุณาธิคุณ ยังประโยชน์เกื้อกูล สั่งสอนสัตว์โลก จนมีผู้ปฏิบัติตาม คือ พระสาวก อุบาสก อุบาสิกา อวิชาในใจถูกทำลายลงด้วย อริยสัจ มนุษย์ เทวดา พรหมทั้งหลายผู้ถึงพระรัตนตรัย ถือพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ ย่อมมีที่พึ่งอันเกษมอันอุดม สามารถปฏิบัติให้ถึงความระงับดับทุกข์ทั้งหมดได้

(๓) อริยสัจสี่

อริยสัจสี่ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และสั่งสอน คือ ความรู้เรื่องทุกข์ แก่ ความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย หมุนเวียนไปในภพต่างๆ และมีต้นเหตุ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา เป็น สมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์ สัตว์โลกคือสัตว์ต่างๆ มนุษย์และเทวดา พากันร่ำเร่ริงบันเทิงอยู่ เพราะไม่รู้ในทุกข์ และเหตุแห่งทุกข์ ส่วนผู้มีสติปัญญา ย่อมบรรลุลोकุตระธรรมถึงนิโรธ คือ ความพ้นโลก พ้นทุกข์ได้ เพราะ ปฏิบัติในมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันเป็นศีล สมาธิ และปัญญา

(๔) พุทธดำรัสตรัสสั่ง

เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพุทธดำรัส รับสั่งว่า “ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันใดอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจัก เป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” ลำดับนั้นพระศาสดารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความ ไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต”

(๕) การสังคายนาครั้งที่ ๑

หลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน พระอรหันต์ทั้งหลายพากันระลึกถึงกัลบุตรที่เกิดมาในภายหลัง ไม่ได้เห็นพระตถาคต สมควรมีศาสนาวาท คำสั่งสอนของพระองค์ ประมวลไว้ พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน จึงได้ประชุมกันที่ถ้ำสัตตบรรณ ใกล้

^{๔๒} ข้อมูลสำรวจจากจันทสารเจติยานุสรณ์ ชั้น ๑ (เจตีย์หลวงปู่หลุย จันทสาโร), วัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ภูเขาเวภาระ แขวงกรุงราชคฤห์ มีพระเจ้าอาชาศัตบุเป็นองค์อุปถัมภ์ ท่านเหล่านั้นได้รื้อยกรองทำปฐุมสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นไว้แทนองค์พระศาสดา และถือเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนสืบมา

(๖) พระเถระประกาศศาสนา

พระมหินทเถระ หัวหน้าพระธรรมทูตของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้นำพระพุทธานุภาพไปประดิษฐานมั่นคงที่ประเทศศรีลังกา พระพุทธานุภาพจากลังกาได้เผยแผ่เข้ามาสู่ประเทศไทยทางตอนใต้ และสมัยพ่อขุนรามคำแหงกรุงเรืองขึ้นเป็นศาสนาประจำชาติไทย ได้อัญเชิญพระพุทธรูปและคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษามคธมาจากลังกา และอาราธนาพระสงฆ์คณะลังกาวงศ์ที่นครศรีธรรมราชมาตั้งสังฆมณฑลขึ้นที่กรุงสุโขทัย

(๗) คณะสงฆ์ไทยฝ่ายธรรมยุต

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงฟื้นฟูความประพฤติของพระภิกษุสงฆ์ ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก จนกลายเป็นคณะธรรมยุต สืบต่อมาเป็นฝ่ายคณฤชและวิปัสสนาธุระ พระผู้ปฏิบัติวิปัสสนาธุระได้อบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรไว้เป็นอันมาก คือ ท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ผู้เป็นอาจารย์หลวงปู่หลุย จันทสาโร และพระอุปัชฌาย์ธรรมฐานทั้งหลาย

(๘) พระอาจารย์กรรมฐานสายวัดป่า

พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และพระอาจารย์หลุย จันทสาโร

ส่วนชั้นบนจะมีรูปเหมือนหลวงปู่หลุยเท่าจริง อัฐิหลวงปู่หลุย บริหารที่ท่านใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ผ้าไตรจีวร บาตร สมุดบันทึกธรรม ไฟฉาย มีด แปรงสีฟัน มีดโกน รองเท้า ถุงเท้า เป็นต้น และมีประชาชนเดินทางมาสักการะอยู่ตลอด

สรุป แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดป่าสุทธาวาส ประกอบด้วย อุโบสถวัดป่าสุทธาวาสที่มีความสวยงาม นิทรรศการแสดงประวัติความเป็นมาและปฏิบัติของหลวงปู่มั่น พิชิตภัยบริหารหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญที่นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมจำนวนมาก และยังมีธรรมะหลวงปู่มั่นที่ทางวัดได้ตีพิมพ์ตามต้นไม้และสถานที่ต่างๆ ต่อมาก็คือเป็นกุฏิหลวงปู่มั่น ซึ่งสร้างขึ้นมาแทนหลังเดิม โดยประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่มั่นในอิริยาบถยืนไว้บนกุฏิ นอกจากนี้ยังมีกุฏิและทางเดินจงกรมของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน และเจดีย์จันทสารเจดีย์านุสรณ์ (เจดีย์หลวงปู่หลุย) ซึ่งเป็นศิษย์ชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดหลวงปู่มั่นอีกท่านหนึ่ง

๔.๑.๒.๕ แหล่งท่องเที่ยวสำคัญของวัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภทฺโท

วัดหนองป่าพงเป็นวัดที่หลวงปู่ชา สุภทฺโท เป็นผู้ดำเนินการสร้างและได้วางรากฐานแนวทางปฏิบัติและวิถีชีวิต รวมทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หลังจากที่ท่านมรณภาพแล้วก็ยังมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในวัดหนองป่าพงหลายจำนวนมาก โดยมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

๑) พิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท)

พิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระเป็นอาคาร ๓ ชั้น จัดแสดงประวัติและผลงานของหลวงปู่ชา และส่วนที่เป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมพื้นบ้าน ด้านนอกจะมีการจัดสวนอย่างสวยงาม มีบ่อน้ำเลี้ยงปลา คุกขนาดใหญ่ รอบๆ พิพิธภัณฑสถานมีที่นั่งพักผ่อนหย่อนใจสำหรับนักท่องเที่ยว ภายในมีที่บริการนักท่องเที่ยว มีเจ้าหน้าที่คอยดูแลรักษาความสะอาดและให้บริการนักท่องเที่ยว โดยมีข้อปฏิบัติในการเยี่ยมชม ดังนี้ การใช้เสียงเบาๆ ห้ามนำอาหารเข้าไปรับประทานภายในพิพิธภัณฑสถาน ถอดหมวกและถอดรองเท้าก่อนเข้าพิพิธภัณฑสถาน ห้ามสูบบุหรี่ โปรดเคารพสถานที่ แต่งกายให้สุภาพ สวมเสื้อมีแขน สวมกางเกงหรือกระโปรง ยาวคลุมเข่า แบ่งออกเป็น ๓ ชั้น โดยแต่ละชั้นจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ดังต่อไปนี้^{๔๓}

ชั้นที่ ๑ บริเวณห้องโถงประกอบไปด้วยศูนย์ติดต่อประสานงาน ภาพหลวงปู่ชาเผยแผ่พระพุทธศาสนากับชาวต่างชาติ ทั้งภายในและต่างประเทศ ภาพกิจกรรมและนิทรรศการด้านการเผยแผ่และหนังสือของหลวงปู่ชา โดยห้องที่ ๑ มีการจัดแสดงวิทยุโบราณ หีบโบราณ เกวียน รั้งผึ้ง รั้งต่อครก ตาช่าง กระจุกข้าง เทียนแกะสลัก หิน แร่ธาตุ เงินสกุลต่างๆ ผ้าไหมโบราณ โอวาทธรรมหลวงปู่ชา รถเข็นหลวงปู่ที่เคยใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ พานทองเหลืองโบราณ เตารีดโบราณ ภาพหลวงปู่มัน ภาพดินเผาฐานต่ำแสดงประวัติหลวงปู่ชา ห้องที่ ๒ จัดแสดงกระจุกมनुษย์จริง ๒ โครง โลงศพมุขพระราชทาน รอยฝ่ามือและฝ่าเท้าของหลวงปู่ชา บุศบกบรรจุแก้วกระจุกหลวงปู่ชา ตู้ยาโบราณ รองเท้าหลวงปู่ และสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของชาวอีสาน

ชั้นที่ ๒ ห้องที่ ๑ รูปหลวงปู่มัน ไม้แกะสลักพระพุทธเจ้าเสด็จจากดาวดึงส์ ภาพลายเส้นปริศนาธรรม ภาพแกะสลักเทพพนมโปรดสัตว์หิมพานต์ ตู้แสดงอาวุธโบราณ ปืน หอก ดาบ มีด เป็นต้น ห้องที่ ๒ ตู้จัดแสดงกองมโหระทึก เครื่องทองเหลือง เงินโบราณสกุลต่างๆ ระฆังขนาดเล็ก และฆ้องจำนวนมาก เข็มขัดโบราณ เครื่องประดับโบราณ ชุดเขียนหมากโบราณ ตู้คัมภีร์โบราณ อาวุธโบราณ และสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เป็นต้น

ชั้นที่ ๓ รูปภาพครูบาอาจารย์ของหลวงปู่ชาทุกรูป ห้องที่ ๑ ของใช้ทั่วไป ไม้แกะสลัก เทวรูปปางต่างๆ พระพุทธรูปปางต่างๆ รอยพระพุทธบาทจำลอง และสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตชาวอีสาน ห้องที่ ๒ ไหโบราณ แจกัน ชุดน้ำชา เครื่องทองเหลือง บริหารหลวงปู่ สิ่งของเครื่องใช้ของหลวงปู่ หุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่ชา เจดีย์แก้วบรรจุเกสาหลวงปู่ชา รถเข็นหลวงปู่ เป็นต้น

^{๔๓} คณะวิจัยเก็บข้อมูลด้วยการสำรวจพิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๒) ศูนย์เผยแพร่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท)

ศูนย์เผยแพร่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) เป็นอาคาร ๒ ชั้น ใช้เป็นที่สำนักงานเลขานุการของวัดหนองป่าพง ศูนย์ติดต่อประสานงานทั่วไป ถ้าหากต้องการทราบข้อมูลเกี่ยวกับวัดหนองป่าพงและหลวงปู่ชาจะต้องเข้ามาในศูนย์แห่งนี้ และที่สำคัญยังเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่มรดกธรรมหลวงปู่ชา ซึ่งจะมีทั้งหนังสือ ซีดีธรรมะ นิทรรศการ เป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับประวัติ และผลงานของหลวงปู่ชา นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมข้อมูลเกี่ยวกับวัดหนองป่าพงทั้งหมด เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับพระภิกษุ สามเณร แม่ชี สถิติผู้เข้ามาปฏิบัติธรรม สถิตินักท่องเที่ยว รวมทั้งกิจกรรมต่างๆ ของทางวัด^{๔๔}

๓) เจดีย์พระโพธิญาณเถร

เจดีย์พระโพธิญาณเถร ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมผสมผสาน ระหว่างสถาปัตยกรรมอีสานกับ ล้านช้าง ส่วนองค์เจดีย์เป็นบัวเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานกลม ซึ่งเป็นอาคารโบลด์ มีทางเข้าสี่ทิศ โดยศิษยานุศิษย์หลวงปู่ชา สุภทฺโท ได้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิหลวงปู่ชา ภายในเจดีย์มีรูปหลวงปู่ชา มีเจดีย์สี่ทองบรรจุอัฐิหลวงปู่ชา มีคำถวายสักการะ และเครื่องบูชาต่างๆ ภายในจะเป็นโถงสี่ทองทั้งหมด มีความสะอาด มีพื้นที่กว้างใหญ่ และมีความสงบเงียบ ซึ่งทุกวันจะมีศิษยานุศิษย์และนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมนั่งสงบจิตภายในเจดีย์หลวงปู่ชาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้แล้วที่ตั้งของเจดีย์ยังมีความสวยงามและโดดเด่นท่ามกลางป่าที่อุดมสมบูรณ์ โดยรอบเจดีย์จัดสวนหย่อมและปลูกไม้ประดับเพื่อปรับภูมิทัศน์ให้สวยงาม^{๔๕}

๔) วิถีชีวิตพระสงฆ์

วัดหนองป่าพงยังรักษาระเบียบการปฏิบัติตามที่หลวงปู่ชาท่านได้วางกฎเกณฑ์เอาไว้ทุกประการ ประกอบด้วยวิถีชีวิตพระสงฆ์ที่มีวัตรปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด และวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า การอยู่อย่างกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม การรักษาสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าเอาไว้ การอาศัยป่าเป็นสถานที่ฝึกหัดขัดเกลาจิตใจ นอกจากนี้วิถีชีวิตของพระสงฆ์วัดหนองป่าพงยังเป็นจุดเด่นที่ดึงดูดศรัทธาของประชาชนและนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก^{๔๖}

ข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์^{๔๗}

วัดหนองป่าพง มีความแตกต่างจากวัดอื่นคือ มีการกำหนดข้อกติกาสงฆ์ ซึ่งเลือกสรรมาจากธรรมและวินัยของพระโคตมพุทธเจ้า โดยมีได้เพิกถอนหรือบัญญัติสิ่งใดเพิ่มเติม เพียงแต่นำธรรมและวินัยมาประกอบกันขึ้นเป็นกฏกติกา เพื่อควบคุมความประพฤติของภิกษุสามเณร ไม่ให้ออกจากแนวทางของพระพุทธองค์ สาเหตุของการที่หลวงปู่ชาได้กำหนดข้อกติกาสงฆ์นี้ขึ้น สืบเนื่องมาจากการเพิ่มจำนวน

^{๔๔} สัมภาษณ์ พระราชภาวนาวิกรม, เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระอดุลย์ สนตจิตโต, พระลูกวัดวัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๖} สัมภาษณ์ นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๔๗} วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, วัดหนองป่าพง, [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <https://th.wikipedia.org/wiki/วัดหนองป่าพง>

ขึ้นอย่างต่อเนื่องของวัดสาขาและจำนวนภิกษุสามเณร ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ หลวงปู่จึงกำหนดข้อกติกาสงฆ์ขึ้น เพื่อใช้เป็นรากฐานของข้อวัตรปฏิบัติในวัดหนองป่าพงและสาขา ซึ่งถือว่ากติกานี้ คือตัวแทนส่วนหนึ่งของหลวงปู่ในปัจจุบัน เมื่อมีภิกษุสามเณรหรือสำนักสาขาใด ประพฤติออกนอกแนวทางพระธรรมวินัย ข้อวัตรปฏิบัติและกติกาสงฆ์นี้ จะมีการประชุมคณะสงฆ์ เพื่อพิจารณาสืบสวนหาเหตุในการกระทำนั้น หากกระทำด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือไม่รุนแรง คณะสงฆ์จะตักเตือนให้แก้ไขปรับปรุงความประพฤติ แต่หากเป็นการล่วงละเมิดพระธรรมวินัยและกติกาศงฆ์ด้วยความตั้งใจและประพฤติอยู่เป็นประจำ จะถูกเชิญออกจากหมู่คณะ ถ้าเป็นสำนักสาขาก็ตัดออกจากการเป็นสาขาของวัดหนองป่าพง

วัดหนองป่าพงและสำนักสาขา ได้กำหนดกติกาสงฆ์ไว้ดังนี้^{๘๘} (๑) พระเณรห้ามขอมของ แต่คนใช้ญาติใช้พวกรณา และห้ามติดต่อกับภคกุลสตรี และนักบวชอันเป็นวิสภาคกับพุทธศาสนา (๒) ห้ามบอกและเรียนตริจฉานวิชา บอกเลข ทำน้ำมนต์ หมอยา หมอดู ทำและแจกจ่ายวัตถุมงคลต่าง ๆ (๓) พระผู้มีพรรษาหย่อน ๕ ห้ามไม่ให้เที่ยวไปแต่ลำพังตัวเอง เว้นแต่มีเหตุจำเป็นหรือมีอาจารย์ผู้สมควรติดตามไปด้วย (๔) เมื่อจะทำอะไรให้ปรึกษาสงฆ์ หรือ ผู้เป็นประธานในสงฆ์เสียก่อน เมื่อเห็นว่าเป็นธรรมเป็นวินัย แล้วจึงทำตามอำนาจตัวเอง (๕) ให้ยินดีในเสนาสนะที่สงฆ์จัดให้ และให้ทำความสะอาด เก็บกวาดกุฏิ ถนนเข้าออกให้สะอาด (๖) เมื่อกิจของสงฆ์เกิดขึ้นให้พร้อมกันทำ เมื่อเลิกให้พร้อมกันเลิก อย่าทำตนให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ คือ เป็นผู้มายาสาไทย หลีกเลียง แก้วตัว (๗) เมื่อฉันบิณฑบาต เก็บบาตร ล้างบาตร กวาดวัด ตักน้ำ สรงน้ำ จัดโรงฉัน ย้อมผ้า ฟังเทศน์เหล่านี้ ห้ามมิให้คุยกันพึงตั้งใจทำกิจนั้นจริงๆ (๘) เมื่อฉันเสร็จแล้ว ให้พร้อมกันเก็บกวาดโรงฉันให้เรียบร้อยเสียก่อน แล้วจึงกราบพระพร้อมกัน และ นำบริวารของตนกลับกุฏิโดยสงบ (๙) ให้ทำตนเป็นผู้มักน้อยในการพูด กิน นอน ร่าเริง จงเป็นผู้ตื่นอยู่ด้วยความเพียร และจงช่วยกันพยาบาล ภิกษุ สามเณร อาพาธด้วยความเมตตา (๑๐) ห้ามรับเงิน และทอง และห้ามผู้อื่นเก็บไว้เพื่อตน ห้ามซื้อขายแลกเปลี่ยน (๑๑) เมื่อเอกลาภเกิดขึ้นในสงฆ์หมู่หนึ่ง ให้เก็บไว้เป็นกองกลาง เมื่อท่านองค์ใดต้องการ ให้สงฆ์อนุมัติแก่ท่านองค์นั้น โดยสมควร (๑๒) ห้ามคุยกันเป็นกลุ่มก้อนทั้งกลางวันและกลางคืนในที่ทั่วไป หรือในกุฏิ เว้นแต่มีเหตุจำเป็นถึงกระนั้นก็อย่าเป็นผู้คลุกคลีและเอิกเกริกเฮฮา ห้ามสูบบุหรี่ กินหมาก (๑๓) การรับและส่งจดหมาย เอกสาร หรือวัตถุต่างๆ ภายนอกห้องแจ้งต่อสงฆ์ หรือผู้เป็นประธานสงฆ์รับทราบทุกครั้งไป เมื่อสงฆ์หรือผู้เป็นประธานสงฆ์เห็นสมควรแล้ว จึงรับส่งได้ (๑๔) พระเณรที่มุ่งเข้ามาปฏิบัติในสำนักนี้ เบื้องต้นต้องได้รับใบฝากจากอุปัชฌาย์อาจารย์ของตน และย้ายสุทธินิมาให้ถูกต้องเสียก่อนจึงจะใช้ได้ (๑๕) พระเณรที่เป็นอาคันตุกะมาพักอาศัย ต้องนำสุทธิแจ้งสงฆ์ หรือผู้เป็นประธานสงฆ์ในคืนแรก และมีกำหนดให้พักได้ไม่เกิน ๓ คืน เว้นแต่มีเหตุจำเป็น

๕) แหล่งศึกษาธรรมะ

^{๘๘} พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), **อุปถัมภ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (อุบลราชธานี : ศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๐.

นอกจากวัดหนองป่าพงได้จัดทำนิตยสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของหลวงปู่ชา และวัดหนองป่าพงแล้ว ยังมีการจัดแหล่งเรียนรู้ธรรมะให้ประชาชนทั่วไปเข้าถึงได้ง่ายขึ้น โดยมีการทำป้ายธรรมะติดตามสถานที่ต่างๆ ติดตามต้นไม้ตลอดบริเวณวัด ซึ่งเป็นธรรมะที่หลวงปู่ชานเคยแสดงไว้ตามที่ต่างๆ ทั้งต่อพระภิกษุ สามเณร ชาวต่างชาติ และประชาชนทั่วไปด้วย โดยทางวัดได้จัดทำขึ้นเพื่อให้ผู้ที่เข้ามายังวัดหนองป่าพงสามารถศึกษาธรรมะได้ด้วยตนเอง ซึ่งมีเป็นจำนวนมากทั่วบริเวณวัด^{๔๙}

๖) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

วัดหนองป่าพงมีเนื้อที่ประมาณ ๓๕๐ ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีพันธุ์ไม้ธรรมชาตินานาชนิด และทางวัดยังได้นำมาปลูกเพิ่มเติมอีกเป็นจำนวนมาก และทางวัดยังได้ทำป้ายบอกชื่อต้นไม้สายพันธุ์หายากชนิดต่างๆ ติดไว้ตามต้นไม้จำนวนมาก ทำให้วัดหนองป่าพงเป็นแหล่งศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพไปด้วย จึงมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งที่มาท่องเที่ยวเชิงนิเวศ^{๕๐}

สรุป แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดหนองป่าพง ประกอบด้วย พิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท) ซึ่งเป็นศูนย์รวมประวัติและผลงานหลวงปู่ชา อัฐบริขาร รูปเหมือนหลวงปู่ชาองค์จริง และสิ่งของที่ท่านเคยใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมวิถีวัฒนธรรมของสังคมไทย ประกอบด้วย สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องประดับ อาวุธ เงินสกุลต่างๆ เป็นต้น และยังมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถระ (หลวงปู่ชา สุภทโท) เพื่อศึกษาธรรมะและประวัติความเป็นมา ซึ่งจะมีทั้งหนังสือ ซีดีธรรมะ และสื่อต่างๆ อีกจุดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมมากก็คือเจดีย์พระโพธิญาณเถระ ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ภายในบรรจุเจดีย์สี่ห้องที่บรรจุอัฐิธาตุของหลวงปู่ชา นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่นิยมศึกษาวิถีชีวิตพระสงฆ์วัดหนองป่าพง นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มที่นิยมมาท่องเที่ยวเชิงนิเวศในวัดหนองป่าพง เพราะยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ

๔.๑.๒.๖ แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดบูรพาราม : หลวงปู่ดูลย์ อตุโล

วัดบูรพารามเป็นวัดที่หลวงปู่ดูลย์ อตุโล อดีตเจ้าอาวาส และท่านเป็นพระเถระที่เป็นศิษย์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส และท่านยังมีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ทำให้ในแต่ละวันจะมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดบูรพารามเป็นจำนวนมาก โดยแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดบูรพารามมีดังต่อไปนี้

๑) พระอุโบสถ

พระอุโบสถหลังใหญ่ กว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๓๒ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ มีพระพุทธรูปชินราชจำลองเป็นพระประธาน หน้าตักกว้าง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๑๙ เซนติเมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ ปัจจุบันปรับปรุงโครงสร้างใหม่และมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง

^{๔๙} สัมภาษณ์ พระสุริยนต์ จนทพญญ, พระลูกวัดวัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๐} สัมภาษณ์ นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พุทธประวัติที่งดงาม ภายในมีรูปหล่อเทวองค์จริงของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และหลวงปู่ดูลย์ อตุโล โดยเปิดให้ประชาชนเข้าสักการะทุกวัน และมีพระภิกษุอยู่ประจำเพื่อให้ศิลาให้พระแก่ผู้ที่เข้ามาสักการะในอุโบสถ^{๕๑}

๒) วิหารหลวงพ่พระชีว์

เป็นวิหารจตุรมุขที่ประดิษฐานพระคู่เมือง (หลวงพ่พระชีว์) แบบทรงไทย สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ โดยได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ มีการปรับปรุงให้มีความวิจิตรมากขึ้น มีบันไดทางขึ้นวิหาร ๒ ทาง มีรูปปั้นหุ่นพญานาคลักษณะศิลปะไทยเลื้อยลงตามระเบียงบันไดทั้งสองข้าง ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่พระชีว์ ซึ่งเป็นศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองสุรินทร์ หน้าตักกว้าง ๒ เมตร ๙ เซนติเมตร สูง ๓ เมตร ๔๙ เซนติเมตร ลักษณะปางสะดุ้งมาร มีพุทธลักษณะศิลปะแบบขอมในยุคขอมเรืองอำนาจ ไม่ทราบปีที่สร้าง และพระพุทธรูปเก่าแก่เป็นจำนวนมาก ด้านหน้าวิหารยังมีพระปฏิมากรหลวงพ่พระชีว์จำลอง หน้าตักกว้าง ๘๘ เซนติเมตร สูง ๑ เมตร ๔๙ เซนติเมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑^{๕๒}

๓) พิพิธภัณฑภักมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชาวมหาราช

พิพิธภัณฑภักมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชาวมหาราช (ดูลย์ อตุโล) เป็นลักษณะทรงไทยประยุกต์ สำหรับเก็บอัฐิธาตุ และบริวารของพระราชาวมหาราช (หลวงปู่ดูลย์ อตุโล) และประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่ดูลย์ อตุโล ในลักษณะอิริยาบถนั่งเก้าอี้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ หน้าตัก ๘๒ เซนติเมตร สูง ๒ เมตร ๓ เซนติเมตร สีทอง และยังมีรูปเหมือนหุ่นขี้ผึ้งเทวองค์จริงตั้งอยู่ด้านหน้า โดยมีขนาดหน้าตัก ๘๐ เซนติเมตร สูง ๘๕ เซนติเมตร และยังมีภาพวาดพระคณาจารย์สายวัดป่าจำนวน ๑๙ ท่าน ประกอบไปด้วย (๑) หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล วัดบูรพา อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี (๒) หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร (๓) หลวงปู่สิงห์ ขนดยาคโม วัดป่าสาลวัน อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา (๔) หลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ (๕) หลวงปู่พัน อจาโร วัดป่าอุดมสมพร อำเภอมืองพระพนานิคม จังหวัดสกลนคร (๖) หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี วัดหินหมากเป้ง อำเภอมืองศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย (๗) หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ วัดป่าโคกธาราม อำเภอมืองหนองบัวขอม จังหวัดอุดรธานี (๘) สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช วัดบวรนิเศศวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นภาพที่ทรงเข้าเยี่ยมสนทนาธรรมกับหลวงปู่ดูลย์ (๙) หลวงปู่ศรี มหาวิโร วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) อำเภอมืองศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด (๑๐) หลวงปู่หม่าบัว ญาณสมปนโน วัดป่าบ้านตาด อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี (๑๑) หลวงปู่สมชาย ฐิตวิริโย วัดเขาสุกิม อำเภอมืองท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี (๑๒) หลวงปู่สุวัฒน์ สุวโจ วัดป่าเขาน้อย อำเภอมือง จังหวัดบุรีรัมย์ (๑๓) หลวงปู่สาม อภิถุจโน วัดป่าไทรวิเวก อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ (๑๔) หลวงปู่ลี ธมมธโร วัดอโศการาม อำเภอมืองปากน้ำ จังหวัดสมุทรปราการ (๑๕) หลวงปู่ชา สุภทโท วัดหนองป่าพง อำเภอมืองวิรินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี (๑๖) หลวงปู่โชติ คุณสมปนโน

^{๕๑} สัมภาษณ์ พระครูสถิตปัญญาคุณ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๒} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์ประวิทย์ ปาโร, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

วัดวชิราลงกรณวราราม อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา (๑๗) พระราชวรคุณ (สมศักดิ์ ปณฺธิโต) (๑๘) พระราชวิสุทธิธรรมรังสี (เปลี่ยน โอภาโส) (๑๙) พระรัตนารวิสุทธิ (เสถียร ติสโร) นอกจากนี้แล้วยังมีธรรมะที่หลวงปู่ฝากไว้ คือ “จิตที่ส่งออกนอกเป็นสมุทัย ผลอันเกิดจากที่ส่งออกนอกเป็นทุกข์ จิตเห็นจิตเป็นมรรค ผลอันเกิดจากจิตเห็นจิตเป็นนิโรธ และ “คิดเท่าไร เท่าไร ก็ไม่รู้ ต่อเมื่อหยุดคิดจึงรู้ แต่ต้องอาศัยความคิดนั้นแหละจึงรู้”^{๕๓}

๔) เจดีย์หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

เจดีย์หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต เป็นเจดีย์ที่ตั้งอยู่ด้านหน้าของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ-อัฐิธาตุพระราชวุฒาจารย์ (ดุษฎี อุดฺโด) ภายในมีรูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต และยังมีพระธาตุของพระอรหันต์ตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นศูนย์รวมของพระอรหันตธาตุ โดยจัดแสดงไว้ในตู้กระจก ๒ ตู้ โดยตู้ที่ ๑ มีพระธาตุของพระภิกษุพระวัชชีสะ พระโมคคัลลานะ พระกัณหาชเรวตนะ พระอัญญาโกญทัญญะ พระกุมารกัสสปะ พระวิมลละ พระสุมนะ พระอุบลวรรณาเถรี พระสิวลี พระอุปัชฌาย์ พระพิมพาเถรี พระกิมิละ พระปุลณณะ พระควัมปติ พระอุทายี พระมหากัปปินะ พระสารีบุตร พระอนรุทธะ พระมหากัจจายนะ พระอานนท์ เป็นต้น ตู้ที่ ๒ (ตู้กลาง) มีอัฐิธาตุของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต หลวงปู่ฝั้น อาจาโร และหลวงปู่ชอบ ฐานสโม ตู้ที่ ๓ มีอัฐิธาตุและเส้นผมของพระเถระจำนวนมาก ได้แก่ หลวงปู่ผาง จิตตคฺคฺโต หลวงปู่บุญมา ฐิเปโม หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ หลวงปู่จันโสม กิตติโกโม หลวงปู่แหวน สุจิณฺโน หลวงปู่เจ็ยะ จุนโท หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่คำดี ปภาโส หลวงปู่วัน อุตตโม หลวงปู่ชา สุภทฺโท พระอาจารย์สิงห์ทอง ธรรมวโร พระอาจารย์สุวัฒน์ สุวโจ หลวงปู่แดง นาถโกโร หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน หลวงปู่จาม มหาปัญญา หลวงปู่สมาน ชิตมาโร (วัดป่าศรีรัตนาราม) หลวงปู่เลื่อน สุมงคล หลวงปู่ทูล ขิปปปัญญา หลวงปู่บัว สิริปัญญา หลวงปู่เพียร วิริโย หลวงปู่อ่อนสา สุขกาโม หลวงปู่จวน กุลเชฏฺโฐ หลวงปู่ฤทธิ์ รตนโชโต หลวงปู่บุญจันทร์ กมโล หลวงปู่เลิศ ลาภโก หลวงปู่คำ ยสกุลปุตฺโต หลวงปู่กิ ธรรมุตโต หลวงปู่ควง สุขินฺธโร หลวงปู่สำรวย ธรรมปาโล หลวงปู่รินทอง นรินโท หลวงปู่สงวน สารธมโม หลวงปู่วัย จตตาลโย หลวงปู่คำปิ่น นนทิโย แม่ชีแก้ว เสียงล้ำ ครูบาบุญทิม พรหมเสโน หลวงปู่บุญ เขมปญฺโญ หลวงปู่จรัส จิรวโส หลวงปู่หลวง กตปัญญา หลวงปู่ทราย ปิยธมโม หลวงปู่สาม อภิญาจโน หลวงปู่จวน โกสโล หลวงปู่อ่อนสี ฐานวโร หลวงปู่ต่วน อินทปัญญา หลวงปู่ปิ่น สุจิณฺณ หลวงปู่บุญ อรินทโม หลวงปู่หลวงปู่ฝั้น ปาเรสโก หลวงปู่ผณี สิริมงคล หลวงปู่พง ธรรมาภิตโต หลวงปู่หนู สุจิตโต หลวงปู่คำบุ จิตตวโร หลวงปู่คำ สุมงคล หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่สิม พุทธาจาโร หลวงปู่ทองรัตน์ กนตสีโล หลวงปู่คำพอง กิเลโส เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเกสาของสมเด็จพระญาณสังวร, หลวงปู่คร่ำ ยโสธโร, หลวงปู่คุณ ปริสุทฺโธ, พระพุทธรังษี จังหวัดปัตตานี, หลวงปู่สุภา กนตสีโล จังหวัดภูเก็ต, หลวงปู่บุญมี จังหวัดเชียงใหม่, หลวงปู่เทศก์ วัดหินหมากเป้ง, หลวงปู่พวง สุขินฺธโร, หลวงปู่สมชาย ฐิตวิริโย, และพระอาจารย์เปลี่ยน ปญญาปทีโป เป็นต้น โดยวิหารหลวงปู่มั่นเป็น

^{๕๓} ข้อมูลจากการสำรวจในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ-อัฐิธาตุพระราชวุฒาจารย์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

อีกที่หนึ่งที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามากราบสักการะพระสงฆ์สายปฏิบัติ ซึ่งมาที่เดียวสามารถสักการะพระสงฆ์ที่เชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ได้ทั่วประเทศ^{๕๔}

สรุป แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดบูรพาราม ประกอบด้วย พระอุโบสถที่มีคามสวยงามภายในประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่มั่นและหลวงปู่ดูลย์ มีภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติและเวสสันดรชาดกที่สวยงาม อีกจุดหนึ่งก็คือวิหารหลวงพ่อพระชีว ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดสุรินทร์ และอีกจุดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวขาดไม่ได้เมื่อมาเที่ยวที่วัดบูรพาราม คือ พิพิธภัณฑสถาน-อัฐิธาตุพระราชาครูอาจารย์ ซึ่งภายในมีรูปเหมือนหลวงปู่ดูลย์ อดุล อัฐิธาตุของท่าน และภาพวาดพระสงฆ์สายวัดป่ารูปสำคัญจำนวน ๑๙ รูป ถัดจากพิพิธภัณฑสถาน-อัฐิธาตุพระราชาครูอาจารย์มาทางด้านหน้าก็จะเป็นเจดีย์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งภายในมีรูปเหมือนหลวงปู่มั่นเท่าองค์จริง มีอัฐิธาตุพระอรหันต์สมัยพุทธกาล และยุคปัจจุบันจำนวนมาก ซึ่งได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก เนื่องจากมาที่เดียวสามารถกราบสักการะพระอรหันต์ได้เป็นจำนวนมาก

๔.๑.๓ ปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

นอกจากแหล่งท่องเที่ยวแล้ว ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวก็เป็นอีกส่วนสำคัญที่จะทำให้การท่องเที่ยวได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว ในหัวข้อนี้จึงได้เก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑.๓.๑ ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดโพธิ์ : หลวงปู่โพธิ์

ปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวเกี่ยวกับหลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ จำแนกออกเป็น ๖ ปัจจัยดังต่อไปนี้

๑) ความสงบร่มรื่นของบริเวณวัด

เนื่องจากวัดโพธิ์เป็นวัดที่มีต้นไม้เป็นจำนวนมาก มีต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก จึงมีบรรยากาศที่สงบร่มรื่น เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมและพักผ่อนหย่อนใจ^{๕๕}

๒) อาคารสถานที่เป็นระเบียบเรียบร้อย

วัดโพธิ์มีการจัดระเบียบอาคารสถานที่เป็นระเบียบเรียบร้อย มีการจัดสัดส่วนการก่อสร้างอาคาร ศาลา กุฏิ และเสนาสนะอื่นๆ อย่างเหมาะสม และมีความสะอาดเรียบร้อย ทำให้สามารถดูแลรักษาได้ง่าย^{๕๖}

๓) ความสะอาดในบริเวณวัด

^{๕๔} ข้อมูลจากการสำรวจในเจดีย์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๕} สัมภาษณ์ นางนิชาภา เสริมอ้วน, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๖} สัมภาษณ์ นางสาวกร ชารธรรม, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

วัดโพธิ์มีระบบการดูแลรักษาความสะอาดที่ดี มีการแบ่งหน้าที่ให้ผู้เกี่ยวข้องรับผิดชอบในการดูแลรักษาความสะอาดอาคารสถานที่ เสนาสนะ และบริเวณวัด^{๕๗}

๔) ลานจอดรถกว้าง

วัดโพธิ์ได้จัดการระบบจราจรภายในวัด โดยมีเจ้าหน้าที่คอยดูแลและจัดระเบียบจราจรและอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว โดยมีอาณาบริเวณลานจอดรถกว้างใหญ่ ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถจอดรถได้จำนวนมาก^{๕๘}

๕) ห้องน้ำจำนวนมาก

ปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดโพธิ์ก็คือการมีห้องน้ำจำนวนมาก และอยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ จำแนกออกเป็นห้องน้ำสำหรับพระภิกษุและสามเณร ห้องน้ำชาย และห้องน้ำหญิง รวมทั้งมีความสะอาดและปลอดภัยด้วย^{๕๙}

๖) การบริการสุขภาพ

วัดโพธิ์มีการบริการสุขภาพให้กับนักท่องเที่ยว ทั้งบริการด้วยวิธีการทางการแพทย์แผนปัจจุบัน และวิธีการทางการแพทย์แผนไทย โดยมีที่ตั้งอย่างถาวรภายในวัดและมีเจ้าหน้าที่สลับสับเปลี่ยนกันมาคอยให้บริการตลอดเวลา^{๖๐}

๔.๑.๓.๒ ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน

ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดป่าบ้านตาด นอกจากแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับหลวงตามหาบัวแล้ว ยังพบว่าปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่สำคัญดังต่อไปนี้

๑) ลานจอดรถขนาดใหญ่

ซึ่งทางวัดป่าบ้านตาดจัดพื้นที่เป็นลานจอดรถ ๓ ส่วน คือ ส่วนที่อยู่หน้าศาลาปฏิบัติธรรม ส่วนที่อยู่ในบริเวณจัดพิธีพระราชทานเพลิงศพ และส่วนที่อยู่รอบพิพิธภัณฑ์บริขารหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน ซึ่งสามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้เป็นจำนวนมาก^{๖๑}

๒) ความเป็นระเบียบเรียบร้อย

เพราะทางวัดเน้นความเป็นระเบียบเรียบร้อย สามารถจัดโซนพื้นที่ต่างๆ ให้เหมาะสม เช่น ลานจอดรถ ศาลาปฏิบัติธรรม ที่พักผู้ปฏิบัติธรรม เขตพระภิกษุ เขตแม่ชี ที่พักสงฆ์ ที่ชำระล้างภาชนะ โถงน้ำร้อน และห้องน้ำ^{๖๒} เป็นต้น

^{๕๗} สัมภาษณ์ นายพิสิษฐ์ อานันต์รักษ์, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๘} สัมภาษณ์ นายมงคล ศรีพุทธา, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๕๙} สัมภาษณ์ นายทวีวัฒน์ อานันต์รักษ์, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๐} สัมภาษณ์ นางสาวกร ชารธรรม, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๑} สัมภาษณ์ นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๒} สัมภาษณ์ นางหนา พิมพ์ลี, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๓) ห้องน้ำ

ถือเป็นอีกจุดสำคัญที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดป่าบ้านตาด เพราะมีห้องน้ำเป็นจำนวนมาก จัดสร้างไว้ในจุดที่สำคัญหลายแห่ง มีความสะอาด ปลอดภัย และแยกเป็นสัดส่วนว่าจะเป็นห้องน้ำชาย ห้องน้ำหญิง ห้องน้ำพระภิกษุ สามเณร และห้องน้ำพระเถระ^{๖๓} เป็นต้น

๔) ความปลอดภัย

ความปลอดภัย คือ มีการรักษาความปลอดภัยอย่างเข้มงวด โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ ตชด. และเจ้าหน้าที่ของทางวัด มีการติดตั้งกล้องวงจรปิดในสถานที่สำคัญๆ รวมถึงสถานที่ที่เสี่ยงด้วย^{๖๔}

๕) การบริการด้านสุขภาพ

วัดป่าบ้านตาดมีการตั้งกองอำนวยการรักษาพยาบาลไว้ใกล้กับลานจอดรถ มีเจ้าหน้าที่ของทางวัดที่ผ่านการอบรมเกี่ยวกับการปฐมพยาบาลเบื้องต้น มาคอยให้บริการนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีบุคลากรทางการแพทย์จากโรงพยาบาลอุดรธานีมาร่วมบริการด้วย^{๖๕}

๖) การจัดสรรขอบเขตพื้นที่อย่างเหมาะสม

เพราะวัดป่าบ้านตาดได้จัดสรรพื้นที่ออกเป็นหลายส่วน คือ ส่วนที่เป็นสถานที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ส่วนที่เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ส่วนที่เป็นเขตที่พักสงฆ์ ส่วนที่เป็นเขตที่พักแม่ชี ส่วนที่เป็นที่พักผู้ปฏิบัติธรรม และส่วนที่เป็นพื้นที่ป่าธรรมชาติ ซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ไว้ให้เป็นป่าที่สมบูรณ์และเป็นที่อยู่ของสัตว์ป่า^{๖๖}

๗) การเดินทาง

การเดินทางมาวัดป่าบ้านตาดมีความสะดวกปลอดภัย มีการจัดทำป้ายบอกเส้นทางมาวัดป่าบ้านตาดตามเส้นทางสำคัญของจังหวัดอุดรธานี และยังเป็นทางลาดยางจนถึงวัดป่าบ้านตาด ทำให้การเดินทางของนักท่องเที่ยวมีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น^{๖๗}

๔.๑.๓.๓ ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดอรัญบรรพต นอกจากจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้กล่าวมาทั้ง ๖ ประการแล้ว ยังมีปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

๑) การเดินทางสะดวกสบาย

^{๖๓} สัมภาษณ์ นางจันได รัตนสิงหา, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๔} สัมภาษณ์ พระวีรศักดิ์ ถาวรจิตโต, พระลูกวัดวัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๕} สัมภาษณ์ พระหมาย มหัทธโน, พระลูกวัดวัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๖} สัมภาษณ์ นางสาวสุปราณี ปัสสาร, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นางเหลือง สิงห์กันยา, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

การเดินทางมาวัดอรุณบรรพตมีความสะดวกสบาย อยู่ติดกับถนนสายหลัก ตั้งอยู่ริม ถนนสายศรีเชียงใหม่-สังคม ตำบลบ้านหม้อ อำเภอศรีเชียงใหม่ บนเส้นทางทางหลวงหมายเลข ๒๑๑ เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดเลยและหนองคาย โดยเป็นเส้นทางเลียบบแม่น้ำโขงสายที่สามารถเชื่อมโยงไปสู่วัด สำคัญๆ หลายแห่ง เช่น วัดพระธาตุดงพวน วัดศรีชมภูองค์ตั้ง ที่อำเภอท่าบ่อ วัดอรุณบรรพต วัดหิน หมากเป้ง ที่อำเภอศรีเชียงใหม่ วัดผาดากเสื่อ^{๖๘}

๒) ลานจอดรถ

วัดอรุณบรรพตมีลานจอดรถกว้างใหญ่ในบริเวณหน้าพระสุธรรมเจดีย์ เป็นลานจอดรถที่ สะดวกสบาย อยู่ใกล้กับแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ จอดรถได้ประมาณ ๕๐ คัน นอกจากนี้ยังมีลานจอดรถอีก แห่งหนึ่งสำหรับผู้มาทำบุญประจำวัน ซึ่งอยู่ใกล้กับศาลาปฏิบัติธรรมและพระอุโบสถ สามารถจอดรถได้ ประมาณ ๓๐ คัน^{๖๙}

๓) ห้องน้ำสะดวกสบาย

มีการจัดสร้างห้องน้ำไว้ในจุดสำคัญหลายแห่ง เช่น ห้องน้ำที่สร้างไว้ใกล้ลานจอดรถ (ทางซ้ายของพระสุธรรมเจดีย์) แยกเป็นห้องน้ำชาย ๑๐ ห้อง และห้องน้ำหญิง ๑๐ ห้อง นอกจากนี้ยังมี ห้องน้ำพระภิกษุและสามเณร และห้องน้ำย่อยกระจายอยู่ทั่วไป สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้จำนวน มาก^{๗๐}

๔) ความสงบร่มรื่น

เนื่องจากมีสภาพเป็นวัดป่า ภายใต้มกไม้มานานาชนิด ทำให้บริเวณวัดมีความร่มรื่น และ ยังมีมุขสงบให้นักท่องเที่ยวได้พักผ่อนหย่อนใจ^{๗๑}

๕) ความสวยงามของสิ่งก่อสร้าง

มีการวางแผนผังการก่อสร้างที่เป็นระบบ พื้นที่ก่อสร้างมณฑป วิหาร และสุธรรมเจดีย์ ตั้งอยู่บนพื้นที่สูง จึงมีความโดดเด่นและมีสถาปัตยกรรมที่งดงาม จึงทำให้ในบริเวณที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยว มีมุมให้นักท่องเที่ยวได้ถ่ายรูปสวยๆ โดยเฉพาะการถ่ายรูปมุมสูงจากสุธรรมเจดีย์ จะเป็นที่นิยมของ นักท่องเที่ยวมาก^{๗๒}

๖) วิถีชีวิตแบบพระป่า

^{๖๘} สัมภาษณ์ นายเล็ก หิริธัญชัย, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๖๙} สัมภาษณ์ พระไวว่อง ฐานวโร, พระลูกวัดวัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๐} สัมภาษณ์ นายบุญศรี ภูมิบ้านค้อ, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๑} สัมภาษณ์ นางสาวสกาล เพ็ชรรัตน์, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๒} สัมภาษณ์ พระชาตรี กลยาโณ, พระลูกวัดวัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

การที่พระสงฆ์วัดอรุณบรรพตมีการรักษาปฏิบัติทาของพระสงฆ์สายวัดป่าตามปฏิบัติทาที่ หลวงปู่เหรียญท่านได้วางรากฐานเอาไว้ ทำให้เป็นอีกจุดเด่นหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมเข้ามาศึกษาวิถีชีวิต พระสายวัดป่าและยังได้ทำบุญกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบด้วย^{๗๓}

๗) การจัดสัดส่วนเสนาสนะที่เหมาะสม

โดยการจัดให้เป็นส่วนของการท่องเที่ยวในบริเวณพระสุธรรมเจดีย์ มณฑป และวิหาร^{๗๔} อีกส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่สำหรับทำกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ เพื่อรักษาวิถีชีวิตและวิถีปฏิบัติของ พระสงฆ์สายวัดป่า^{๗๕}

๘) การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มเติม

โดยปัจจุบันวัดอรุณบรรพตกำลังสร้างลานพระนาคปรก ซึ่งเป็นลานธรรมขนาดใหญ่ ภายใต้อ่างน้ำร้อนร้อน และกำลังหาทุนสร้างมณฑปพระสุธรรมคณาจารย์ (หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ) ซึ่งจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ในอนาคต^{๗๖}

๔.๑.๓.๔ ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

ปัจจัยการส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดป่าสุทธาวาสจะมีค้อย่างมาก ทำให้มีผลต่อการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในแต่ละวันจึงมีนักท่องเที่ยวรายบุคคล กลุ่มย่อย กรุ๊ปทัวร์ จากหน่วยงาน องค์กร และสถานศึกษาต่างๆ เข้ามาท่องเที่ยวจำนวนมาก โดยมีปัจจัยส่งเสริมการ ท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

๑) การเดินทางสะดวกสบาย

เนื่องจากที่ตั้งของวัดอยู่ในเขตเมือง มีป้ายบอกทางมาวัดตลอดเส้นทางสายสำคัญ เป็น ทางลาดยางมาจนถึงวัด^{๗๗}

๒) ลานจอดรถกว้าง

ลานจอดรถของวัดป่าสุทธาวาสจะมี ๒ แห่ง คือ แห่งที่ ๑ จะเป็นลานปูน อยู่ทาง ด้านหน้าของพระอุโบสถ เป็นลานจอดรถขนาดใหญ่ ยาวไปถึงศาลาปฏิบัติธรรมและเขตฌาปนสถาน อีกแห่งหนึ่งเป็นลานดิน อยู่ทางด้านทิศเหนือของวัด เป็นลานดินทางธรรมชาติแซมกับต้นไม้ เพราะ ต้องการรักษาดินไม้ไว้ ทำให้เป็นลานจอดรถที่มีความร่มรื่นกลมกลืนกับธรรมชาติอีกแบบหนึ่ง^{๗๘}

^{๗๓} สัมภาษณ์ นายเล็ก ศรียะอาจ, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๔} สัมภาษณ์ นางสาวลิ โยธา, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๕} สัมภาษณ์ นายเล็ก หิรัญชัย, นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๖} สัมภาษณ์ พระอรุณ อนุตตโร, เลขานุการวัดอรุณบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๗} สัมภาษณ์ นายเอกพัฒน์ สารีคำ, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๗๘} สัมภาษณ์ พระครูพัชรปัญญาพิสุทธ์, เลขานุการเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต), ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๓) ระเบียบการท่องเที่ยว

มีระเบียบในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวดังต่อไปนี้ (๑) ระเบียบเกี่ยวกับสถานที่จอดรถ เช่น รถทุกชนิดห้ามผ่านบริเวณนี้ จอดรถให้เป็นระเบียบ (๒) ระเบียบเกี่ยวกับการแต่งกาย เช่น แต่งกายไม่สุภาพ (นุ่งสั้น) ห้ามขึ้นพิพิธภัณฑสถาน โดยถ้าใครแต่งกายไม่เรียบร้อยทางวัดจะมีผ้าถุงไว้ให้เปลี่ยนก่อนขึ้นไปบนพิพิธภัณฑสถานบริหารหลวงปู่มั่น (๓) ระเบียบเกี่ยวกับการถอดรองเท้า เช่น ถอดรองเท้าที่นี่ (๔) ระเบียบเกี่ยวกับการใช้เสียง เช่น ห้ามใช้เสียงดัง ให้อยู่ในอาการสำรวม (๕) คำเตือน เช่น พื้นเปียกระวังลื่น (๖) การจัดระเบียบการขายสินค้า โดยจัดโซนการขายสินค้าหรือเครื่องต้มให้เป็นระเบียบ ไม่ให้รบกวนภูมิทัศน์ในการท่องเที่ยว^{๗๙}

๔) สิ่งอำนวยความสะดวก

มีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว เช่น การจัดการระบบห้องน้ำ ระบบไฟฟ้า ที่จอดรถ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว มีดอกไม้ ธูป เทียนให้นักท่องเที่ยวได้ร่วมทำบุญเพื่อนำไปสักการะหลวงปู่มั่น และยังมีศาลาที่พักนักท่องเที่ยวด้วย^{๘๐}

๕) มีห้องน้ำที่มีคุณภาพไว้บริการ

วัดป่าสุทธาวาสมีการสร้างห้องน้ำไว้บริการนักท่องเที่ยวจำนวนมาก มีการแยกห้องน้ำชาย หญิง และพระภิกษุ สามเณร นอกจากนี้ยังมีห้องน้ำสำหรับคนพิการด้วย มีการสร้างห้องน้ำอย่างสวยงามและเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่เป็นจุดแข็งอีกอย่างหนึ่งของวัดป่าสุทธาวาส^{๘๑}

๖) มีบรรยากาศที่สงบร่มรื่น

แม้ว่าจะเป็นวัดที่อยู่ในเขตเมืองและเป็นสถานที่ท่องเที่ยว แต่ก็ยังรักษาอัตลักษณ์ของวัดป่าเอาไว้ได้อย่างดี มีการรักษาป่าเอาไว้ ซึ่งมีลักษณะเป็นป่าโปร่งที่สงบร่มรื่น มีมุมสงบให้นักท่องเที่ยวได้พักผ่อนหย่อนใจหลายมุม ทั้งตรงข้ามกับพิพิธภัณฑสถานบริหารหลวงปู่มั่น จะมีเก้าอี้หินอ่อนตั้งเรียงรายอย่างเป็นระเบียบภายใต้ร่มเงาของแมกไม้ที่หนาทึบ อีกมุมหนึ่งจะอยู่บริเวณโดยรอบเจดีย์หลวงปู่หลุย จะมีแผ่นหินแกรนิตที่นำมาตัดเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมยาว ทำเป็นที่นั่งภายใต้ร่มไม้ทั่วบริเวณ ซึ่งเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวในแบบของการพักผ่อนหย่อนใจ^{๘๒}

๗) ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว

วัดป่าสุทธาวาสเป็นวัดที่มีการจัดการปัจจัยด้านการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรม เพราะมีการตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยว เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ติดต่อสอบถามรายละเอียดและเป็นศูนย์

^{๗๙} สัมภาษณ์ พระราชวิสุทธินายก, เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๐} สัมภาษณ์ พระใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๑} สัมภาษณ์ นายณัชนนท์ พิลาทอง, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๒} สัมภาษณ์ นายณัฐพงศ์ ศิริเขต, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ประสานงานการท่องเที่ยว นอกจากนี้ในศูนย์บริการนักท่องเที่ยวจะมีบุคลากรมาคอยให้บริการแล้ว ยังมี การให้บริการสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ด้วย^{๘๓}

๘) ปฏิทินการท่องเที่ยวจังหวัด

การท่องเที่ยวจังหวัดสกลนครได้มีการบรรจุให้วัดป่าสุทธาวาสเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ประจำจังหวัด มีทั้งการจัดทำปฏิทินการท่องเที่ยวและจัดแผนการท่องเที่ยวในแต่ละช่วงที่สำคัญ เช่น วัน สำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือการรณรงค์และประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวของจังหวัดสกลนคร^{๘๔}

๙) ความเป็นระเบียบเรียบร้อย

วัดป่าสุทธาวาสมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีการจัดโซนสำหรับการท่องเที่ยว โซน การขายของ โซนการทำบุญ โซนเกี่ยวกับการศึกษานิทรรศการต่างๆ โซนกุฏิที่พักสงฆ์ มีการสร้าง เสนาสนะที่เป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม มีการแบ่งโซนสำหรับทำกิจสงฆ์และการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ยังมีโซนที่ให้บริการด้านฌาปนสถานด้วย^{๘๕}

๑๐) การค้าขายในวัด

มีการอนุญาตให้ชุมชนสามารถนำสินค้าชุมชนมาขายแก่นักท่องเที่ยวได้ แต่ไม่ให้ตั้งแผง ขายถาวร โดยให้เปิดขายชั่วคราวและให้เก็บทุกวัน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น สินค้าชุมชน ผ้า ทอมือสาวผู้ไท ผ้าห่ม ผ้าฝ้าย ของที่ระลึก อาหารและเครื่องดื่ม และมีการจัดโซนการขายสินค้าให้เป็น ระเบียบ เพื่อไม่ให้กระทบการท่องเที่ยว^{๘๖}

๑๑) ทำแผนผังแสดงขอบเขตวัด

มีการจัดทำแผนผังของวัดที่เป็นมาตรฐาน มีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยบอก รายละเอียดของสถานที่ทั้งหมดทั่วบริเวณวัด มีการจัดทำป้ายบอกสถานที่ต่างๆ เช่น ห้องน้ำ ลานจอดรถ ทางไปกุฏิหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน พิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และสถานที่อื่นๆ^{๘๗}

๑๒) ภูมิทัศน์สวยงาม

มีการปรับภูมิทัศน์ให้สวยงาม ทำให้สถานที่สำคัญมีความโดดเด่น ไม่มีสิ่งบดบัง ทัศนียภาพ นอกจากนี้ยังมีการจัดทำสวนหย่อม และปลูกไม้ดอก ไม้ประดับไว้ตามสถานที่สำคัญ เช่น หน้า พระอุโบสถ หน้าพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น^{๘๘} เป็นต้น

^{๘๓} สัมภาษณ์ พระราชวิสุทธินายก, เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๔} สัมภาษณ์ พระราชวิสุทธินายก, เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๕} สัมภาษณ์ นายณัชนนท์ พิลาทอง, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๖} สัมภาษณ์ นายปรมัตต์ มาลินันท์, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๗} สัมภาษณ์ นายณัฐพงศ์ ศิริเขต, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๘} สัมภาษณ์ นายปรมัตต์ มาลินันท์, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๑๓) ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว

มีการรักษาความปลอดภัย ๔ รูปแบบ คือ พระภิกษุและสามเณรช่วยกันดูแล การติดกล้องวงจรปิดไว้ตามสถานที่สำคัญและสถานที่สุ่มเสี่ยง เจ้าหน้าที่ของทางวัดช่วยกันดูแลความปลอดภัย และขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ตำรวจมาช่วยดูแลความปลอดภัย^{๘๘}

๔.๑.๓.๕ ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภทฺโท

ปัจจัยการท่องเที่ยวของวัดหนองป่าพง จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยพบว่า วัดหนองป่าพงมีปัจจัยการท่องเที่ยวที่สำคัญ จำแนกออกเป็น ๙ ปัจจัย ดังต่อไปนี้

๑) การเดินทางสะดวกสบาย

การเดินทางจากตัวเมืองอุบลราชธานี ใช้เส้นทางหลวงหมายเลข ๒๑๗๘ (เส้นทางสายอุบล-กันทรลักษณ์) ประมาณ ๖ กิโลเมตร มีทางแยกทางขวาก็ ๒ กิโลเมตร ก็สามารถเดินทางมาถึงวัดหนองป่าพงได้ เป็นเส้นทางที่สะดวกสบาย และมีป้ายบอกทางอย่างชัดเจน^{๘๙}

๒) ลานจอดรถ

มีลานจอดรถกว้างใหญ่และเป็นระเบียบ โดยจัดพื้นที่นอกวัดให้เป็นพื้นที่ลานจอดรถทางด้านหน้าของวัด เพื่อไม่ให้รบกวนความสงบของพระภิกษุ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรม ให้เดินเท้าเข้าไปในบริเวณวัด^{๙๐}

๓) ตลาดชุมชนหน้าวัด

มีการจัดทำตลาดชุมชนในบริเวณลานจอดรถ มีทั้งตลาดที่ขายอาหารและเครื่องดื่ม การขายของที่ระลึก การขายสินค้าของชุมชนที่ผลิตขึ้นเอง ซึ่งเป็นการสร้างงาน สร้างอาชีพและเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนด้วย^{๙๑}

๔) ห้องน้ำสะดวก

วัดหนองป่าพงสร้างห้องน้ำไว้จำนวนมาก มีการจัดขอบเขตห้องน้ำชาย หญิง และห้องน้ำสำหรับพระภิกษุ สามเณร สร้างไว้เป็นจุดตามสถานที่สำคัญ^{๙๒}

๕) แผนผังและป้ายแนะนำสถานที่

มีการจัดทำแผนผังอาณาบริเวณของวัด บอกขอบเขตพื้นที่ต่างๆ ของวัด แสดงการจัดสัดส่วนที่เหมาะสม มีการแบ่งเขตสำหรับการท่องเที่ยว เขตพุทธสถาน เขตที่พักสงฆ์ เขตที่พักผู้ปฏิบัติธรรม เขตที่พักแม่ชี และการทำป้ายบอกทางไปยังสถานที่ต่างๆ ภายในวัด ทำให้ง่ายต่อการเดินทางไปยัง

^{๘๘} สัมภาษณ์ นายพรรัตน์ ศรีสุข, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๘๙} สัมภาษณ์ นายเชาว์ ช่อเพชร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๙๐} สัมภาษณ์ นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๙๑} สัมภาษณ์ นายเจริญ ปรานีวัตร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๙๒} สัมภาษณ์ นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

จุดต่างๆ และยังมีป้ายเตือนต่างๆ เช่น กรณาย่าส่งเสียงดัง ห้ามเข้าเขตพระภิกษุ ไม่มีกิจห้ามเข้า โปรดช่วยกันรักษาความสะอาด^{๙๔} เป็นต้น

๖) ระเบียบปฏิบัติสำหรับประชาชนและนักท่องเที่ยว

มีการทำระเบียบปฏิบัติสำหรับผู้เข้าเยี่ยมชมวัดหนองป่าพงเพื่อไม่ให้มีพฤติกรรมกระทบต่อผู้ปฏิบัติธรรมและวิถีชีวิตของพระสงฆ์ เพราะเป็นแดนเคารพ โดยมีระเบียบเป็นป้ายขนาดใหญ่ที่ติดไว้อย่างชัดเจนหลายข้อ เช่น (๑) ไม่มีกิจจำเป็นห้ามเข้าไปคลุกคลีในกุฏิของพระภิกษุและสามเณร (๒) ต้องถอดหมวก ถอดรองเท้าก่อน จึงเข้าไปในวัดด้วยอาการสงบ (๓) จงสงบกาย วาจา ใจ ให้มาก อย่าคะนองปาก มือ และเท้า (๔) ห้ามไม่ให้เปิดวิทยุและการเล่นต่างๆ ภายในบริเวณวัด (๕) ห้ามนำสุราเข้ามาดื่มและสัตว์มีชีวิตเข้ามาทำอาหารในบริเวณวัด (๖) ห้ามเก็บผลไม้และเข้ามาหากินภายในวัดจะเป็นการก่อความสงบ (๗) ห้ามขับซี้รถเข้า-ออก เร็วเกินสมควร เพราะเสียงรถจะรบกวนผู้กำลังปฏิบัติ (๘) ต้นไม้และสัตว์ป่าเป็นสมบัติอันล้ำค่า จงช่วยกันรักษาเพื่อลูกหลาน^{๙๕}

๗) ความสงบร่มรื่น

พื้นที่ของวัดหนองป่าพงมีจุดเด่นทางด้านความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า ซึ่งทางวัดได้จัดทำรั้วรอบบริเวณวัดเพื่อป้องกันการบุกรุกการรบกวนความสงบและป้องกันผืนป่า ทำให้ไม่มีสิ่งรบกวนส่งผลให้ทั่วอาณาบริเวณวัดมีความสงบร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม^{๙๖}

๘) เสนาสนะเป็นระเบียบและกลมกลืนกับป่า

มีการสร้างเสนาสนะและสิ่งก่อสร้างที่เป็นระเบียบ มีการจัดวางผังการก่อสร้างอย่างเป็นระเบียบ และกลมกลืนกับป่า กุฏิสงฆ์จะเรียงรายกันอย่างเป็นระเบียบ มีทางเดินเท้าเชื่อมต่อถึงกัน โดยพื้นที่ที่ไม่ได้สร้างกุฏิและทางเดินจะไม่เข้าไปรบกวนธรรมชาติ ทำให้ป่าไม้กับเสนาสนะต่างๆ มีความกลมกลืนกันตามธรรมชาติ^{๙๗}

๙) ความเข้มแข็งขององค์กรพระสงฆ์

วัดหนองป่าพงเป็นวัดที่เน้นการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ทั้งการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน ที่เป็นจุดแข็งอีกอย่างหนึ่งก็คือการปฏิบัติเคร่งครัดในพระวินัย โดยเฉพาะการปฏิบัติถูกต้องควัตรและกิจวัตรประจำวันของพระสงฆ์ ซึ่งทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่สงฆ์ ซึ่งเป็นวัดป่าที่มีจำนวนพระภิกษุและวัดสาขาเป็นจำนวนมาก^{๙๘}

^{๙๔} สัมภาษณ์ นายเชาว์ ช่อเพชร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๙๕} สัมภาษณ์ พระราชภาวนาวิกรม, เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๙๖} สัมภาษณ์ นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๙๗} สัมภาษณ์ นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๙๘} สัมภาษณ์ นายเจริญ ปรานีวัตร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๔.๑.๓.๖ ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยววัดบูรพาราม : หลวงปู่ดูลย์ อดุลโ

ปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดบูรพาราม จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่พบว่า สามารถจำแนกออกเป็น ๕ ปัจจัยหลัก ดังต่อไปนี้

๑) การจัดระเบียบการท่องเที่ยว

วัดบูรพารามมีการจัดระเบียบเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทั้งระเบียบที่เกี่ยวกับการปฏิบัติของนักท่องเที่ยว เช่น กรรณมาแต่งกายสุภาพ วัดเป็นบุญสถานอันศักดิ์สิทธิ์ ควรเคารพสถานที่ด้วยการแต่งกายสุภาพ สตรีงดการแต่งการด้วยชุดสั้นและรัดรูป และการจัดระเบียบอาคารสถานที่ต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว^{๙๙}

๒) สิ่งอำนวยความสะดวก

วัดบูรพารามมีสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว เช่น ลานจอดรถกว้างใหญ่ มีห้องน้ำไว้บริการ สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่าย^{๑๐๐}

๓) การเดินทาง

วัดบูรพารามเป็นวัดที่อยู่ในเขตเมือง ทำให้สามารถเดินทางมาได้อย่างสะดวกสบาย และมีป้ายแนะนำเส้นทางจนมาถึงวัด^{๑๐๑}

๔) มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำวัดที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว

วัดบูรพารามนอกจากนักท่องเที่ยวจะเดินทางมาสักการะหลวงปู่ดูลย์ อดุลโ แล้ว ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งที่นิยมเข้ามาท่องเที่ยวเพื่อสักการะหลวงพ่พระชีวะ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองสุรินทร์^{๑๐๒}

๕) บุคลากรด้านการท่องเที่ยว

วัดบูรพารามจะมีการจัดบุคลากรที่คอยทำหน้าที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ตามสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ เช่น จัดพระสงฆ์ประจำในอุโบสถ คอยให้ศีลให้พรและต้อนรับนักท่องเที่ยว จัดเจ้าหน้าที่คอยให้บริการนักท่องเที่ยวในวิหารหลวงพ่พระชีวะ จัดเจ้าหน้าที่ไว้คอยดูแลในพิพิธภัณฑ์กัมมัฏฐานอัฐิหลวงปู่ดูลย์ และเจดีย์หลวงปู่มัน ทำให้การท่องเที่ยวมีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น^{๑๐๓}

สรุป ปัจจัยเสริมสร้างการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดบูรพาราม จำแนกออกเป็น ๕ ส่วน ประกอบด้วย การจัดระเบียบการท่องเที่ยวได้ดี มีสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว มีการเดินทางที่สะดวกสบาย มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำวัดที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว คือ หลวงพ่พระชีวะ ซึ่งเป็นพระพุทธรูป

^{๙๙} สัมภาษณ์ พระครูใบฎีกาศุธรรม สทธาธิโก, พระลูกวัดวัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ นางสาวสุฤดี ครัวญดี, นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ นางสาวอมราวดี สามวา, นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ นางสาวแอนณา อุทัย, นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ นางสาวชนิษฐา ศรีพรหม, นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดสุรินทร์ และมีบุคลากรด้านการท่องเที่ยวคอยให้บริการและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

๔.๑.๔ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากหัวข้อที่ผ่านมาได้กล่าวถึงบริบทแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง แหล่งท่องเที่ยวและปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในพื้นที่วิจัย ทั้ง ๖ แห่ง ซึ่งทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวแต่ละแห่ง โดยหัวข้อนี้จะเน้นการศึกษาการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของพื้นที่วิจัยแต่ละแห่ง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑.๔.๑ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดโพธิ์

แหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับหลวงปู่โพธิ์ของวัดโพธิ์ พบว่า ทางวัดได้จัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยดำเนินการดังต่อไปนี้^{๑๐๔} ๑) การจัดอบรมเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวให้กับไกด์นำเที่ยวภายในวัด ทั้งภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา และเยาวชนในพื้นที่ ๒) การสร้างปัจจัยการท่องเที่ยวเพิ่ม ช่วงนี้ทางวัดกำลังสร้างลานพุทธ เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ๔ ปาง อนุสรณ์สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ปางประสูติ ปางตรัสรู้ ปางแสดงปฐมเทศนา และปางปรินิพพาน แกะสลักด้วยหินทรายสีชมพู และกำลังสร้างพระธาตุมหาสารมีเจดีย์หลวงปู่โพธิ์ เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธรูปปางประทานพร แกะสลักด้วยหินทรายสีชมพู และ รูปเหมือนหลวงปู่พระครูโพธิ์สารคุณ อดีตเจ้าอาวาส แกะสลักด้วยหินแกรนิต และอัฐบริวารของหลวงปู่ เป็นต้น ๓) ความสะอาด ๔) ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว มีบุคลากรของวัดช่วยดูแลความปลอดภัยและติดกล้องวงจรปิดในสถานที่ต่างๆ ทั่วบริเวณวัด

๔.๑.๔.๒ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดป่าบ้านตาด

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวของวัดป่าบ้านตาด จำแนกแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดออกเป็น ๖ ส่วน ดังต่อไปนี้^{๑๐๕} ๑) การรักษาสีง่า คือ การรักษาส่วนที่เป็นสีง่าของที่หลวงตาเคยสร้างเอาไว้ เช่น รักษาศาลา กุฏิ ห้องน้ำ เป็นต้น ๒) การปฏิบัติตามปฏิปทาของหลวงตา คือ การที่พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดยังรักษาปฏิปทาที่หลวงตาเคยทำเป็นแบบอย่างเอาไว้อย่างเคร่งครัด ทำให้เป็นจุดเด่นที่คนทั่วไปอยากมาศึกษาแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ ๓) การสร้างสิ่งใหม่ คือ การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มเติม เช่น การสร้างพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน การทำนิทรรศการธรรมะ ประวัติ และผลงานของหลวงตาให้สวยงามและดึงดูดความสนใจ ปัจจุบันกำลังสร้างเจดีย์พระ

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร., เจ้าอาวาสวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ พระบัณฑิต ธีระมโน, พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล. ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน) การทำลานจอดรถแห่งใหม่ในบริเวณสร้างเจดีย์ การทำห้องน้ำ ๔) การรักษาความปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยว ๕) การดูแลรักษาความสะอาดตามแหล่งท่องเที่ยว ๖) ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของแหล่งท่องเที่ยว

๔.๑.๔.๓ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดอรุณบรรพต

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวของวัดอรุณบรรพต จำแนกการจัดการออกเป็น ๕ ส่วน ดังต่อไปนี้^{๑๐๖} ๑) แบ่งหน้าที่บุคลากรทำหน้าที่ด้านการท่องเที่ยว คอยต้อนรับและให้ข้อมูลกับนักท่องเที่ยว ๒) การรักษาปัจจัยการท่องเที่ยว เช่น ความสะอาดของลานจอดรถ ความสะอาดของห้องน้ำ เป็นต้น ๓) การรักษาแหล่งท่องเที่ยว คือ การรักษาแหล่งท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิมด้วยการรักษาความสะอาด การบูรณะส่วนที่ชำรุดเสียหาย การต่อเติม และการป้องกัน เป็นต้น ๔) การสร้างแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่เพิ่มเติม โดยปัจจุบันกำลังระดมทุนสร้างมณฑปพระสุธรรมคณาจารย์ (หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ) ซึ่งเป็นมณฑป ๒ ชั้น ชั้นที่ ๑ เป็นทรงสี่เหลี่ยม มีบันไดขึ้น ๒ ทาง ส่วนชั้นที่ ๒ เป็นทรงเจดีย์ จะทำเป็นพิพิธภัณฑ์ อัฐบริหาร อัฐธาตุ และแสดงประวัติหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ๕) การจัดกิจกรรมขึ้นมารองรับการท่องเที่ยว เช่น ทุกวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน ของทุกปี จะมีประเพณีสงฆ์น้ำพระบรมสารีริกธาตุและอัฐิธาตุของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

๔.๑.๔.๔ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดป่าสุทธาวาส

จากการศึกษาพบว่าวัดป่าสุทธาวาสมีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดหลายรูปแบบ โดยจำแนกการจัดการแหล่งท่องเที่ยวดังต่อไปนี้^{๑๐๗} ๑) สร้างกลุ่มจิตอาสาเพื่อการท่องเที่ยว คือ มีการสร้างกลุ่มจิตอาสาธรรมาเพื่อมาเป็นบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ปัจจุบันมีหลายกลุ่ม บางกลุ่มมาช่วยทำความสะอาด บางกลุ่มมาช่วยจัดสถานที่ บางกลุ่มมาช่วยแนะนำแหล่งท่องเที่ยว บางกลุ่มมาช่วยกันดูแลรักษาความปลอดภัย ๒) การจัดการด้านอาคารสถานที่ คือ การมุ่งจัดการอาคารและสถานที่ให้เอื้อต่อการท่องเที่ยวและเอื้อต่อการทำกิจกรรมประจำวันของพระสงฆ์ เช่น การสร้างกุฏิที่พักสงฆ์ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยและปลอดภัย สร้างสถานที่ปฏิบัติธรรมรองรับนักท่องเที่ยวกลุ่มที่มาท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรมจัดระเบียบมาปสนสถาน และจัดระเบียบอาคารเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ให้มีความสวยงาม สะอาดและปลอดภัยอยู่เสมอ ๓) สร้างบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ปลูกฝังให้บุคลากรภายในวัดเป็นผู้ให้บริการและปรับตัวให้เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว ๔) ส่งเสริมปัจจัยการท่องเที่ยว เช่น ความเป็นระเบียบเรียบร้อย จัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้พร้อม ภูมิทัศน์สวยงาม สะอาด ปลอดภัย การปรับปรุงศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ๕) ยกกระดับให้เป็นการท่องเที่ยวระดับจังหวัด มีคำขวัญกระตุ้นการท่องเที่ยว เช่น “สนุก

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ พระอรุณ อนุตตโร, เลขานุการวัดอรุณบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๐๗} สัมภาษณ์ พระราชวิสุทธินายก, เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต), ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

แซบสกกล ผจญภัยมุข สนุกนคร” ๖) จัดทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ โดยการเผยแพร่ธรรมะของหลวงปู่มั่น ทั้งหนังสือ บอร์ด ป้ายธรรมะติดตามต้นไม้และสถานที่ต่างๆ เพื่อให้คนสามารถศึกษาธรรมะได้สะดวกขึ้น

๔.๑.๔.๕ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธวัดหนองป่าพง

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดหนองป่าพงมี ๓ ส่วนด้วยกัน ดังต่อไปนี้^{๑๐๘}

๑) การจัดการแหล่งท่องเที่ยว คือ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับลักษณะของวัดป่า เพื่อไม่การท่องเที่ยวกระทบวิถีชีวิตพระสงฆ์สายวัดป่า โดยการจัดโซนให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าชมได้บางส่วน แต่บางส่วนกันพื้นที่ไว้สำหรับการทำกิจของพระสงฆ์ ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวจะอยู่นอกที่พักของพระสงฆ์และที่พักชี มีเส้นทางและป้ายบอกทางอย่างชัดเจน ๒) จัดบุคลากรการท่องเที่ยว คือ การตั้งเจ้าหน้าที่ของวัดประจำตามสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ เพื่อให้บริการและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว เช่น เจ้าหน้าที่ประจำพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถระ เจ้าหน้าที่ประจำเจดีย์หลวงปู่ชา และเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์เผยแพร่ธรรมพระโพธิญาณเถระ เป็นต้น ๓) การจัดปัจจัยการท่องเที่ยว คือ การพยายามส่งเสริมปัจจัยด้านการท่องเที่ยวให้ดียิ่งขึ้น เช่น ปรับปรุงลานจอดรถ ส่งเสริมตลาดชุมชนหน้าวัดให้มีสินค้าหลากหลาย ราคาไม่แพง จัดทำแผนผังและป้ายแนะนำสถานที่เพิ่มขึ้น ดูแลรักษาห้องน้ำให้สะอาดและสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น

๔.๑.๔.๖ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธวัดบูรพาภิราม

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวของวัดบูรพาภิรามมุ่งจัดการแหล่งท่องเที่ยวออกเป็น ๕ ส่วน

ดังต่อไปนี้^{๑๐๙} ๑) การจัดการท่องเที่ยวด้วยการรักษาสีงามเดิมเอาไว้ เช่น การรักษาแนวทางปฏิบัติตามที่หลวงปู่ดูลย์ท่านเคยพาทำไว้ รักษาอัฐบริวารและของใช้จำเป็นของหลวงปู่เอาไว้ให้นักท่องเที่ยวได้ชม ๒) จัดสถานที่ภายในวัดให้เป็นศูนย์รวมของพระคณาจารย์สายวัดป่า ด้วยการรวบรวมอัฐธาตุมาไว้ให้เป็นศูนย์รวม เพื่อให้ง่ายต่อการสักการบูชา สำหรับคนที่ไม่มีโอกาสเดินทางไปสักการะพระคณาจารย์ทั่วทุกภูมิภาค และยังมีพระธาตุของพระอรหันต์ยุคพุทธกาลด้วย ๓) การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว ๔) การรักษาความปลอดภัย โดยมีเจ้าหน้าที่ของทางวัด เจ้าหน้าที่ตำรวจที่อยู่ใกล้เคียง และยังมี การติดตั้งกล้องวงจรปิดอีกด้วย ๕) การขยายแหล่งท่องเที่ยวเพิ่มเติม โดยปัจจุบันทางวัดกำลังดำเนินการสร้างมหาเจดีย์บูรพาจารย์อตุโล อจาโร คุณสมปนโน โอภาโส สุวโจ สุญญาโมносฺสรณฺ์ โดยจะสร้างขึ้นที่วัดป่าโยธาประสิทธิ์ ตำบลนอกเมือง อำเภอนอกเมือง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นวัดเครือข่ายกับวัดบูรพาภิราม

สรุป จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่วิจัยพบว่า ควรมีแผนงานด้านการท่องเที่ยวเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวใน

^{๑๐๘} สัมภาษณ์ พระราชภาวนาวิกรม, เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ พระครูสถิตปัญญาคุณ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว โดยการจัดอบรมผู้ที่เกี่ยวข้องให้เข้าใจอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า แต่งตั้งบุคลากรด้านการท่องเที่ยว จัดตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยว จัดตั้งกลุ่มจิตอาสาช่วยเหลือด้านการท่องเที่ยว การจัดการอาคารสถานที่ รักษาแหล่งท่องเที่ยวเดิมเอาไว้ สร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม เพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว รักษาความสะอาดแหล่งท่องเที่ยว ความสวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และปัจจัยเสริมการท่องเที่ยว มีมาตรการรักษาความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว ชูอัตลักษณ์วิถีชีวิตและปฏิบัติทาของพระสงฆ์สายวัดป่าให้เป็นเป็นแรงดึงดูดนักท่องเที่ยว

๔.๑.๕ ปัญหาแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษาสภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้พบว่าแต่ละแห่งมีแหล่งท่องเที่ยวและมีปัจจัยการท่องเที่ยวที่สำคัญจำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบว่าแต่ละแห่งมีปัญหาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวดังต่อไปนี้

๔.๑.๕.๑ ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยววัดโพธิ์

ปัญหาของการท่องเที่ยวของวัดโพธิ์ พบว่า มีปัญหาที่สำคัญ ๔ ส่วน คือ ๑) ปัญหาการด้านการบริการ คือ ขาดบุคลากรแนะนำการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ ยังไม่มีผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ด้านการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรม มีเพียงเจ้าหน้าที่ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษา และเจ้าหน้าที่ติดต่อประสานงานเท่านั้น ๒) ปัญหาการจัดแสดงสิ่งของด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธ คือ สถานที่เก็บและแสดงบริขารของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) อยู่บนศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๓ จึงทำให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงได้ยาก การจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้และบริขารของท่านยังไม่เป็นระบบ ทั้งยังมีสถานที่ท่องเที่ยวอื่นที่ยังไม่มีการจัดแสดงสิ่งของที่ดี เช่น ในพิพิธภัณฑ์มรดกอีสานมีการจัดวางสิ่งของยังไม่เป็นหมวดหมู่ ทั้งยังมีการวางสิ่งของไม่เป็นระเบียบ ๓) ปัญหาด้านเส้นทางการท่องเที่ยวภายในวัด เนื่องจากสถานที่ท่องเที่ยววัดโพธิ์มีหลายแห่ง แต่ละแห่งก็ยังไม่มีการป้ายบอกทางอย่างเป็นรูปธรรม ๔) ปัญหาด้านข้อมูล คือ ยังไม่มีแผนผังและการอธิบายสถานที่ท่องเที่ยวให้กับนักท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวขาดข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งปัจจุบันกำลังมีการปรับปรุงเสนาสนะและปัจจัยการท่องเที่ยวอื่นๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวแต่ยังไม่เรียบร้อยเพราะอยู่ในระหว่างดำเนินการ

๔.๑.๕.๒ ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด

ปัญหาที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด พบว่า มี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการขาดบุคลากรด้านการท่องเที่ยวโดยตรง เพราะขาดผู้ที่ทำหน้าที่นำนักท่องเที่ยวเยี่ยมชม เนื่องจากทางวัดไม่ได้ประสงค์ให้วัดมีความพลุกพล่าน เน้นกิจกรรมเพื่อความสงบ เช่น การเจริญจิตตภาวนา การฟังธรรม เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้าไปในวัดทำให้ไม่มีบุคลากรคอยให้ความสะดวกด้านการท่องเที่ยว ๒) ปัญหาทางด้านข้อมูล เพราะยังไม่ได้จัดทำฐานข้อมูลเพื่อให้บริการนักท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ มีเพียงการจัดทำบอร์ดแสดงหลักธรรมและประวัติกับผลงานของท่าน ยังไม่มีการทำป้ายในลักษณะอธิบายสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ แม้แต่สถานที่ท่องเที่ยวเกี่ยวกับหลวงตามหาบัว เช่น ป้ายอธิบายความ

เกี่ยวกับกุฏิของท่าน สถานที่เดินจงกรมของท่าน เป็นต้น ถ้าไม่ใช่ลูกศิษย์หรือคนในพื้นที่ก็จะไม่รู้ ๓) ปัญหาด้านการบริการ เพราะวัดไม่ได้เน้นให้บริการนักท่องเที่ยว แต่จะเน้นการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก

๔.๑.๕.๓ ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยววัดวัดอรุณบรรพต

ส่วนปัญหาการท่องเที่ยววัดวัดอรุณบรรพต พบว่า มี ๕ ส่วน คือ ๑) ป้ายบอกทางไม่ชัดเจน ในบางช่วง เนื่องจากระหว่างทางมีป้ายบอกทางไม่ชัดเจน ทำให้นักท่องเที่ยวหลงทางบ่อย นักท่องเที่ยวที่ไม่ใช่คนในพื้นที่ก็จะเดินทางด้วยการใช้จีพีเอสนำทาง ๒) ปัญหาด้านข้อมูลการท่องเที่ยว ทั้งภายในวัดที่มีพื้นที่กว้างใหญ่ก็ยังไม่มีการไปสถานที่ต่างๆ ทำให้นักท่องเที่ยวคิดว่ามีแหล่งท่องเที่ยวเพียงแค่ว่าเจดีย์ของหลวงปู่เหรียญเท่านั้น ทำให้นักท่องเที่ยวไม่รู้จักสถานที่อื่นที่เกี่ยวข้องกับหลวงปู่เหรียญ เช่น กุฏิที่ท่านเคยพำนักอยู่ ๓) ขาดบุคลากรให้คำแนะนำและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว เพราะมีเพียงพระสงฆ์รูปเดียวคอยเฝ้าเจดีย์เท่านั้น อีกทั้งไม่มีขรวาสคอยช่วยงานในวันปกติ ๔) ปัญหาด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ปัจจุบันสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน เช่น ห้องน้ำที่สร้างไว้จำนวนมากแต่ขาดการดูแลรักษา ทำให้มีความชำรุดทรุดโทรม และ ๕) ปัญหาด้านการบริการ ภายในวัดไม่มีสถานที่บริการนักท่องเที่ยว ไม่มีร้านค้าบริการอาหารและเครื่องดื่มแก่นักท่องเที่ยว

๔.๑.๕.๔ ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส

วัดป่าสุทธาวาสเป็นวัดที่อยู่ในเขตชุมชน อีกทั้งเป็นวัดที่ได้รับการสนับสนุนจากจังหวัด สกลนครให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของทางจังหวัด จึงมีระบบการจัดการที่ดี ไม่มีปัญหาด้านการบริการ เพราะมีบุคลากรมาคอยให้บริการนักท่องเที่ยว มีสิ่งอำนวยความสะดวกพร้อม มีหน่วยบริการและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว แต่จะมีเพียงข้อมูลบางส่วนใช้มานานหลายปีแล้วทำให้ข้อมูลไม่ชัดเจน ส่วนที่เป็นปัญหาของวัดป่าสุทธาวาสมาจากกิจกรรมของนักท่องเที่ยว เช่น การทิ้งขยะของนักท่องเที่ยว การไม่รักษาความสะอาดของนักท่องเที่ยว

๔.๑.๕.๕ ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยววัดหนองป่าพง

ปัญหาด้านการท่องเที่ยวของวัดหนองป่าพงจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการบริการ เพราะยังไม่มีบุคลากรนำนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมสิ่งต่างๆ ในวัด มีเพียงเจ้าหน้าที่ประจำจุดพิพิธภัณฑสถานเท่านั้น แต่ในสถานที่สำคัญอื่นๆ ไม่มีเจ้าหน้าที่อยู่ประจำ เช่น เจดีย์หลวงปู่ชา กุฏิที่ท่านเคยพำนักอยู่ เป็นต้น ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวจะเดินชมเอง ทำให้บางครั้งนักท่องเที่ยวเข้าไม่ถึงสถานที่สำคัญของหลวงปู่ชา ๒) ปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ซึ่งมักส่งเสียงดังรบกวน พระสงฆ์ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรม ทำให้การท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อความสงบและวิถีชีวิตของผู้ปฏิบัติธรรม

๔.๑.๕.๖ ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยววัดบูรพาราม

ปัญหาของการท่องเที่ยววัดบูรพารามจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับความสะอาดของอาคารสถานที่ การดูแลรักษาสถานที่ท่องเที่ยวและเสนาสนะ เนื่องจากมีเสนาสนะจำนวนมาก ทำให้บางส่วนดูแลไม่ทั่วถึงและมีปัญหาด้านความสะอาดและความเรียบร้อย ๒) ปัญหาเกี่ยวกับการบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยว เนื่องจากมีสถานที่ท่องเที่ยวหลายจุด บุคลากรจึงดูแลไม่ทั่วถึง เพราะมีน้อยเกินไป ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ได้รับข้อมูลที่สำคัญในวัดและข้อมูลที่เกี่ยวข้องหลวงปู่ดูลย์ เป็นต้น

สรุป ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวพบว่ามีส่วน ได้แก่ ปัญหาด้านการบริการ ปัญหาเกี่ยวกับการจัดแสดงสิ่งของในสถานที่ท่องเที่ยว ปัญหาด้านเส้นทางท่องเที่ยวภายในวัดไม่ชัดเจน ทำให้นักท่องเที่ยวไปไม่ถึง ปัญหาเกี่ยวกับการขาดบุคลากรทำหน้าที่ด้านการท่องเที่ยว ปัญหาด้านการบริการนักท่องเที่ยว ปัญหาเกี่ยวกับการเดินทางไม่สะดวก ปัญหาด้านข้อมูลการท่องเที่ยว การขาดบุคลากรให้คำแนะนำและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ปัญหาด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ปัญหาด้านความสะอาดของอาคารสถานที่ ปัญหาส่วนหนึ่งมาจากกิจกรรมของนักท่องเที่ยวทำให้เกิดมลภาวะแก่แหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวที่กระทบต่อวิถีชีวิตของพระภิกษุ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรม

๔.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษาข้อมูลการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในพื้นที่เป้าหมาย พบว่ามีทั้งรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังจะได้ประมวลรูปแบบการท่องเที่ยวของแต่ละแห่งแล้วสรุปผลรวมรูปแบบการท่องเที่ยวทั้งหมด ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดโพธิ์ : หลวงปู่โพธิ์

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดโพธิ์ พบว่านักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในวัดโพธิ์ จำแนกออกเป็น ๑๑ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนา

นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มาท่องเที่ยวในวัดโพธิ์จะมาท่องเที่ยวในรูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เนื่องจากเป็นวัดที่ได้รับการยอมรับด้านการเผยแผ่และอบรมวิปัสสนากรรมฐานมาเป็นปีที่ ๔๑ ประกอบกับทางวัดได้จัดทำปฏิทินธรรมประจำปีขึ้น โดยได้กำหนดกิจกรรมปฏิบัติธรรมเป็นประจำทุกเดือน และทุกวันพระ จึงทำให้มีผู้ที่สนใจเข้าร่วมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจำนวนมาก^{๑๐๐}

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาธรรมะ

มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อศึกษาธรรมะ ทั้งการศึกษาธรรมะจากปติมากรรมปริศนาธรรมรอบศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๑ ภาพวาดปริศนาธรรมบนศาลาชั้น ๓ และงานแกะสลัก

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร., เจ้าอาวาสวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ประตู่ หน้าต่างประตู่ไม้โอ๊ค ๒ ชั้น เป็นภาพปริศนาธรรม นอกจากนี้ยังมีสุภาสิต คติธรรม ของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) และธรรมะที่เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันติดไว้ตามต้นไม้และสถานที่ต่างๆ ในบริเวณวัด^{๑๑๑}

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด

วัดโพธิ์ได้มีการจัดแหล่งเรียนรู้หลายรูปแบบ คือ แหล่งเรียนรู้เชิงธรรมะ แหล่งเรียนรู้ทางวิถีชีวิต แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ทางการดูแลสุขภาพ ซึ่งมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ภายในวัด^{๑๑๒}

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์

มีนักท่องเที่ยวที่อีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากวัดโพธิ์เป็นวัดเก่าแก่ และมีพระพุทธรูปเก่าแก่ที่ประดิษฐานไว้ในอุโบสถหลังเล็ก (สิมเก่า) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ จึงมีนักท่องเที่ยวมาสักการะอยู่เป็นประจำ^{๑๑๓}

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

วัดโพธิ์มีการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างเป็นรูปธรรม มีการปลูกป่าเพิ่มเติมอยู่เสมอ เมื่อมองจากภาพถ่ายทางอากาศในเขตเมืองพบว่าวัดโพธิ์เป็นพื้นที่สีเขียวมากที่สุด ทำให้มีความร่มรื่น และยังมีต้นไม้ขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก เช่น ต้นมะขามขนาด ๓ คนโอบ จำนวน ๖ ต้น ต้นโพธิ์ขนาด ๓ คนโอบ จำนวน ๗ ต้น นอกจากนี้ยังมีต้นไม้อื่นๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ชอบธรรมชาติเข้ามาท่องเที่ยว^{๑๑๔}

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

วัดโพธิ์ถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) ท่านได้จัดพิพิธภัณฑ์รัตนกถสถาน เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้รากเหง้าทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย สิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับวิถีชีวิต เครื่องมือประกอบอาชีพ สิ่งประดิษฐ์ของชาวอีสาน เป็นต้น สิ่งของเชิงประวัติศาสตร์เมืองขอนแก่น เช่น เสื้อเจ้าเมืองขอนแก่น อาวุธ ตราประทับ โครงกระดุกโบราณที่ขุดค้นได้ภายในวัด นอกจากนี้ยังมีสิ่งของเครื่องใช้ในทางพระพุทธศาสนา เช่น กลองระฆัง ตู้คัมภีร์โบราณ เป็นต้น ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมก่อนจะไปเที่ยวต่อที่โฮงมูลมัง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งในบริเวณข้างบึงแก่นนคร

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงานหลวงปู่โพธิ์

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ พระธนากร ธนธมโม, พระลูกวัดวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ พระทนงศักดิ์ จารุธมโม, พระลูกวัดวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๑๓} สัมภาษณ์ นายมงคล ศรีพุทธา, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ นายทวีวัฒน์ อนันต์รักษ์, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ทางวัดได้จัดทำประวัติและผลงานของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) จัดแสดงไว้ให้กับผู้ที่สนใจได้เข้ามาศึกษาประวัติความเป็นมาและผลงานของท่าน ซึ่งทางวัดจัดแสดงไว้ให้นักท่องเที่ยวได้ชม

๘) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติของหลวงปู่โพธิ์

นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่โพธิ์ ทั้งการเยี่ยมชมกุฏิที่ท่านเคยพำนักอยู่ อัฐบริวาร บริหารในการรดน้ำศพ สิ่งของที่ท่านเคยใช้ รูปเหมือนเท่าองค์จริง เส้นเกศา เนื่องจากหลวงปู่ท่านให้บรรจุกศพของท่านไว้ใต้ฐานพระประธานในศาลา จึงไม่มีอัฐิของท่าน นอกจากนี้ยังมีไม้เท้า รองเท้า และสิ่งของที่ท่านใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น โดยทางวัดจัดเป็นพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่โพธิ์ให้ได้เยี่ยมชม ปัจจุบันกำลังก่อสร้างพระธาตุมหาสารเมตตาหลวงปู่โพธิ์ เพื่อจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ของท่านไว้ในจุดเดียวกัน เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเยี่ยมชมได้สะดวกมากยิ่งขึ้น^{๑๑๕}

๙) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

เนื่องจากวัดโพธิ์มีความสงบร่มรื่น หลวงปู่โพธิ์ท่านได้อนุรักษ์ป่าไม้ไว้จำนวนมาก และทางวัดได้จัดพื้นที่บางส่วนไว้เป็นมุมพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้แต่ละวันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในเชิงพักผ่อนหย่อนใจ ในมุมที่สงบร่มรื่น และไร้มลภาวะ^{๑๑๖}

๑๐) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ

มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่เข้ามาท่องเที่ยวในรูปของการแสวงบุญในวัด เช่น การมาร่วมทอดผ้าป่า ทอดกฐิน การทำบุญตามประเพณีของชาวอีสาน รวมทั้งการมาร่วมทำบุญทุกวันพระหรือการทำบุญด้วยการช่วยบริจาคเป็นกองทุนสนับสนุนสถานีวิทยุพระพุทธศาสนาวิปัสสนากรรมฐาน (FM ๙๑.๐ MHz) การทำบุญเกี่ยวกับการก่อสร้างและทำนุบำรุงเสนาสนะ และการร่วมถวายทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร^{๑๑๗} เป็นต้น

๑๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

วัดโพธิ์มีศูนย์บริการเกี่ยวกับสุขภาพ ทำให้นักท่องเที่ยวมาใช้บริการจำนวนมาก โดยมีหน่วยงานที่ทำหน้าที่บริการสุขภาพ ๒ หน่วยงาน คือ แพทย์แผนไทย และศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน คอยให้บริการสุขภาพทั้งแบบวิถีแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนปัจจุบัน เช่น นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมารับการบริการนวดแผนไทย ทั้งนวดเพื่อการบำบัด รักษา และแบบผ่อนคลาย^{๑๑๘} เป็นต้น

สรุป การท่องเที่ยวของวัดโพธิ์จำแนกออกเป็น ๑๑ รูปแบบ ประกอบด้วย รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนา เพราะมีการจัดทำปฏิทินปฏิบัติธรรมตลอดทั้งปี รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาดูธรรมะ นักท่องเที่ยวสามารถศึกษาดูธรรมะได้อย่างสะดวกสบาย รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่ง

^{๑๑๕} สัมภาษณ์ นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๑๖} สัมภาษณ์ นางสาวกร ชำธรรม, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๑๗} สัมภาษณ์ พระทองศักดิ์ จารุอมโม, พระลูกวัดวัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๑๘} สัมภาษณ์ นางนิชาภา เสริมอ้วน, นักท่องเที่ยววัดโพธิ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

เรียนรู้ภายในวัด เพราะมีแหล่งเรียนรู้หลายอย่าง รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีอุโบสถเก่าและพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะมีต้นไม้จำนวนมาก รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพราะมีพิพิธภัณฑ์มรดกอีสาน รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงานหลวงปู่โพธิ์ เพราะมีการจัดแสดงประวัติและผลงาน รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิตและปฏิบัติหลวงปู่โพธิ์ รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสงบุญ และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

๔.๒.๒ รูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาดพบว่า นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยว ๘ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) ประวัติและผลงาน

นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในรูปของการศึกษาประวัติความเป็นมา และผลงานของหลวงตามหาบัว โดยมีนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติและผลงานของท่านแสดงไว้ด้านหน้าของวัด ซึ่งเป็นข้อมูลโดยละเอียด เมื่อหากต้องการศึกษาประวัติความเป็นมาของท่านสามารถหาข้อมูลได้จากนิทรรศการที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก มีทั้งความละเอียดของข้อมูลและความสวยงามด้วย โดยจะมีนักท่องเที่ยวเดินอ่านประวัติและชมภาพประกอบ^{๑๑๙}

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

เนื่องจากอาณาบริเวณกว้างใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบกับทางวัดได้ทำทางเดินศึกษาธรรมชาติไปตามพื้นที่ต่างๆ และยังมีพื้นที่เขตพระภิกษุไม่ให้นักท่องเที่ยวเข้าไปพลุกพล่าน ส่วนที่อนุญาตให้เข้าเยี่ยมชมได้จะมีทางเดินศึกษาธรรมชาติแบบนิเวศ ชมความสงบร่มรื่นของแมกไม้นานาพันธุ์ และยังมีสัตว์อีกหลายชนิด เช่น นกสายพันธุ์ต่างๆ ไก่ป่า กระรอก กระแต ตัวเงินตัวทอง และสัตว์ประจำท้องถิ่นอื่นๆ เป็นต้น ทำให้จิตใจเบิกบาน ซึ่งเป็นการพักผ่อนอีกรูปแบบหนึ่ง^{๑๒๐}

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงตามหาบัว

การที่นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเยี่ยมชมวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงตามหาบัว ซึ่งมีสถานที่สำคัญ ๓ จุด คือ ๑) ศาลาปฏิบัติธรรม จะเป็นศาลาไม้ ๒ ชั้นดั้งเดิม ที่มีการดูแลรักษาอย่างดี ภายในศาลาชั้น ๒ จะมีอัฐบริวารและสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ของหลวงตามหาบัวจัดแสดงใส่ตู้เอาไว้ ๒) กุฏิหลวงตามหาบัว เป็นกุฏิที่ท่านพำนักเป็นประจำจนวาระสุดท้ายของท่าน ซึ่งทางวัดยังคงรักษาไว้เหมือนท่านยังมีชีวิตอยู่ แต่ละวันจะมีลูกศิษย์ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาสมาช่วยกันทำความสะอาดและจัดดอกไม้

^{๑๑๙} สัมภาษณ์ พระอาจารย์บัณฑิต ธีรธมโม, พระลูกวัดวัดป่าบ้านตาด ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๒๐} สัมภาษณ์ นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ทุกวัน ซึ่งเป็นกฎที่ติดกระจกรอบ จึงมีความโปร่งใส มองเห็นข้างในชัดเจน โดยภายในจะมีรูปเหมือนหุ่นขี้ผึ้งขนาดเท่าองค์จริง มีสิ่งของเครื่องใช้จัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบ ในห้องพักของท่านจะมีเตียง และอัฐิธาตุของท่านจำนวนมาก ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นได้จากภายนอก ๓) พิพิธภัณฑ์อัฐบริวารหลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน โดยจะจัดเอาไว้ภายนอกในพื้นที่ที่ทางวัดจัดซื้อใหม่ เป็นอาคารขนาดใหญ่ประดับตกแต่งสวยงาม เป็นสถานที่รวบรวมอัฐบริวาร อัฐิธาตุ และสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของท่าน^{๑๒๑}

๔) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิตพระสงฆ์

มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มาท่องเที่ยวในรูปแบบของการศึกษาวิถีชีวิตแบบพระกรรมฐานสายวัดป่า ตั้งแต่กิจวัตรประจำวัน วัตรปฏิบัติ วิถีการปฏิบัติ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งทางวัดยังคงรักษาวัตรปฏิบัติตามแบบที่หลวงตามหาบัวท่านได้วางรากฐานเอาไว้อย่างเคร่งครัด และถือเป็นจุดแข็งของวัดป่าบ้านตาด^{๑๒๒}

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ

การที่นักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาท่องเที่ยวโดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาธรรมะ ๒ รูปแบบ คือ ๑) การศึกษาธรรมะจากนิทรรศการประวัติ ผลงานและธรรมะของหลวงตามหาบัว ๒) กลุ่มที่มาฟังธรรมะจากพระสงฆ์วัดป่าบ้านตาด โดยรูปแบบแรกจะศึกษาด้วยตนเอง ส่วนรูปแบบที่สองจะมาในช่วงเทศกาล ช่วงที่ทางวัดจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม และช่วงเช้าก่อนฉันภัตตาหารของแต่ละวัน ก็จะมีการแสดงธรรมทุกวัน^{๑๒๓}

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงมรดกธรรม

การท่องเที่ยวตามสถานที่พระราชทานเพลิงศพของหลวงตามหาบัว ประกอบด้วยภาพกิจกรรมในวันพระราชทานเพลิงศพ เหตุการณ์สำคัญ รูปภาพที่เชื่อว่าเป็นปาฏิหาริย์ของหลวงตาในวันเผาศพ เช่น เพลวไฟเป็นรูปหลวงตาอุ้มบาตร เพลวไฟเป็นรูปหลวงตานั่งสมาธิ เพลวไฟเป็นรูปดวงแก้วต่างๆ เป็นต้น โดยพื้นที่ที่ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพยังรักษาไว้ตามเดิม ทำให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาปลงมรดกธรรมในจุดสุดท้ายของชีวิตหลวงตา^{๑๒๔}

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม

การที่นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งเข้ามาในวัดโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรม บางกลุ่มมาเข้าเียนกลับ บางกลุ่มมาค้างคืนที่วัด บางกลุ่มจะมาในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของพระบรมวงศานุวงศ์ นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้จะมาท่องเที่ยวในเชิงปฏิบัติธรรม^{๑๒๕}

^{๑๒๑} สัมภาษณ์ นางหนูนา พิมพ์ดี, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๒๒} สัมภาษณ์ นางสาวสุปราณี ปัสสาร, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๒๓} สัมภาษณ์ นางจันได รัตนสิงหา, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๒๔} สัมภาษณ์ นางเหลียง สิงห์กันยา, นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๒๕} สัมภาษณ์ พระอาจารย์บัณฑิต ธีระมโฆ, พระลูกวัดป่าบ้านตาด ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๘) รูปแบบการท่องเทียวเชิงแสงบุญ

การที่นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในวัดเพียงระยะเวลาสั้นๆ โดยเข้ามาทำบุญหรือร่วมบริจาคปัจจัยในการบำรุงเสนาสนะ บริจาคสร้างเจดีย์ หรือพิธีภัณฑ์บริหารหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน^{๑๒๖}

สรุป การท่องเทียววัดป่าบ้านตาดจำแนกออกเป็น ๘ รูปแบบ ประกอบด้วย รูปแบบการท่องเทียวประวัติและผลงานของหลวงตามหาบัว รูปแบบการท่องเทียวเชิงนิเวศในบริเวณวัด รูปแบบการท่องเทียวเชิงวิถีชีวิตและปฏิบัติทาหลวงตามหาบัว รูปแบบการท่องเทียววิถีชีวิตของพระสงฆ์ที่ดำเนินตามแบบหลวงตามหาบัว รูปแบบการท่องเทียวเชิงธรรมะ รูปแบบการท่องเทียวเชิงมรดกธรรม เพื่อเป็นการปลงธรรมสังเวช รูปแบบการท่องเทียวเชิงปฏิบัติธรรม และรูปแบบการท่องเทียวเชิงแสงบุญกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

๔.๒.๓ รูปแบบการท่องเทียววัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเทียวของวัดอรัญบรรพตพบว่า มี ๖ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเทียวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน

การศึกษาประวัติความเป็นมาและผลงานของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ซึ่งทางวัดได้จัดแสดงไว้ในสุธรรมเจดีย์ชั้นที่ ๑ ซึ่งจะมีภาพกิจกรรมและผลงานต่างๆ รวมทั้งการจัดแสดงภาพพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จมาเยี่ยมและสนทนาธรรมกับหลวงปู่เหรียญ เช่น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเสด็จเยี่ยมและสนทนาธรรม^{๑๒๗} เป็นต้น

๒) รูปแบบการท่องเทียวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติทาหลวงปู่เหรียญ

กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเทียวเพื่อศึกษาวิถีชีวิตและวิถีการปฏิบัติของหลวงปู่เหรียญ และการศึกษาปฏิบัติทาของท่าน จากการจัดแสดงอัฐบริหาร รูปเหมือน อัฐิธาตุ สิ่งของเครื่องใช้ และอัฐบริหารของท่าน โดยมีการจัดแสดงไว้ที่สุธรรมเจดีย์^{๑๒๘}

๓) รูปแบบการท่องเทียวเชิงนิเวศ

วัดอรัญบรรพตเป็นวัดที่มีความขนาดใหญ่ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ มีทั้งสัตว์ป่าตามธรรมชาติ ทางวัดได้สร้างเสนาสนะกลมกลืนกับธรรมชาติ และพระสงฆ์มีวิถี

^{๑๒๖} สัมภาษณ์ นางหนูนา พิมพ์ดี, นักท่องเทียววัดป่าบ้านตาด, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๒๗} สัมภาษณ์ พระอรุณ อนุตตโร, เลขานุการวัดอรัญบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๒๘} สัมภาษณ์ นางสาวลี โยธา, นักท่องเทียววัดอรัญบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

ชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ จึงมีนักท่องเที่ยวจำนวนหนึ่งที่เข้ามาท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งทางวัดได้ทำทางเดินศึกษาธรรมชาติรอบสุธรรมเจดีย์ และตามแนวป่าต่างๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ^{๑๒๙}

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพักผ่อน

โดยรอบๆ พระสุธรรมเจดีย์จะมีการสร้างศาลาพักผ่อน มีที่นั่งสบาย ภายใต้อากาศร่มรื่น โดยทางทิศใต้ของพระสุธรรมเจดีย์ยังมีการจัดสวนหย่อม มีต้นไม้ร่มรื่น มีโต๊ะเก้าอี้หินอ่อนตั้งเรียงรายไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ จึงมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ชอบความสงบเงียบเพื่อจะได้พักผ่อนหย่อนใจ คนในวัยทำงานหรือนักศึกษาชอบมาใช้พื้นที่นี้เพื่อคิดงานต่างๆ หรือคนที่กำลังมีความทุกข์ก็จะมาพักผ่อนเพื่อให้ธรรมชาติบำบัด^{๑๓๐}

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ

นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในแบบของการแสวงบุญ ทั้งมาทำบุญเองตามโอกาสที่เหมาะสม หรือการจัดกรุ๊ปทัวร์มาทำบุญ เพื่อสมทบทุนในการทำนุบำรุงเสนาสนะ การบูรณปฏิสังขรณ์ และการก่อสร้างเสนาสนะเพิ่มเติม และขณะนี้ทางวัดกำลังหาทุนในการก่อสร้างมณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ความสูง ๓๓.๓๘ เมตร ความกว้าง ๒๐x๒๐ เมตร เพื่อทำเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงประวัติหลวงปู่เหรียญ อัฐบริวาร อัฐธาตุ เพื่อเป็นที่สักการบูชาอีกแห่งหนึ่ง^{๑๓๑}

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศิลปกรรมและจิตรกรรม

เนื่องจากมณฑปหลวงปู่เหรียญ วิหารวรลาโภ และพระสุธรรมเจดีย์มีการออกแบบที่สวยงาม และโดดเด่นมาก มีสถาปัตยกรรมทรงไทยจตุรมุข ทำให้นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมาท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและจิตรกรรมฝาผนังที่งดงาม^{๑๓๒}

สรุป การท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต จำแนกออกเป็น ๖ รูปแบบ ประกอบด้วย รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงานของหลวงปู่เหรียญ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิตและปฏิบัติหลวงปู่เหรียญ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพักผ่อนหย่อนใจ รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศิลปกรรมและจิตรกรรม

๔.๒.๔ รูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวในวัดป่าสุทธาวาสพบว่ามีจำนวน ๘ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน

^{๑๒๙} สัมภาษณ์ นายเล็ก หิรัญชัย, นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๐} สัมภาษณ์ นายบุญศรี ภูมิบ้านค้อ, นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๑} สัมภาษณ์ พระไวว่อง ฐานวโร, พระลูกวัดวัดอรัญบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๒} สัมภาษณ์ นางสาวสกาล เพ็ชรรัตน์, นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นักท่องเที่ยงที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหลวงปู่มั่น ผลงานของหลวงปู่มั่น ที่ทางวัดจัดแสดงไว้หน้าอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลและรูปภาพ ตั้งแต่ชาติกำเนิด การอุปสมบท การศึกษาวิปัสสนา การปลีกวิเวกและการจาริกธุดงค์ ปัจฉิมสมัย ผลงานการแปลแผ่ธรรม ศิษยานุศิษย์รูปสำคัญ^{๑๓๓}

๒) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่มั่น

มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหลักที่เข้ามาท่องเที่ยวเกี่ยวกับวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่มั่น เมื่อเข้ามาที่วัดป่าสุทธาวาสก็จะเข้าไปในพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ในพิพิธภัณฑ์ได้จัดแสดงอัฐบริขาร สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน สิ่งของและอุปกรณ์ที่ท่านใช้ในชีวิตการธุดงค์ของท่าน ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความศรัทธาลึกซึ้ง^{๑๓๔}

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาธรรมะ

กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเพื่อศึกษาธรรมะของหลวงปู่มั่น ซึ่งทางวัดได้จัดทำเป็นนิทรรศการธรรมะ คติธรรมของหลวงปู่มั่นที่ติดไว้ตามต้นไม้ทั่วบริเวณวัด ทำให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่นิยมศึกษาธรรมะ เพื่อเป็นการรำลึกถึงยุคสมัยที่ท่านสอนธรรมะว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับอะไรบ้าง นอกจากนี้ยังมีหนังสือธรรมะของท่าน ทั้งที่จัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์ และแจกให้นักท่องเที่ยว เช่น หนังสือมุตโตทัย^{๑๓๕} เป็นต้น

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

ในเจดีย์จันทสารเจดียนุสรณ์ (เจดีย์หลวงปู่หลุย) มีการจัดแสดงประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคมีตถุวิชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก การสอนอริยสัจ ๔ พุทธอัครสาวกสั่งว่า “สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” การสังคายนาครั้งที่ ๑ พระเถระประกาศศาสนา คณะสงฆ์ไทยฝ่ายธรรมยุต และพระเถระรูปสำคัญฝ่ายธรรมยุต ซึ่งจะให้ทราบประวัติศาสตร์และพัฒนาการของพระพุทธศาสนา^{๑๓๖}

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม

มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาเที่ยวในเชิงปฏิบัติธรรม ๒ รูปแบบ คือ การมาร่วมปฏิบัติกับทางวัดที่จัดขึ้นเป็นประจำ อีกแบบหนึ่งเป็นการเข้ามาปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งพบว่ามีนักท่องเที่ยว

^{๑๓๓} สัมภาษณ์นายเอกพัฒน์ สารีคำ, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๔} สัมภาษณ์ พระราชวิสุทธิญาณ, เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๕} สัมภาษณ์ พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๖} สัมภาษณ์ นายนพรัตน์ ศรีสุข, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

เข้าไปกราบรูปเหมือนของหลวงปู่มั่นภายในพิพิธภัณฑสถานแล้วก็นั่งปฏิบัติธรรมต่อ บางกลุ่มก็หาที่ปฏิบัติธรรมตามร่มไม้หรือในศาลาปฏิบัติธรรม^{๑๓๗}

๖) รูปแบบการท่องเทียวเชิงแสงบุญ

การที่นักท่องเที่ยวมาทำบุญกับทางวัด ซึ่งมี ๓ กลุ่ม หลัก คือ กลุ่มที่มาร่วมทำบุญตามพิธีทางวัดจัดขึ้น กรู๊ปทัวร์แสงบุญ และการเดินทางมาทำบุญด้วยตนเอง ซึ่งมีแรงจูงใจมาจากการได้ยืมปฏิปทาของหลวงปู่มั่นแล้วเกิดความศรัทธา จึงเดินทางมาแสงบุญ^{๑๓๘}

๗) รูปแบบการท่องเทียวเชิงพักผ่อนหย่อนใจ

กลุ่มที่มาท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ต้องการปลีกตัวออกจากสังคมเพื่อหาที่สงบในการพักผ่อนหย่อนใจ โดยที่วัดป่าสุทธาวาสมีมุงสงบจำนวนมากที่สงบร่มรื่น มีสถานที่นั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจภายใต้ร่มไม้ที่ร่มรื่น ในส่วนที่ไม่มีคนพลุกพล่าน^{๑๓๙}

๘) รูปแบบการท่องเทียวสิ่งมงคล

นักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยกลุ่มนี้จะเข้ามาสักการะรูปเหมือนและอัฐิหลวงปู่มั่น โดยเชื่อว่าจะทำให้เป็นมงคลต่อชีวิต นอกจากนี้ยังมีการบูชาวัตถุมงคลกลับไปด้วย^{๑๔๐}

สรุป การท่องเที่ยวของวัดป่าสุทธาวาสมี ๘ รูปแบบ ประกอบด้วย รูปแบบการท่องเทียวเพื่อศึกษาประวัติและผลงานของหลวงปู่มั่น รูปแบบการท่องเทียววิถีชีวิตและปฏิปทาของหลวงปู่มั่น รูปแบบการท่องเทียวเพื่อศึกษาธรรมะ รูปแบบการท่องเทียวเพื่อประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา รูปแบบการท่องเทียวเชิงปฏิบัติธรรม รูปแบบการท่องเทียวเชิงแสงบุญ รูปแบบการท่องเทียวเชิงพักผ่อนหย่อนใจ และรูปแบบการท่องเทียวสิ่งมงคลแก่ชีวิต

๔.๒.๕ รูปแบบการท่องเทียววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภทฺโท

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าของวัดหนองป่าพง พบว่า สามารถจำแนกออกได้ ๗ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเทียวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน

การท่องเทียวเพื่อศึกษาประวัติและผลงานหลวงปู่ชา โดยจัดแสดงไว้ ๒ แห่ง คือ ในพิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) ซึ่งจัดเป็นนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา การปฏิบัติธรรม การสร้างวัดหนองป่าพง การสร้างวัดสาขา ผลงานการเผยแผ่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ภาพ

^{๑๓๗} สัมภาษณ์ พระครูพิชิตปัญญาวิสุทธิ์, เลขานุการเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต), ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๘} สัมภาษณ์ นายปรมัตต์ มาลินันท์, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๓๙} สัมภาษณ์ นายณัฐพงศ์ ศิริเขต, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๐} สัมภาษณ์ นายณัฐชนนท์ พิลาทอง, นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

แกะสลักนูนต่ำประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชีวิตหลวงปู่ชา และอีกแห่งหนึ่งคือศูนย์เผยแพร่ธรรม พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) ซึ่งนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งจะเข้ามาศึกษาประวัติและผลงานของท่าน^{๑๔๑}

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

เนื่องจากในพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถร จะมีการจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของคนทั่วไป เช่น ผ้า หม้อ ไห อาวุธ เครื่องมือทำมาหากิน เงินสกุลต่างๆ เครื่องทองเหลือง หนีบโบราณ เป็นต้น ทำให้มีนักท่องเที่ยวที่ชอบวิถีวัฒนธรรมเข้ามาท่องเที่ยวจำนวนมาก^{๑๔๒}

๓) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติทางหลวงปู่ชาและพระป่า

กลุ่มนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาวิถีชีวิตและปฏิบัติทางหลวงปู่ชา ซึ่งจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันและอัฐบริวารของท่านไว้ในพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถร นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งนิยมศึกษาวิถีชีวิตของพระสงฆ์วัดหนองป่าพง ซึ่งยังรักษาวิถีทางตามที่หลวงปู่ชาได้วางรากฐานเอาไว้ทุกประการ เคารงครัดในพระธรรมวินัย มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อธรรมชาติ ทำให้องค์กรสงฆ์วัดหนองป่าพงและวัดสาขามีความเข้มแข็ง^{๑๔๓}

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

กลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมธรรมชาติ มักจะเข้ามาท่องเที่ยวเกี่ยวกับธรรมชาติในวัดหนองป่าพง เสนาสนะและวิถีชีวิตของพระสงฆ์ก็กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม เพราะยังเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์และยังมีสัตว์ตามธรรมชาติอาศัยอยู่จำนวนมาก ทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพ ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเชิงนิเวศ^{๑๔๔}

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ

นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในรูปของผู้สนใจศึกษาธรรมะ จากการสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ การฟังแสดงธรรม และการอ่านคติธรรมของหลวงปู่ชา ซึ่งทำเป็นแผ่นป้ายติดไว้ตามต้นไม้ และเส้นทางเดินไปทั่วบริเวณวัด ซึ่งมีจำนวนหลายร้อยคติธรรม^{๑๔๕}

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม

กลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมในวัด ทั้งการปฏิบัติธรรมเองและการปฏิบัติธรรมเป็นกลุ่ม บางครั้งก็อยู่ค้างคืน บางครั้งก็มาปฏิบัติธรรมบางเวลา ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาว่างเว้นจากภารกิจ^{๑๔๖}

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ

^{๑๔๑} สัมภาษณ์ นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๒} สัมภาษณ์ นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๓} สัมภาษณ์ พระสุริยันต์ จนทปญโญ, พระลูกวัดวัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๔} สัมภาษณ์ นายเจริญ ปราณวีตร, นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๕} สัมภาษณ์ พระอดุลย์ สนต์จิตโต, พระลูกวัดวัดหนองป่าพง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๖} สัมภาษณ์ นายเชาว์ ช่อเพชร, นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

มาท่องเที่ยวแบบแสวงบุญ เพราะได้ยินชื่อเสียงของหลวงปู่ชาว่าท่านเป็นพระอรหันต์อีกรูปหนึ่งของเมืองไทย และมีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงมีความต้องการมาทำบุญกับท่าน แม้ว่าท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ก็ขอมีส่วนในการทำบุญกับวัดของท่าน^{๑๔๗}

สรุป การท่องเที่ยวของวัดหนองป่าพงจำแนกออกเป็น ๗ รูปแบบ ประกอบด้วย รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงานของหลวงปู่มั่น รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เนื่องจากมีที่จัดแสดงศิลปวัฒนธรรมด้วย รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต ปฏิปทาหลวงปู่ชา และพระป่า รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม และรูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ

๔.๒.๖ รูปแบบการท่องเที่ยววัดบูรพาราม : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดบูรพาราม พบว่า นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดบูรพารามจำแนกออกเป็น ๖ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงาน

การมาท่องเที่ยวศึกษาประวัติความเป็นมาของหลวงปู่ดุลย์ และผลงานของหลวงปู่ทั้งทางด้านการศึกษา การเผยแผ่ และการปฏิบัติธรรมแบบธุดงค์ของท่าน ทางวัดได้จัดทำเป็นนิทรรศการและภาพวาดประวัติโดยสังเขปของท่านไว้ในพิพิธภัณฑ์กัมมัฏฐาน-อัฐิธาตุพระราชาวุฒาจารย์^{๑๔๘}

๒) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิปทาหลวงปู่ดุลย์

แรงดึงดูดนักท่องเที่ยวที่เคยทราบประวัติของท่านว่าเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าชั้นผู้ใหญ่อีกรูปหนึ่งที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงทำให้ต้องการมากราบสักการะ เยี่ยมชมอัฐิบริวาร สิ่งของเครื่องใช้ของท่าน ซึ่งทำให้ทราบวิถีชีวิตของท่านว่ามีความเรียบง่าย แต่แฝงด้วยบารมีธรรมชั้นสูง^{๑๔๙}

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความเป็นศิริมงคล

นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเป็นกลุ่มหลักที่ต้องการสักการะอัฐิธาตุของหลวงปู่ดุลย์ และยังได้สักการะอัฐิธาตุของพระอรหันต์ทั่วประเทศ รวมทั้งพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาลที่ทางวัดได้รวบรวมมาไว้ให้สักการะเป็นจุดเดียว คือ ในเจดีย์หลวงปู่มั่น นอกจากนี้แล้วยังต้องการมากราบสักการะขอพรบารมีหลวงพ่อดวงแก้ว ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดสุรินทร์^{๑๕๐}

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม

^{๑๔๗} สัมภาษณ์ นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร, นักท่องเที่ยวชมรมจักรยานแสวงบุญวัดหนองป่าพง, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๘} สัมภาษณ์ นายเจริญ ก้อนทอง, นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๔๙} สัมภาษณ์ นางสาวนิษฐา ศรีพรหม, นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๕๐} สัมภาษณ์ นางสาวแอนณา อุทัย, นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นักท่องเที่ยวที่มุ่งเข้ามาเพื่อปฏิบัติธรรม มีทั้งกลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมค้างคืนและแบบชั่วคราว ส่วนกลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมชั่วคราวมักจะมาปฏิบัติด้วยตนเองในพิพิธภัณฑน์กัมมัฏฐาน-อัฐิธาตุพระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์) ต่อหน้ารูปเหมือนและอัฐิธาตุของท่าน^{๑๕๑}

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ

นักท่องเที่ยวที่มาทำบุญกับทางวัด ส่วนใหญ่จะมาบริจาคปัจจัยเพื่อบำรุงวัด และร่วมสมทบทุนสร้างเจดีย์บูรพาจารย์^{๑๕๒}

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมจิตรกรรมฝาผนัง

นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมภาพวาดฝาผนังอุโบสถ ซึ่งเป็นเรื่องราวของพุทธประวัติ ภาพพระเวสสันดรที่มีความสวยงาม ฝาผนังพิพิธภัณฑน์กัมมัฏฐาน-อัฐิธาตุพระราชวุฒาจารย์^{๑๕๓}

สรุป รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดบูรพาอาราม จำแนกออกเป็น ๖ รูปแบบ ประกอบด้วย รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงานของหลวงปู่ดูลย์ อตุโล รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติทาหลวงปู่ดูลย์ รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความเป็นศิริมงคล เพราะมีสิ่งที่น่าสนใจเชื่อว่าเมื่อมาสักการะแล้วจะเป็นมงคล คือ อัฐิธาตุของหลวงปู่ดูลย์และพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ (หลวงพ่อพระชีว์) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ และรูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมจิตรกรรมฝาผนัง

๔.๒.๗ สรุป

บริบทการท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง พบว่า มีแหล่งท่องเที่ยวและมีปัจจัยการท่องเที่ยวที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาสู่วัดได้หลากหลายรูปแบบ โดยมีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใสเป็นแรงดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกระบวนการเผยแพร่พระพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง โดยแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ประมวลได้ดังต่อไปนี้ เป็นการท่องเที่ยวเกี่ยวกับบริการ การสักการะรูปเหมือน เยี่ยมชมนิทรรศการประวัติและผลงานของแต่ละท่าน เยี่ยมชมพิพิธภัณฑน์ที่จัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ของท่าน การศึกษาและศรัทธาซาบซึ้งกับปฏิปทาอันงดงามของพระสงฆ์สายวัดป่า เยี่ยมชมสถานที่สำคัญที่ท่านเคยพำนักหรือใช้ประโยชน์ในทางขัดเกลาจิตใจ ศึกษาเรียนรู้วิถีชีวิตและข้อวัตรของพระสงฆ์สายวัดป่า ศีลธรรมะของท่าน สักการะอัฐิธาตุของแต่ละท่านที่เชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ นอกจากนี้แล้วบางแห่งยังมีโบราณสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญเป็นส่วนหนึ่งในการดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยว ยังรวมไปถึงเสนาสนะและสิ่งก่อสร้าง เช่น อุโบสถ ศาลา มณฑป วิหาร เจดีย์ เป็นต้น และส่วนที่เป็นสุนทรียศาสตร์ เช่น ภาพถ่าย จิตรกรรม ประติมากรรม

^{๑๕๑} สัมภาษณ์ นางสาวอมราวดี สามลา, นักท่องเที่ยววัดบูรพาอาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๕๒} สัมภาษณ์ นางสาวสุฤดี ครัวญดี, นักท่องเที่ยววัดบูรพาอาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

^{๑๕๓} สัมภาษณ์ นายเจริญ ก้อนทอง, นักท่องเที่ยววัดบูรพาอาราม, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

สถาปัตยกรรม สิ่งประดับตกแต่ง การจัดภูมิทัศน์ที่สวยงาม เป็นต้น และยังทำให้ทราบประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาด้วย นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วย

ในส่วนของปัจจัยที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่วิจัย พบว่า มีปัจจัยดังต่อไปนี้ บรรยากาศสงบร่มรื่น ความสะอาด ความสวยงาม ภูมิทัศน์สวยงาม ความปลอดภัย วิถีชีวิตแบบพระป่าเป็นปัจจัยดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวได้ดี การจัดขอบเขตวัดและจัดสัดส่วนอย่างชัดเจน โดยกำหนดส่วนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวไว้กับพื้นที่สงบ สำหรับพระสงฆ์ มีอาคารสถานที่กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญคือสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น การเดินทางสะดวก มีลานจอดรถ มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยว มีสิ่งอำนวยความสะดวกไว้บริการ ทั้งรูป เทียน ดอกไม้ มีห้องน้ำบริการสะดวก การทำแผนผัง ป้ายแนะนำและคำอธิบายแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ เพื่อให้ ความรู้กับนักท่องเที่ยว และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวสำคัญอีกอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ในทุก พื้นที่วิจัยยังพบว่าองค์กรสงฆ์ที่มีความเข้มแข็ง ยังปฏิบัติตามข้อวัตรที่บูรพาจารย์ได้วางเป็นแนวทางเอาไว้ อย่างเคร่งครัด ทำให้วิถีปฏิบัติของพระสงฆ์ในแต่ละแห่งเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ดึงดูดความสนใจของ นักท่องเที่ยว

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน พื้นที่วิจัย พบว่า แต่ละแห่งได้มีการจัดทำแผนงานด้านการท่องเที่ยวเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวในระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว โดยหลายแห่งมีการจัดอบรมผู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทั้งพระภิกษุและ ฆราวาส เพื่อให้เข้าใจอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า มีการจัดตั้งศูนย์บริการ นักท่องเที่ยว และแต่งตั้งบุคลากรด้านการท่องเที่ยวมาประจำตามศูนย์บริการนักท่องเที่ยว มีการจัดทำ ระเบียบการท่องเที่ยวและข้อแนะนำในการท่องเที่ยวติดไว้ตามแหล่งท่องเที่ยว จัดทำแผนพับแนะนำ แหล่งท่องเที่ยวภายในวัด จัดทำแผนผังแสดงแหล่งท่องเที่ยว ทำเส้นทางเดินและป้ายบอกทางไปยังแหล่ง ท่อเที่ยวอื่นๆ ในบริเวณวัด บางแห่งมีการจัดตั้งกลุ่มจิตอาสาเพื่อช่วยเหลือด้านการท่องเที่ยว เช่น ไกด์ นำเที่ยวชาวไทย ไกด์นำเที่ยวชาวต่างชาติ รวมทั้งอาสาสมัครดูแลรักษาความสะอาด และความปลอดภัย ด้วย และยังพบว่ามีจัดการอาคารสถานที่เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวด้วย เช่น ที่พักนักท่องเที่ยว รวมทั้ง สิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ และยังพบอีกว่ามีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วยการรักษาแหล่งท่องเที่ยว เดิมเอาไว้ บางแห่งมีการสร้างแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม เพื่อให้มีรูปแบบการท่องเที่ยวหลากหลายมาก ยิ่งขึ้น และเพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว รวมไปถึงการรักษาความสะอาดแหล่งท่องเที่ยว ปรับปรุงภูมิทัศน์ให้ สวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย การจัดระเบียบการค้าขายในแหล่งท่องเที่ยว ทั้งสินค้าและการ บริการ มีมาตรการรักษาความปลอดภัยให้กับนักท่องเที่ยว เชิดชูอัตลักษณ์วิถีชีวิตและปฏิบัติของ พระสงฆ์สายวัดป่าให้เป็นเป็นแรงดึงดูดนักท่องเที่ยว ในขณะเดียวกันก็เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไป ด้วย

ปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่วิจัย คือ ปัญหาที่เกี่ยวกับการบริการนักท่องเที่ยว ปัญหา เกี่ยวกับการจัดแสดงสิ่งของในสถานท่องเที่ยว ปัญหาเกี่ยวกับการเดินทาง ปัญหาเกี่ยวกับการขาด

บุคลากรทำหน้าที่ด้านการท่องเที่ยว ปัญหาที่เกี่ยวกับการบริการนักท่องเที่ยว ปัญหาข้อมูลการท่องเที่ยว ปัญหาที่เกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวก ปัญหาด้านความสะอาดของอาคารสถานที่ ปัญหาจากการกระทำของนักท่องเที่ยวที่ทำให้เกิดมลภาวะแก่แหล่งท่องเที่ยว และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่กระทบต่อวิถีชีวิตของพระภิกษุ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรมในวัด

รูปแบบการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง มีทั้งรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมือนและแตกต่างกัน จึงประมวลได้ ๑๔ รูปแบบ ดังต่อไปนี้ ๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม คือ พื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง จะมีการท่องเที่ยวรูปแบบการปฏิบัติธรรม เพราะจะมีทั้งพระภิกษุและประชาชนทั่วไปเข้ามาปฏิบัติธรรม ทั้งปฏิบัติธรรมตามที่ทางวัดจัดขึ้น และเข้ามาปฏิบัติธรรมด้วยตัวเองต่อหน้ารูปเหมือนของพระบูรพาจารย์สายวัดป่า ๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาระยะ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาวัดแต่ละแห่งโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรียนรู้ธรรมะ ทั้งในรูปของปริศนาธรรม คติธรรม เนติธรรม สุภาชิตธรรม ที่ทางวัดได้จัดทำติดไว้ตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งจะมีทั้ง ๖ แห่ง ๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด ในพื้นที่วิจัยทั้งหมดจะมีการจัดนิทรรศการและแหล่งเรียนรู้อื่นๆ เช่น แหล่งเรียนรู้พุทธประวัติ แหล่งเรียนรู้ห้องเรียนสัจจของสถานศึกษา แหล่งเรียนรู้วิถีชีวิต เป็นต้น ๔) รูปแบบการท่องเที่ยวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ การท่องเที่ยวในรูปแบบของการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งที่เป็นมงคลต่างๆ เช่น สักการะพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ สักการะอัฐิธาตุของพระสงฆ์สายวัดป่าที่เชื่อว่ากระดุกท่านเป็นพระธาตุ เพื่อให้เป็นมงคลแก่ชีวิต ๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยววัดในพื้นที่วิจัยด้วยวัตถุประสงค์เชิงนิเวศ ทั้งการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ ความเพลิดเพลินกับสิ่งแวดล้อม ทั้งพืชและสัตว์ เป็นต้น ๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ แหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะเป็นวัฒนธรรม เช่น หลวงปู่โพธิ์ได้สร้างพิพิธภัณฑมรดกอีสาน ซึ่งเป็นการรวมสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมและศาสนา วัดหนองป่าพงได้ทำเป็นพิพิธภัณฑพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท) ซึ่งมีสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตต่างๆ ซึ่งเป็นการบอกเล่าวิถีวัฒนธรรม ๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติและผลงาน คือ นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระบูรพาจารย์พระสงฆ์สายวัดป่า เป็นกลุ่มที่มุ่งมาหาความรู้ ซึ่งจะทำให้เข้าใจความเป็นมาของแต่ละท่านและเกิดความศรัทธาอย่างลึกซึ้ง ๘) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเรียนรู้ปฏิบัติและวิถีชีวิตของพระสงฆ์บูรพาจารย์สายวัดป่า คือ การท่องเที่ยวและเรียนรู้ปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า โดยกลุ่มนี้จะไม่ให้ความสำคัญกับประวัติด้านอื่นๆ แต่จะทำความเข้าใจด้านการปฏิบัติธรรม ปฏิบัติที่น่าเลื่อมใส และการจุดดั่งเป็นหลัก ๙) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิตของพระสงฆ์แต่ละวัดในยุคปัจจุบัน คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าในปัจจุบันที่สืบทอดมาจากบูรพาจารย์ ๑๐) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ การท่องเที่ยวไปตามวัดต่างๆ เพื่อการแสวงบุญ โดยเชื่อว่าถ้าหากทำบุญกับพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็จะได้บุญมาก ถึงแม้ว่าท่านจะมรณภาพไปแล้วก็ตาม ก็เชื่อว่าการได้ทำบุญกับวัดของท่านก็จะทำให้อานิสงส์มากเช่นเดียวกัน ๑๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ คือ นักท่องเที่ยวที่ต้องการ

หนีออกจากสังคมเมืองที่พลุกพล่าน เพื่อไปพักผ่อนหย่อนใจในที่สงบ โดยวัดในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง จะมีพื้นที่สงบร่มรื่นและธรรมชาติ ทั้งมีความปลอดภัย เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้นักท่องเที่ยวเลือกใช้วัดป่าเป็นที่พักผ่อน นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมาใช้พื้นที่มุมสงบในวัดเพื่อทบทวนชีวิตและคิดงานต่างๆ (๑๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ คือ การท่องเที่ยวในวัดจะทำให้สุขภาพจิตดี เป็นการท่องเที่ยวเชิงคุณธรรม ทำให้จิตใจผ่อนคลายความตึงเครียด นอกจากนี้ยังมีการบริการสุขภาพกายด้วย เช่น มีสถานสุขมูลฐานตั้งอยู่ในวัด วัดโพธิ์มีสมาคมแพทย์แผนไทย เพื่อบริการทางด้านสุขภาพ นอกจากนี้ยังมีบริการนวดเพื่อสุขภาพและนวดผ่อนคลายด้วย (๑๓) รูปแบบการท่องเที่ยวศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรม คือ ทุกแห่งจะมีสิ่งก่อสร้าง ภาพวาด และปติมากรรม ซึ่งมีทั้งความสวยงามได้เรียนรู้ปรีชาธรรมที่แฝงอยู่ และยังสามารถเรียนรู้ศิลปกรรม จิตรกรรม และสถาปัตยกรรมด้วย (๑๔) รูปแบบการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ คือ การท่องเที่ยววัดแต่ละแห่งยอมทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของวัดและสังคมแต่ละยุคสมัย ถาวรวัตถุต่างๆ และลำดับเจ้าอาวาส ล้วนบอกเล่าประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

๔.๓ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียง

เหนือ

จากการศึกษาพบว่ายุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าจำเป็นต้องจัดทำแผนการดำเนินยุทธศาสตร์เพื่อให้เป็นกรอบในการจัดทำยุทธศาสตร์ โดยจำแนกออกเป็น ๓ ส่วน คือ ประเด็นหลักในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระยะเวลาของการดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ และข้อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ประเด็นหลักในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เพื่อให้การจัดทำยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงขอเสนอแนวทางในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์เป็นรายประเด็นดังต่อไปนี้

- ๑) ประเด็นด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๒) ประเด็นด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๓) ประเด็นด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

- ๔) ประเด็นด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวไทย
- ๕) ประเด็นด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๖) ประเด็นด้านการเฝ้าระวังผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๗) ประเด็นด้านความเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภูมิภาคอื่นๆ

๔.๓.๒ ระยะเวลาของการดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์

ระยะเวลาดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ จำแนกออกเป็น ๓ ช่วง คือ แผนการท่องเที่ยวระยะเร่งรัด แผนการท่องเที่ยวระยะสั้น และแผนการท่องเที่ยวระยะยาว ดังต่อไปนี้

๑) แผนการท่องเที่ยวระยะเร่งรัด

เป็นแผนการจัดทำแผนการท่องเที่ยวเร่งด่วน โดยคำนึงถึงสภาพและปัญหาที่กำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน พร้อมทั้งการจัดหากระบวนการปรับปรุงและแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าอย่างเร่งด่วน โดยมีระยะเวลา ๑-๒ ปี

๒) แผนการท่องเที่ยวระยะสั้น

เป็นการจัดทำแผนการท่องเที่ยวระยะสั้น ๓-๕ ปี ยกระดับมาจากแผนระยะเร่งด่วน เพื่อให้สอดคล้องกับภาวะการณ์ท่องเที่ยวในอนาคตระยะสั้น ครอบคลุมทิศทางการท่องเที่ยว ทางเลือก กำหนดเครื่องมือรองรับ ประเมินตลาดการท่องเที่ยว

๓) แผนการท่องเที่ยวระยะยาว

เป็นการวางแผนที่สอดคล้องกับตลาดการท่องเที่ยวในอนาคต และสอดคล้องกับบริบททางสังคมและการท่องเที่ยวที่เปลี่ยนไป รวมถึงวิเคราะห์คาดการณ์ทิศทางการเมืองและเศรษฐกิจในอนาคต โดยแผนระยะยาวแต่ละช่วงควรอยู่ในระหว่าง ๕-๑๐ ปี

๔.๓.๓ เสนอแผนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการวิจัยพบว่า ควรมีการดำเนินยุทธศาสตร์ให้เป็นพลวัตที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มีประสิทธิภาพ โดยการยุทธศาสตร์จะต้องมีการวางแผนกลยุทธ์เพื่อรองรับประเด็นยุทธศาสตร์ “การวางแผนกลยุทธ์ (Strategic Planning) เป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของฝ่ายบริหารระดับสูง (Top management) เป็นการวางแผนในลักษณะการพิจารณาภาพรวมทั้งหมด (Overall planning) ด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์อย่างกว้าง ๆ และขั้นตอนต่างๆ เพื่อให้การดำเนินงาน สามารถบรรลุ วัตถุประสงค์

ตามกำลังของทรัพยากรที่มีอยู่ในปัจจุบันและที่คาดการณ์ว่าจะมีในอนาคต”^{๑๕๔} ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงได้เสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยได้เสนอเป็นกลุ่มยุทธศาสตร์ใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยยุทธศาสตร์ย่อย กลยุทธ์และแผนงานรองรับยุทธศาสตร์ จำแนกออกเป็น ๖ กลุ่มยุทธศาสตร์ แต่ละกลุ่มยุทธศาสตร์ก็จะมียุทธศาสตร์ย่อย กลยุทธ์ และแผนงานดังต่อไปนี้

๔.๓.๓.๑ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๑ : ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในกลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๑ ว่าด้วยยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อไม่ให้เกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อกิจกรรมทางศาสนาและสภาพทั่วไปของพระสงฆ์สายวัดป่า จำแนกออกเป็น ๔ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การอนุรักษ์ต้นตุนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การรักษาอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยุทธศาสตร์ที่ ๔ การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การอนุรักษ์ต้นตุนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์ต้นตุนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๘ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : การสืบทอดมรดกธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในอดีต

- ๑) รักษาต้นตุนด้านธรรมทายาทพระสงฆ์ในการสืบทอดมรดกธรรม
- ๒) การรักษาวินัยและธรรมเนียมปฏิบัติตามวิถีของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) การสร้างความเข้าใจวิถีปฏิบัติต่อการท่องเที่ยวในวัดของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อไม่ให้กระทบต่อวิถีการปฏิบัติธรรม
- ๔) เสริมสร้างต้นตุนการท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยวใหม่เพื่อดึงคนเข้ามาท่องเที่ยวในวัดป่ามากยิ่งขึ้น

กลยุทธ์ที่ ๒ : รักษาบริบทของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) การรักษาสภาพแวดล้อมป่าไม้ให้มีความหลากหลายและร่มรื่น

^{๑๕๔} สวนแผนพัฒนาท้องถิ่น สำนักพัฒนาและส่งเสริมการบริหารงานท้องถิ่น กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, คู่มือการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา แผนพัฒนาสามปี แผนปฏิบัติการและ การติดตามประเมินผล, ม.ป.พ., หน้า ๘.

- ๒) การรักษาสีง่อสร้างหรือเสนาสนะดั้งเดิมเอาไว้
- ๓) การรักษาสภาพภูมิศาสตร์ให้คงอัตลักษณ์ของวัดป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ
- ๔) การรักษาอัตลักษณ์ด้านความสงบของวัดป่า

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มุ่งเน้นกลยุทธ์และแผนงานเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยจำแนกออกเป็น ๔ กลยุทธ์ และ ๑๘ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : การจัดการขอบเขตและแผนผังในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) จัดทำขอบเขตพื้นที่ทั้งหมดภายในวัด โดยจัดทำเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส เขตแม่ชี และเขตพื้นที่สำหรับการท่องเที่ยว เป็นต้น
- ๒) จัดทำแผนผังเสนาสนะและสิ่งก่อสร้างในแหล่งท่องเที่ยว
- ๓) จัดทำป้ายบอกทางและระยะทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญภายในวัด
- ๔) จัดทำป้ายแสดงเส้นทางไปยังสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ลานจอดรถ ห้องน้ำ เป็นต้น

กลยุทธ์ที่ ๒ : การจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับสถานปฏิบัติธรรมวัดป่า

- ๑) การรักษาสภาพพื้นที่ป่าธรรมชาติ
- ๒) การเสริมสร้างปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสงบร่มรื่น
- ๓) สร้างระเบียบการท่องเที่ยวที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) การสงวนพื้นที่ป่าธรรมชาติเอาไว้เพื่อเป็นเขตปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์
- ๕) การสร้างอาคารปฏิบัติธรรม ที่พักผู้ปฏิบัติธรรม และสิ่งอำนวยความสะดวกกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม
- ๖) การรักษาวัตถุปฏิบัติและปฏิปทาอันเป็นจุดแข็งของพระสงฆ์สายวัดป่าเอาไว้อย่างเคร่งครัด

กลยุทธ์ที่ ๓ : การจัดการระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) รักษาระบบนิเวศให้เหมาะสมกับความเป็นวัดป่า
- ๒) รักษาและเสริมสร้างความหลากหลายของระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยว
- ๓) จัดการแหล่งท่องเที่ยวให้มีความสงบร่มรื่น

กลยุทธ์ที่ ๔ : การอนุรักษ์สภาพภูมิทัศน์ในแหล่งท่องเที่ยว

- ๑) การจัดสภาพภูมิทัศน์ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย
- ๒) ปรับภูมิทัศน์ให้เรียบง่ายกลมกลืนกับธรรมชาติ
- ๓) ปรับภูมิทัศน์บางส่วนให้มีความสวยงาม เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวเพื่อเป็นมูมถ่ายรูป
- ๔) รักษาความสะอาดแหล่งท่องเที่ยว ทั้งอาณาบริเวณ ห้องน้ำ สิ่งก่อสร้าง และเสนาสนะต่างๆ
- ๕) จัดสภาพภูมิทัศน์ให้ปลอดภัยเพื่อให้นักท่องเที่ยวรู้สึกผ่อนคลาย

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การรักษาอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ด้านการรักษาอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อไม่ให้เกิดการท่องเที่ยวกระทบต่ออัตลักษณ์ของพระสงฆ์สายวัดป่า โดยจำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๙ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ :สร้างระเบียบและวิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) การสร้างระเบียบและกติกายที่เหมาะสมกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) การรณรงค์และสร้างความเข้าใจวิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) การสร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

กลยุทธ์ที่ ๒ : ขอบเขตของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) กำหนดขอบเขตกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อไม่ให้มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) กำหนดขอบเขตพื้นที่สำหรับนักท่องเที่ยวเพื่อไม่ให้ล่วงล้ำเขตที่พักและที่ทำกิจกรรมของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) กำหนดลักษณะของการท่องเที่ยวไม่ให้ขัดกับวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) จำกัดจำนวนนักท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว
- ๕) จำกัดสัดส่วนของการท่องเที่ยวเพื่อไม่ให้สูญเสียอัตลักษณ์และวิถีชีวิตพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๖) กำหนดฤดูกาลหรือช่วงเวลาสำหรับท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า

ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๔ กลยุทธ์ และ ๒๒ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : ปลุกฝังจิตสำนึกให้มีความหวงแหนแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) ปลุกจิตสำนึกเจ้าของพื้นที่ให้เข้าใจวิธีการท่องเที่ยว
- ๒) ปลุกฝังจิตสำนึกชุมชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) การสร้างกระบวนการปลุกฝังจิตสำนึกแก่นักท่องเที่ยวให้หวงแหนแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) ปลุกฝังทัศนคติขององค์กรสงฆ์ให้ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

กลยุทธ์ที่ ๒ : หลักการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) หามาตรการป้องกันปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) สร้างกระบวนการดูแลแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) หาวิธีการรักษาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) ฟื้นฟูและซ่อมแซมแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๕) สร้างเสริมแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๖) กระบวนการเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

กลยุทธ์ที่ ๓ : วิธีการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) สำรวจและเก็บรวบรวมฐานข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) วิเคราะห์ปัจจัยเสี่ยงและภัยคุกคามต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) หามาตรการป้องกันและรักษาสภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) ยกกระดับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม
- ๕) ส่งเสริมจิตสำนึกให้ตระหนักถึงความเป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ

ของพระสงฆ์สายวัดป่าร่วมกัน

๖) ส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าให้มีความเกื้อกูลต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น

๗) การเชิดชูพระสงฆ์สายวัดป่าให้เป็นแบบอย่างทางสังคมและวัฒนธรรม

กลยุทธ์ที่ ๔ : แนวทางอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๑) สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ในการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒) การรักษาวินัยการปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า

๓) นำหลักวิชาการมาช่วยอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๔) สร้างกระบวนการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๕) การรักษาต้นทุนทรัพยากรในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๔.๓.๓.๒ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๒ : ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว และยุทธศาสตร์ที่ ๒ เสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว มุ่งส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อส่งเสริมให้การท่องเที่ยวมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น โดยจำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๑๑ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : เสริมสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง

๑) ปรับปรุงเส้นทางในการเดินทางมาแหล่งท่องเที่ยวให้สะดวกสบาย

๒) ทำป้ายบอกทางแก่นักท่องเที่ยวเป็นระยะอย่างชัดเจน

๓) ส่งเสริมมาตรการด้านความปลอดภัยในการเดินทาง

กลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมประสิทธิภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว

๑) จัดสรรพื้นที่เพื่อปรับปรุงเป็นลานจอดรถให้เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว

๒) เพิ่มการบริการที่พักทั้งในและนอกแหล่งท่องเที่ยว

- ๓) สร้างเครือข่ายด้านที่พักไว้รองรับนักท่องเที่ยว
- ๔) การจัดโซนขายสินค้า อาหาร และเครื่องดื่มที่มีคุณภาพ พร้อมทั้งจำกัดราคาและการบริการให้เป็นมาตรฐาน
- ๕) จัดโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวอย่างเพียงพอ ทั้งระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ
- ๖) อำนวยความสะดวกด้านห้องน้ำที่สะอาด สะดวก และมีการแยกห้องน้ำชาย หญิง และห้องน้ำคนพิการ
- ๗) ตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยวและอำนวยความสะดวกด้านข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว
- ๘) อำนวยความสะดวกเกี่ยวกับสื่อและโทรคมนาคมอื่นๆ ที่จำเป็นต่อนักท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ เสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๑๐ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : ส่งเสริมศักยภาพการแข่งขันให้กับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) สำรวจปัจจัยและทรัพยากรการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) เปิดตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น
- ๓) การส่งเสริมปัจจัยการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) การประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๕) การพัฒนาฐานข้อมูลด้านการท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงฐานข้อมูลได้ง่ายขึ้น

กลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) สำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) สำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าแห่งใหม่ๆ
- ๔) เสริมสร้างกิจกรรมและรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว
- ๕) หาแนวทางเสริมสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าที่เป็นต้นแบบมาตรฐาน

๔.๓.๓.๓ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๓ : ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในส่วนของยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การขยายฐานนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การขยายฐานนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเพื่อการขยายฐานนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อเพิ่มกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศให้มากยิ่งขึ้น จำแนกออกเป็น ๖ กลยุทธ์ และ ๒๕ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวภายในประเทศ

๑. รักษาฐานนักท่องเที่ยวที่อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวเอาไว้อย่างเหนียวแน่น
๒. รักษาฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มเดิมที่นิยมการท่องเที่ยวรูปแบบพระสงฆ์สายวัดป่าเอาไว้
๓. การสร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่มีทางเลือกใหม่ของการท่องเที่ยวในรูปแบบของพระสงฆ์สายวัดป่ามากยิ่งขึ้น

กลยุทธ์ที่ ๒ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ

- ๑) รักษาฐานนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติกลุ่มเดิมที่เคยมาท่องเที่ยวเอาไว้
- ๒) หาวิธีการดึงดูดนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ ให้สนใจเข้ามาท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) สร้างเครือข่ายกับกรุ๊ปทัวร์อื่นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ
- ๔) เพิ่มภารกิจให้กับสถานกงสุลไทยประจำประเทศต่างๆ ให้มีส่วนในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
๕. วัดไทยในต่างแดนมีส่วนร่วมประชาสัมพันธ์และสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
๖. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยส่งเสริมและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธในรูปแบบพระสงฆ์สายวัดป่าให้กับชาวต่างชาติอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น
- ๗) พัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อประชาสัมพันธ์และติดต่อประสานงานกับชาวต่างชาติทั้งภาคภาษาอังกฤษและภาษาอื่นๆ

กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาที่พักให้กับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมเดินทางมาค้างคืน

ในแหล่งท่องเที่ยว

- ๑) สร้างแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวสนใจเข้ามาพักในแหล่งท่องเที่ยว
- ๒) สร้างสถานที่พักรองรับนักท่องเที่ยว
- ๓) พัฒนาการให้บริการ การจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็น รวมทั้งอาหารและเครื่องดื่มที่ปราศจากสิ่งมีนเมา
- ๔) สร้างแนวทางการท่องเที่ยวที่มีความเหมาะสมและถูกสุขภาวะของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๕) การพัฒนาระบบความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ ๔ : การบริการนักท่องเที่ยวกลุ่มที่ไม่ค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว

- ๑) กำหนดระยะเวลาให้นักท่องเที่ยวได้รู้เวลาเปิดและปิดแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถประเมินระยะเวลาในการเดินทางต่อไปได้
- ๒) พัฒนาการบริการและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวให้สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น
- ๓) สร้างเครือข่ายกับแหล่งที่พักอื่นๆ ไร่รองรับนักท่องเที่ยว ทั้งในรูปแบบที่พักในวัดอื่นๆ ที่พักในชุมชนใกล้เคียง โฮมสเตย์ หรือโรงแรม เป็นต้น

กลยุทธ์ที่ ๕ : พัฒนาศักยภาพพื้นฐานเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว

- ๑) จัดแหล่งท่องเที่ยวให้มีความน่าสนใจ เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวแล้วทำให้รู้สึกพึงพอใจ
- ๒) จัดแสดงข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว เพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ต้องการแสวงหาความรู้จากแหล่งท่องเที่ยว
- ๓) มีสินค้าหรือของที่ระลึกที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธไว้บริการนักท่องเที่ยว
- ๔) จัดการด้านอาหารและเครื่องดื่มบริการนักท่องเที่ยว โดยควบคุมราคาและคุณภาพตามมาตรฐานทั่วไป
- ๕) จัดสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานภายในแหล่งท่องเที่ยวให้เหมาะสม เช่น ห้องน้ำ ลานจอดรถ เป็นต้น
- ๖) การบริการนักท่องเที่ยวทั้งด้านข้อมูลและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ
- ๗) ผลักดันให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริการนักท่องเที่ยว เพื่อเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน เช่น การขายสินค้า อาหาร เครื่องดื่มในชุมชน และการส่งเสริมอาชีพบริการนักท่องเที่ยวแก่คนในชุมชน

กลยุทธ์ที่ ๖ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่ๆ

- ๑) การประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวตามช่องทางสื่อสารต่างๆ

- ๒) การจัดทำแผนการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น
- ๓) การทำป้ายบอกทางและแนะนำแหล่งท่องเที่ยวตามเส้นทางสายสำคัญ
- ๔) ร่วมกับองค์กรส่วนท้องถิ่นและชุมชนให้มีส่วนร่วมในการดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อพัฒนาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยจำแนกออกเป็น ๓ กลยุทธ์และ ๑๖ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว

- ๑) พัฒนาปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวด้านที่พัก
- ๒) พัฒนาปัจจัยเสริมการท่องเที่ยวด้านการปฏิบัติธรรม
- ๓) จัดปัจจัยเสริมการท่องเที่ยวด้านสุนทรีย์ ความสงบร่มรื่น ความสวยงาม
- ๔) พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยวแก่นักท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ ๒ : การพัฒนาบุคลากรด้านการบริการนักท่องเที่ยว

- ๑) การจัดตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยว
- ๒) การแต่งตั้งบุคลากรทำหน้าที่ด้านการท่องเที่ยว
- ๓) การอบรมบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้มีความรู้และให้ข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวได้ถูกต้องและเสริมสร้างศักยภาพการบริการนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ
- ๔) การส่งเสริมคุณธรรมแก่บุคลากรด้านการท่องเที่ยว
- ๕) การฝึกทักษะอาสาสมัครช่วยเหลือด้านการท่องเที่ยว
- ๖) การพัฒนาฐานความรู้แก่ชุมชนในท้องถิ่นเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาศักยภาพการแข่งขันกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ

- ๑) เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น
- ๒) สร้างจุดขายให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว
- ๓) ปลุกกระแสและกระตุ้นการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) เสริมสร้างความหลากหลายในการท่องเที่ยวเพื่อไม่ให้ซ้ำเบื่อ
- ๕) เพิ่มประสิทธิภาพของการบริการในแหล่งท่องเที่ยว
- ๖) สร้างมูลค่าจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๔.๓.๓.๔ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๔ : ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การสื่อสารด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การสื่อสารด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในส่วนของยุทธศาสตร์ด้านตลาดการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อบูรณาการสื่อสารมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยว โดยจำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๑๕ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : การบริการข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยว

- ๑) การจัดทำฐานข้อมูลในแหล่งท่องเที่ยว
- ๒) การจัดทำฐานข้อมูลสถิตินักท่องเที่ยว
- ๓) การเผยแพร่ข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวตามสื่อสารสนเทศ
- ๔) การบริการข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว
- ๕) การจัดทำฐานข้อมูลอย่างเป็นระบบและสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น
- ๖) เพิ่มโอกาสในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ ๒ : การโฆษณาประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว

- ๑) ประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวตามสื่อต่างๆ
- ๒) ประชาสัมพันธ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว
- ๓) ประชาสัมพันธ์สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว
- ๔) ประชาสัมพันธ์รูปแบบและความน่าสนใจของการท่องเที่ยว
- ๕) ผลิตสื่อการท่องเที่ยวให้สามารถเข้าถึงการท่องเที่ยวเชิงพุทธผ่านสื่อสารสนเทศและช่องทางอื่นๆ
- ๖) ประชาสัมพันธ์ช่องทางการเข้าถึงแหล่งข้อมูลด้านการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกมากยิ่งขึ้น
- ๗) พัฒนาระบบการสื่อสารข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวให้ทันสมัยยิ่งขึ้น
- ๘) การตั้งศูนย์บริการข้อมูลนักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว
- ๙) การอบรมบุคลากรด้านการท่องเที่ยวให้เข้าใจข้อมูลในแหล่งท่องเที่ยวไปในแนวทางเดียวกัน

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เน้นการสำรวจและสร้างความเชื่อมโยงพระสงฆ์สายวัดป่าที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวในแต่ละแหล่งท่องเที่ยว เชื่อมโยงกับพระสงฆ์รูปอื่นๆ ทั้งธรรมยุตและมหานิกาย ให้เป็นเครือข่ายทั่วภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยกระดับความเชื่อมโยงไปสู่ภูมิภาคอื่นๆ จำแนกออกเป็น ๔ กลยุทธ์ และ ๒๐ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : เชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

- ๑) การสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั้งอดีตและปัจจุบัน
- ๒) การประสานความร่วมมือเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๓) การร่วมกันวางแผนการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๔) กำหนดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๕) ร่วมกันกำหนดทิศทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๖) จัดทำแผนผังเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าทั่วภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กลยุทธ์ที่ ๒ : การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภูมิภาคอื่น

- ๑) ทุกภูมิภาคสำรวจข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) การจัดทำเครือข่ายความร่วมมือด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับคณะสงฆ์ทุกภูมิภาคในประเทศไทย
- ๓) การจัดทำแผนที่ความเชื่อมโยงของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าทั่วประเทศ

กลยุทธ์ที่ ๓ : การเชื่อมโยงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ

- ๑) การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

- ๒) การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม
- ๓) การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวทางด้านวิถีชีวิต
- ๔) การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
- ๕) เชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวในรูปแบบอื่นๆ ในบริบทใกล้เคียงกัน
- ๖) สร้างเครือข่ายความร่วมมือด้านการท่องเที่ยวกับกลุ่ม องค์กรท้องถิ่น ร้านค้า โรงแรม สมาคมการท่องเที่ยวและหอการค้า เป็นต้น

กลยุทธ์ที่ ๔ : การผลักดันแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

เข้าสู่ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

- ๑) จัดทำแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) จัดทำโครงสร้างการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) ทำวิจัยเกี่ยวกับการส่งเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า โดยนำผลการวิจัยมาเป็นองค์ความรู้ในการผลักดันสู่แผนการท่องเที่ยวของชาติ
- ๔) องค์กรสงฆ์ร่วมผลักดันการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ให้เป็นนโยบายและพันธกิจของสงฆ์ในประเทศ
- ๕) ผลักดันการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าเข้าสู่แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๔.๓.๓.๕ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๕ : ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กลุ่มยุทธศาสตร์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่ใช้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ๓ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยุทธศาสตร์ที่ ๓ จัดกิจกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จำแนกออกเป็น ๓ กลยุทธ์ และ ๒๕ แผนงาน ดังนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรม

- ๑) ส่งเสริมการท่องเที่ยวสร้างจิตสำนึกและทัศนคติที่ดีงามสร้างสรรค์
- ๒) เพิ่มศักยภาพการท่องเที่ยวในการส่งเสริมคุณธรรม
- ๓) การพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้พุทธธรรม
- ๔) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อความผ่อนคลาย
- ๕) ยกระดับการท่องเที่ยวเชิงพุทธสู่การพัฒนาจิตวิญญาณ
- ๖) ส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบความสงบและสันติภาพ
- ๗) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาศักยภาพทางปัญญา
- ๘) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาศักยภาพชีวิตแบบสันติวิธี

กลยุทธ์ที่ ๒ : วิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) ท่องเที่ยวด้วยวิธีการเรียนรู้และเปิดโลกทัศน์ให้กับนักท่องเที่ยว
- ๒) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเปิดประสบการณ์ใหม่แก่นักท่องเที่ยว
- ๓) ปลุกสำนึกการท่องเที่ยวด้วยวิธีการสร้างสรรค์
- ๔) สนับสนุนวิธีการท่องเที่ยวตามวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธ
- ๕) รักษาวิธีการท่องเที่ยวตามวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๖) บูรณาการวิธีการท่องเที่ยวตามวิถีปฏิบัติและปฏิบัติทางของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๗) พัฒนาวิธีการท่องเที่ยวตามวิถีธรรมของพระพุทธศาสนา
- ๘) ประยุกต์วิธีการท่องเที่ยวด้วยการสร้างกิจกรรมทางศาสนาขึ้นมารองรับ
- ๙) กระตุ้นกิจกรรมการท่องเที่ยวเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีของพระพุทธศาสนาเพื่อการท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ ๓ : สร้างคุณค่าของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธแบบผ่อนคลาย
- ๒) เสนอทางเลือกการท่องเที่ยวแบบพักผ่อนทางจิตวิญญาณ
- ๓) สร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) ยกระดับการท่องเที่ยวจากความศรัทธาไปสู่พุทธปัญญา
- ๕) ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่แฝงด้วยความลึกซึ้งในแก่นธรรม
- ๖) ปรับใช้การท่องเที่ยวนำการเรียนรู้และเสริมสร้างความเข้าใจชีวิต
- ๗) ประยุกต์ใช้การท่องเที่ยวเป็นฐานของการเผยแผ่รูปแบบใหม่
- ๘) การส่งเสริมวัดป่าให้เป็นแลนด์มาร์คของการท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๓ กลยุทธ์ และ ๑๔ แผนงาน ดังนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : การเผยแผ่ต้นทุนเดิมในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) การรักษาต้นทุนทางด้านปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) จัดแสดงร่องรอยวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่าผ่านทางเสนาสนะ สิ่งของเครื่องใช้ และถาวรวัตถุอื่นๆ
- ๓) การเผยแผ่ข้อวัตรอันดีงามตามแนวทางของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) การเผยแผ่วิถีปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๕) รักษาต้นทุนทางด้านประวัติศาสตร์ของบุคคลสำคัญในแหล่งท่องเที่ยว
- ๖) รักษาจุดเด่นทางด้านวัฒนธรรม และกิจกรรมทางศาสนาในวัดป่า
- ๗) รักษาต้นทุนทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ของวัดป่า
- ๘) รักษาระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมในวัดป่าให้คงความสงบร่มรื่น

กลยุทธ์ที่ ๒ : การเผยแผ่ปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าที่ยังมีชีวิตอยู่

- ๑) การประชาสัมพันธ์ปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่ายุคปัจจุบัน
- ๒) การยกย่องสรรเสริญเป็นที่ประจักษ์ตามสื่อต่างๆ
- ๓) แนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในปัจจุบัน

กลยุทธ์ที่ ๓ : การเสริมสร้างแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่ารุ่นใหม่

- ๑) การเสนอทางเลือกการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่ารุ่นใหม่
- ๒) จัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ารูปแบบใหม่
- ๓) เผยแผ่การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าให้สัมพันธ์กับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ยุทธศาสตร์ที่ ๓ จัดกิจกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์การจัดกิจกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๑๐ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : รูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) จัดทำเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธในรูปแบบของการแสวงบุญและสักการะพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๒) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรมในวัดป่า
- ๓) สนับสนุนการท่องเที่ยวในรูปแบบการศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด
- ๔) จัดทำเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศในแหล่งท่องเที่ยววัดป่า
- ๕) ปรับปรุงภูมิทัศน์ในแหล่งท่องเที่ยวเพื่อเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงการพักผ่อนหย่อนใจในวัดป่า

กลยุทธ์ที่ ๒ : สร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกื้อกูลต่อพระสงฆ์สายวัดป่า

- ๑) แนวทางการท่องเที่ยววิถีชีวิตและวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๒) สร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธให้เหมาะสมกับพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๓) จัดทำฐานข้อมูลเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติและความสำคัญของทรัพยากรการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) สร้างนวัตกรรมการท่องเที่ยวเพื่อเผยแพร่ปฏิปทาของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๕) สร้างฐานข้อมูลเพื่อรวบรวมประวัติและปฏิปทาของพระสงฆ์สายวัดป่า

๔.๓.๓.๖ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๖ : ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นยุทธศาสตร์ที่เน้นเกี่ยวกับการป้องกันปัญหาให้กับนักท่องเที่ยว รวมทั้งการป้องกันและแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการท่องเที่ยวเป็นหลัก ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๘ แผนงานดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ : มาตรการความปลอดภัยต่อชีวิตของนักท่องเที่ยว

- ๑) มาตรการการป้องกันอุบัติเหตุแก่นักท่องเที่ยว
- ๒) สร้างความเชื่อมั่นทางด้านความปลอดภัยในแหล่งท่องเที่ยว
- ๓) มาตรการป้องกันปัญหาด้านสุขอนามัยแก่นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว

๔) มาตรการป้องกันมลภาวะในแหล่งท่องเที่ยว

๕) มาตรการป้องกันปัญหาอาชญากรรมในแหล่งท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ ๒ : มาตรการความปลอดภัยต่อทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว

๑) เสริมสร้างระบบความปลอดภัยต่อพาหนะของนักท่องเที่ยว

๒) ส่งเสริมศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวในการรักษาความปลอดภัยต่อทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว

๓) สร้างเทคโนโลยีและระบบความปลอดภัยแก่ทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว

ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ยุทธศาสตร์การเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ และ ๑๐ แผนงาน ดังต่อไปนี้

กลยุทธ์ที่ ๑ การเฝ้าระวังปัญหาที่จะกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว

๑) เฝ้าระวังกิจกรรมการท่องเที่ยวไม่ให้กระทบต่ออัตลักษณ์ วิถีชีวิต และแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒) เฝ้าระวังกิจกรรมการท่องเที่ยวไม่ให้กระทบต่อวิถีธรรมในวัดป่า

๓) เฝ้าระวังไม่ให้กิจกรรมการท่องเที่ยวกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในวัดป่า

๔) เฝ้าระวังไม่ให้กิจกรรมการท่องเที่ยวกระทบต่อกิจกรรมประจำวันของชาวพุทธในวัดป่า

๕) เฝ้าระวังไม่ให้มีการใช้ความศรัทธาของพระสงฆ์สายวัดป่าไปเป็นเครื่องมือเอารัดเอาเปรียบนักท่องเที่ยว

กลยุทธ์ที่ ๒ แนวทางป้องกันและแก้ปัญหาการท่องเที่ยวในวัดป่า

๑) ห้ามมาตรการให้กิจกรรมการท่องเที่ยวสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและปฏิบัติทางของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒) สำรวจและบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการท่องเที่ยวและปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

๓) ศึกษาสภาพและปัญหาจากการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อหามาตรการป้องกันและดูแลรักษา

๔) ศึกษาผลกระทบจากการท่องเที่ยวที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าเพื่อหามาตรการป้องกันและแก้ไข้ปัญหา

๕) ทำวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยเอื้อและปัจจัยเสี่ยงต่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๔.๔ สรุปรุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการวิจัยพบว่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลุ่มยุทธศาสตร์ แต่ละกลุ่มยุทธศาสตร์ก็จะมียุทธศาสตร์ย่อย กลยุทธ์ และแผนงานรองรับ โดยจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดแผนงานในแต่ละกลยุทธ์ เนื่องจากได้จัดทำรายละเอียดไว้แล้วในหัวข้อที่ผ่านมา ดังจะได้นำเสนอเนื้อหาโดยสรุปต่อไปนี้

๑. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๑

: ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่ว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๔ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การอนุรักษ์ต้นทุนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การสืบทอดมรดกธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในอดีต และกลยุทธ์ที่ ๒ : รักษาบริบทของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๕ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การจัดการขอบเขตและแผนผังในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : การจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับสถานปฏิบัติธรรมวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๓ : การจัดการระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๔ : การอนุรักษ์สภาพภูมิทัศน์ในแหล่งท่องเที่ยว ๓) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การรักษาอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : สร้างระเบียบและวิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : ขอบเขตของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๔) ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๔ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : ปลูกฝังจิตสำนึกให้มีความห่วงแหนแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : หลักการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๓ : วิธีการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และ กลยุทธ์ที่ ๔ : แนวทางอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๒

: ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่ว่าด้วยการส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : เสริมสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง และกลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมประสิทธิภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ เสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์

ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : ส่งเสริมศักยภาพการแข่งขันให้กับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และ
กลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

๓. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๓

: ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่ว่าด้วยการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธฯ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การขยายฐานนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๖ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวภายในประเทศ กลยุทธ์ที่ ๒ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาที่พักให้กับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมเดินทางมาค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๔ : การบริการนักท่องเที่ยวกลุ่มที่ไม่ค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๕ : พัฒนาปัจจัยพื้นฐานเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๖ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่ๆ ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยว จำแนกออกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๒ : การพัฒนาบุคลากรด้านการบริการนักท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาศักยภาพการแข่งขันกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ

๔. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๔

: ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่ใช้การบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธฯ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การสื่อสารด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การบริการข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ : การโฆษณาประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๔ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : เชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลยุทธ์ที่ ๒ : การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภูมิภาคอื่น กลยุทธ์ที่ ๓ : การเชื่อมโยงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ และกลยุทธ์ที่ ๔ : การผลักดันแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าเข้าสู่ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

๕. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๕

: ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ๓ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จำแนกออกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรม กลยุทธ์ที่ ๒ : วิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๓ : สร้างคุณค่าของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

ของพระสงฆ์สายวัดป่า ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การเผยแผ่ต้นทุนเดิมในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : การเผยแผ่ปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าที่ยังมีชีวิตอยู่ และกลยุทธ์ที่ ๓ : การเสริมสร้างแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า รุ่นใหม่ ๓) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ จัดกิจกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : รูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : สร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกี่ยวเนื่องต่อพระสงฆ์สายวัดป่า

๖. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๖

: ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์เพื่อการเฝ้าระวังและแก้ปัญหาการท่องเที่ยวเชิงพุทธฯ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : มาตรการความปลอดภัยต่อชีวิตของนักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ : มาตรการความปลอดภัยต่อทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ การเฝ้าระวังปัญหาที่จะกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ แนวทางป้องกันและแก้ปัญหาการท่องเที่ยวในวัดป่า

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ทราบปรากฏการณ์ทางสังคมและข้อมูลเชิงลึกในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ คณะวิจัยจึงได้กำหนดพื้นที่วิจัยและประชากรกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่วิจัย โดยงานวิจัยนี้ชื่อว่า “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหาและการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มีเนื้อหาหลัก ๓ ประเด็น ประกอบด้วย ๑) สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีเนื้อหาโดยสรุปเป็นรายประเด็นดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้

๑. สภาพและปัญหาการท่องเที่ยววัดโพธิ์ : หลวงปู่โพธิ์

สภาพของการท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับพระครูโพธิสารคุณในปัจจุบันที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยว ประกอบด้วย อัฐบริวารของท่าน สักการะรูปหล่อของท่าน พิพิธภัณฑมรดกอีสาน ปริศนาธรรมบานประตูและหน้าต่างของพระอุโบสถ ปติมากรรมปูนปั้นปริศนาธรรมรอบศาลาโพธิสาร ๗๒ และจิตรกรรมปริศนาธรรมบนศาลาโพธิสาร ๗๒ นอกจากนี้ยังมีการอนุรักษ์ต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้เป็นจำนวนมาก นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งจึงมักมาเยี่ยมชมความร่มรื่นของต้นไม้ขนาดใหญ่ ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวพบว่ามี ๔ ส่วน คือ ปัญหาการด้านการบริการ ปัญหาการจัดแสดงสิ่งของด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ปัญหาด้านเส้นทางท่องเที่ยวภายในวัด และปัญหาด้านข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว

๒. สภาพและปัญหาการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว

สภาพการท่องเที่ยวปัจจุบันของวัดป่าบ้านตาด ประกอบด้วย นักท่องเที่ยวที่นิยมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในวัดป่าบ้านตาด เพราะเป็นจุดเด่นของวัดที่สามารถรักษาความร่มรื่นของผืนป่าเอาไว้ได้ดี นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งจะเรียนรู้และสักการะอัฐิ เยี่ยมชมสิ่งของ บริหาร และสถานที่ที่เกี่ยวกับหลวงตามหาบัว นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งมาในรูปของการนิกปฏิบัติธรรมด้วย อีกส่วนหนึ่งคือศิษยานุศิษย์ของพระสงฆ์สายวัดป่า ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวพบว่า มี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการขาดบุคลากรด้านการท่องเที่ยวโดยตรง ๒) ปัญหาทางด้านข้อมูล เพราะฐานข้อมูลส่วนหนึ่งกำลังดำเนินการจัดสร้างยังไม่เสร็จ ๓) ปัญหาด้านการบริการ เพราะวัดไม่ได้เน้นให้บริการนักท่องเที่ยว แต่จะเน้นการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก

๓. สภาพและปัญหาการท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ

สภาพแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดอรัญบรรพต ประกอบด้วย มณฑปหลวงปู่เหรียญวรลาโภ ซึ่งเป็นมณฑปที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถยืน วิหารวรลาโภ ประดิษฐานรูปเหมือนเทอองค์จริงของหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถนั่ง พระสุธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นจุดท่องเที่ยวที่สำคัญมากเป็นจุดศูนย์รวมอัฐิบริหาร สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน และยังมีอัฐิธาตุของท่านให้สักการบูชาด้วย สิ่งต่อมาที่เป็นจุดเด่นก็คือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะมีความสงบร่มรื่นและมีความหลากหลายทางชีวภาพ และยังมีเสนาสนะที่สร้างกลมกลืนกับธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ยังมีเจดีย์หลวงปู่บุญหนัก ขันติโก ซึ่งเป็นสหายธรรมของหลวงปู่เหรียญอีกท่านหนึ่ง ส่วนปัญหาการท่องเที่ยวหลวงปู่เหรียญ พบว่ามีปัญหา ๕ ส่วน คือ ป้ายบอกทางไม่ชัดเจนในบางช่วง ปัญหาด้านข้อมูลการท่องเที่ยว ขาดบุคลากรให้คำแนะนำและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว ปัญหาด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และปัญหาด้านการบริการนักท่องเที่ยว

๔. สภาพและปัญหาการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

สภาพการท่องเที่ยวของวัดป่าสุทธาวาสในปัจจุบันกลายเป็นวัดป่ากลางเมือง เป็นสำนักเรียนสำคัญของพระภิกษุสงฆ์ในสกลนคร ปุชนิยมสถานสำคัญภายในวัดนอกจากอุโบสถและพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มั่นแล้ว ยังมีจันทสารเจดียนุสรณ์ ซึ่งเป็นเจดีย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่หลุย จันทสาโร โดยเจดีย์นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงมีพระราชกระแสว่าควรสร้างเจดีย์ที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ที่วัดนี้มีอัฐิธาตุของพระอาจารย์มั่น ท่านจะได้อยู่ใกล้กัน และยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ร่างแบบเจดีย์องค์นี้ ด้วยพระองค์เอง พระราชทาน สภาพด้านการท่องเที่ยวในปัจจุบันของวัดป่าสุทธาวาส จะมีนักท่องเที่ยวแวะเวียนไปเยี่ยมชมและถวายสักการะอัฐิบริหารและอัฐิของหลวงปู่มั่นเป็นประจำทุกวัน เยี่ยมชมเจดีย์อัฐิบริหารหลวงปู่หลุย เยี่ยมชมกุฏิและทางเดินจงกรม และเยี่ยมชมความสวยงามของอุโบสถ ความร่มรื่น และการประดับตกแต่งสถานที่สำคัญ รวมทั้งการชาบซึ้งกับวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งในช่วงเทศกาลและวันหยุดราชการจะมีนักท่องเที่ยวมากเป็นพิเศษ

ส่วนปัญหาพบว่า มีเพียงปัญหาจากนักท่องเที่ยว เช่น นักท่องเที่ยวทิ้งขยะไม่เป็นที่และไม่ช่วยกันรักษาความสะอาด

๕. สภาพและปัญหาการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภทฺโท

สภาพแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดหนองป่าพง ประกอบด้วย พิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) ซึ่งเป็นศูนย์รวมประวัติและผลงานหลวงปู่ชา อัฐบริวาร รูปเหมือนหลวงปู่เทอองค์จริง และสิ่งของที่ท่านเคยใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมวิถีวัฒนธรรมของสังคมไทย ประกอบด้วยสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องประดับ อาวุธ เงินสกุลต่างๆ เป็นต้น และยังมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถระ (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) เพื่อศึกษาธรรมะและประวัติความเป็นมา ซึ่งจะมีทั้งหนังสือ ซีดีธรรมะ และสื่อต่างๆ อีกจุดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมมากก็คือเจดีย์พระโพธิญาณเถระ ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ภายในบรรจุเจดีย์สี่ทองที่บรรจุอัฐิธาตุของหลวงปู่ชา นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่นิยมศึกษาวิถีชีวิตพระสงฆ์วัดหนองป่าพง นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มที่นิยมมาท่องเที่ยวเชิงนิเวศในวัดหนองป่าพง เพราะยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ ส่วนปัญหาจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการบริการ เพราะยังไม่มีบุคลากรนำนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมสิ่งต่างๆ ในวัด ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวจะเดินชมเอง ทำให้บางครั้งเข้าไม่ถึงแหล่งท่องเที่ยวสำคัญเพราะมีพื้นที่กว้างใหญ่ ๒) ปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ซึ่งมักส่งเสียงดังรบกวนพระสงฆ์ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรม

๖. สภาพและปัญหาของการท่องเที่ยววัดบูรพาราม : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล

สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วย ปุชนีย์สถานเก่าแก่ อุโบสถสวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย เจดีย์อัฐบริวารและสิ่งของเครื่องใช้ของหลวงปู่ดุลย์ อตุโล สักการะรูปหล่อของท่าน รวมทั้งการเยี่ยมชมเสนาสนะที่ก่อสร้างอย่างสวยงาม วิหาร ภาพวาด พระประธานศักดิ์สิทธิ์ (หลวงพ่อบุญชู) ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรดูแลรักษาเสนาสนะ เนื่องจากมีเสนาสนะจำนวนมาก ทำให้บางส่วนดูแลไม่ทั่วถึง ๒) ปัญหาเกี่ยวกับการบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยวยังมีน้อยเกินไป ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ได้รับข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวหลวงปู่ดุลย์ เป็นต้น

๕.๑.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง พบว่าแต่ละแห่งมีทั้งรูปแบบที่เหมือนและแตกต่างกันดังต่อไปนี้

๑. รูปแบบการท่องเที่ยววัดโพธิ์ : หลวงปู่โพธิ์

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดโพธิ์ พบว่านักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในวัดโพธิ์ จำแนกออกเป็น ๑๑ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนา คือ นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มาท่องเที่ยวในวัดโพธิ์จะมาท่องเที่ยวในรูปของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เนื่องจากเป็นวัดที่ได้รับการยอมรับด้านการเผยแผ่และอบรมวิปัสสนากรรมฐานมาเป็นปีที่ ๔๑ ประกอบกับทางวัดได้จัดทำปฏิทินธรรมประจำปีขึ้น โดยได้กำหนดกิจกรรมปฏิบัติธรรมเป็นประจำทุกเดือน และทุกวันพระ จึงทำให้มีผู้ที่สนใจเข้าร่วมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจำนวนมาก

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาระยะ คือ มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อศึกษาระยะ ทั้งการศึกษาระยะจากปติมากรรมปริศนาธรรมรอบศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๑ ภาพวาดปริศนาธรรมบนศาลาชั้น ๓ และงานแกะสลักประติมากรรม หน้าต่างประตูไม้โอโบล ๒ ชั้น เป็นภาพปริศนาธรรม นอกจากนี้ยังมีสุภาพศติ คติธรรม ของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) และธรรมะที่เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันติดไว้ตามต้นไม้และสถานที่ต่างๆ

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด คือ วัดโพธิ์ได้มีการจัดแหล่งเรียนรู้หลายรูปแบบ คือ แหล่งเรียนรู้เชิงธรรมะ แหล่งเรียนรู้ทางวิถีชีวิต แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ทางการดูแลรักษาสุขภาพ ซึ่งมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ภายในวัด

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ มีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากวัดโพธิ์เป็นวัดเก่าแก่ และมีพระพุทธรูปเก่าแก่ที่ประดิษฐานไว้ในอุโบสถหลังเล็ก (สิมเก่า) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ จึงมีนักท่องเที่ยวมาสักการะอยู่เป็นประจำ

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ วัดโพธิ์มีการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นอย่างดี อนุรักษ์ธรรมชาติ มีการปลูกป่าเพิ่มเติมอยู่เสมอ เมื่อมองจากภาพถ่ายทางอากาศในเขตเมืองพบว่าวัดโพธิ์เป็นพื้นที่สีเขียวมากที่สุด ทำให้มีความร่มรื่น และยังมีต้นไม้ขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก เช่น ต้นมะขามขนาด ๓ คนโอบ จำนวน ๖ ต้น ต้นโพธิ์ขนาด ๓ คนโอบ จำนวน ๗ ต้น นอกจากนี้ยังมีต้นไม้อื่นๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ชื่นชอบธรรมชาติ

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ วัดโพธิ์ถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) ท่านได้จัดพิพิธภัณฑ์มรดกอีสาน เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้รากเหง้าทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย สิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับวิถีชีวิต เครื่องมือประกอบอาชีพ สิ่งประดิษฐ์ของชาวอีสาน เป็นต้น สิ่งของเชิงประวัติศาสตร์เมืองขอนแก่น เช่น เสื้อเจ้าเมืองขอนแก่น อาวุธ ตราประทับ โครงกระดูกโบราณที่ขุดพบภายในวัด นอกจากนี้ยังมีสิ่งของเครื่องใช้ในทางพระพุทธศาสนา เช่น กลอง ระฆัง ตู้คัมภีร์โบราณ เป็นต้น ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมก่อนจะไปเที่ยวต่อที่โฮงมูลมัง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งในบริเวณข้างบึงแก่นนคร

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงานหลวงปู่โพธิ์ คือ ทางวัดได้จัดทำประวัติและผลงานของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) จัดแสดงไว้ให้กับผู้ที่สนใจได้เข้ามาศึกษาประวัติความเป็นมาและผลงานของท่าน ซึ่งทางวัดจัดแสดงไว้ให้นักท่องเที่ยวได้ชม

๘) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่โพธิ์ คือ นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่โพธิ์ ทั้งการเยี่ยมชมกุฏิที่ท่านเคยพำนักอยู่ อัฐบริวาร บริวารในการรุดงค์ สิ่งของที่ท่านเคยใช้ รูปเหมือนเทอองค์จริง เส้นเกสา เนื่องจากหลวงปู่ท่านให้บรรจุกุศพของท่านไว้ใต้ฐานพระประธานในศาลา จึงไม่มีอัฐของท่าน นอกจากนี้ยังมีไม้เท้า รองเท้า และสิ่งของที่ท่านใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น โดยทางวัดจัดเป็นพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่โพธิ์ให้ได้เยี่ยมชม ปัจจุบันกำลังก่อสร้างพระธาตุมหาธรรมเจดีย์หลวงปู่โพธิ์ เพื่อจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ของท่านไว้ในจุดเดียวกัน เพื่อให้ นักท่องเที่ยวสามารถเยี่ยมชมได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

๙) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ คือ เนื่องจากวัดโพธิ์มีความสงบร่มรื่น หลวงปู่โพธิ์ท่านได้อนุรักษ์ป่าไม้ไว้จำนวนมาก และทางวัดได้จัดพื้นที่บางส่วนไว้เป็นมุมพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้แต่ละวันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในเชิงพักผ่อนหย่อนใจ ในมุมที่สงบร่มรื่น และไร้มลภาวะ

๑๐) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ คือ มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่เข้ามาท่องเที่ยวในรูปของการแสวงบุญในวัด เช่น การมาร่วมทอดผ้าป่า ทอดกฐิน การทำบุญตามประเพณีของชาวอีสาน รวมทั้งการมาร่วมทำบุญทุกวันพระหรือการทำบุญด้วยการช่วยบริจาคเป็นกองทุนสนับสนุนสถานีวิจัยพระพุทธศาสนาวิปัสสนากรรมฐาน (FM ๙๑.๐ MHz) การทำบุญเกี่ยวกับการก่อสร้างและทำนุบำรุงเสนาสนะ และการร่วมถวายทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร เป็นต้น

๑๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ คือ วัดโพธิ์มีศูนย์บริการเกี่ยวกับสุขภาพ ทำให้นักท่องเที่ยวมาใช้บริการจำนวนมาก โดยมีหน่วยงานที่ทำหน้าที่บริการสุขภาพ ๒ หน่วยงาน คือ แพทย์แผนไทย และศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน คอยให้บริการสุขภาพทั้งแบบวิถีแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนปัจจุบัน เช่น นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมารับการบริการนวดแผนไทย ทั้งนวดเพื่อการบำบัด รักษา และแบบผ่อนคลาย

๒. รูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาดพบว่า นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยว ๘ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) ประวัติและผลงาน คือ นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในรูปของการศึกษาประวัติความเป็นมา และผลงานของหลวงตามหาบัว โดยมีนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติและผลงานของท่านแสดงไว้ด้านหน้าของวัด ซึ่งเป็นข้อมูลโดยละเอียด เมื่อหากต้องการศึกษาประวัติความเป็นมาของท่านสามารถหาข้อมูลได้จากนิทรรศการที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก มีทั้งความละเอียดของข้อมูลและความสวยงามด้วย โดยจะมีนักท่องเที่ยวเดินอ่านประวัติและชมภาพประกอบ

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ เนื่องจากอาณาบริเวณกว้างใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบกับทางวัดได้ทำทางเดินศึกษาธรรมชาติไปตามพื้นที่ต่างๆ และยั้งกันพื้นที่เขตพระภิกษุไม่ให้นักท่องเที่ยวเข้าไปพลุกพล่าน ส่วนที่อนุญาตให้เข้าเยี่ยมชมได้จะมีทางเดินศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศ ชมความสงบร่มรื่นของแมกไม้มานานาพันธุ์ และยังมีสัตว์อีกหลายชนิด ทำให้จิตใจเบิกบาน ซึ่งเป็นการพักผ่อนอีกรูปแบบหนึ่ง

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงตามหาบัว คือ การที่นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเยี่ยมชมวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงตามหาบัว ซึ่งมีสถานที่สำคัญ ๓ จุด คือ (๑) ศาลาปฏิบัติธรรม จะเป็นศาลาไม้ ๒ ชั้นดั้งเดิม ที่มีการดูแลรักษาอย่างดี ภายในศาลาชั้น ๒ จะมีอัฐบริขารและสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ของหลวงตามหาบัวจัดแสดงใส่ตู้เอาไว้ (๒) กุฏิหลวงตามหาบัว เป็นกุฏิที่ท่านพำนักเป็นประจำจนวาระสุดท้ายของท่าน ซึ่งทางวัดยังคงรักษาไว้เหมือนท่านยังมีชีวิตอยู่ แต่ละวันจะมีลูกศิษย์ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาสมาช่วยกันทำความสะอาดและจัดดอกไม้ทุกวัน ซึ่งเป็นกุฏิที่ติดกระจกกรอบ จึงมีความโปร่งใส มองเห็นข้างในชัดเจน โดยภายในจะมีรูปเหมือนหุ่นขี้ผึ้งขนาดเท่าองค์จริง มีสิ่งของเครื่องใช้จัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบ ในห้องพักของท่านจะมีเตียง และอัฐิธาตุของท่านจำนวนมาก ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นได้จากภายนอก (๓) พิพิธภัณฑสถานอัฐบริขารหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน โดยจะจัดเอาไว้ภายนอกในพื้นที่ที่ทางวัดจัดซื้อใหม่ เป็นอาคารขนาดใหญ่ ประดับตกแต่งสวยงาม เป็นที่รวบรวมอัฐบริขาร อัฐิธาตุ และสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของท่าน

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิตพระสงฆ์ คือ มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มาท่องเที่ยวในรูปแบบของการศึกษาวิถีชีวิตแบบพระกรรมฐานสายวัดป่า ตั้งแต่กิจวัตรประจำวัน วัตรปฏิบัติ วิถีการปฏิบัติ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งทางวัดยังคงรักษาวัตรปฏิบัติตามแบบที่หลวงตามหาบัวท่านได้วางรากฐานเอาไว้อย่างเคร่งครัด และถือเป็นจุดแข็งของวัดป่าบ้านตาด

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ คือ การที่นักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาท่องเที่ยวโดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาธรรมะ ๒ รูปแบบ คือ (๑) การศึกษาธรรมะจากนิทรรศการประวัติผลงานและธรรมะของหลวงตามหาบัว (๒) กลุ่มที่มาฟังธรรมะจากพระสงฆ์วัดป่าบ้านตาด โดยรูปแบบแรกจะศึกษาด้วยตนเอง ส่วนรูปแบบที่สองจะมาในช่วงเทศกาล ช่วงที่ทางวัดจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม และช่วงเข้าก่อนฉันภัตตาหารของแต่ละวัน ก็จะมีการแสดงธรรมทุกวัน

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงมรดกธรรม คือ การท่องเที่ยวตามสถานที่พระราชทานเพลิงศพของหลวงตามหาบัว ประกอบด้วยภาพกิจกรรมในวันพระราชทานเพลิงศพ เหตุการณ์สำคัญ รูปภาพที่เชื่อว่าเป็นปาฏิหาริย์ของหลวงตาในวันเผาศพ เช่น เปลวไฟเป็นรูปหลวงตาอุ้มบาตร เปลวไฟเป็นรูปหลวงตานั่งสมาธิ เปลวไฟเป็นรูปดวงแก้วต่างๆ เป็นต้น โดยพื้นที่ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพยังรักษาไว้ตามเดิม ทำให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาปลงมรดกธรรมในจุดสุดท้ายของชีวิตหลวงตา

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม คือ การที่นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งเข้ามาในวัดโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรม บางกลุ่มมาเข้าเฝ้ากลับ บางกลุ่มมาค้างคืนที่วัด บางกลุ่มจะมาในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติ นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้จะมาท่องเที่ยวในเชิงปฏิบัติธรรม

๘) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ คือ การที่นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในวัดเพียงระยะเวลาสั้นๆ โดยเข้ามาทำบุญหรือร่วมบริจาคปัจจัยในการบำรุงเสนาสนะ บริจาคสร้างเจดีย์ หรือร่วมบริจาคสร้างพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน

๓. รูปแบบการท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวของวัดอรัญบรรพตพบว่า มี ๖ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน คือ การศึกษาประวัติความเป็นมาและผลงานของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ซึ่งทางวัดได้จัดแสดงไว้ในสุธรรมเจดีย์ชั้นที่ ๑ ซึ่งจะมีภาพกิจกรรมและผลงานต่างๆ รวมทั้งการจัดแสดงภาพพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จมาเยี่ยมและสนทนาธรรมกับหลวงปู่เหรียญ เช่น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเสด็จเยี่ยมและสนทนาธรรม เป็นต้น

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่เหรียญ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวเพื่อศึกษาวิถีชีวิตและวิถีการปฏิบัติของหลวงปู่เหรียญ และการศึกษาปฏิบัติของท่าน จากการจัดแสดงอัฐบริหาร รูปเหมือน อัฐิธาตุ สิ่งของเครื่องใช้ และอัฐบริหารของท่าน โดยได้จัดแสดงไว้ที่สุธรรมเจดีย์

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ วัดอรัญบรรพตเป็นวัดที่มีความขนาดใหญ่ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ มีทั้งสัตว์ป่าตามธรรมชาติ ทางวัดได้สร้างเสนาสนะกลมกลืนกับธรรมชาติ และพระสงฆ์มีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ จึงมีนักท่องเที่ยวจำนวนหนึ่งที่เข้ามาท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งทางวัดได้ทำทางเดินศึกษาธรรมชาติรอบสุธรรมเจดีย์ และตามแนวป่าต่างๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพักผ่อน คือ โดยรอบๆ พระสุธรรมเจดีย์จะมีการสร้างศาลาพักผ่อน มีที่นั่งสบาย ภายใต้อากาศที่ร่มรื่น โดยทางทิศใต้ของพระสุธรรมเจดีย์ยังมีการจัดสวนหย่อม มีต้นไม้ร่มรื่น มีโต๊ะเก้าอี้หินอ่อนตั้งเรียงรายไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ จึงมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ขอความสงบเงียบเพื่อจะได้พักผ่อนหย่อนใจ คนในวัยทำงานหรือนักศึกษาชอบมาใช้พื้นที่นี้เพื่อคิดงานต่างๆ หรือคนที่กำลังมีความทุกข์ก็จะมาพักผ่อนเพื่อให้ธรรมชาติบำบัด

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในแบบของการแสวงบุญ ทั้งมาทำบุญเองตามโอกาสที่เหมาะสม หรือการจัดกรุ๊ปทัวร์มาทำบุญ เพื่อสมทบทุนใน

การทำนุบำรุงเสนาสนะ การบูรณปฏิสังขรณ์ และการก่อสร้างเสนาสนะเพิ่มเติม และขณะนี้ทางวัดกำลังหาทุนในการก่อสร้างมณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ความสูง ๓๓.๓๘ เมตร ความกว้าง ๒๐x๒๐ เมตร เพื่อทำเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงประวัติหลวงปู่เหรียญ อัฐบริขาร อัฐธาตุ เพื่อเป็นที่สักการะอีกแห่งหนึ่ง

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศิลปกรรมและจิตกรรม คือ เนื่องจากมณฑปหลวงปู่เหรียญ วิหารวรลาโภ และพระสุธรรมเจดีย์มีการออกแบบที่สวยงาม และโดดเด่นมาก มีสถาปัตยกรรมทรงไทยจัตุรมุข ทำให้นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมาท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมสถาปัตยกรรมศิลปกรรมและจิตกรรมทั้งดงาม

๔. รูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวในวัดป่าสุทธาวาสพบว่ามีจำนวน ๗ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหลวงปู่มั่น ผลงานของหลวงปู่มั่น ที่ทางวัดจัดแสดงไว้หน้าอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลและรูปภาพ ตั้งแต่ชาติกำเนิด การอุปสมบท การศึกษาวิปัสสนา การปลีกริเวกและการจาริกธุดงค์ ปัจฉิมสมัย ผลงานการแปลธรรม คิชยานุศิษย์รูปสำคัญ

๒) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่มั่น คือ มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหลักที่เข้ามาท่องเที่ยวเกี่ยวกับวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่มั่น เมื่อเข้ามาที่วัดป่าสุทธาวาสก็จะเข้าไปในพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ในพิพิธภัณฑ์ได้จัดแสดงอัฐบริขาร สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน สิ่งของและอุปกรณ์ที่ท่านใช้ในชีวิตการธุดงค์ของท่าน ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความศรัทธาลึกซึ้ง

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาธรรมะ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเพื่อศึกษาธรรมะของหลวงปู่มั่น ซึ่งทางวัดได้จัดทำเป็นนิทรรศการธรรมะ คติธรรมของหลวงปู่มั่นที่ติดไว้ตามต้นไม้ทั่วบริเวณวัด ทำให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่นิยมศึกษาธรรมะ เพื่อเป็นการรำลึกถึงยุคสมัยที่ท่านสอนธรรมะว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับอะไรบ้าง และยังมีหนังสือธรรมะของท่าน ทั้งที่จัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์และแจกให้นักท่องเที่ยว เช่น หนังสือมุตโตทัย เป็นต้น

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา คือ ในเจดีย์จันทสารเจติยานุสรณ์ (เจดีย์หลวงปู่หลุย) มีการจัดแสดงประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคมีตด้วยวิชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก การสอนอริยสัจ ๔ พุทธดำรัสตรัสสั่งว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” การสังคายนาครั้งที่ ๑ พระเถระประกาศศาสนา คณะสงฆ์ไทยฝ่ายธรรมยุต และพระเถระรูปสำคัญฝ่ายธรรมยุต ซึ่งจะให้ทราบประวัติศาสตร์และพัฒนาการของพระพุทธศาสนา

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม คือ มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาเที่ยวในเชิงปฏิบัติธรรม ๒ รูปแบบ คือ การมาร่วมปฏิบัติกับทางวัดที่จัดขึ้นเป็นประจำ อีกแบบหนึ่งเป็น

การเข้ามาปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งพบว่ามึนนักท่องเที่ยวเข้าไปกราบรูปเหมือนของหลวงปู่มั่นภายในพิพิธภัณฑสถานแล้วก็นั่งปฏิบัติธรรม บางกลุ่มก็หาที่ปฏิบัติธรรมตามร่มไม้หรือในศาลาปฏิบัติธรรม

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ คือ การที่นักท่องเที่ยวมาทำบุญกับทางวัด ซึ่งมี ๓ กลุ่ม หลัก คือ กลุ่มที่มาร่วมทำบุญตามที่ทางวัดจัดขึ้น กรู๊ปทัวร์แสวงบุญ และการเดินทางมาทำบุญด้วยตนเอง ซึ่งมีแรงจูงใจมาจากการได้ยืนปฏิบัติของหลวงปู่มั่นแล้วเกิดความศรัทธา จึงเดินทางมาแสวงบุญ

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพักผ่อนหย่อนใจ คือ กลุ่มที่มาท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ต้องการปลีกตัวออกจากสังคมอันวุ่นวาย เพื่อหาที่สงบในการพักผ่อนหย่อนใจ โดยที่วัดป่าสุทธาวาสมีมุมสงบจำนวนมากที่สงบร่มรื่น มีสถานที่นั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจภายใต้แมกไม้ที่ร่มรื่น ในส่วนที่ไม่มีคนพลุกพล่าน

๘) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสิ่งมงคล คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อความ เป็นสิริมงคล โดยกลุ่มนี้จะเข้ามาสักการะรูปเหมือนและอัฐิหลวงปู่มั่น โดยเชื่อว่าจะทำให้เป็นมงคลต่อชีวิต นอกจากนี้ยังมีการบูชาวัตถุมงคลกลับไปด้วย

๕. รูปแบบการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภัทโท

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าของวัดหนองป่าพง พบว่า สามารถจำแนกออกได้ ๗ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน คือ การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงานหลวงปู่ชา โดยจัดแสดงไว้ ๒ แห่ง คือ ในพิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภัทโท) ซึ่งจัดเป็นนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา การปฏิบัติธรรม การสร้างวัดหนองป่าพง การสร้างวัดสาขา ผลงานการเผยแผ่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ภาพแกะสลักนูนต่ำประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชีวิตหลวงปู่ชา และอีกแห่งหนึ่งคือศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถระ (หลวงปู่ชา สุภัทโท) เพื่อศึกษาประวัติและผลงานของท่าน

๒) รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ เนื่องจากในพิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ จะมีการจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของคนทั่วไป เช่น ผ้า หม้อ ไห อาวุธ เครื่องมือทำมาหากิน เงินสกุลต่างๆ เครื่องทองเหลือง หีบโบราณ เป็นต้น ทำให้มีนักท่องเที่ยวที่ชอบวิถีวัฒนธรรมเข้ามาท่องเที่ยวจำนวนมาก

๓) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่ชาและพระป่า คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่ชา ซึ่งจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันและอัฐิบริหารของท่านไว้ในพิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งนิยมศึกษาวิถีชีวิตของพระสงฆ์วัดหนองป่าพง ซึ่งยังรักษาวินัยตามที่หลวงปู่ชาได้วางรากฐานเอาไว้ทุกประการ เครื่องครัดในพระธรรมวินัย มีวิถีชีวิตเกื้อกูลต่อธรรมชาติ ทำให้องค์กรสงฆ์วัดหนองป่าพงและวัดสาขามีความเข้มแข็ง

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมธรรมชาติ มักจะเข้ามาท่องเที่ยวเกี่ยวกับธรรมชาติในวัดหนองป่าพง เสนาสนะและวิถีชีวิตของพระสงฆ์ที่กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม เพราะยังเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์และยังมีสัตว์ตามธรรมชาติอาศัยอยู่จำนวนมาก ทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพ ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในรูปของผู้สนใจศึกษาธรรมะ จากการสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ การฟังแสดงธรรม และการอ่านคติธรรมของหลวงปู่ชา ซึ่งเป็นแผ่นป้ายติดไว้ตามต้นไม้ และเส้นทางเดินไปทั่วบริเวณวัด ซึ่งมีจำนวนหลายร้อยคติธรรม

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม คือ กลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมในวัด ทั้งการปฏิบัติธรรมเองและการปฏิบัติธรรมเป็นกลุ่ม บางครั้งก็อยู่ค้างคืน บางครั้งก็มาปฏิบัติธรรมบางเวลา

๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ มาท่องเที่ยวแบบแสวงบุญ เพราะได้ยินชื่อเสียงของหลวงปู่ชาว่าท่านเป็นพระอรหันต์อีกรูปหนึ่งของเมืองไทย และมีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงมีความต้องการมาทำบุญกับท่าน แม้ว่าท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ก็ขอมีส่วนร่วมในการทำบุญกับวัดของท่าน

๖. รูปแบบการท่องเที่ยววัดบูรพาราม : หลวงปู่ดูลย์ อตุโล

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดบูรพาราม พบว่านักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดบูรพารามจำแนกออกเป็น ๖ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงาน คือ การมาท่องเที่ยวศึกษาประวัติความเป็นมาของหลวงปู่ดูลย์ และผลงานของหลวงปู่ทั้งทางด้านการปกครอง การเผยแผ่ และการปฏิบัติธรรมแบบธุดงค์ของท่าน ทางวัดได้จัดทำเป็นนิทรรศการและภาพวาดประวัติโดยสังเขปไว้ในพิพิธภัณฑ์กัมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชาครูอาจารย์

๒) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิปทาหลวงปู่ดูลย์ คือ แรงดึงดูดนักท่องเที่ยวที่เคยทราบประวัติของท่านว่าเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าชั้นผู้ใหญ่อีกรูปหนึ่งที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงทำให้ต้องการมากราบสักการะ เยี่ยมชมอัฐบริวาร สิ่งของเครื่องใช้ของท่าน ซึ่งทำให้ทราบวิถีชีวิตของท่านว่ามีความเรียบง่าย แต่แฝงด้วยบารมีธรรมชั้นสูง

๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความเป็นศิริมงคล คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเป็นกลุ่มหลักที่ต้องการสักการะอัฐิธาตุของหลวงปู่ดูลย์ และยังได้สักการะอัฐิธาตุของพระอรหันต์ทั่วประเทศรวมทั้งพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาลที่ทางวัดได้รวบรวมมาไว้ให้สักการะเป็นในจุดเดียว คือ ในเจดีย์หลวงปู่มั่น นอกจากนี้แล้วยังต้องการมากราบสักการะขอพรบารมีหลวงพ่อดูแลพระชีวี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดสุรินทร์

๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม คือ นักท่องเที่ยวที่มุ่งเข้ามาเพื่อปฏิบัติธรรม มีทั้งกลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมค้างคืนและแบบชั่วคราว ส่วนกลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมชั่วคราวมักจะมาปฏิบัติด้วยตนเองในพิพิธภัณฑ์กัมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชาครูอาจารย์ (ดูลย์) ต่อหน้ารูปเหมือนและอัฐิธาตุของท่าน

๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ นักท่องเที่ยวที่มาทำบุญกับทางวัด ถวายสังฆทาน ถวายภัตตาหาร ส่วนใหญ่จะมาบริจาคปัจจัยเพื่อบำรุงวัด และร่วมสมทบทุนสร้างเจดีย์ บูรพาจารย์

๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมจิตรกรรมฝาผนัง คือ นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมภาพวาดฝาผนังอุโบสถ ซึ่งเป็นเรื่องราวของพุทธประวัติ ภาพพระเวสสันดรที่มีความสวยงาม ฝาผนังพิพิธภัณฑ์กัมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชาครูอาจารย์ (ตุลย์ อตุโล)

๕.๑.๓ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการวิจัยพบ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๖ กลุ่มยุทธศาสตร์ แต่ละกลุ่มยุทธศาสตร์ก็จะประกอบด้วย ยุทธศาสตร์ย่อย กลยุทธ์และแผนงานรองรับ ดังจะได้นำเสนอเนื้อหาโดยสรุปต่อไปนี้

๑. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๑ : ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๔ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การอนุรักษ์ต้นตุนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การสืบทอดมรดกกรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในอดีต และกลยุทธ์ที่ ๒ : รักษาบริบทของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๕ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การจัดการขอบเขตและแผนผังในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : การจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับสถานปฏิบัติธรรมวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๓ : การจัดการระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๔ : การอนุรักษ์สภาพภูมิทัศน์ในแหล่งท่องเที่ยว ๓) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การรักษาอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : สร้างระเบียบและวิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : ขอบเขตของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๔) ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๔ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : ปลูกฝังจิตสำนึกให้มีความห่วงแหนแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : หลักการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๓ : วิธีการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๔ : แนวทางอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๒ : ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : เสริมสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง และกลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมประสิทธิภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกใน

แหล่งท่องเที่ยว ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ เสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : ส่งเสริมศักยภาพการแข่งขันให้กับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

๓. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๓ : ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การขยายฐานนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๖ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวภายในประเทศ กลยุทธ์ที่ ๒ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาที่พักให้กับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมเดินทางมาค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๔ : การบริการนักท่องเที่ยวกลุ่มที่ไม่ค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๕ : พัฒนาปัจจัยพื้นฐานเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๖ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่ๆ ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยว จำแนกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๒ : การพัฒนาบุคลากรด้านการบริการนักท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาศักยภาพการแข่งขันกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น

๔. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๔ : ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การสื่อสารด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การบริการข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ : การโฆษณาประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๔ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : เชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลยุทธ์ที่ ๒ : การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภูมิภาคอื่น กลยุทธ์ที่ ๓ : การเชื่อมโยงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ และกลยุทธ์ที่ ๔ : การผลักดันแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าเข้าสู่ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

๕. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๕ : ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๓ ยุทธศาสตร์ย่อย คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จำแนกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรม กลยุทธ์ที่ ๒ : วิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๓ : สร้างคุณค่าของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การเผยแผ่ต้นตุนิยมในแหล่งท่องเที่ยว

ของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : การเผยแพร่ปฏิบัติของพระสงฆ์สายวัดป่าที่ยังมีชีวิตอยู่ และกลยุทธ์ที่ ๓ : การเสริมสร้างแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่ารุ่นใหม่ และ ๓) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ จัดกิจกรรมการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : รูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : สร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกื้อกูลต่อพระสงฆ์สายวัดป่า

๖. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๖ : ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มนี้ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : มาตรการความปลอดภัยต่อชีวิตของนักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ : มาตรการความปลอดภัยต่อทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว ส่วน ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ การเฝ้าระวังปัญหาที่จะกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ แนวทางป้องกันและแก้ปัญหาการท่องเที่ยวในวัดป่า

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นไปควบคู่กับความเลื่อมใสในปฏิบัติและวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งเป็นพฤติกรรมของชาวพุทธทั่วไป ที่มักเดินทางเข้าไปสักการะพระสงฆ์ที่ตนเองเคารพนับถือ เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดคุณค่าและความซาบซึ้งในวิถีปฏิบัติและหลักธรรมคำสอน จึงเป็นการท่องเที่ยวในเชิงคุณธรรม และไม่สิ้นเปลืองงบประมาณ แต่จะมีปัญหาเกี่ยวกับการบริการและการจัดปัจจัยเสริมการท่องเที่ยวเพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว อีกทั้งแหล่งท่องเที่ยวบางแหล่งขาดการจัดการอย่างเป็นระบบ เนื่องจากไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาเป็นหลัก ส่วนการท่องเที่ยวเป็นผลพวงมาจากกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นการนำต้นทุนทางศาสนาเป็นปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยว และมีความเห็นสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ที่ ๒ ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ที่ได้กำหนดให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพให้มีความเติบโตอย่างยั่งยืน โดยส่งเสริมการกระจายการเดินทางท่องเที่ยวและการเติบโตทางการท่องเที่ยว เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มจังหวัดและภูมิภาค สร้างการรับรู้เอกลักษณ์ของพื้นที่ เพราะการท่องเที่ยวเชิงพุทธเป็นทางเลือกของนักท่องเที่ยวกำลังมีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง จึงควรมีการกระจายแหล่งท่องเที่ยวและเชื่อมโยงกันเป็นเส้นทางท่องเที่ยวแต่ละรูปแบบ ในส่วนที่ควรระวังเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าก็คือ ไม่ควรพัฒนาสิ่งก่อสร้างให้มีความเจริญทางวัตถุมากเกินไป เพราะจะทำลายอัตลักษณ์ของพระสงฆ์สายวัดป่าที่เน้นความสงบร่มรื่น ส่วนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าควรครอบคลุมถึงการรักษาหรือฟื้นฟูทรัพยากรท่องเที่ยวในแหล่ง

ห้องเที่ยวแต่ละแห่ง เนื่องจากบางแห่งไม่ได้รับการดูแลอย่างเหมาะสม จึงรกร้างและไม่ค่อยมีนักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยว ควรมีการรักษาและฟื้นฟูปัจจัยการท่องเที่ยวดั้งเดิมเอาไว้ ครอบคลุมถึงแนวทางการปฏิบัติตามวิถีชีวิตและปฏิปทาพระสงฆ์สายวัดป่า มีการศึกษาวิจัย การเฝ้าระวังปัญหาและภัยคุกคามแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า การแก้ปัญหาแหล่งท่องเที่ยว ปัจจัยการท่องเที่ยว และสิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการพื้นฐานของนักท่องเที่ยว ในขณะที่เดียวกันก็ควรมีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการเพิ่มศักยภาพการแข่งขันกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น การสร้างเสริมแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยวใหม่ๆ ให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่สังคม และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังควรมีสื่อสารสนเทศและการจัดทำฐานข้อมูลและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบ รวมไปถึงการบูรณาการการท่องเที่ยวสายวัดป่ากับการท่องเที่ยวเชิงพุทธรูปแบบอื่น บูรณาการกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ วัฒนธรรม รวมทั้งการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น พร้อมทั้งยกระดับไปสู่ยุทธศาสตร์ กลยุทธ์ และแผนการท่องเที่ยวระดับชาติต่อไป

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยนี้ได้จำแนกข้อเสนอแนะออกเป็น ๗ ส่วน ดังต่อไปนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

๑) นำผลการวิจัยไปใช้เรียนกระบวนการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย เกี่ยวกับตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๒) สถาบันการศึกษานำนักศึกษา มาศึกษาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๓) นำผลการวิจัยไปใช้ในการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวตามหลักวิชาการ

๔) นำผลการวิจัยไปใช้ส่งเสริมการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามหลักวิชาการ

๕) พัฒนาองค์ความรู้การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

๖) นำผลการวิจัยไปเป็นฐานข้อมูลอ้างอิงในทางวิชาการ

๗) เผยแพร่ผลการวิจัยเชิงวิชาการต่อมหาวิทยาลัย หน่วยงาน และองค์กรต่างๆ และเผยแพร่ต่อสาธารณะเป็นที่ประจักษ์ต่อไป

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในเชิงสาธารณะและเชิงสังคม

๑) ควรปลูกจิตสำนึกคนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าและหวงแหนแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น

๒) ยกกระดับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธให้สามารถแข่งขันกับแหล่งท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ ได้

๓) ควรสร้างทางเลือกในการท่องเที่ยวแก่ประชาชนทั่วไปเพิ่มมากขึ้น

- ๔) ควรยกระดับการท่องเที่ยวเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต และวิถีท่องเที่ยวประจำท้องถิ่น
- ๕) ควรมีการส่งเสริมโอกาสและปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงพุทธให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
- ๖) ควรหากระบวนการสร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวมีความสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธมากขึ้น
- ๗) ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกชุมชนและสร้างแนวร่วมในการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวในแต่ละท้องถิ่น
- ๘) ควรมีการส่งเสริมและประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธให้สาธารณะสามารถเข้าถึงข้อมูลการท่องเที่ยวได้มากยิ่งขึ้น
- ๙) ควรส่งเสริมการตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคอีสานอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น
- ๑๐) ควรมีการเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับความเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธในภูมิภาคประชาคมอาเซียนได้

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในเชิงศาสนา

- ๑) ควรสร้างความสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยระหว่างชุมชนกับพระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
- ๒) ควรมีการประยุกต์ใช้แนวทางการเผยแผ่ศาสนาพระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
- ๓) ส่งเสริมให้มีการพัฒนาวัดที่มีความสอดคล้องกับบริบทของแหล่งท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม
- ๔) คณะสงฆ์ควรมีกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธให้เหมาะสมและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น
- ๕) คณะสงฆ์ควรมีการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธรูปแบบต่างๆ ให้มีความเชื่อมโยงกัน
- ๖) ควรมีมาตรการเสริมสร้างคุณค่าทางศาสนาพุทธในรูปของการท่องเที่ยว
- ๗) สร้างความเข้าใจกับบุคลากรทางศาสนาในแหล่งท่องเที่ยวให้เข้าใจสภาพปัญหาและความต้องการของนักท่องเที่ยว
- ๘) บุคลากรทางศาสนาควรตระหนักู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวเข้ากับกระแสการท่องเที่ยวเชิงพุทธให้เหมาะสม
- ๙) ควรบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางดำเนินชีวิตแก่นักท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อมให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๑๐) ควรหามาตรการกระตุ้นพฤติกรรมการท่องเที่ยวในรูปแบบศาสนาอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

๕.๓.๔ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

๑) ควรนำผลการวิจัยไปใช้เป็นยุทธศาสตร์พัฒนาการท่องเที่ยวของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา เพื่อกำหนดกลยุทธ์และแผนงานด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธรูปแบบต่างๆ

๒) ควรนำผลการวิจัยไปเป็นนโยบายและแผนในการพัฒนาท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สอดคล้องกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๓) นำผลการวิจัยไปเป็นนโยบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๔) นำผลการวิจัยไปเป็นนโยบายปรับความร่วมมือเชิงบูรณาการระหว่างหน่วยงานด้านการท่องเที่ยว หน่วยงานทางศาสนา และหน่วยงานทางด้านเศรษฐกิจและหน่วยงานทางการปกครอง เพื่อให้ร่วมกันออกแบบมาตรการท่องเที่ยวเชิงรุกต่อไป

๕) นำผลการวิจัยไปบูรณาการกับนโยบายภารกิจของคณะสงฆ์เพื่อให้สอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยการเพิ่มภารกิจของคณะสงฆ์ข้อที่ ๗ เป็นภารกิจด้านการท่องเที่ยว เพื่อให้มีการผลักดันศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างมีประสิทธิภาพ

๖) นำผลการวิจัยไปบรรจุในนโยบายด้านการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งกลุ่มจังหวัดในภูมิภาคอื่นๆ ให้มีความเชื่อมโยงกัน

๕.๓.๕ ข้อเสนอแนะในเศรษฐกิจ/พาณิชย์/อุตสาหกรรม

๑) ควรมีการนำผลการวิจัยไปใช้พัฒนาการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดการท่องเที่ยวในปัจจุบันและอนาคต

๒) นำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ส่งเสริมการลงทุนภาคธุรกิจการท่องเที่ยวและกระตุ้นตลาดการท่องเที่ยวในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือและจังหวัดในภูมิภาคอื่นๆ

๓) นำผลการวิจัยไปปรับใช้ในการสร้างคุณค่าทางศาสนาเชิงเศรษฐกิจ เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจฐานรากจากชุมชนท้องถิ่น

๔) นำผลการวิจัยไปใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับต้นทุนทางศาสนาให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ โดยการรักษาแหล่งท่องเที่ยวและการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

๕) นำผลการวิจัยไปใช้เพื่อส่งเสริมและพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวในท้องถิ่น และเสริมสร้างความหลากหลายของทรัพยากรการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว

๖) นำผลการวิจัยไปใช้ส่งเสริมธุรกิจการท่องเที่ยวชุมชนและการกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน ทำให้มีเม็ดเงินหมุนเวียนในชุมชนมากขึ้น

๗) นำผลการวิจัยไปใช้เพื่อสร้างงานและส่งเสริมอาชีพของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ใกล้เคียงแห่ง
ท่องเที่ยวเชิงพุทธ

๕.๓.๖ ข้อเสนอแนะในพื้นที่วิจัย

- ๑) ทุกพื้นที่วิจัยควรมีการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ
- ๒) ควรมีการตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยว โดยมีบุคลากรด้านการท่องเที่ยวคอยอำนวยความสะดวก และมีการบริการอย่างมีคุณภาพด้วย
- ๓) การสร้างสิ่งก่อสร้างหรือสิ่งอำนวยความสะดวกอย่าให้กลบความโดดเด่นของวิถีทาง
ของพระสงฆ์สายวัดป่า เพราะจะทำให้สูญเสียอัตลักษณ์ของพระสงฆ์สายวัดป่า
- ๔) ควรมีกระบวนการอนุรักษ์สิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าอย่างถูกต้องตาม
หลักวิชาการ เพื่ออนุรักษ์ให้คงอยู่ยาวนานยิ่งขึ้น
- ๕) แหล่งท่องเที่ยวควรมีการจัดทำเส้นทางท่องเที่ยว แผนที่ และแผนผังการ
ท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว
- ๖) แหล่งท่องเที่ยวควรมีมาตรการรักษาความปลอดภัยแก่ชีวิตและทรัพย์สินให้กับ
นักท่องเที่ยว เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับนักท่องเที่ยว
- ๗) แหล่งท่องเที่ยวควรมีระบบป้องกันและจัดการกับมลภาวะในแหล่งท่องเที่ยวอย่างมี
ประสิทธิภาพ

๕.๓.๗ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

- ๑) ควรมีการทำวิจัยเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธ
- ๒) ควรมีการทำวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สาย
วัดป่า
- ๓) ควรมีการทำวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์
สายวัดป่า
- ๔) ควรทำวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะส่งเสริมการท่องเที่ยว
เชิงพุทธ
- ๕) ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ
- ๖) ควรทำวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านการแข่งขันของการ
ท่องเที่ยวเชิงพุทธ
- ๗) ควรทำวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธนิเวศ
- ๘) ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเชิงพุทธเพื่อการท่องเที่ยว
- ๙) ควรทำวิจัยเกี่ยวกับการส่งเสริมตลาดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
- ๑๐) ควรทำวิจัยเกี่ยวกับทิศทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธในศตวรรษที่ ๒๑

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. ยุทธศาสตร์กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๕.

กลยาโณ ภิกขุ. ทางพันโลก. ขอนแก่น : โรงพิมพ์นรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

กองแผนและงบประมาณ องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น. รายงานการติดตามและประเมินผล การมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวใน จังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น : องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, ๒๕๕๕.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. การส่งเสริมสินค้าการท่องเที่ยวความสนใจพิเศษ. กรุงเทพมหานคร : มปท, ๒๕๔๙

ชมรมนักศึกษามหาวิทยาลัย มสธ. คู่มือ : เที่ยวถิ่นพุทธ. กรุงเทพมหานคร : ธรรมรักษาการพิมพ์, ๒๕๔๙.

จิรัชญา มณีเนตร, ผศ.ดร. ไทยศึกษาเพื่อการท่องเที่ยว. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๓.

ดร.ชณิ เอ็มพันธ์. การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเอกสารชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตรการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘.

ธัญชัย รัตนปัญญา. อนุสรณ์ผูกพันธสีมาวัดโพธิ์. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๓๒.

นายปิยพงศ์ พุฒนิชัย. รายงานสถานการณ์และแนวโน้มธุรกิจ/อุตสาหกรรม ไตรมาส ๒ ปี ๒๕๕๙. กรุงเทพมหานคร : หน่วยวิจัยธุรกิจกลุ่มอสังหาริมทรัพย์และก่อสร้าง ส่วนวิจัยธุรกิจและอุตสาหกรรม ศูนย์วิจัยเศรษฐกิจ ธุรกิจ และเศรษฐกิจฐานราก ธนาคารออมสิน, ๒๕๕๙.

บริษัทบางจากปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน). เที่ยวอยุธยา วัดวัง พลังงาน SUNNYBANGCHAK.

กรุงเทพมหานคร : บริษัททวิทัศน์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๕๕.

บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา, รศ. **ระเบียบวิธีวิจัยทางการท่องเที่ยว**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . **การพัฒนาและการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

เพรส แอนด์ ดีไซน์ จำกัด, ๒๕๔๙.

_____ . และเพ็ญศิริ ศรีคำภา. **การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒

กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๗.

พระครูภาวนาโพธิคุณ. **ไขปริศนาธรรมภาพศาลาโพธิสาร ๗๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ขอนแก่น : หจก.โรง

พิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๔.

_____ . **ธรรมทายาท ชุดที่ ๘**. ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๓

พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท). **อุปลมณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. อุบลราชธานี : ศูนย์เผยแผ่มรดกธรรม

พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), ๒๕๕๔.

พระราชวรคุณ. **หลวงปู่ฝากไว้**. ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๕.

พระวิมาน คมภีร์ปญโญ. **ย้อนรอยประวัติหลวงปู่พระครูโพธิสารคุณ**. ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลัง

นานาวิทยา, ๒๕๕๖.

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน. **ประวัติหลวงตา**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิลป์

สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๗.

รวีวรรณ โปรรุ่งโรจน์, ดร. **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๘.

รสิกา อังกูร. **การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น**.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗.

เลิศพร ภาระสกุล. **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท วี.พรีนท์ (๑๙๙๑) จำกัด,

๒๕๕๕.

วรรณ วังษ์วานิช, รศ. **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

วิชัย เทียนน้อย, ผศ. **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.

ศุภลักษณ์ อัครางกูร” **พฤติกรรมนักท่องเที่ยว**. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๑.

สภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย-(สทท.) และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **ดัชนีความ**

เชื่อมั่นผู้ประกอบการท่องเที่ยวในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร :

สภาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย-(สทท.), ๒๕๕๙.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. **การสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทย พ.ศ. ๒๕๕๗**.

กรุงเทพมหานคร : สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ๒๕๕๗.

สวนแผนพัฒนาท้องถิ่น สำนักพัฒนาและส่งเสริมการบริหารงานท้องถิ่น กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น.

คู่มือการจัดทำแผนพัฒนาท้องถิ่น แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา แผนพัฒนาสามปี

แผนปฏิบัติการและ การติดตามประเมินผล, ม.ป.พ.

เอกชัย แสงโสภา. การพัฒนากลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยววิถีพุทธในเขตเทศบาลเมืองเพชรบูรณ์. คณะวิทยาการจัดการ : มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๖.

๑.๒.๒ บทความ

จุฑาภรณ์ หินซุยและสถาพร มงคลศรีสวัสดิ์. แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ กรณีศึกษาวัดประชาคมวนาราม อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด. ใน วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑/๒๕๕๗.

พรรณธิดา เหล่าพวงศักดิ์. แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนา เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวกลุ่มประชาคมเกษียณ จังหวัดกาญจนบุรี. ใน วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒๑ เดือนมกราคม – เมษายน ๒๕๕๙.

อารีย์ นัยพมิจ และคณะ. การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์. วารสารปัญญาภิวัตน์ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ ประจำเดือนกรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๖.

๑.๒.๓ รายงานวิจัย

ฉกาจ ราชบุรี, ผศ. และคณะ. ความรู้และจิตคติของนักท่องเที่ยวในเขตกรุงเทพมหานครที่มีต่อการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๙.

ชุมพล รอดแจ่ม. เส้นทางท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี. รายงานการวิจัย วิทยาลัยราชพฤกษ์, ๒๕๕๕.

ณัฐพงษ์ สีบุญเรืองและคณะ. ปัจจัยจิตสังคมที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา (Psycho-Social Correlation of Buddhist Tourism Behavior). รายงานวิจัย คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี, ๒๕๕๒.

นาวาอากาศตรีเถกิงศักดิ์ ชัยชาญ. การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออก เฉียงเหนือ. รายงานการวิจัย สาขาวิชาเทคโนโลยีการจัดการ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๕๖.

บุญพา คำวิเศษณ์. ข้อมูลพื้นฐานที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศแบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาชุมชนหมู่บ้านวัดเขา ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา. รายงานการวิจัย วิทยาลัยราชพฤกษ์, ๒๕๕๗.

พระครูวิมลศิลปกิจ (เรืองฤทธิ์ ธนปญโญ) และคณะ. การศึกษารูปแบบและสภาพแหล่งเรียนรู้ของ

- วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงราย. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- มธุรส ปราบไฟรี. แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรม เมืองสร้างสรรค์กับศิลปะสร้างสรรค์สร้างงานปูนปั้นสกุลช่างเมืองเพชร. รายงานการวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี, ๒๕๕๓.
- วีระพล ทองมา และคณะ. การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่งอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๔.
- สุรีย์พร ธรรมิกพงษ์และคณะ. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในจังหวัดเพชรบูรณ์อย่างยั่งยืน. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, ๒๕๕๓.
- เสาวภา ไพทยวัฒน์. รศ.ดร.และคณะ. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนบางคนที่จังหวัดสมุทรสงคราม. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๕.
- โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ และคณะ. พฤติกรรมความเชื่อของประชาชนในวรรณกรรมเรื่องสังข์ศิลป์ชัย. รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑
- อิทธิพล โกมล. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ : กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก จังหวัดหนองคาย. รายงานการวิจัย. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๓

๑.๒.๔ เอกสารอัดสำเนา

- พระวิมาน คมภีรปัญญา. “เอกสารสรุปโครงการอุปสมบทสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา สร้างศาสนทายาท ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”. ๒๕๕๗, (อัดสำเนา).

๑.๒.๕ จุลสาร

- พระวิมาน คมภีรปัญญา. จุลสารใต้ร่มโพธิสารเล่ม ๒. ขอนแก่น : หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๓.

๑.๒.๖ สัมภาษณ์

- พระครูใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- พระครูใบฎีกาสุธรรม สหฺธาธิโก. พระลูกวัดวัดบูรพาจารย์. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- พระครูพัชรปัญญาพิสุทธิ์. เลขาธิการเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต). สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- พระครูภาวนาโพธิคุณ, ผศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระครูสถิตปัญญาคุณ. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้

ข้อมูล. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระครูสมุห์ประวิทย์ ปวโร. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระชาติรี กลยาโณ. พระลูกวัดวัดอรัญบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระชาติรี กลยาโณ. พระลูกวัดวัดอรัญบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระทะนงศักดิ์ จารุธมโม. พระลูกวัดวัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระธนากร ธนธมโม. พระลูกวัดวัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระบัณฑิต อธิธมโม. พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ให้ข้อมูล. สัมภาษณ์,

๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระใบฎีกาเกษม ปณฺธิโต. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระมหารังสรรค์ ธมฺมโรโส. รองเจ้าอาวาสวัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐.

พระราชภาวนาวิกรม. เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระราชวิสุทธิญาณิก. เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต).

สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระว่องไว ฐานวโร. พระลูกวัดวัดอรัญบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระวีรศักดิ์ ถาวรจิตโต. พระลูกวัดวัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระสุริยนต์ จนฺทปญฺโญ. พระลูกวัดวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระหมาย มหฺทโน. พระลูกวัดวัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระอดุลย์ สนฺตจิตโต. พระลูกวัดวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระอรุณ อนุตฺตโร. เลขานุการวัดอรัญบรรพต ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.

สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

พระบัณฑิต อธิธมโม. พระลูกวัดป่าบ้านตาด ได้รับมอบหมายจากเจ้าอาวาสให้เป็นผู้ให้ข้อมูล.

สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางจันได รัตนสิงหา. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางนิชาภา เสริมอ้วน. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาคร ชาธรรม. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวชนิษฐา ศรีพรหม. นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวสกาล เพ็ชรรัตน์. นักท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวสุปราณี ปัสสาร. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวสุฤดี ครัวญติ. นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวอมราวดี สามลา. นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.

นางสาวแอนณา อุทัย. นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นางสำลี โยธา. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นางหนา พิมพ์ดี. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นางเหลือง สิงห์กันยา. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายเจริญ ก้อนทอง. นักท่องเที่ยววัดบูรพาราม. สัมภาษณ์, ๑๗ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายเจริญ ปรานีวัตร. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายชูชาติ ฉลองชัยพัทธ์. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายเชาว์ ช่อเพชร. นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายณัชนนท์ พิลาทอง. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายณัฐพงศ์ ศิริเขต. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายทวีวัฒน์ อนันต์รักษ์. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายนพรัตน์ ศรีสุข. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายบุญศรี ภูมิบ้านค้อ. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายปรมัตต์ มาลินันท์. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายมงคล ศรีพุทธา. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์. สัมภาษณ์, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายเล็ก ศรียะอาจ. นักท่องเที่ยววัดอรุณบรรพต. สัมภาษณ์, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายสมศักดิ์ อ่อนสุนทร. นักท่องเที่ยวชมรมจักรยานแสงบุญวัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์,
๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายเอกพัฒน์ สารีคำ. นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส. สัมภาษณ์, ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นางจันทร์เพ็ญ ศิริบุตร. นักท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด. สัมภาษณ์, ๑๓ มิถุนายน ๒๕๖๐.
นายประสิทธิ์ แก้วพิบูลย์. นักท่องเที่ยววัดหนองป่าพง. สัมภาษณ์, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐.

๑.๒.๗ เว็บไซต์

Amazing Thailand. **พิพิธภัณฑ์อาจารย์มั่น ภูริทัตโต**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<https://thai.tourismthailand.org/95> [๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐].

<http://www.voathai.com/content/india-buddhist-tourism-nm/1606995.html>

[๑๐ กันยายน ๒๕๕๙].

Tour on Thai. **พิพิธภัณฑ์อาจารย์มั่น ภูริทัตโต**, [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<http://www.touronthai.com/article/2979> [๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐].

Tour on Thai. **วัดอรุณบรรพต พระสุธรรมเจดีย์**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

- <http://www.touronthai.com/article/3036> [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐].
- Tourism of World. **ความหมายของการท่องเที่ยว**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :
<https://tourismatbuu.wordpress.com>, [๑๒ มีนาคม ๒๕๖๐].
- TouronThai. **วัดอรุณบรรพต**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :
<http://www.touronthai.com/article/3036>[๒๕ มิถุนายน ๒๕๖๐].
- Travel. **วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ วัดเก่าแก่ ศูนย์รวมทางใจของชาวสุรินทร์**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :
<https://travel.kapook.com/view81658.html> [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐].
- True ปลุกันปัญญา. **พระโพธิญาณเถร (ชา สุภัทโท)**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :
http://www.truelookpanya.com/true/ethic_port_detail.php?author_id=46
[๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๐].
- คมชัดลึก. **สกว.หนุน มจร ชงวิจัยจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :
<http://www.komchadluek.net/detail/20130808/165421/html>
[๑๐ กันยายน ๒๕๕๙].
- ชายสามหยด. **พิพิธภัณฑลว่งปู้ม้น ภูริทัตโต แม่ทัพธรรม พระสายวิปัสสนากรรมฐาน**. [ออนไลน์].
แหล่งข้อมูล : <http://oknation.nationtv.tv/blog/chartsiam/2012/12/07/entry-2>
[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐].
- ดร.ดเนินยา **ตั้งอุทัยสุข. การท่องเที่ยว...รูปแบบที่นึกไม่ถึง**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :
<http://www.cpu.ac.th/cpu2010/graduate/index.php/2010-10-11-12-32-28>
[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐].
- ดร.แม่ชีกฤษณา **รักษาโฉมและคณะ. เที้ยววัดภาคอีสาน : เส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม**, [ออนไลน์].
แหล่งข้อมูล : http://isantemple.blogspot.com/2013/06/blog-post_24.html
[๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐].
- ธรรมะไทย. **วัดหนองป่าพง**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :
<http://www.dhammadhai.org/watthai/northeast/watnongpahpong.php>
[๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐].
- นายภัชรบด ฤทธิ์เต็ม. **รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในวัด**.
[ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1640&articlegroup_id [๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐].
- แนะนำของดี ที่กิน ที่เที่ยววัดใน จ.อุบลฯ โดยคนอุบลฯ แท้ๆ Ubonratchathani Town Thailand.
[ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <https://ubon.town/th/2016/04/27/https/>
[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐].

ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม ๓ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-doon/lp-doon-hist-01-03.htm [๑๔ มีนาคม ๒๕๖๐].

ประวัติวัดป่าบ้านตาด. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.luangta.com/resume/wat_history.php [๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐]

ประวัติหลวงตา. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

http://www.luangta.com/resume/resume_luangta.php [๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐].

ประวัติหลวงปู่ดูลย์ อตุโล วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<http://www.tumsrivichai.comC.html>[๒๙ มิถุนายน ๒๕๖๐].

ประวัติหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญญบรรพต จ.หนองคาย. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<http://www.tumsrivichai.comD.html> [๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๐].

ผู้จัดการรายวัน. **นักท่องเที่ยงแห่เข้าไทย คาดสิ้นปีทะลุเป้า ๒๘ ล้านคน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

<http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9580000091420>
[๑๐ กันยายน ๒๕๕๙].

พระครูวินัยธรรมัน ฐริทตฺโต. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <https://th.wikipedia.org/wiki/95>

[๑๗ มีนาคม ๒๕๖๐].

รศ.ดร. ปฐม-รศ. ภัทรา นิคมานนท์. **ประวัติ ข้อวัตรและปฏิบัติทาหลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต**. [ออนไลน์].

แหล่งข้อมูล : http://www.dharma-gateway.com/monk/monk_biography/lp-mun/lp-mun-hist-04-01.htm [๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๐].

วอยซ์ ออฟ อเมริกา. **อินเดียเริ่มให้ความสนใจสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาวพุทธในประเทศไทย ญี่ปุ่น และประเทศอื่นๆ ที่มีชาวพุทธอยู่ด้วย**. [ออนไลน์].

แหล่งที่มา : <http://www.voathai.com/content/india-buddhist-tourism-nm/1606995.html> [๑๐ กันยายน ๒๕๕๙].

วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์ **วัดเก่าแก่ ศูนย์รวมทางใจของชาวสุรินทร์**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<https://travel.kapook.com/view81658.html>[๒๙ มิถุนายน ๒๕๖๐].

วัดป่าบ้านตาด. **สถานที่ปฏิบัติธรรมของ หลวงตามหาบัว** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<https://highlight.kapook.com/view/55758> [๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐].

วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<http://luangpumun.org/wara/sutta.html> [๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐].

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **วัดหนองป่าพง**. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <https://th.wikipedia.org/wiki/>

[๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐].

วิกิพีเดีย. พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน). [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล :

<https://th.wikipedia.org/wiki> [๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๐].

วิกิพีเดีย. พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล). [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <https://th.wikipedia.org/wiki>

[๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐].

วิกิพีเดีย. วัดหนองป่าพง. [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล : <https://th.wikipedia.org/wiki/>

[๑๖ มีนาคม ๒๕๖๐].

ภาคผนวก ก
บทความการวิจัย

**รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย**

**The form of Buddhist Tourism of Monk The forest Temples
in the North eastern Part of Thailand**

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร.

พระครูสิริสุตาภรณ์, ดร.

พระวิมาน คมภีรปัญญา, ดร.

อาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท ศูนย์บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

บทคัดย่อ

การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบัน เป็นทางเลือกหนึ่งของนักท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมอย่างมาก แต่จะมีปัญหาเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการ สิ่งอำนวยความสะดวกที่ยังไม่เพียงพอ และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่ไม่เหมาะสม โดยรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่ามี ๑๔ รูปแบบ คือ การท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม ศึกษาธรรมะ การเรียนรู้ สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ วัฒนธรรม ประวัติ/ผลงาน ปฏิบัติ การพักผ่อน การแสวงบุญ เพื่อสุขภาพ ศึกษาวิถีชีวิตพระสงฆ์ เยี่ยมชมศิลปะ/จิตรกรรม และประวัติศาสตร์ ส่วนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๑๑ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ด้านนักท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวก การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยว การจัดการแหล่งท่องเที่ยว การเสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยว อัตลักษณ์การท่องเที่ยว รูปแบบการท่องเที่ยว และการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว

คำสำคัญ : รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ/พระสงฆ์สายวัดป่า/ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ABSTRACT

The form of Buddhist tourism of the Buddhist priest way forest temple in the Northeastern of Thailand in now which be the one way of a tourist who is is bingpopular at most but will get into trouble about tourist attraction administration the four administration offers the convenience that still not enough and the behaviour of a tourist who inappropriates to suit , by tourism manner Buddha format of the Buddhist priest way forest temple in the Northeastern meets that there is 14 the format be manner tourism practices the dharma study the dharma learning worship the holy thing travel palace

manner culture, the history is/works mode of practices relaxation pilgrimaging for the health study the way of life of the Buddhist priest see the arts / painting and the history strategy tourism manner Buddha part of the Buddhist priest way forest temple in the Northeastern separate go out 11 the strategy be side tourist strategy tourist attraction tourism market facilities affecting tourist attraction tourist attraction administration the addition builds tourism latency steal the tourism tourism format and tourist attraction

Keywords : The form of Buddhist Tourism / Monk way The Forest Temple / the North eastern

บทนำ

ภาคการท่องเที่ยวจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของทุกสังคม ก่อให้เกิดธุรกิจและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก “สถานการณ์ด้านการท่องเที่ยวของประเทศไทย ตั้งแต่เดือนมกราคม-สิ้นเดือนกรกฎาคม ๒๕๕๘ มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้าประเทศไทยจำนวน ๑๗.๕ ล้านคน นำเงินตราเข้าประเทศ จำนวน ๘๑๘,๔๓๙ ล้านบาท คาดว่าตลอดทั้งปีจะมีนักท่องเที่ยวเข้าประเทศ ๒๙-๓๐ ล้านคน และสร้างรายได้เข้าประเทศราว ๑.๖-๑.๘ ล้านล้านบาทต่อปี”^๑ ในประเทศไทยมีสถานที่ท่องเที่ยวที่หลากหลายที่สุดประเทศหนึ่งของโลก ทำให้มีการผลักดันให้เปิดตลาดการท่องเที่ยวมากขึ้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับ “ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ที่ได้กำหนดให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพให้มีความเติบโตอย่างยั่งยืน โดยส่งเสริมการกระจายการเดินทางท่องเที่ยวและการเติบโตทางการท่องเที่ยว เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มจังหวัดและภูมิภาค สร้างการรับรู้เอกลักษณ์ของพื้นที่”^๒ โดยมุ่งเสริมยุทธศาสตร์การกระจายนักท่องเที่ยวไปสู่ภูมิภาค เพื่อให้ “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นระบบเศรษฐกิจของประเทศให้มีความเข้มแข็งและเติบโตอย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันยังสามารถเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้าน อันจะนำไปสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่ได้มาตรฐานรวมกันอยางเป็นระบบ ทั้งยังเป็นการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน”^๓ ในส่วนของพระพุทธศาสนาได้มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นการท่องเที่ยว “มีนักท่องเที่ยวเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ในประเทศอินเดีย หรือแม้แต่คนไทยเดินทางไปศึกษาปฏิบัติธรรม ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ตามต่างจังหวัดใน

^๑ ผู้จัดการรายวัน, นักท่องเที่ยวแห่เข้าไทย คาดสิ้นปีทะลุเป้า ๒๘ ล้านคน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9580000091420> [๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐].

^๒ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ยุทธศาสตร์กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๔), หน้า ๓๔.

^๓ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทย พ.ศ. ๒๕๕๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ๒๕๕๗), หน้า ๗.

เทศกาลต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กิจกรรม ประเพณี และการเรียนรู้ทางศาสนาเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้คนเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ซึ่งนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่งได้เลือกกิจกรรมการเรียนรู้ทางศาสนา^๔ สอดคล้องกับทางการประเทศอินเดียที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงศาสนา “ปัจจุบันทางการอินเดียกำลังให้ความสนใจกับทัวร์เชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาวพุทธ เพราะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพุทธส่วนใหญ่อยู่ในประเทศอินเดีย ทำให้เกิดอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และรัฐบาลอินเดียเริ่มมองเห็นและเข้าใจว่าจะต้องทำอะไรบ้างเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวสำหรับทัวร์เชิงศาสนา เชื่อว่าจะมีนักท่องเที่ยวชาวพุทธปีละ ๒-๓ ล้านคน โดยรัฐบาลอินเดียเรียกโครงการนี้ว่า Buddhist circuit หรือ วงจรชาวพุทธ”^๕ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นต้นทุนการท่องเที่ยวที่สำคัญ ซึ่งเป็นการแปลงต้นทุนทางพระพุทธศาสนาเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ หากประเทศไทยมีการบริหารจัดการที่ดีก็จะสามารถดึงดูดศักยภาพการท่องเที่ยวเข้าจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ “การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิถีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่างๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย นักท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา”^๖

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยพบว่า มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่ปฏิบัติกรรมฐานเป็นจำนวนมาก ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั่วประเทศ ได้เดินทางไปกราบไหว้สักการะ ทำบุญ สันทนาการ ศึกษาแนวทางการดำเนินชีวิต และปฏิบัติธรรม ตลอดจนการแสวงบุญกับพระสงฆ์สายวัดป่าในรูปแบบต่างๆ ถึงแม้ว่าบางรูปท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ก็ยังเป็นจุดหมายของนักท่องเที่ยวที่มีความศรัทธาได้เดินทางไปกราบสรีระหรืออัฐิของท่านอยู่เสมอ ซึ่งวัดของท่านได้กลายมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธอีกรูปแบบหนึ่ง ทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ซึ่งสอดคล้องกับ “สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้เสนอให้อาจารย์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหานาค กรุงเทพฯ เป็นวิทยากรบรรยายพิเศษ เรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงพุทธ”^๗

^๔ พระมหาสุทิตย์ อากาศโรและคณะ, “รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา”, <http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800> [๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐]

^๕ วอยซ์ ออฟ อเมริกา, อินเดียเริ่มให้ความสนใจสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาวพุทธในประเทศไทย ญี่ปุ่น และประเทศอื่นๆ ที่มีชาวพุทธอยู่ด้วย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.voathai.com/content/india-buddhist-tourism-nm/1606995.html> [๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐].

^๖ กองแผนและงบประมาณ องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, รายงานการติดตามและประเมินผลการมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น, (ขอนแก่น : องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕.

ลงกรณราชวิทยาลัย ทำงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ”^๗ จึงทำให้คณะวิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาในหัวข้อเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหาการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยภาคสนามในพื้นที่วิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ขอบเขตด้านเอกสาร

ในงานวิจัยนี้ได้จำแนกขอบเขตของการวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) ออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้ ๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และ ๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ เอกสาร หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ศึกษา เช่น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ตำรา เอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัย รวมทั้งข้อมูลจากสื่ออินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เป็นต้น โดยอาศัยแหล่งข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยขอนแก่น, หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นต้น รวมทั้งแหล่งข้อมูลอื่น ๆ เช่น อินเทอร์เน็ต, หนังสือพิมพ์, บทความ, งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

^๗ คมชัดลึก, สกว.หนูน มจร ชงวิจัยจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.komchadluek.net/detail/20130808/165421/html> [๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐].

๒. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาในงานวิจัยนี้จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ มุ่งศึกษาสภาพ ปัญหา และการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนที่ ๒ มุ่งศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนที่ ๓ มุ่งศึกษายุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งแผนกลยุทธ์ในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเด็นหลักในการวิจัย

๓. ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้ ๑) เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคอีสาน ๒) เป็นวัดที่มีปัจจัยการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงพุทธที่มีลักษณะความโดดเด่น ๓) เป็นวัดที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๔) เป็นวัดที่มีการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างเป็นรูปธรรม ๕) เป็นวัดที่มีพระสงฆ์สายวัดป่าที่มีชื่อเสียงและเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนทั่วไป ๖) เป็นวัดที่ยังไม่มีการทำวิจัยในประเด็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามาก่อน เมื่อพิจารณาจากหลักเกณฑ์ดังกล่าวพบว่า มีพื้นที่ที่เข้าหลักเกณฑ์ในการทำงานวิจัย จำนวน ๖ แห่ง จึงได้กำหนดเป็นพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้

๑) ขอนแก่น : พระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) อุตรธานี : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุตรธานี

๓) หนองคาย : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ วัดอรัญญบรรพต อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

๔) สกลนคร : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

๕) จังหวัดอุบลราชธานี : หลวงปู่ชา สุภทฺโท วัดหนองป่าพง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

๖) จังหวัดสุรินทร์ : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล วัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เฉพาะกลุ่มประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย ที่อยู่ในพื้นที่การวิจัย โดยจำแนกออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

๑) เจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง

รวมจำนวน ๖ รูป

๒) พระสงฆ์วัดละ ๒ รูป	รวมจำนวน ๑๒ รูป
๓) นักท่องเที่ยววัดละ ๕ รูป/คน	รวมจำนวน ๓๐ รูป/คน
รวมประชากรกลุ่มเป้าหมายทั้งหมด จำนวน ๔๘ รูป/คน	

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย/รวบรวมข้อมูล

เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ เครื่องบันทึกเสียง สมุดบันทึก อนุทิน การวิจัย คอมพิวเตอร์ แบบบันทึกการสังเกต การสนทนากลุ่ม และกล้องถ่ายรูป เป็นต้น

๓. วิธีการเก็บข้อมูล

การศึกษาวิจัยนี้มีวิธีการศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary) และการศึกษาเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work Study) โดยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) กับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัย โดยมีวิธีเก็บข้อมูลดังต่อไปนี้

๑) วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลภาคเอกสาร (Documentaries)

ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารแหล่งต่างๆ โดยจำแนกการศึกษาข้อมูล เอกสารออกเป็น ๒ ส่วน ดังต่อไปนี้ ๑) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และ ๒) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถาพระไตรปิฎก เอกสาร ตำรา บทความ หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตช่องทางต่างๆ

๒) วิธีเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work Study)

การศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนามจากประชากรกลุ่มเป้าหมาย ๔ กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มเจ้าอาวาสวัดทั้ง ๖ แห่ง กลุ่มพระสงฆ์วัดละ กลุ่มนักท่องเที่ยว โดยมีขั้นตอนเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย ดังต่อไปนี้ (๑) สำรวจพื้นที่วิจัย (๒) ขออนุญาตเจ้าของพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลทำวิจัย (๓) กำหนดประเด็นที่จะเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย (๔) สร้างเครื่องมือและตรวจสอบเครื่องมือ คือ สร้างแบบสัมภาษณ์ที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัย กำหนดประเด็นคำถามในแบบสัมภาษณ์ให้สอดคล้องกับเนื้อหา โดยใช้ภาษาและเนื้อหาที่เหมาะสมกับประชากรกลุ่มเป้าหมาย จากนั้นจึงนำแบบสัมภาษณ์ไปให้ผู้เชี่ยวชาญช่วยตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสม แล้วจึงนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้อง (๕) ทำหนังสือนัดหมายกลุ่มเป้าหมายเพื่อเก็บข้อมูลในการวิจัย (๖) จัดเตรียมเครื่องมือที่จำเป็นต้องใช้ให้พร้อม เช่น เครื่องบันทึกเสียง แบบสัมภาษณ์ กล้องถ่ายรูป และสมุดบันทึกการสังเกต เป็นต้น (๗) ลงมือเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยและประชากรกลุ่มเป้าหมาย (๘) การรวบรวมข้อมูลทั้งหมด (๙) ตรวจสอบความถูกต้องและความเที่ยงตรงของข้อมูล (๑๐) จัดระเบียบข้อมูลเพื่อให้ง่ายต่อการนำไปใช้วิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาวเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมดตามวัตถุประสงค์และโครงสร้างของการวิจัย จัดความสัมพันธ์ของข้อมูลให้เชื่อมโยงกัน เพื่อตอบปัญหาในการวิจัยที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานของความจริง สัมพันธ์กับบริบทพื้นที่ มีหลักฐานอ้างอิง และมีเหตุผลรองรับ โดยวิเคราะห์สภาพ ปัญหา และ

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิเคราะห์รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และวิเคราะห์ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยจำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน ประกอบด้วย ๑) สภาพและปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังผลการวิจัยต่อไปนี้

๑. สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้

สภาพของการท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับพระครูโพธิสารคุณในปัจจุบันที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยว ประกอบด้วย อัฐบริวารของท่าน สักการะรูปหล่อของท่าน พิพิธภัณฑมรดกอีสาน ปริศนาธรรมบานประตูและหน้าต่างของพระอุโบสถ ปติมากรรมปูนปั้นปริศนาธรรมรอบศาลาโพธิสาร ๗๒ และจิตรกรรมปริศนาธรรมบนศาลาโพธิสาร ๗๒ นอกจากนี้ยังมีการอนุรักษ์ต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้เป็นจำนวนมาก นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งจึงมักมาเยี่ยมชมความร่มรื่นของต้นไม้ขนาดใหญ่ ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวพบว่ามี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาการบริการ คือ ขาดบุคลากรแนะนำการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ ๒) ปัญหาการจัดแสดง คือ สถานที่เก็บและแสดงบริการของท่านอยู่บนศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๓ จึงทำให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงได้ยาก ๓) ปัญหาด้านข้อมูล คือ ยังไม่มีแผนผังและการอธิบายสถานที่ท่องเที่ยวให้กับนักท่องเที่ยว

สภาพการท่องเที่ยวปัจจุบันของวัดป่าบ้านตาด ประกอบด้วย นักท่องเที่ยวที่นิยมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในวัดป่าบ้านตาด เพราะเป็นจุดเด่นของวัดที่สามารถรักษาความร่มรื่นของผืนป่าเอาไว้ได้ดี นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งจะเรียนรู้และสักการะอัฐิ เยี่ยมชมสิ่งของ บริวาร และสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับหลวงตามหาบัว นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งมาในรูปแบบของการนิกปฏิบัติธรรมด้วย อีกส่วนหนึ่งคือศึกษาวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวพบว่ามี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการขาดบุคลากรด้านการท่องเที่ยวโดยตรง ๒) ปัญหาทางด้านข้อมูล เพราะฐานข้อมูลส่วนหนึ่งกำลังดำเนินการจัดสร้างยังไม่เสร็จ ๓) ปัญหาด้านการบริการ เพราะวัดไม่ได้เน้นให้บริการนักท่องเที่ยว แต่จะเน้นการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก

สภาพแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดอรัญบรรพต ประกอบด้วย มณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ซึ่งเป็นมณฑปที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถยืน วิหารวรลาโภ ประดิษฐานรูปเหมือนเทวองค์จริงของหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถนั่ง พระสุธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นจุดท่องเที่ยวที่สำคัญมาก

เป็นจุดศูนย์รวมอัฐบริหาร สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน และยังมีอัฐธาตุของท่านให้สักการบูชาด้วย สิ่งต่อมาที่เป็นจุดเด่นก็คือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะมีความสงบร่มรื่นและมีความหลากหลายทางชีวภาพ และยังมีเสนาสนะที่สร้างกลมกลืนกับธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ยังมีเจดีย์หลวงปู่บุญหนัก ขันติโก ซึ่งเป็นสหายธรรมของหลวงปู่เหรียญอีกท่านหนึ่ง ส่วนปัญหาการท่องเที่ยวหลวงปู่เหรียญ พบว่า ๑) ป้ายบอกทางไม่ชัดเจนในบางช่วง ทำให้นักท่องเที่ยวหลงทางบ่อย ๒) ขาดบุคลากรให้คำแนะนำและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว

สภาพการท่องเที่ยวของวัดป่าสุทธาวาสในปัจจุบันกลายเป็นวัดป่ากลางเมือง เป็นสำนักเรียนสำคัญของพระภิกษุสงฆ์ในสกลนคร ปุชนิยมสถานสำคัญภายในวัดนอกจากอุโบสถและพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มั่นแล้ว ก็ยังมี จันทสารเจดียนุสรณ์ ซึ่งเป็นเจดีย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่หลุย จันทสาโร โดยเจดีย์นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงมีพระราชกระแสว่าควรสร้างเจดีย์ที่วัดป่าสุทธาวาสอำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ที่วัดนี้มีอัฐธาตุของพระอาจารย์มั่น ท่านจะได้อยู่ใกล้กัน และยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ร่างแบบเจดีย์องค์นี้ ด้วยพระองค์เอง พระราชทาน^๔ สภาพด้านการท่องเที่ยวในปัจจุบันของวัดป่าสุทธาวาส จะมีนักท่องเที่ยวแวะเวียนไปเยี่ยมชมและถวายสักการะอัฐบริหารและอัฐของหลวงปู่มั่นเป็นประจำทุกวัน เยี่ยมชมเจดีย์อัฐบริหารหลวงปู่หลุย เยี่ยมชมกุฏิและทางเดินจงกรม และเยี่ยมชมความสวยงามของอุโบสถ ความร่มรื่น และการประดับตกแต่งสถานที่สำคัญ รวมทั้งการ чаบซึ่งกับวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งในช่วงเทศกาลและวันหยุดราชการจะมีนักท่องเที่ยวมากเป็นพิเศษ ส่วนปัญหาพบว่า มี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาด้านการบริการ เพราะบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยวมีน้อยเมื่อเทียบกับสัดส่วนนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๒) ปัญหาด้านข้อมูล เพราะมีข้อมูลที่ไม่ค่อยปรับปรุง บางส่วนใช้มานานหลายปีแล้ว ทำให้ข้อมูลไม่ชัดเจน ๓) ปัญหาจากนักท่องเที่ยวไม่รักษาความสะอาด

สภาพแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดหนองป่าพง ประกอบด้วย พิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) ซึ่งเป็นศูนย์รวมประวัติและผลงานหลวงปู่ชา อัฐบริหาร รูปเหมือนหลวงปู่เทืองค์จริง และสิ่งของที่ท่านเคยใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมวิถีวัฒนธรรมของสังคมไทย ประกอบด้วยสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องประดับ อาวุธ เงินสกุลต่างๆ เป็นต้น และยังมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถระ (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) เพื่อศึกษาธรรมะและประวัติความเป็นมา ซึ่งจะมีทั้งหนังสือ ซีดีธรรมะ และสื่อต่างๆ อีกจุดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมมากก็คือเจดีย์พระโพธิญาณเถระ ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ภายในบรรจุเจดีย์สี่ทองที่บรรจุอัฐธาตุของหลวงปู่ชา นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่นิยมศึกษาวิถีชีวิตพระสงฆ์วัดหนองป่าพง นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มที่นิยมมาท่องเที่ยวเชิงนิเวศในวัดหนองป่าพง เพราะยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ ส่วนปัญหาจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการบริการ เพราะยังไม่มีบุคลากรนำ

^๔ วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร,

นักท่องเที่ยวเยี่ยมชมสิ่งต่างๆ ในวัด ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวจะเดินชมเอง ทำให้บางครั้งเข้าไม่ถึงแหล่งท่องเที่ยวสำคัญเพราะมีพื้นที่กว้างใหญ่ ๒) ปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ซึ่งมักส่งเสียงดังรบกวนพระสงฆ์ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรม

สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วย ปุชนิยสถานเก่าแก่ อุโบสถสวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย เจดีย์อุโบสถารามและสิ่งของเครื่องใช้ของหลวงปู่ดูลย์ อดุล สักการะรูปหล่อของท่าน รวมทั้งการเยี่ยมชมเสนาสนะที่ก่อสร้างอย่างสวยงาม วิหาร ภาพวาด พระประธานศักดิ์สิทธิ์ (หลวงพ่อบุญรอด) ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรดูแลรักษาเสนาสนะ เนื่องจากมีเสนาสนะจำนวนมาก ทำให้บางส่วนดูแลไม่ทั่วถึง ๒) ปัญหาเกี่ยวกับการบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยวยังมีน้อยเกินไป ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ได้รับข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวหลวงปู่ดูลย์ เป็นต้น

๒. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑) รูปแบบการท่องเที่ยววัดโพธิ์ : หลวงปู่โพธิ์

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดโพธิ์ พบว่า นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในวัดโพธิ์ จำแนกออกเป็น ๑๑ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

(๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนา คือ นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มาท่องเที่ยวในวัดโพธิ์ จะมาท่องเที่ยวในรูปแบบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เนื่องจากเป็นวัดที่ได้รับการยอมรับด้านการเผยแผ่และอบรมวิปัสสนากรรมฐานมาเป็นปีที่ ๔๑ ประกอบกับทางวัดได้จัดทำปฏิทินธรรมประจำปีขึ้น โดยได้กำหนดกิจกรรมปฏิบัติธรรมเป็นประจำทุกเดือน และทุกวันพระ จึงทำให้มีผู้ที่สนใจเข้าร่วมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจำนวนมาก

(๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาระดม คือ มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อศึกษาระดม ทั้งการศึกษาระดมจากปติมากรรมปริศนาธรรมรอบศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๑ ภาพวาดปริศนาธรรมบนศาลาชั้น ๓ และงานแกะสลักประตู หน้าต่างประตูไม้อุโบสถ ๒ ชั้น เป็นภาพปริศนาธรรม นอกจากนี้ยังมีสุภาสิต คติธรรม ของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) และธรรมะที่เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันติดไว้ตามต้นไม้และสถานที่ต่างๆ

(๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด คือ วัดโพธิ์ได้มีการจัดแหล่งเรียนรู้หลายรูปแบบ คือ แหล่งเรียนรู้เชิงธรรมะ แหล่งเรียนรู้ทางวิถีชีวิต แหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และแหล่งเรียนรู้ทางการดูแลรักษาสุขภาพ ซึ่งมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งเข้ามาศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ภายในวัด

(๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ มีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากวัดโพธิ์เป็นวัดเก่าแก่ และมีพระพุทธรูปเก่าแก่ที่ประดิษฐานไว้ในอุโบสถหลังเล็ก (สิมเก่า) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ จึงมีนักท่องเที่ยวมาสักการะอยู่เป็นประจำ

(๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ วัดโพธิ์มีการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างเป็นรูปธรรม มีการปลูกป่าเพิ่มเติมอยู่เสมอ เมื่อมองจากภาพถ่ายทางอากาศในเขตเมืองพบว่าวัดโพธิ์เป็นพื้นที่สีเขียวมากที่สุด ทำให้มีความร่มรื่น และยังมีต้นไม้ขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก เช่น ต้นมะขามขนาด ๓ คนโอบ จำนวน ๖ ต้น ต้นโพธิ์ขนาด ๓ คนโอบ จำนวน ๗ ต้น นอกจากนี้ยังมีต้นไม้อื่นๆ เป็นจำนวนมาก ทำให้มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ชื่นชอบธรรมชาติ

(๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ วัดโพธิ์ถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) ท่านได้จัดพิพิธภัณฑ์มรดกอีสาน เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้รากเหง้าทางวัฒนธรรม ประกอบด้วย สิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับวิถีชีวิต เครื่องมือประกอบอาชีพ สิ่งประดิษฐ์ของชาวอีสาน เป็นต้น สิ่งของเชิงประวัติศาสตร์เมืองขอนแก่น เช่น เสื้อเจ้าเมืองขอนแก่น อาวุธ ตราประทับ โครงกระดูกโบราณที่ขุดพบภายในวัด นอกจากนี้ยังมีสิ่งของเครื่องใช้ในทางพระพุทธศาสนา เช่น กลอง ระฆัง ตู๋คัมภีร์โบราณ เป็นต้น ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมก่อนจะไปเที่ยวต่อที่โสมมูลมัง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งในบริเวณข้างบึงแก่นนคร

(๗) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงานหลวงปู่โพธิ์ คือ ทางวัดได้จัดทำประวัติและผลงานของพระครูโพธิสารคุณ (หลวงปู่โพธิ์) จัดแสดงไว้ให้กับผู้ที่สนใจได้เข้ามาศึกษาประวัติความเป็นมา และผลงานของท่าน ซึ่งทางวัดจัดแสดงไว้ให้นักท่องเที่ยวได้ชม

(๘) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่โพธิ์ คือ นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่โพธิ์ ทั้งการเยี่ยมชมกุฏิที่ท่านเคยพำนักอยู่ ภัตตาคาร บริหารในการจัดตั้งสิ่งของที่ท่านเคยใช้ รูปเหมือนท่าองค์จริง เส้นเกสา เนื่องจากหลวงปู่ท่านให้บรรจุกุฏิของท่านไว้ใต้ฐานพระประธานในศาลา จึงไม่มีอัฐิของท่าน นอกจากนี้ยังมีไม้เท้า รองเท้า และสิ่งของที่ท่านใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น โดยทางวัดจัดเป็นพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่โพธิ์ให้ได้เยี่ยมชม ปัจจุบันกำลังก่อสร้างพระธาตุมหาสารมีเจดีย์หลวงปู่โพธิ์ เพื่อจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ของท่านไว้ในจุดเดียวกัน เพื่อให้ นักท่องเที่ยวสามารถเยี่ยมชมได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

(๙) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ คือ เนื่องจากวัดโพธิ์มีความสงบร่มรื่น หลวงปู่โพธิ์ท่านได้อนุรักษ์ป่าไม้ไว้จำนวนมาก และทางวัดได้จัดพื้นที่บางส่วนไว้เป็นมุมพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้แต่ละวันมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในเชิงพักผ่อนหย่อนใจ ในมุมที่สงบร่มรื่น และไร้มลภาวะ

(๑๐) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ คือ มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่เข้ามาท่องเที่ยวในรูปของการแสวงบุญในวัด เช่น การมาร่วมทอดผ้าป่า ทอดกฐิน การทำบุญตามประเพณีของชาวอีสาน รวมทั้งการมาร่วมทำบุญทุกวันพระหรือการทำบุญด้วยการช่วยบริจาคเป็นกองทุนสนับสนุนสถานีวิจัยพระพุทธศาสนาวิปัสสนากรรมฐาน (FM ๙๑.๐ MHz) การทำบุญเกี่ยวกับการก่อสร้างและทำนุบำรุงเสนาสนะ และการร่วมถวายทุนการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณร เป็นต้น

(๑๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ คือ วัดโพธิ์มีศูนย์บริการเกี่ยวกับสุขภาพ ทำให้นักท่องเที่ยวมาใช้บริการจำนวนมาก โดยมีหน่วยงานที่ทำหน้าที่บริการสุขภาพ ๒ หน่วยงาน คือ แพทย์แผนไทย และศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน คอยให้บริการสุขภาพทั้งแบบวิถีแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนปัจจุบัน เช่น นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมารับการบริการนวดแผนไทย ทั้งนวดเพื่อการบำบัด รักษา และแบบผ่อนคลาย

๒) รูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาดพบว่า นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยว ๘ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

(๑) ประวัติและผลงาน คือ นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในรูปแบบของการศึกษาประวัติความเป็นมา และผลงานของหลวงตามหาบัว โดยมีนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติและผลงานของท่านแสดงไว้ด้านหน้าของวัด ซึ่งเป็นข้อมูลโดยละเอียด เมื่อหากต้องการศึกษาประวัติความเป็นมาของท่านสามารถหาข้อมูลได้จากนิทรรศการที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก มีทั้งความละเอียดของข้อมูลและความสวยงามด้วย โดยจะมีนักท่องเที่ยวเดินอ่านประวัติและชมภาพประกอบ

(๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ เนื่องจากอาณาบริเวณกว้างใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบกับทางวัดได้ทำทางเดินศึกษาธรรมชาติไปตามพื้นที่ต่างๆ และยังคงพื้นที่เขตพระภิกษุไม่ให้นักท่องเที่ยวเข้าไปพลุกพล่าน ส่วนที่อนุญาตให้เข้าเยี่ยมชมได้จะมีทางเดินศึกษาธรรมชาติในเขต ชมความสงบร่มรื่นของแมกไม้มานานาพันธุ์ และยังมีสัตว์อีกหลายชนิด ทำให้จิตใจเบิกบาน ซึ่งเป็นการพักผ่อนอีกรูปแบบหนึ่ง

(๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงตามหาบัว คือ การที่นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเยี่ยมชมวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงตามหาบัว ซึ่งมีสถานที่สำคัญ ๓ จุด คือ ๑) ศาลาปฏิบัติธรรมจะเป็นศาลาไม้ ๒ ชั้นดั้งเดิม ที่มีการดูแลรักษาอย่างดี ภายในศาลาชั้น ๒ จะมีอัฐบริวารและสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ของหลวงตามหาบัวจัดแสดงใส่ตู้เอาไว้ ๒) กุฏิหลวงตามหาบัว เป็นกุฏิที่ท่านพำนักเป็นประจำจนวาระสุดท้ายของท่าน ซึ่งทางวัดยังคงดูแลรักษาไว้เหมือนท่านยังมีชีวิตอยู่ แต่จะวันจะมีลูกศิษย์ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาสมาช่วยกันทำความสะอาดและจัดดอกไม้ทุกวัน ซึ่งเป็นกุฏิที่ติดกระจกรอบ จึงมีความโปร่งใส มองเห็นข้างในชัดเจน โดยภายในจะมีรูปเหมือนหุ่นขี้ผึ้งขนาดเท่าองค์จริง มีสิ่งของเครื่องใช้จัดวางไว้อย่างเป็นระเบียบ ในห้องพักของท่านจะมีเตียง และอัฐิธาตุของท่านจำนวนมาก ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถมองเห็นได้จากภายนอก ๓) พิพิธภัณฑอัฐบริวารหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน โดยจะจัดเอาไว้ภายนอกในพื้นที่ที่ทางวัดจัดซื้อใหม่ เป็นอาคารขนาดใหญ่ ประดับตกแต่งสวยงาม เป็นสถานที่รวบรวมอัฐบริวาร อัฐิธาตุ และสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของท่าน

(๔) รูปแบบการท่องเทียววิถีชีวิตพระสงฆ์ คือ มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มาท่องเที่ยวในรูปของการศึกษาวิถีชีวิตแบบพระกรรมฐานสายวัดป่า ตั้งแต่กิจวัตรประจำวัน วัตรปฏิบัติ วิธีการปฏิบัติวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งทางวัดยังคงรักษาวัตรปฏิบัติตามแบบที่หลวงตามหาบัวท่านได้วางรากฐานเอาไว้อย่างเคร่งครัด และถือเป็นจุดแข็งของวัดป่าบ้านตาด

(๕) รูปแบบการท่องเทียวเชิงธรรมะ คือ การที่นักท่องเที่ยวอีกกลุ่มหนึ่งเข้ามาท่องเที่ยว โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาธรรมะ ๒ รูปแบบ คือ ๑) การศึกษาธรรมะจากนิทรรศการประวัติ ผลงานและธรรมะของหลวงตามหาบัว ๒) กลุ่มที่มาฟังธรรมะจากพระสงฆ์วัดป่าบ้านตาด โดยรูปแบบแรกจะศึกษาด้วยตนเอง ส่วนรูปแบบที่สองจะมาในช่วงเทศกาล ช่วงที่ทางวัดจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม และช่วงเช้าก่อนฉันภัตตาหารของแต่ละวัน ก็จะมีการแสดงธรรมทุกวัน

(๖) รูปแบบการท่องเทียวเชิงมรดกธรรม คือ การท่องเที่ยวตามสถานที่พระราชทานเพลิงศพของหลวงตามหาบัว ประกอบด้วยภาพกิจกรรมในวันพระราชทานเพลิงศพ เหตุการณ์สำคัญ รูปภาพที่เชื่อว่าเป็นปาฏิหาริย์ของหลวงตาในวันเผาศพ เช่น เพลวไฟเป็นรูปหลวงตาอุ้มบาตร เพลวไฟเป็นรูปหลวงตานั่งสมาธิ เพลวไฟเป็นรูปดวงแก้วต่างๆ เป็นต้น โดยพื้นที่ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพยังรักษาไว้ตามเดิม ทำให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาปลงมรดกธรรมในจุดสุดท้ายของชีวิตหลวงตา

(๗) รูปแบบการท่องเทียวเชิงปฏิบัติธรรม คือ การที่นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งเข้ามาในวัด โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรม บางกลุ่มมาเข้าเฝ้านกลับ บางกลุ่มมาค้างคืนที่วัด บางกลุ่มจะมาในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติ นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้จะมาท่องเที่ยวในเชิงปฏิบัติธรรม

(๘) รูปแบบการท่องเทียวเชิงแสวงบุญ คือ การที่นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในวัดเพียงระยะเวลาสั้นๆ โดยเข้ามาทำบุญหรือร่วมบริจาคปัจจัยในการบำรุงเสนาสนะ บริจาคสร้างเจดีย์ หรือร่วมบริจาคสร้างพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน

๓) รูปแบบการท่องเทียววัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเทียวของวัดอรัญบรรพตพบว่า มี ๖ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) รูปแบบการท่องเทียวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน คือ การศึกษาประวัติความเป็นมาและผลงานของหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ซึ่งทางวัดได้จัดแสดงไว้ในสุธรรมเจดีย์ชั้นที่ ๑ ซึ่งจะมีภาพกิจกรรมและผลงานต่างๆ รวมทั้งการจัดแสดงภาพพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จมาเยี่ยมและสนทนาธรรมกับหลวงปู่เหรียญ เช่น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเสด็จเยี่ยมและสนทนาธรรม เป็นต้น

(๒) รูปแบบการท่องเทียวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่เหรียญ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวเพื่อศึกษาวิถีชีวิตและวิธีการปฏิบัติของหลวงปู่เหรียญ และการศึกษาปฏิบัติของท่าน จากการจัด

แสดงอัฐบริหาร รูปเหมือน อัฐิธาตุ สิ่งของเครื่องใช้ และอัฐบริหารของท่าน โดยได้จัดแสดงไว้ที่สุธรรมเจดีย์

(๓) รูปแบบการท่องเทียวเชิงนิเวศ คือ วัดอรัญบรรพตเป็นวัดที่มีความขนาดใหญ่ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ มีทั้งสัตว์ป่าตามธรรมชาติ ทางวัดได้สร้างเสนาสนะกลมกลืนกับธรรมชาติ และพระสงฆ์มีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ จึงมีนักท่องเที่ยวจำนวนหนึ่งที่เข้ามาท่องเทียวเชิงนิเวศ ซึ่งทางวัดได้ทำทางเดินศึกษาธรรมชาติรอบสุธรรมเจดีย์ และตามแนวป่าต่างๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

(๔) รูปแบบการท่องเทียวเชิงพักผ่อน คือ โดยรอบๆ พระสุธรรมเจดีย์จะมีการสร้างศาลาพักผ่อน มีที่นั่งสบาย ภายใต้อากาศที่ร่มรื่น โดยทางทิศใต้ของพระสุธรรมเจดีย์ยังมีการจัดสวนหย่อม มีต้นไม้ร่มรื่น มีโต๊ะเก้าอี้หินอ่อนตั้งเรียงรายไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย เหมาะแก่การพักผ่อนหย่อนใจ จึงมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่ชอบความสงบเงียบเพื่อจะได้พักผ่อนหย่อนใจ คนในวัยทำงานหรือนักศึกษาชอบมาใช้พื้นที่นี้เพื่อคิดงานต่างๆ หรือคนที่กำลังมีความทุกข์ก็จะมาพักผ่อนเพื่อให้ธรรมชาติบำบัด

(๕) รูปแบบการท่องเทียวเพื่อแสวงบุญ คือ นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในแบบของการแสวงบุญ ทั้งมาทำบุญเองตามโอกาสที่เหมาะสม หรือการจัดกรุ๊ปทัวร์มาทำบุญ เพื่อสมทบทุนในการทำนุบำรุงเสนาสนะ การบูรณปฏิสังขรณ์ และการก่อสร้างเสนาสนะเพิ่มเติม และขณะนี้ทางวัดกำลังหาทุนในการก่อสร้างมณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ ความสูง ๓๓.๓๘ เมตร ความกว้าง ๒๐x๒๐ เมตร เพื่อทำเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงประวัติหลวงปู่เหรียญ อัฐบริหาร อัฐิธาตุ เพื่อเป็นที่สักการะอีกแห่งหนึ่ง

(๖) รูปแบบการท่องเทียวเชิงศิลปกรรมและจิตรกรรม คือ เนื่องจากมณฑปหลวงปู่เหรียญ วิหารวรลาโภ และพระสุธรรมเจดีย์มีการออกแบบที่สวยงาม และโดดเด่นมาก มีสถาปัตยกรรมทรงไทยจัดทรงมุข ทำให้นักท่องเที่ยวบางกลุ่มมาท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและจิตรกรรมทั้งดงาม

๔) รูปแบบการท่องเทียววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเทียวในวัดป่าสุทธาวาสพบว่ามีจำนวน ๗ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) รูปแบบการท่องเทียวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหลวงปู่มั่น ผลงานของหลวงปู่มั่น ที่ทางวัดจัดแสดงไว้หน้าอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลและรูปภาพ ตั้งแต่ชาติกำเนิด การอุปสมบท การศึกษาวิปัสสนา การปลีกวิเวกและการจาริกธุดงค์ ปัจฉิมสมัย ผลงานการแปลแผ่ธรรม ศิษยานุศิษย์รูปสำคัญ

(๒) รูปแบบการท่องเทียววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่มั่น คือ มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหลักที่เข้ามาท่องเที่ยวเกี่ยวกับวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่มั่น เมื่อเข้ามาที่วัดป่าสุทธาวาสก็จะเข้าไปใน

พิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ในพิพิธภัณฑ์ได้จัดแสดงอัฐบริวาร สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของท่าน สิ่งของและอุปกรณ์ที่ท่านใช้ในชีวิตการรุดงค์ของท่าน ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความศรัทธาลึกซึ้ง

(๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาธรรมะ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเพื่อศึกษาธรรมะของหลวงปู่มั่น ซึ่งทางวัดได้จัดทำเป็นนิทรรศการธรรมะ คติธรรมของหลวงปู่มั่นที่ติดไว้ตามต้นไม้ทั่วบริเวณวัด ทำให้นักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่นิยมศึกษาธรรมะ เพื่อเป็นการรำลึกถึงยุคสมัยที่ท่านสอนธรรมะว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับอะไรบ้าง และยังมีหนังสือธรรมะของท่าน ทั้งที่จัดแสดงไว้ในพิพิธภัณฑ์ และแจกให้นักท่องเที่ยว เช่น หนังสือมุตโตทัย เป็นต้น

(๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา คือ ในเจดีย์จันทสารเจดียนุสรณ์ (เจดีย์หลวงปู่หลุย) มีการจัดแสดงประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคมืดด้วยอวิชชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก การสอนอริยสัจ ๔ พุทธดำรัสตรัสสั่งว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” การสังคายนาครั้งที่ ๑ พระเถระประกาศศาสนา คณะสงฆ์ไทยฝ่ายธรรมยุต และพระเถระรูปสำคัญฝ่ายธรรมยุต ซึ่งจะให้ทราบประวัติศาสตร์และพัฒนาการของพระพุทธศาสนา

(๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม คือ มีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาเที่ยวในเชิงปฏิบัติธรรม ๒ รูปแบบ คือ การมาร่วมปฏิบัติกับทางวัดที่จัดขึ้นเป็นประจำ อีกแบบหนึ่งเป็นการเข้ามาปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งพบว่ามีนักท่องเที่ยวเข้าไปกราบรูปเหมือนของหลวงปู่มั่นภายในพิพิธภัณฑ์แล้วก็นั่งปฏิบัติธรรม บางกลุ่มก็หาที่ปฏิบัติธรรมตามร่มไม้หรือในศาลาปฏิบัติธรรม

(๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ คือ การที่นักท่องเที่ยวมาทำบุญกับทางวัด ซึ่งมี ๓ กลุ่ม หลัก คือ กลุ่มที่มาร่วมทำบุญตามที่ทางวัดจัดขึ้น กรูปท้าวแสวงบุญ และการเดินทางมาทำบุญด้วยตนเอง ซึ่งมีแรงจูงใจมาจากการได้ยื่นปฏิปทาของหลวงปู่มั่นแล้วเกิดความศรัทธา จึงเดินทางมาแสวงบุญ

(๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพักผ่อนหย่อนใจ คือ กลุ่มที่มาท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ต้องการปลีกตัวออกจากสังคมอันวุ่นวาย เพื่อหาที่สงบในการพักผ่อนหย่อนใจ โดยที่วัดป่าสุทธาวาสมีมุมสงบจำนวนมากที่สงบร่มรื่น มีสถานที่นั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจภายใต้ร่มไม้ที่ร่มรื่น ในส่วนที่ไม่มีคนพลุกพล่าน

(๘) รูปแบบการท่องเที่ยวสิ่งมงคล คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยกลุ่มนี้จะเข้ามาสักการะรูปเหมือนและอัฐิหลวงปู่มั่น โดยเชื่อว่าจะทำให้เป็นมงคลต่อชีวิต นอกจากนี้ยังมีการบูชาวัตถุมงคลกลับไปด้วย

๕) รูปแบบการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภัทโท

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าของวัดหนองป่าพง พบว่า สามารถจำแนกออกได้ ๗ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

(๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน คือ การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงานหลวงปู่ชา โดยจัดแสดงไว้ ๒ แห่ง คือ ในพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) ซึ่งจัดเป็นนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา การปฏิบัติธรรม การสร้างวัดหนองป่าพง การสร้างวัดสาขา ผลงานการเผยแผ่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ภาพแกะสลักนูนต่ำประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชีวิตหลวงปู่ชา และอีกแห่งหนึ่งคือศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถระ (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) เพื่อศึกษาประวัติและผลงานของท่าน

(๒) รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ เนื่องจากในพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถระ จะมีการจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของคนทั่วไป เช่น ผ้า หม้อ ไห อาวุธ เครื่องมือทำมาหากิน เงินสกุลต่างๆ เครื่องทองเหลือง หีบโบราณ เป็นต้น ทำให้มีนักท่องเที่ยวที่ชอบวิถีวัฒนธรรมเข้ามาท่องเที่ยวจำนวนมาก

(๓) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่ชาและพระป่า คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เข้ามาเยี่ยมชมและศึกษาวิถีชีวิตและปฏิบัติของหลวงปู่ชา ซึ่งจัดแสดงสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันและอัฐบริวารของท่านไว้ในพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถระ นักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งนิยมศึกษาวิถีชีวิตของพระสงฆ์วัดหนองป่าพง ซึ่งยังรักษาวิถีทางตามที่หลวงปู่ชาได้วางรากฐานเอาไว้ทุกประการเคร่งครัดในพระธรรมวินัย มีวิถีชีวิตเกื้อกูลต่อธรรมชาติ ทำให้องค์กรสงฆ์วัดหนองป่าพงและวัดสาขามีความเข้มแข็ง

(๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมธรรมชาติ มักจะเข้ามาท่องเที่ยวเกี่ยวกับธรรมชาติในวัดหนองป่าพง เสนาสนะและวิถีชีวิตของพระสงฆ์ก็กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม เพราะยังเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์และยังมีสัตว์ตามธรรมชาติอาศัยอยู่จำนวนมาก ทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพ ดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

(๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในรูปของผู้สนใจศึกษาธรรมะ จากการสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ การฟังแสดงธรรม และการอ่านคติธรรมของหลวงปู่ชา ซึ่งทำเป็นแผ่นป้ายติดไว้ตามต้นไม้ และเส้นทางเดินไปทั่วบริเวณวัด ซึ่งมีจำนวนหลายร้อยคติธรรม

(๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม คือ กลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมในวัด ทั้งการปฏิบัติธรรมเองและการปฏิบัติธรรมเป็นกลุ่ม บางครั้งก็อยู่ค้างคืน บางครั้งก็มาปฏิบัติธรรมบางเวลา

(๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ มาท่องเที่ยวแบบแสวงบุญ เพราะได้ยินชื่อเสียงของหลวงปู่ชาว่าท่านเป็นพระอรหันต์อีกรูปหนึ่งของเมืองไทย และมีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงมีความต้องการมาทำบุญกับท่าน แม้ว่าท่านจะมรณภาพไปแล้ว แต่ก็ขอมีส่วนร่วมในการทำบุญกับวัดของท่าน

๖) รูปแบบการท่องเที่ยววัดบูรพาราม : หลวงปู่ดูลย์ อตุโล

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดบูรพาราม พบว่านักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดบูรพารามจำแนกออกเป็น ๖ รูปแบบ ดังต่อไปนี้

(๑) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงาน คือ การมาท่องเที่ยวศึกษาประวัติความเป็นมาของหลวงปู่ดูลย์ และผลงานของหลวงปู่ทั้งทางด้านการปกครอง การเผยแผ่ และการปฏิบัติธรรมแบบธุดงค์ของท่าน ทางวัดได้จัดทำเป็นนิทรรศการและภาพวาดประวัติโดยสังเขปไว้ในพิพิธภัณฑ์กัมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชวุฒาจารย์

(๒) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิปทาหลวงปู่ดูลย์ คือ แร่ตั้งดูคนักท่องเที่ยวที่เคยทราบประวัติของท่านว่าเป็นพระสงฆ์สายวัดป่าชั้นผู้ใหญ่อีกรูปหนึ่งที่มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงทำให้ต้องการมากราบสักการะ เยี่ยมชมอัฐบริวาร สิ่งของเครื่องใช้ของท่าน ซึ่งทำให้ทราบวิถีชีวิตของท่านว่ามีความเรียบง่าย แต่แฝงด้วยบารมีธรรมชั้นสูง

(๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความเป็นศิริมงคล คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเป็นกลุ่มหลักที่ต้องการสักการะอัฐิธาตุของหลวงปู่ดูลย์ และยังได้สักการะอัฐิธาตุของพระอรหันต์ทั่วประเทศ รวมทั้งพระอรหันต์ในสมัยพุทธกาลที่ทางวัดได้รวบรวมมาไว้ให้สักการะเป็นในจุดเดียว คือ ในเจดีย์หลวงปู่มั่น นอกจากนี้แล้วยังต้องการมากราบสักการะขอพรบารมีหลวงพ่อดูลย์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดสุรินทร์

(๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม คือ นักท่องเที่ยวที่มุ่งเข้ามาเพื่อปฏิบัติธรรม มีทั้งกลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมค้างคืนและแบบชั่วคราว ส่วนกลุ่มที่มาปฏิบัติธรรมชั่วคราวมักจะมาปฏิบัติด้วยตนเองในพิพิธภัณฑ์กัมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์) ต่อหน้ารูปเหมือนและอัฐิธาตุของท่าน

(๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ คือ นักท่องเที่ยวที่มาทำบุญกับทางวัด ถวายสังฆทาน ถวายภัตตาหาร ส่วนใหญ่จะมาบริจาคปัจจัยเพื่อบำรุงวัด และร่วมสมทบทุนสร้างเจดีย์บูรพาจารย์

(๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมจิตรกรรมฝาผนัง คือ นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมภาพวาดฝาผนังอุโบสถ ซึ่งเป็นเรื่องราวของพุทธประวัติ ภาพพระเวสสันดรที่มีความสวยงาม ฝาผนังพิพิธภัณฑ์กัมมัญฐาน-อัฐิธาตุพระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อดุล)

๓. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการวิจัยพบ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๖ กลุ่มยุทธศาสตร์ แต่ละกลุ่มยุทธศาสตร์ก็จะประกอบด้วยยุทธศาสตร์ย่อย กลยุทธ์และแผนงานรองรับ ดังจะได้นำเสนอเนื้อหาโดยสรุปต่อไปนี้

๑. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๑ : ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๔ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การอนุรักษ์ต้นทุนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การสืบทอดมรดกธรรมของพระสงฆ์สายวัดป่าในอดีต และกลยุทธ์ที่ ๒ : รักษาบริบทของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๕ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การจัดการ

ขอบเขตและแผนผังในแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : การจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับสถานปฏิบัติธรรมวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๓ : การจัดการระบบนิเวศในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๔ : การอนุรักษ์สภาพภูมิทัศน์ในแหล่งท่องเที่ยว ๓) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ การรักษาอัตลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : สร้างระเบียบและวิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : ขอบเขตของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าฯ ๔) ยุทธศาสตร์ที่ ๔ การอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๔ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : ปลูกฝังจิตสำนึกให้มีความหวงแหนแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : หลักการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๓ : วิธีการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๔ : แนวทางอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

๒. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๒ : ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ส่งเสริมสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการท่องเที่ยว จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : เสริมสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการเดินทาง และกลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมประสิทธิภาพของสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ เสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : ส่งเสริมศักยภาพการแข่งขันให้กับการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : ส่งเสริมทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า

๓. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๓ : ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การขยายฐานนักท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๖ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวภายในประเทศ กลยุทธ์ที่ ๒ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาที่พักรับกลุ่มนักท่องเที่ยวที่นิยมเดินทางมาค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๔ : การบริการนักท่องเที่ยวกลุ่มที่ไม่ค้างคืนในแหล่งท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๕ : พัฒนาปัจจัยพื้นฐานเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๖ : การขยายฐานนักท่องเที่ยวกลุ่มใหม่ๆ ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การพัฒนาปัจจัยการท่องเที่ยวและบุคลากรด้านการท่องเที่ยว จำแนกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๒ : การพัฒนาบุคลากรด้านการบริการนักท่องเที่ยว กลยุทธ์ที่ ๓ : พัฒนาศักยภาพการแข่งขันกับการท่องเที่ยวในรูปแบบอื่น

๔. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๔ : ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การสื่อสารด้านการท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์

ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การบริการข้อมูลข่าวสารแก่นักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ : การโฆษณาประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๔ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : เชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลยุทธ์ที่ ๒ : การเชื่อมโยงเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภูมิภาคอื่น กลยุทธ์ที่ ๓ : การเชื่อมโยงรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ากับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ และกลยุทธ์ที่ ๔ : การผลักดันแผนการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าเข้าสู่ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

๕. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๕ : ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย ๓ ยุทธศาสตร์ย่อย คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จำแนกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การท่องเที่ยวเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรม กลยุทธ์ที่ ๒ : วิธีการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๓ : สร้างคุณค่าของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๓ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : การเผยแผ่ต้นทุนเดิมในแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่า กลยุทธ์ที่ ๒ : การเผยแผ่ปฏิปทาของพระสงฆ์สายวัดป่าที่ยังมีชีวิตอยู่ และกลยุทธ์ที่ ๓ : การเสริมสร้างแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่ารุ่นใหม่ และ ๓) ยุทธศาสตร์ที่ ๓ จัดกิจกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : รูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า และกลยุทธ์ที่ ๒ : สร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกื้อกูลต่อพระสงฆ์สายวัดป่า

๖. กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๖ : ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มนี้ประกอบด้วย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ๑) ยุทธศาสตร์ที่ ๑ ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ : มาตรการความปลอดภัยต่อชีวิตของนักท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ : มาตรการความปลอดภัยต่อทรัพย์สินของนักท่องเที่ยว ส่วน ๒) ยุทธศาสตร์ที่ ๒ การเฝ้าระวังปัญหาและผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกเป็น ๒ กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ ๑ การเฝ้าระวังปัญหาที่จะกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว และกลยุทธ์ที่ ๒ แนวทางป้องกันและแก้ปัญหการท่องเที่ยวในวัดป่า

อภิปราย

การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นไปควบคู่กับการเลื่อมใสในปฏิปทาและวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งเป็นพฤติกรรมของชาวพุทธ

ทั่วไป ที่มีักเดินทางเข้าไปสักการะพระสงฆ์ที่ตนเองเคารพนับถือ เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดคุณค่าและความซาบซึ้งในวิถีปฏิบัติและหลักธรรมคำสอน จึงเป็นการท่องเที่ยวในเชิงคุณธรรม และไม่สิ้นเปลืองงบประมาณ แต่จะมีปัญหาเกี่ยวกับการบริการและการจัดปัจจัยเสริมการท่องเที่ยวเพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว อีกทั้งแหล่งท่องเที่ยวบางแหล่งขาดการจัดการอย่างเป็นระบบ เนื่องจากไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ทางศาสนาเป็นหลัก ส่วนการท่องเที่ยวเป็นผลพวงมาจากกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งเป็นการนำต้นทุนทางศาสนาเป็นปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยว และมีความเห็นสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ที่ ๒ ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ที่ได้กำหนดให้มีการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงคุณภาพให้มีความเติบโตอย่างยั่งยืน โดยส่งเสริมการกระจายการเดินทางท่องเที่ยวและการเติบโตทางการท่องเที่ยว เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มจังหวัดและภูมิภาค สร้างการรับรู้เอกลักษณ์ของพื้นที่ เพราะการท่องเที่ยวเชิงพุทธเป็นทางเลือกของนักท่องเที่ยวกำลังมีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง จึงควรมีการกระจายแหล่งท่องเที่ยวและเชื่อมโยงกันเป็นเส้นทางท่องเที่ยวแต่ละรูปแบบ ในส่วนที่ควรระวังเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของพระสงฆ์สายวัดป่าก็คือ ไม่ควรพัฒนาสิ่งก่อสร้างให้มีความเจริญทางวัตถุมากเกินไป เพราะจะทำลายอัตลักษณ์ของพระสงฆ์สายวัดป่าที่เน้นความสงบร่มรื่น

ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

๑) กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาควรนำผลการวิจัยไปปรับใช้เพื่อส่งเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ๒) คณะสงฆ์ควรเพิ่มนโยบายจากภารกิจเดิม ๖ ด้าน โดยเพิ่มภารกิจด้านการท่องเที่ยวเข้าไปด้วย เพื่อให้มีกรอบยุทธศาสตร์ในการปฏิบัติร่วมกัน

๒. ข้อเสนอแนะในพื้นที่วิจัย

๑) ทุกพื้นที่วิจัยควรมีการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ ๒) ควรมีการตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยว โดยมีบุคลากรด้านการท่องเที่ยวอำนวยความสะดวก ๓) การสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกอย่าให้กลบความโดดเด่นของพระสงฆ์สายวัดป่า ๓) ควรมีกระบวนการอนุรักษ์สิ่งของเครื่องใช้เกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ เพื่ออนุรักษ์ให้คงอยู่ยาวนานยิ่งขึ้น

๓. ข้อเสนอแนะในการวิจัย

๑) ควรมีการทำวิจัยเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธ ๒) ควรมีการทำวิจัยเกี่ยวกับการเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ๓) ควรมีการทำวิจัยเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า

บรรณานุกรม

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. ยุทธศาสตร์กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙.

กรุงเทพมหานคร : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, ๒๕๕๕.

กองแผนและงบประมาณ องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น. รายงานการติดตามและประเมินผลการทำงานมีส่วนร่วมขององค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น : องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, ๒๕๕๕.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. การสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทย พ.ศ. ๒๕๕๗.

กรุงเทพมหานคร : สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ๒๕๕๗.

คมชัดลึก, สกว.หนูน มจร ชงวิจัยจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.komchadluek.net/detail/20130808/165421/html>.

ผู้จัดการรายวัน, นักท่องเที่ยวแห่เข้าไทย คาดสิ้นปีทะลุเป้า ๒๘ ล้านคน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9580000091420> [๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐].

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธและคณะ, “รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ทางสังคมในการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา”,

<http://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOS/article/viewFile/3811/3800>

[๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐].

วอยซ์ ออฟ อเมริกา, อินเดียเริ่มให้ความสนใจสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงศาสนา โดยเฉพาะในหมู่ชาวพุทธในประเทศไทย ญี่ปุ่น และประเทศอื่นๆ ที่มีชาวพุทธอยู่ด้วย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

<http://www.voathai.com/content/india-buddhist-tourism-nm/1606995.html>

[๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐].

วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร,

<http://luangpumun.org/wara/sutta.html>

[๑๘ มีนาคม ๒๕๖๐].

ภาคผนวก ข.

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

จากการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” ทำให้มีประเด็นที่สามารถนำไปต่อยอดและใช้ประโยชน์ได้จริง จึงได้มีการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ

ได้มีการนำผลการวิจัยไปใช้ในเชิงวิชาการ ๓ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

- ๑) นำผลการวิจัยไปปรับใช้ในการสอนรายวิชาพระพุทธรูปศาสนามาศาสตร์สมัยใหม่ แก่นิสิตระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
- ๒) นำผลการวิจัยไปใช้เป็นข้อเสนอแนะแก่นิสิตเพื่อต่อยอดการศึกษา และทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตระดับปริญญาโท จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานีและวิทยาเขตขอนแก่น
- ๓) นำผลการวิจัยไปต่อยอดงานวิจัยแก่คณาจารย์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี เพื่อต่อยอดในการวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ทำให้คณาจารย์มีความสนใจที่จะนำประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธไปต่อยอดทำวิจัยต่อไป
- ๔) นำผลการวิจัยไปใช้ในการต่อยอดวิธีการศึกษาสภาพปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามหลักวิชาการ ด้วยเครื่องมือที่ทันสมัยมากขึ้น

๒. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้เชิงสาธารณะ

ได้มีการนำผลจากการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงสาธารณะ ๒ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

- ๑) นำผลการวิจัยไปใช้ประชาสัมพันธ์แนวทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว และเพื่อเสนอทางเลือกใหม่แก่นักท่องเที่ยว โดยการประชาสัมพันธ์ทางสื่อสารสนเทศ สังคมออนไลน์ และช่องทางอื่นๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงข้อมูลการท่องเที่ยวสะดวกยิ่งขึ้น
- ๒) นำผลการวิจัยไปใช้ในการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างแหล่งท่องเที่ยว (วัด) กับชุมชน โดยให้มีส่วนร่วมในการสร้างแรงดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาในวัด ส่วนชุมชนก็ได้ขายสินค้าและบริการ ซึ่งจะเกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจฐานล่าง และการสร้างอาชีพแก่ชุมชนด้วย

๓. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงศาสนา

ได้มีการนำผลจากการวิจัยมาใช้ประโยชน์ในเชิงศาสนา ๓ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

- ๑) นำผลการวิจัยไปทดลองใช้กับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธวัดโพธิ์ ในประเด็นเกี่ยวกับการจัดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ทำให้มีรูปแบบการท่องเที่ยวชัดเจนมากยิ่งขึ้น ส่งผลให้นักท่องเที่ยวมีความสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามากยิ่งขึ้น

๒) นำผลการวิจัยเสนอเจ้าอาวาสในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง เพื่อนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของแหล่งท่องเที่ยว ในประเด็นเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยว การจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการนักท่องเที่ยว การเสริมสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว การปรับภูมิทัศน์ และการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว

๓) นำผลการวิจัยไปใช้บูรณาการเผยแพร่ในรูปของการท่องเที่ยว โดยทำให้การท่องเที่ยวเป็นการเผยแพร่อีกรูปแบบหนึ่ง โดยเสนอให้แต่ละวัดประชาสัมพันธ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว ทั้งรักษา และเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ประชาชนมีความสนใจมากยิ่งขึ้น

๔. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบาย

นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบาย ๔ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑) นำผลการวิจัยเป็นนโยบายของคณะสงฆ์ เพื่อผลักดันให้เป็นพันธกิจของคณะสงฆ์ ประการที่ ๗ คือ พันธกิจด้านการท่องเที่ยว โดยให้เป็นนโยบายเชิงรุกมากยิ่งขึ้น

๒) นำผลการวิจัยไปใช้สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น โดยได้นำเสนอเส้นทางการท่องเที่ยวผ่านสมาชิกสภาเทศบาลนครขอนแก่น เพื่อนำไปเป็นนโยบายการท่องเที่ยวของเทศบาลนครขอนแก่น โดยขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างการรับหลักการ

๓) นำผลการวิจัยเสนอต่อผู้บริหารคณะสงฆ์อำเภอเมืองขอนแก่น เพื่อนำไปเป็นนโยบายและผลักดันให้เกิดแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับอำเภอเมืองขอนแก่น

๔) นำผลการวิจัยไปใช้เสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าแก่งอัครและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ภาคผนวก ค.

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์

กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาแล้ว และผลที่ได้รับ

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์
กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาแล้ว และผลที่ได้รับ**

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” ๑) เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาของการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในการเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่ได้วางแผนไว้ว่าจะดำเนินการในอนาคตกับกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาแล้ว และผลที่ได้รับจากการดำเนินการ โดยจำแนกกิจกรรมออกเป็น ๔ ส่วน ประกอบด้วย กิจกรรมเชิงวิชาการ กิจกรรมเชิงสาธารณะ กิจกรรมเชิงศาสนา และกิจกรรมเชิงนโยบายดังต่อไปนี้

ชื่อกิจกรรม	วัตถุประสงค์	กิจกรรมที่ดำเนินการแล้ว	ผลที่ได้รับ	กิจกรรมที่วางแผนไว้
เชิง วิชาการ	๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๑) นำผลการวิจัยไปปรับใช้ในการสอนรายวิชาพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ แก่นิสิตระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี	ทำให้นิสิตเข้าใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธ	นำนิสิตไปศึกษาดูงานแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าต้นแบบ
	๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๒) นำผลการวิจัยไปใช้เป็นข้อเสนอแนะแก่นิสิตเพื่อต่อยอดการศึกษา และทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตระดับปริญญาโท จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี และวิทยาเขตขอนแก่น	นิสิตได้ประเด็นในการทำวิทยานิพนธ์	ให้นิสิตนำประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธไปจัดทำเป็นโครงร่างวิทยานิพนธ์
	๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๓) นำผลการวิจัยไปต่อยอดงานวิจัยแก่คณาจารย์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี	คณาจารย์มีความสนใจที่จะนำประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธไปต่อยอดทำวิจัยต่อไป	จัดสัมมนาเกี่ยวกับประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
	๑) เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาของการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๔) นำผลการวิจัยไปใช้ในการต่อยอดวิธีการศึกษาสภาพปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามหลักวิชาการ ด้วยเครื่องมือที่ทันสมัยมากขึ้น	เข้าใจสภาพปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า	ศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขด้วยเครื่องมือที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้น

สาธารณะ	๒) เพื่อศึกษารูปแบบการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สาย วัด ป่า ใน ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๑) นำผลการวิจัยไปใช้ ประชาสัมพันธ์แนวทางการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อกระตุ้นการ ท่องเที่ยว และเพื่อเสนอทางเลือก ใหม่แก่นักท่องเที่ยว โดยการ ประชาสัมพันธ์ทางสื่อสารสนเทศ สังคมออนไลน์ และช่องทางอื่นๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงข้อมูลการ ท่องเที่ยวสะดวกยิ่งขึ้น	นักท่องเที่ยวเข้าถึงข้อมูล เกี่ยวกับการท่องเที่ยวสะดวก ขึ้น	ตั้งศูนย์บริการข้อมูล การท่องเที่ยว
	๒) เพื่อศึกษารูปแบบการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สาย วัด ป่า ใน ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๒) นำผลการวิจัยไปใช้ในการพึ่งพา อาศัยกันระหว่างแหล่งท่องเที่ยว (วัด) กับชุมชน โดยให้มีส่วนร่วมใน การสร้างแรงดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้า มาในวัด ส่วนชุมชนก็จะได้ขายสิน ค้าและบริการ ซึ่งจะเกิดการ กระตุ้นเศรษฐกิจฐานล่าง และการ สร้างอาชีพแก่ชุมชนด้วย	ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดี และพึ่งพาอาศัยกัน	สร้างชุมชนท่องเที่ยว เชิงพุทธต้นแบบ
เชิงศาสนา	๒) เพื่อศึกษารูปแบบการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สาย วัด ป่า ใน ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๑) นำผลการวิจัยไปทดลองใช้กับ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธวัดโพธิ์ ใน ประเด็นเกี่ยวกับการจัดรูปแบบการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สาย วัดป่า ทำให้มีรูปแบบการท่องเที่ยว ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ส่งผลทำให้ นักท่องเที่ยวมีความสนใจการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สาย วัดป่ามากยิ่งขึ้น	ทำให้ได้รูปแบบการท่องเที่ยว เชิงพุทธหลากหลายรูปแบบ	หากิจกรรมการส่งเสริม และกระตุ้นการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธ หลากหลายรูปแบบ มากยิ่งขึ้น
	๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สาย วัด ป่า ใน ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๒) นำผลการวิจัยเสนอเจ้าอาวาสใน พื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง เพื่อนำไปปรับ ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของแหล่ง ท่องเที่ยว ในประเด็นเกี่ยวกับ รูปแบบการท่องเที่ยว การจัดการ แหล่งท่องเที่ยว การบริการ นักท่องเที่ยว การเสริมสร้างสิ่ง อำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว การปรับภูมิทัศน์ และการอนุรักษ์ แหล่งท่องเที่ยว	ได้แนวทางการจัดการแหล่ง ท่องเที่ยวในรูปแบบที่ เหมาะสมกับบริบทของ สถานที่ท่องเที่ยวแต่ละแห่ง	หามาตรการส่งเสริม ศักยภาพการท่องเที่ยว ให้มีประสิทธิภาพมาก ยิ่งขึ้น
	๒) เพื่อศึกษารูปแบบการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สาย วัด ป่า ใน ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๓) นำผลการวิจัยไปใช้บูรณาการ เผยแพร่ในรูปของการท่องเที่ยว โดย ทำให้การท่องเที่ยวเป็นการเผยแพร่ อีกรูปแบบหนึ่ง โดยเสนอให้แต่ละ วัดประชาสัมพันธ์ทรัพยากรการ	จำนวนนักท่องเที่ยวเข้าวัด มากยิ่งขึ้น	ส่งเสริมศักยภาพการ ท่องเที่ยวเชิงเผยแพร่ พระพุทธศาสนาที่มี ประสิทธิภาพ

		ท่องเที่ยว ทั้งรักษา และเสริมสร้าง ปัจจัยการท่องเที่ยว เพื่อเป็น แรงจูงใจให้ประชาชนมีความสนใจ มากยิ่งขึ้น		
เชิง นโยบาย	๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๑) นำผลการวิจัยเป็นนโยบายของ คณะสงฆ์ เพื่อผลักดันให้เป็นพันธ กิจของคณะสงฆ์ประการที่ ๗ คือ พันธกิจด้านการท่องเที่ยว โดยให้ เป็นนโยบายเชิงรุกมากยิ่งขึ้น	มีนโยบายเกี่ยวกับการ ท่องเที่ยว	ผลักดันให้ เป็น ยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวระดับชาติ
	๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๒) นำผลการวิจัยไปใช้สร้าง เครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับ การท่องเที่ยวรูปแบบอื่น โดยได้ นำเสนอเส้นทางการท่องเที่ยวผ่าน สมาชิกสภาเทศบาลนครขอนแก่น เพื่อนำไปเป็นนโยบายการท่องเที่ยว ของเทศบาลนครขอนแก่น โดย ขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างการรับ หลักการ	มีเครือข่ายการท่องเที่ยว	สร้างนโยบายการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธที่ สอดคล้องกับนโยบาย การท่องเที่ยวใน ท้องถิ่น
	๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๓) นำผลการวิจัยเสนอต่อผู้บริหาร คณะสงฆ์อำเภอเมืองขอนแก่น เพื่อ นำไปเป็นนโยบายและผลักดันให้ เกิดแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยว เชิงพุทธในระดับอำเภอเมือง ขอนแก่น	รับหลักการเพื่อนำเข้าสู่ที่ ประชุมคณะสงฆ์ และผลักดัน ให้เป็นมติต่อไป	สร้างแผนรองรับการ ท่องเที่ยวเชิงพุทธใน อนาคต
	๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์ สายวัดป่าในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	๔) นำผลการวิจัยไปใช้เสนอ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธ ของพระสงฆ์สายวัดป่าแก่งอัคร และหน่วยย่อยที่เกี่ยวข้อง	ได้นำเสนอยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวเชิงพุทธของ พระสงฆ์สายวัดป่า	ผลักดันการท่องเที่ยว เชิงพุทธให้ เป็น ยุทธศาสตร์การ ท่องเที่ยวระดับชาติ

ภาคผนวก ง.
หนังสือออกในการดำเนินการวิจัย

ที่ ศบ ๖๑๓๙/๙๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี
กิโลเมตรที่ ๘ ถนนสมเด็จ ตำบลกระโสม
อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี
๓๔๐๐๐

๕ มิถุนายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

กราบเรียน เจ้าอาวาสวัดโพธิ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยพระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. พร้อมคณะ ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โดยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่วิจัยในภาคอีสานจำนวน ๖ แห่ง ซึ่งทางคณะวิจัยได้พิจารณาเห็นว่าวัดของท่านมีปัจจัยการท่องเที่ยวเข้าหลักเกณฑ์ในการวิจัย จึงกำหนดให้วัดของท่านเป็นพื้นที่วิจัยดังกล่าว

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงขอความเมตตาจากท่านให้ข้อมูลกับคณะวิจัย ในรูปแบบของการสัมภาษณ์และเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดของท่าน โดยคณะวิจัยจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลในวันที่ ๑๘ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยข้อมูลทั้งหมดจะนำไปเป็นประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความเมตตาจากท่านเป็นอย่างดี และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูกิตติคุณโณภาส)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

ผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

เลขานุการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

Mobile Phone : ๐๘ ๔๔๑๑ ๑๖๒๒

E-Mail : sewee_wat@hotmail.com

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. : ๐๘๙-๙๕๓๖๓๕๒, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ที่ ศธ ๖๑๓๙/๙๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี
กิโลเมตรที่ ๘ ถนนสมเด็จ ตำบลกระโสม
อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี
๓๔๐๐๐

๕ มิถุนายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

กราบเรียน เจ้าอาวาสวัดป่าบ้านตาด

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยพระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. พร้อมคณะ ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โดยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่วิจัยในภาคอีสานจำนวน ๖ แห่ง ซึ่งทางคณะวิจัยได้พิจารณาเห็นว่าวัดของท่านมีปัจจัยการท่องเที่ยวเข้าหลักเกณฑ์ในการวิจัย จึงกำหนดให้วัดของท่านเป็นพื้นที่วิจัยดังกล่าว

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงขอความเมตตาจากท่านให้ข้อมูลกับคณะวิจัย ในรูปแบบของการสัมภาษณ์และเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดของท่าน โดยคณะวิจัยจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลในวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยข้อมูลทั้งหมดจะนำไปเป็นประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความเมตตาจากท่านเป็นอย่างดี และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูกิตติคุณเณร)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

ผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

เลขานุการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

Mobile Phone : ๐๘ ๔๔๑๑ ๑๖๒๒

E-Mail : sewee_wat@hotmail.com

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. : ๐๘๙-๙๕๓๖๓๕๒, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ที่ ศธ ๖๑๓๙/๙๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี
กิโลเมตรที่ ๘ ถนนสมเด็จ ตำบลกระโสม
อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี
๓๔๐๐๐

๕ มิถุนายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

กราบเรียน เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยพระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. พร้อมคณะ ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โดยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่วิจัยในภาคอีสานจำนวน ๖ แห่ง ซึ่งทางคณะวิจัยได้พิจารณาเห็นว่าวัดของท่านมีปัจจัยการท่องเที่ยวเข้าหลักเกณฑ์ในการวิจัย จึงกำหนดให้วัดของท่านเป็นพื้นที่วิจัยดังกล่าว

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงขอความเมตตาจากท่านให้ข้อมูลกับคณะวิจัย ในรูปแบบของการสัมภาษณ์และเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดของท่าน โดยคณะวิจัยจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลในวันที่ ๑๕ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยข้อมูลทั้งหมดจะนำไปเป็นประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความเมตตาจากท่านเป็นอย่างดี และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูกิตติคุณเณร)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

ผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

เลขานุการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

Mobile Phone : ๐๘ ๔๔๑๑ ๑๖๒๒

E-Mail : sewee_wat@hotmail.com

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. : ๐๘๙-๙๕๓๖๓๕๒, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ที่ ศธ ๖๑๓๙/๙๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี
กิโลเมตรที่ ๘ ถนนสมเด็จ ตำบลกระโสม
อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี
๓๔๐๐๐

๕ มิถุนายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

กราบเรียน เจ้าอาวาสวัดบูรพาราม

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยพระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. พร้อมคณะ ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โดยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่วิจัยในภาคอีสานจำนวน ๖ แห่ง ซึ่งทางคณะวิจัยได้พิจารณาเห็นว่าวัดของท่านมีปัจจัยการท่องเที่ยวเข้าหลักเกณฑ์ในการวิจัย จึงกำหนดให้วัดของท่านเป็นพื้นที่วิจัยดังกล่าว

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงขอความเมตตาจากท่านให้ข้อมูลกับคณะวิจัย ในรูปแบบของการสัมภาษณ์และเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดของท่าน โดยคณะวิจัยจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลในวันที่ ๑๗ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยข้อมูลทั้งหมดจะนำไปเป็นประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความเมตตาจากท่านเป็นอย่างดี และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูกิตติคุณเณร)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

ผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

เลขานุการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

Mobile Phone : ๐๘ ๔๔๑๑ ๑๖๒๒

E-Mail : sewee_wat@hotmail.com

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. : ๐๘๙-๙๕๓๖๓๕๒, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ที่ ศธ ๖๑๓๙/๙๙

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี
กิโลเมตรที่ ๘ ถนนสมเด็จ ตำบลกระโสม
อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี
๓๔๐๐๐

๕ มิถุนายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

กราบเรียน เจ้าอาวาสวัดอรัญบรรพต

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยพระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. พร้อมคณะ ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท ศูนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โดยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่วิจัยในภาคอีสานจำนวน ๖ แห่ง ซึ่งทางคณะวิจัยได้พิจารณาเห็นว่าวัดของท่านมีปัจจัยการท่องเที่ยวเข้าหลักเกณฑ์ในการวิจัย จึงกำหนดให้วัดของท่านเป็นพื้นที่วิจัยดังกล่าว

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงขอความเมตตาจากท่านให้ข้อมูลกับคณะวิจัย ในรูปแบบของการสัมภาษณ์และเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดของท่าน โดยคณะวิจัยจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลในวันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยข้อมูลทั้งหมดจะนำไปเป็นประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความเมตตาจากท่านเป็นอย่างดี และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูกิตติคุณโณภาส)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

ผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

เลขานุการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

Mobile Phone : ๐๘ ๔๔๑๑ ๑๖๒๒

E-Mail : sewee_wat@hotmail.com

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. : ๐๘๙-๙๕๓๖๓๕๒, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ที่ ศธ ๖๑๓๙/๑๐๐

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี
กิโลเมตรที่ ๘ ถนนสมเด็จ ตำบลกระโสม
อำเภอเมืองอุบลฯ จังหวัดอุบลราชธานี
๓๔๐๐๐

๕ มิถุนายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขออนุญาตเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

กราบเรียน เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยพระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. พร้อมคณะ ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท ศุนย์บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ได้ทำวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” โดยได้กำหนดขอบเขตพื้นที่วิจัยในภาคอีสานจำนวน ๖ แห่ง ซึ่งทางคณะวิจัยได้พิจารณาเห็นว่าวัดของท่านมีปัจจัยการท่องเที่ยวเข้าหลักเกณฑ์ในการวิจัย จึงกำหนดให้วัดของท่านเป็นพื้นที่วิจัยดังกล่าว

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินงานวิจัยสำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ จึงขอความเมตตาจากท่านให้ข้อมูลกับคณะวิจัย ในรูปแบบของการสัมภาษณ์และเอกสารข้อมูลเกี่ยวกับวัดของท่าน โดยคณะวิจัยจะลงพื้นที่เก็บข้อมูลในวันที่ ๑๖ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๐ โดยข้อมูลทั้งหมดจะนำไปเป็นประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงได้รับความเมตตาจากท่านเป็นอย่างดี และขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

(พระครูกิตติคุณโณภาส)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

ผู้อำนวยการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

เลขานุการบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี

Mobile Phone : ๐๘ ๔๔๑๑ ๑๖๒๒

E-Mail : sewee_wat@hotmail.com

พระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร. : ๐๘๙-๙๕๓๖๓๕๒, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒

ภาคผนวก จ.
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์เจ้าอาวาส
เรื่อง รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

คำชี้แจง งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหาและการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอให้ท่านให้ข้อมูลตามความเห็นของท่าน ซึ่งข้อมูลที่ท่านให้จะนำไปใช้ประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น โดยจะไม่มีผลกระทบต่อท่านในทุกกรณี แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๕ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย

ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๕ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ..... นามสกุล..... ฉายา.....
 อายุ..... พรรษา..... ระดับการศึกษาสูงสุดทางโลก.....
 ระดับการศึกษาสูงสุดทางธรรม.....
 ตำแหน่ง.....
 ที่อยู่/เลขที่..... หมู่ที่..... วัด..... บ้าน.....
 ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....
 รหัสไปรษณีย์..... โทรศัพท์.....

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย

๑. วัดของท่านมีความเป็นมาอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. วัดของท่านมีความสำคัญอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในวัดของท่านมีอะไรบ้าง?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๔. พระสงฆ์สายวัดป่าที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวในวัดของท่านคือใคร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๕. พระสงฆ์สายวัดป่ารูปนั้นมีประวัติความเป็นมาอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๖. เพราะอะไรพระสงฆ์รูปนั้นจึงสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดแห่งนี้ได้?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดท่านเป็นอย่างไร?

๑) ปัจจัยการท่องเที่ยวกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดท่านมีอะไรบ้าง?

.....

.....

.....

.....

๒) ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวสิ่งใดเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่า?

.....

.....

.....

๓) บุคลากรทำหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวในวัดของท่านมีกี่รูป/คน.....

๔) จำนวนนักท่องเที่ยวในวันปกติมีกี่คน.....

๕) จำนวนนักท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลมีกี่คน.....

๖) ช่วงใดที่มีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก.....

๗) กำหนดวันและเวลาในการท่องเที่ยวอย่างไร.....

.....

๘) นักท่องเที่ยวในวัดของท่านจำแนกออกเป็นกี่กลุ่ม.....

ประกอบด้วยกลุ่มใดบ้าง.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....

๒. ปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดของท่านคืออะไร?

๑) ปัญหาด้านบุคลากรคืออะไร.....

.....
.....

๒) ปัญหาด้านสถานที่คืออะไร.....

.....
.....

๓) ปัญหาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกคืออะไร.....

.....
.....

๔) ปัญหาด้านปัจจัยการท่องเที่ยวคืออะไร.....

.....
.....

๕) ปัญหาด้วยมลภาวะคืออะไร.....

.....
.....

๖) ปัญหาด้านการบริการคืออะไร.....

.....
.....

๗) ปัญหาอื่นๆ (ถ้ามี).....

.....
.....

๓. ท่านจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดของท่านอย่างไร?

.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. ปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในวัดของท่านมีอะไรบ้าง?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในวัดของท่านเป็นอย่างไร?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๕ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. ท่านคิดว่าควรกำหนดยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างไร?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....

๒. ท่านคิดว่าจะนำปัจจัยด้านพระสงฆ์สายวัดป่าไปกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ได้อย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ข้อเสนอแนะ (ถ้ามี).....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

สัมภาษณ์ วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

ขอขอบคุณที่ท่านให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

คณะวิจัย

แบบสัมภาษณ์พระสงฆ์
เรื่อง รูปแบบการท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

คำชี้แจง งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหาและการจัดการแหล่งท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอให้ท่านให้ข้อมูลตามความเห็นของท่าน ซึ่งข้อมูลที่ท่านให้จะนำไปใช้ประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น โดยจะไม่มีผลกระทบต่อท่านในทุกกรณี แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๕ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย

ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๕ ยุทธศาสตร์การท่องเทียวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ..... นามสกุล..... ฉายา.....
 อายุ..... พรรษา..... ระดับการศึกษาสูงสุดทางโลก.....
 ระดับการศึกษาสูงสุดทางธรรม.....
 ตำแหน่ง.....
 ที่อยู่/เลขที่..... หมู่ที่..... วัด..... บ้าน.....
 ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....
 รหัสไปรษณีย์..... โทรศัพท์.....
 หน้าที่เกี่ยวกับการท่องเทียวในวัด.....

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย

๑. วัดของท่านมีความเป็นมาอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. วัดของท่านมีความสำคัญอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในวัดของท่านมีอะไรบ้าง?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๔. พระสงฆ์สายวัดป่าที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวในวัดของท่านคือใคร?

.....

๕. พระสงฆ์สายวัดป่ารูปนั้นมีประวัติความเป็นมาอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๖. เพราะอะไรพระสงฆ์รูปนั้นจึงสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดแห่งนี้ได้?

ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพ ปัญหา และการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดท่านเป็นอย่างไร?

๑) ปัจจัยการท่องเที่ยวกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดท่านมีอะไรบ้าง?

๒) ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวสิ่งใดเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่า?

๓) บุคลากรทำหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวในวัดของท่านมีกี่รูป/คน.....

๔) จำนวนนักท่องเที่ยวในวันปกติมีกี่คน.....

๕) จำนวนนักท่องเที่ยวในช่วงเทศกาลมีกี่คน.....

๖) ช่วงใดที่มีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก.....

๗) กำหนดวันและเวลาในการท่องเที่ยวอย่างไร.....

๘) นักท่องเที่ยวในวัดของท่านจำแนกออกเป็นกี่กลุ่ม.....

ประกอบด้วยกลุ่มใดบ้าง.....

.....
.....
.....
.....

๒. ปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดของท่านคืออะไร?

๑) ปัญหาด้านบุคลากรคืออะไร.....

.....
.....

๒) ปัญหาด้านสถานที่คืออะไร.....

.....
.....

๓) ปัญหาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกคืออะไร.....

.....
.....

๔) ปัญหาด้านปัจจัยการท่องเที่ยวคืออะไร.....

.....
.....

๕) ปัญหาด้วยมลภาวะคืออะไร.....

.....
.....

๖) ปัญหาด้านการบริการคืออะไร.....

.....
.....

๗) ปัญหาอื่นๆ (ถ้ามี).....

.....
.....

๓. ท่านจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดของท่านอย่างไร?

.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. ปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในวัดของท่านมีอะไรบ้าง?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในวัดของท่านเป็นอย่างไร?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๕ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. ท่านคิดว่าควรกำหนดยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธอย่างไร?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
๒. ท่านคิดว่าจะนำปัจจัยด้านพระสงฆ์สายวัดป่าไปกำหนดเป็นยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ได้อย่างไร?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ (ถ้ามี).....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

สัมภาษณ์ วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

ขอขอบคุณที่ท่านให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย
คณะวิจัย

แบบสัมภาษณ์นักท่องเที่ยว
เรื่อง รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

คำชี้แจง งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหาและการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอให้ท่านให้ข้อมูลตามความเห็นของท่าน ซึ่งข้อมูลที่ท่านให้จะนำไปใช้ประโยชน์เฉพาะในงานวิจัยนี้เท่านั้น โดยจะไม่มีผลกระทบต่อท่านในทุกกรณี แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น ๕ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย

ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพและปัญหาในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๕ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ..... นามสกุล..... อายุ.....
ระดับการศึกษาสูงสุด.....
อาชีพ.....
ตำแหน่ง.....
ที่อยู่/เลขที่..... หมู่ที่..... ถนน..... บ้าน.....
ตำบล..... อำเภอ..... จังหวัด.....
รหัสไปรษณีย์..... โทรศัพท์.....

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่วิจัย

๑. ท่านเคยมาท่องเที่ยวในวัดแห่งนี้มาแล้วกี่ครั้ง..... ครั้ง

๒. มีอะไรเป็นแรงจูงใจให้ท่านมาท่องเที่ยววัดแห่งนี้

.....

๓. ท่านคิดว่าวัดแห่งนี้มีความสำคัญอย่างไร?

๔. ท่านคิดว่าแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดแห่งนี้มีอะไรบ้าง?

๕. ท่านคิดว่าพระสงฆ์สายวัดป่าที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวในวัดแห่งนี้คือใคร?

๖. ท่านคิดว่าพระสงฆ์สายวัดป่ารูปดังกล่าวมีประวัติความเป็นมาอย่างไร?

๗. ท่านคิดว่าเพราะอะไรพระสงฆ์รูปดังกล่าวจึงสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดแห่งนี้ได้?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ส่วนที่ ๓ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพและปัญหาในการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดแห่งนี้เป็นอย่างไ?

๑) ท่านคิดว่าปัจจัยการท่องเที่ยวกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดแห่งนี้มีอะไรบ้าง?

.....

.....

.....

.....

๒) ส่วนใหญ่ท่านนิยมมาท่องเที่ยวสิ่งใดเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าในวัดแห่งนี้?

.....

.....

.....

.....

๓) ท่านคิดว่าบุคลากรทำหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวในวัดแห่งนี้เป็นอย่างไ?

.....

.....

.....

.....

๔) ท่านคิดว่าวัดแห่งนี้มีระเบียบในการท่องเที่ยวอย่างไรบ้าง?

.....

.....

.....

.....

๕) ท่านคิดว่านักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดแห่งนี้มีกลุ่มใดบ้าง?

.....
.....
.....

๖) ท่านได้อะไรจากการมาท่องเที่ยววัดในแห่งนี้?

.....
.....
.....

๒. ปัญหาของการท่องเที่ยวเชิงพุทธเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าภายในวัดแห่งนี้คืออะไร?

๑) ปัญหาด้านบุคลากรคืออะไร.....

.....
.....
.....

๒) ปัญหาด้านสถานที่คืออะไร.....

.....
.....
.....

๓) ปัญหาด้านสิ่งอำนวยความสะดวกคืออะไร.....

.....
.....
.....

๔) ปัญหาด้านปัจจัยการท่องเที่ยวคืออะไร.....

.....
.....
.....

๕) ปัญหาด้วยมลภาวะคืออะไร.....

.....
.....
.....

๖) ปัญหาด้านการบริการคืออะไร.....

.....
.....
.....

๗) ปัญหาอื่นๆ (ถ้ามี).....

.....

.....
ส่วนที่ ๔ ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออก
เฉียงเหนือ

๑. ท่านคิดว่าปัจจัยส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในวัดแห่งนี้มีอะไรบ้าง?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒. ท่านคิดว่านักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวในวัดแห่งนี้รูปแบบใด?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ส่วนที่ ๕ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. ท่านคิดว่าควรทำอย่างไรจึงจะทำให้การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าเป็นไปอย่าง
มีประสิทธิภาพ?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

๒. ท่านคิดว่าควรกำหนดยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าอย่างไร?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ข้อเสนอแนะ (ถ้ามี).....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

สัมภาษณ์ วันที่..... เดือน..... พ.ศ.

ขอขอบคุณที่ท่านให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

คณะวิจัย

ภาคผนวก ฉ

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยวัดป่าบ้านตาด

ศาลาปฏิบัติธรรมที่เป็นศูนย์รวมของพุทธศาสนิกชนตั้งแต่สมัยหลวงตามหาบัว

สัมภาษณ์พระภิกษุวัดป่าบ้านตาด

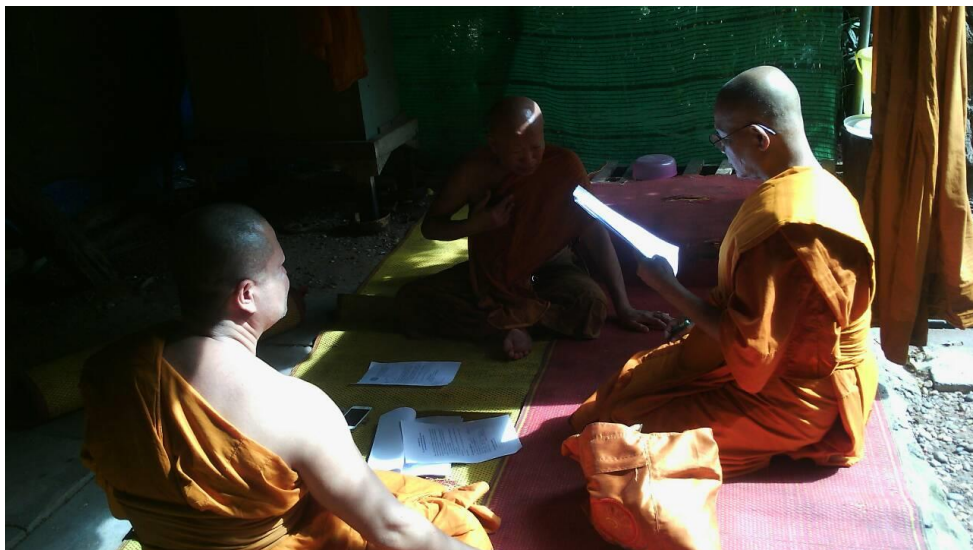
พระครูสิริสุตากรณ์กำลังสัมภาษณ์พระลูกวัดวัดป่าบ้านตาด

นักท่องเที่ยงที่ให้ข้อมูล

สัมภาษณ์พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาด

สัมภาษณ์พระสงฆ์วัดป่าบ้านตาดเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวของวัด

ทางเดินไปกุฏิหลวงตามหาบัว

กุฏิหลวงตามหาบัว

ภายในกุฏิหลวงตามหาบัว มีรูปเหมือนท่านขนาดเท่าองค์จริง

ทางเดินจงกรมและเพิงที่นั่งสมาธิของหลวงตามหาบัว

ศิษย์พระภิกษุและฆราวาสดูแลกุฏิหลวงตามมหาบัวเหมือนขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่

นักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากมาราบถวายสักการะกุฏิหลวงตามหาบัว

ห้องน้ำสำหรับพระสงฆ์เถระ มีความสะดวกสบายและปลอดภัย

พระประธานและรูปเหมือนหลวงปู่มั่น ในศาลาปฏิบัติธรรมชั้น ๒

ส่วนหนึ่งขอห้องน้ำบริการนักท่องเที่ยว

มีเต็นท์หน่วยปฐมพยาบาลคอยให้บริการนักท่องเที่ยวทุกวัน

สัมภาษณ์พระสงฆ์ เกี่ยวกับปัจจัยการท่องเที่ยวของวัดป่าบ้านตาด

กุฏิสงฆ์วัดป่าบ้านตาต ภายใต้แมกไม้อันร่มรื่น

นิทรรศการผลงานของหลวงตามหาบัว

นิทรรศการธรรมะหลวงตามหาบัว

พิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงตามหาบัว

นิทรรศการแสดงอัฐิธาตุสัณฐานต่างๆ ของหลวงตามหาบัว

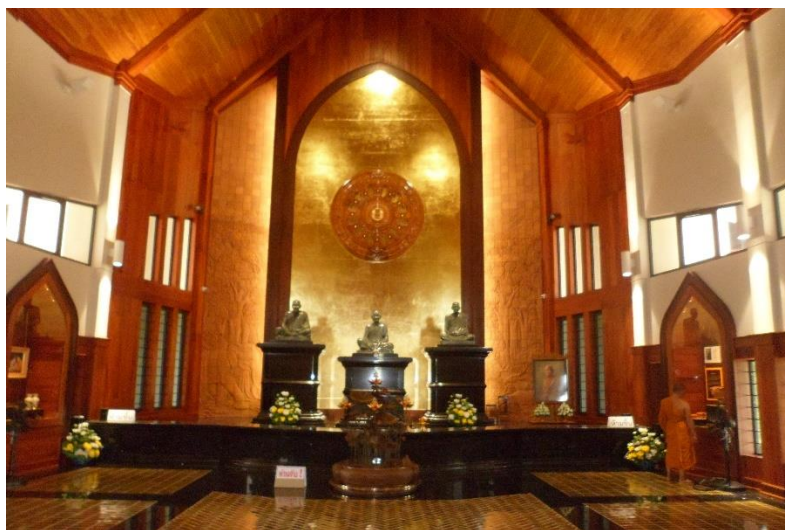
สถานที่พระราชทานเพลิงศพหลวงตามหาบัว ทางวัดยังรักษาสภาพเดิมไว้

บริเวณลานจอดรถทางเข้าวัด มีขนาดกว้างใหญ่ สำหรับจอดรถนักท่องเที่ยว

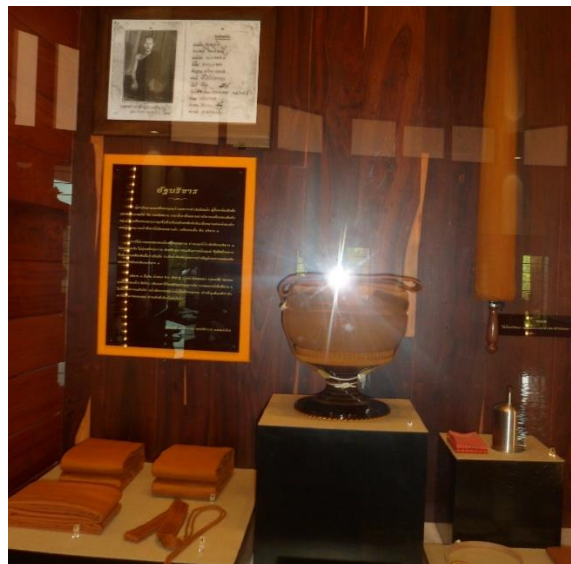
พิพิธภัณฑ์หลวงตามหาบัว

ภายในพิพิธภัณฑ์หลวงตามหาบัว

สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของหลวงตามหาบัว

บริวารหลวงตามหาบัว

ในพิพิธภัณฑ์มีรูปหล่อหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยวัดอรุณบรรพต (หลวงปู่เหรียญ)

มณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

ลานจอดรถหน้ามณฑปหลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

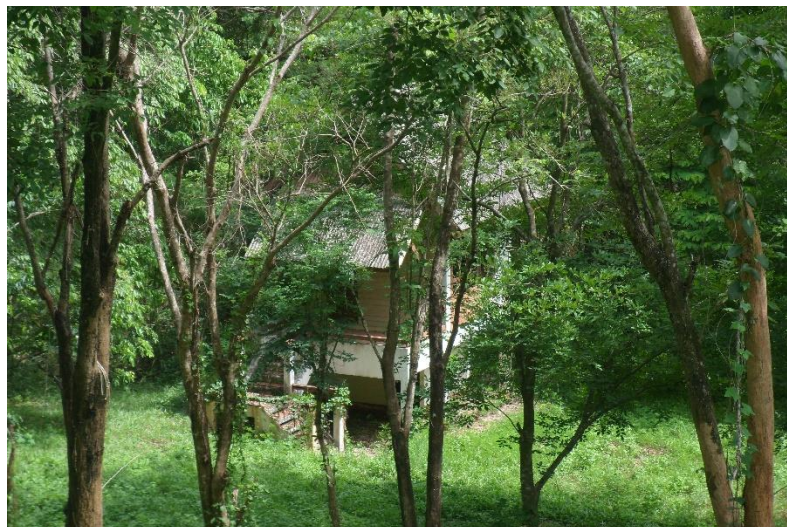
สัมภาษณ์นักท่องเที่ยวนัก

ห้องน้ำบริการนักท่องเที่ยว

มุมสงบทางทิศใต้ของพระสุธรรมเจดีย์

กุฏิสงฆ์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ

พระสุธรรมเจดีย์

ภายในพระสุธรรมเจดีย์

สัมภาษณ์พระลูกวัดอรุณบรรพตที่ทำหน้าที่ต้อนรับนักท่องเที่ยวในพระสุธรรมเจดีย์

รูปเหมือนคณาจารย์สายกรรมฐาน แกะจากไม้ประดู่ ประดิษฐานในพระสุธรรมเจดีย์ชั้น ๑

ฟ้าหญิงจุฬารัตน์ฯ เสด็จเยี่ยมสนทนาธรรมกับหลวงปู่เหรียญ

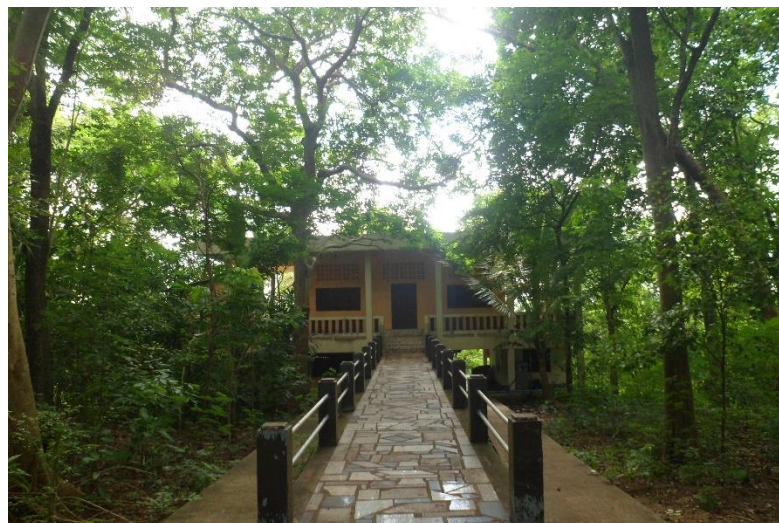
ฟ้าหญิงจุฬารัตน์ฯ เสด็จเยี่ยม ถวายสังฆทาน และสนทนาธรรมกับหลวงปู่เหรียญ

ทางเดินท่องเที่ยวเชิงนิเวศรอบพระสุธรรมเจดีย์

กุฏิที่พักสงฆ์

กุฏิที่พักสงฆ์และทางเดินจงกรม

ลานธรรมพระนาคปรก แหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ที่กำลังดำเนินการก่อสร้าง

ภายในศาลาปฏิบัติธรรม

ด้านหน้าพระสุธรรมเจดีย์

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยวัดป่าสุทธาวาส (หลวงปู่มั่น)

สัมภาษณ์พระพระราชวิสุทธินายก เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาสและเจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต)

ศูนย์บริการนักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส

ป้ายอาคารพิพิธภัณฑ์บริหารพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต

นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดป่าสุทธาวาสในรูปของกรุปทัวร์

กำลังสัมภาษณ์นักท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส

อัฐิธาตุหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในพิพิธภัณฑ์บริหารพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

รูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

บริหารและสิ่งของเครื่องใช้ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

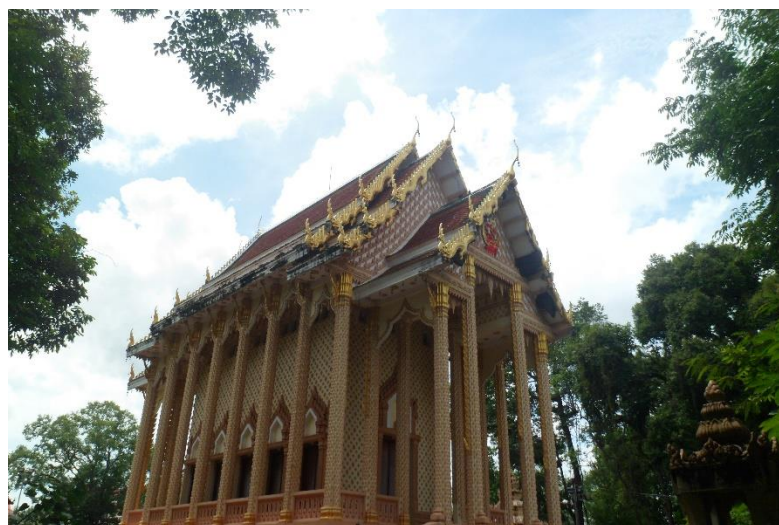
บริขารชุดงศ์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

กุฎิหลวงตามหาบัว ในวัดป่าสุทธาวาส

แผนผังแสดงสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของวัดป่าสุทธาวาส

อุโบสถสร้างขึ้นตรงบริเวณที่พระราชทานเพลิงศพหลวงปู่่มั่น

ความร่มรื่นภายใต้ร่มเงาไม้ เป็นมุมที่เหมาะสมแก่การพักผ่อนหย่อนใจ

นิทรรศการประวัติหลวงปู่่มั่น จัดแสดงด้านหน้าพิพิธภัณฑ์ฯ

ห้องน้ำจำนวนมาก เป็นอีกปัจจัยการท่องเที่ยวหนึ่งด้านสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

อาคารปฏิบัติธรรม และที่พักนักท่องเที่ยว

บริเวณลานจอดรถ มีทั้งลานปูนและลานดิน

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยวัดหนองป่าพง (หลวงปู่ชา)

คณะวิจัยกราบขอสัมภาษณ์พระราชภาวนาวิกรม เจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง

สัมภาษณ์พระลูกวัดวัดหนองป่าพง

ทางเข้าไปในศาลาปฏิบัติธรรมวัดหนองป่าพง มีสุภาชิตธรรมะให้ได้ศึกษาเรียนรู้

อาคารศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถระ เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการท่องเที่ยว

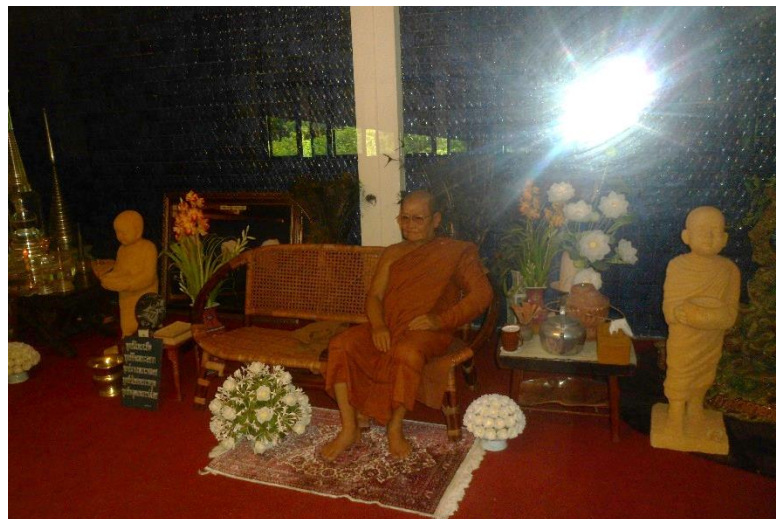
ประตูทางเข้าเขตที่พักสงฆ์

ป้ายเตือนสติ ซึ่งเป็นระเบียบปฏิบัติของนักท่องเที่ยว

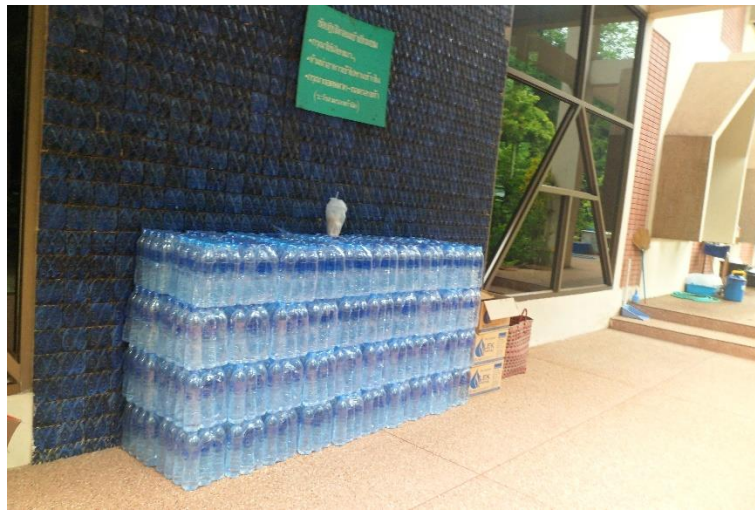
ด้านหลังพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถร

รูปเหมือนหุ่นขี้ผึ้งเท่าองค์จริงของหลวงปู่ชา สุภทฺโท

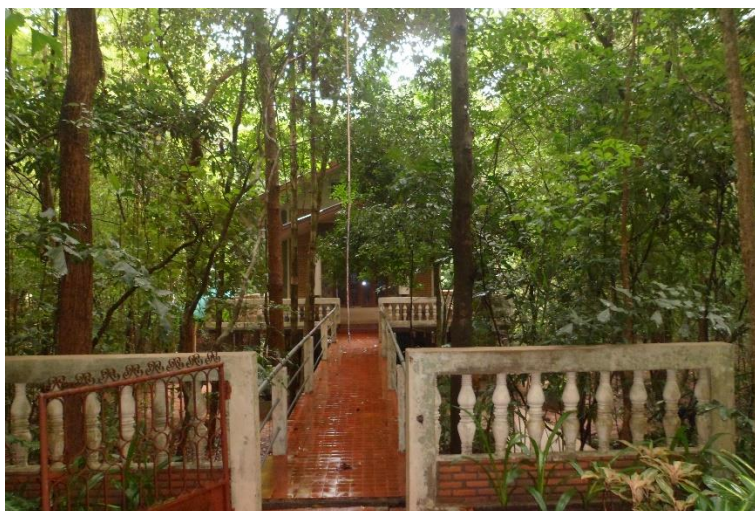
อัฐบริหารหลวงปู่ชา สุภทฺโท

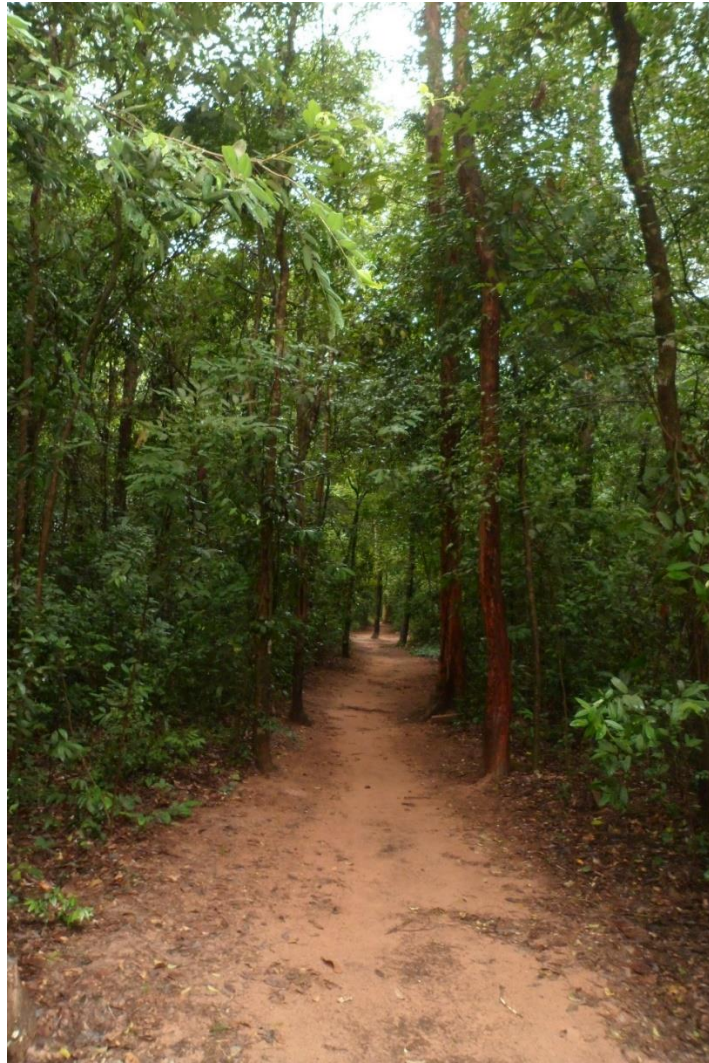
เตรียมน้ำดื่มไว้บริการนักท่องเที่ยว

บริเวณลานจอดรถด้านหลังอาคารพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถร

กุฏิที่พักสงฆ์ภายใต้ความร่มรื่นของแมกไม้บนานาชนิด

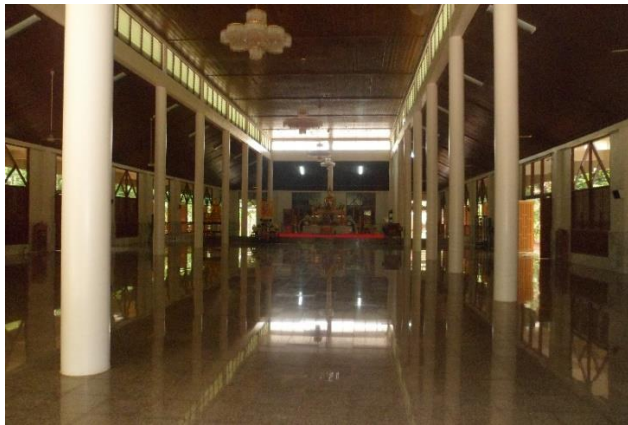
เส้นทางเดินภายในเขตที่พักของพระสงฆ์

กุฏิสงฆ์ขนาดเล็กหลากหลายรูปทรง

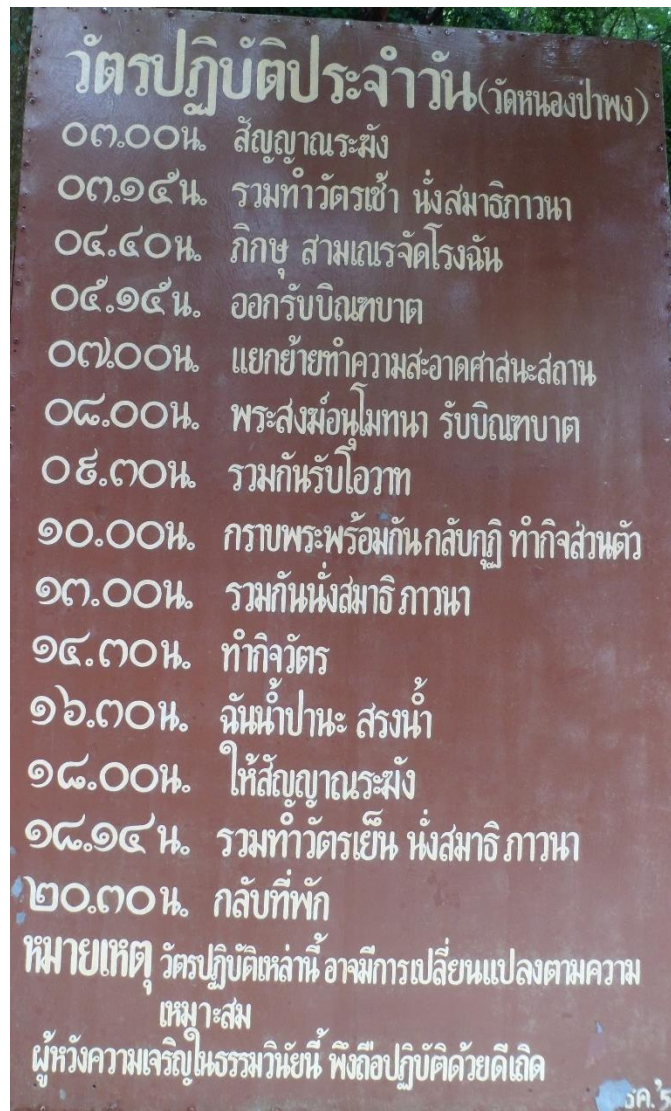
ด้านนอกศาลาปฏิบัติธรรมวัดหนองป่าพง

ภายในศาลาปฏิบัติธรรม

ทางเดินแยกไปตามกุฏิสงฆ์

กิจวัตรประจำวันของวัดหนองป่าพง

คณะวิจัยกับนักท่องเที่ยวกลุ่มจักรยานแสงบุญ

นักท่องเที่ยวกำลังกรอกข้อมูลวิจัย

ร้านค้าชุมชนอยู่ด้านหน้าวัด ทำให้การท่องเที่ยวกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง

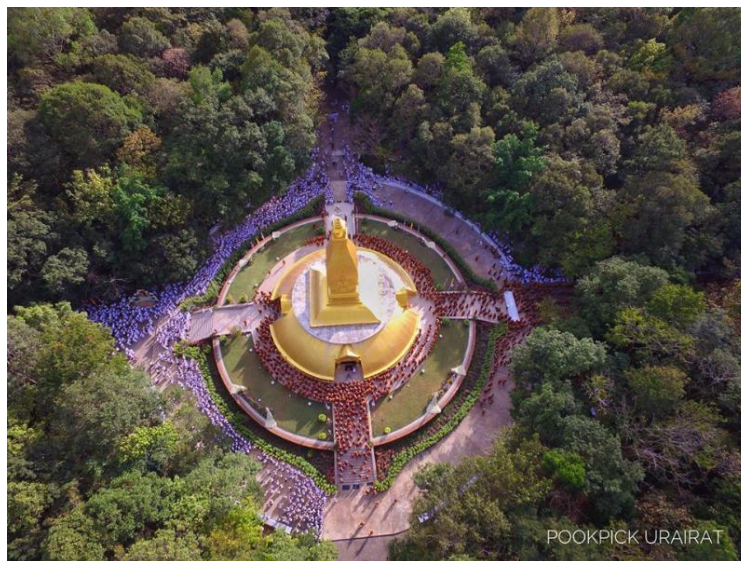
ด้านหน้าอาคารพิพิธภัณฑ์พระโพธิญาณเถร

เจดีย์พระโพธิญาณเถระ

ภายในเจดีย์พระโพธิญาณเถระ

ภาพมุมสูงของเจดีย์พระโพธิญาณเถระ

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วัดโพธิ์ (หลวงปู่โพธิ์)

พระประธานสัมฤทธิ์ในโบสถ์เก่า (เล็ก)

พระสงฆ์ลงสังฆกรรมในอุโบสถหลังใหญ่

สัมภาษณ์นายมงคล ศรีพุทธา นักท่องเที่ยววัดโพธิ์

สัมภาษณ์นายเชน โนนทวงศ์ นักท่องเที่ยววัดโพธิ์

สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ เจ้าอาวาสวัดโพธิ์

สัมภาษณ์ พระชนธมโม พระลูกวัดวัดโพธิ์

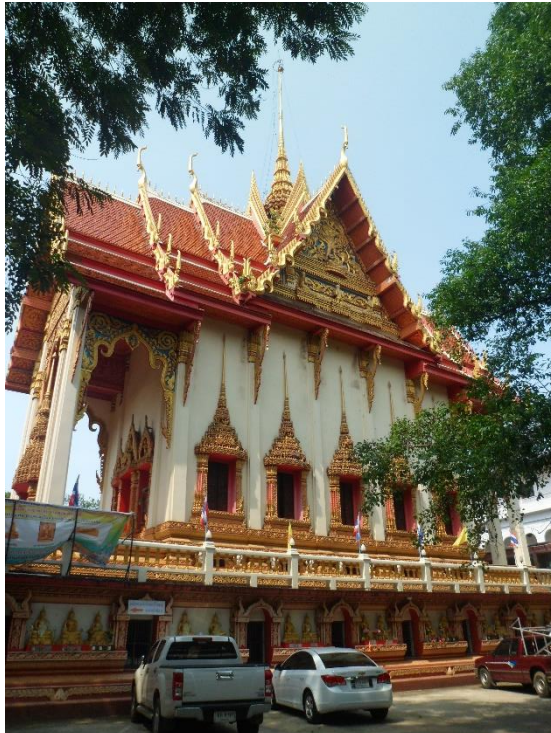
พระประธานในอุโบสถหลังใหญ่วัดโพธิ์

ป้ายวัดทางด้านหน้าลานจอกรถ เป็นมุมที่นักท่องเที่ยวนิยมมาถ่ายภาพ

ศาลาโพธิสาร ๗๒ เป็นศาลา ๓ ชั้น ด้านล่างโดยรอบจะมีปติมากรรมปูนปั้นปริศนาธรรมอีสาน

f

พระประธานหินแกรนิตปางปฐมเทศนา ประดิษฐานบนศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๒

ภาพปริศนาธรรมบนผนังศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๓

อีกมุมหนึ่งของภาพปริศนาธรรมบนศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๓

พระประธานหินแกรนิตในศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๑

ปติมากรรมปูนปั้นปริศนาธรรมอีสานรอบศาลาโพธิสาร ๗๒

วัตถุสิ่งของในพิพิธภัณฑ์มรดกอีสานวัดโพธิ์

สิ่งของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์มรดกอีสานวัดโพธิ์

อีกมุมของพิพิธภัณฑ์มรดกอีสานวัดโพธิ์

พระมหาณัฐกิตติ อนนารโท กำลังสัมภาษณ์นางสาคร ชำธรรม. นักท่องเที่ยววัดโพธิ์

นายทวีวัฒน์ อนันต์รักษ์ นักท่องเที่ยววัดโพธิ์

สัมภาษณ์นายพิสิษฐ์ อนันต์รักษ์ นักท่องเที่ยววัดโพธิ์

สัมภาษณ์พระทะนงศักดิ์ จารุธมโม พระลูกวัดโพธิ์

ภาพกิจกรรมการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยวัดบูรพาราม (หลวงปู่ดูลย์)

พระครูสิริสุตถาภรณ์, ดร.สัมภาษณ์พระลูกวัดวัดบูรพาราม

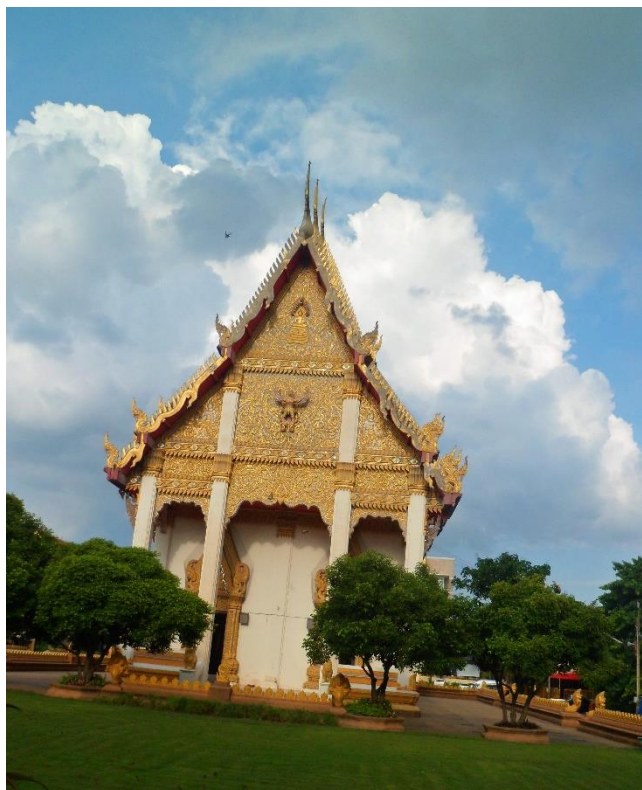
ภายในอุโบสถวัดบูรพาราม

คณะวิจัยกำลังสัมภาษณ์ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาราม

ป้ายหินแกรนิตขนาดใหญ่ติดตั้งไว้หน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ-อรัญราชตหลวงปู่ดูลย์ อตุโล

ด้านหลังอุโบสถที่มีความสวยงาม

รูปเหมือนเท่าองค์จริงและอัฐิธาตุของหลวงปู่ดุลย์ อตุโล ในพิพิธภัณฑ์กัมมัฏฐาน-อัฐิธาตุหลวงปู่ดุลย์

รูปเหมือนหลวงปู่มั่นเท่าองค์จริงในวิหารหลวงปู่มั่น

หลวงพ่อพระชีว์ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดสุรินทร์

พิพิธภัณฑ์กัมมฐาน-อัฐธาตุหลวงปู่ดุลย์ อตุโล

บริหารหลวงปู่ดูลย์ในพิพิธภัณฑ์กัมมัฏฐาน-อัฐิธาตุหลวงปู่ดูลย์ อดุล

อัฐิธาตุพระอรหันต์สมัยพุทธกาล ในวิหารหลวงปู่มัน

อัฐิธาตุพระอรหันต์ร่วมสมัย ในวิหารหลวงปู่มัน

อีกตู้หนึ่งของอัฐิธาตุพระอรหันต์ร่วมสมัย ในวิหารหลวงปู่มั่น

อัฐิธาตุพระอรหันต์ในปัจจุบัน

ขณะพระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร. กำลังสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวยังวัดบูรพาราม

ภาคผนวก ข

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า.....พระครูภาวนาโพธิคุณ..... ตำแหน่ง.....เจ้าอาวาสวัดโพธิ์.....

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน.....สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่นแห่งที่ ๑ (วัดโพธิ์).....

ที่อยู่ ๑๗๑ หมู่ที่ ๒ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทรศัพท์.....๐๔๓-๒๒๑๖๕๓.....โทรสาร.....-.....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

The form of Buddhist Tourism of Monk The forest Temples in the North eastern Part of Thailand”

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระมหาณัฐกิตติ อนารโท,ดร., พระครูสิริสุตาภรณ์,ดร., พระวิมานคมภีร์ปญโญ,ดร, พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน, ผศ.ดร.

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐ จนถึง ๓๐ มิถุนายน ๒๕๖๐ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้นก่อให้เกิดผลดีดังนี้

๑) นำผลการวิจัยไปใช้บูรณาการสอนในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ภาควิชาพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ ๒) นำผลการวิจัยมาปรับใช้ในพื้นที่วิจัยวัดโพธิ์. เกี่ยวกับการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงพุทธ. การจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ. และการจัดปัจจัยเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ
ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(พระครูภาวนาโพธิคุณ)

ตำแหน่ง อาวาสวัดโพธิ์

ภาคผนวก ซ
แบบสรุปโครงการวิจัย

แบบสรุปโครงการวิจัย

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ ชื่อโครงการ หัวหน้าโครงการ	ว.๑๘๐/๒๕๖๐ : รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย พระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี โทร. ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒, E-mail : arsomman1653@gmail.com
ความเป็นมาและความสำคัญ	<p>การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” เกิดจากความสนใจที่คณะวิจัยได้เห็นสภาพปัญหาของการท่องเที่ยวในปัจจุบัน และเห็นว่าคนในปัจจุบันยังนิยมการท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา โดยทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญ คือ การท่องเที่ยวเกี่ยวกับพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยพระสงฆ์สายวัดป่าเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง แต่ก็ยังมีปัญหาและอุปสรรคอยู่หลายด้าน จึงทำให้คณะวิจัยสนใจศึกษาวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับสภาพปัญหา รูปแบบการท่องเที่ยว และเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าให้มีประสิทธิภาพต่อไป</p>
วัตถุประสงค์โครงการ	<ol style="list-style-type: none"> ๑) เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาของการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ผลการวิจัย	<p>งานวิจัยนี้มีเนื้อหาหลัก ๓ ประเด็น ประกอบด้วย ๑) สภาพและปัญหาการแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีเนื้อหาโดยสรุปเป็นรายประเด็นดังต่อไปนี้</p>

๑. สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวงเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพปัญหาของการท่องเที่ยวงเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกตามพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง ดังต่อไปนี้

๑) สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวงวัดโพธิ์ : หลวงปู่โพธิ์

สภาพของการท่องเที่ยวงที่เกี่ยวกับพระครูโพธิสารคุณในปัจจุบันที่นักท่องเที่ยวนิยมมาท่องเที่ยวง ประกอบด้วย อัฐบริหารของท่าน สักการะรูปหล่อของท่าน พิพิธภัณฑมรดกอีสาน ปรีศนาธรรมบานประตูและหน้าต่างของพระอุโบสถ ปติมากรรมปูนปั้นปรีศนาธรรมรอบศาลาโพธิสาร ๗๒ และจิตรกรรมปรีศนาธรรมบนศาลาโพธิสาร ๗๒ นอกจากนี้ยังมีการอนุรักษ์ต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้เป็นจำนวนมาก นักท่องเที่ยวงกลุ่มหนึ่งจึงมักมาเยี่ยมชมความร่มรื่นของต้นไม้ขนาดใหญ่ ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวงพบว่ามี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาการบริการ คือ ขาดบุคลากรแนะนำการท่องเที่ยวงอย่างเป็นระบบ ๒) ปัญหาการจัดแสดง คือ สถานที่เก็บและแสดงบริหารของท่านอยู่บนศาลาโพธิสาร ๗๒ ชั้น ๓ จึงทำให้นักท่องเที่ยวงเข้าถึงได้ยาก ๓) ปัญหาด้านข้อมูล คือ ยังไม่มีแผนผังและการอธิบายสถานที่ท่องเที่ยวงให้กับนักท่องเที่ยวง

๒) สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวงวัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว

สภาพการท่องเที่ยวงปัจจุบันของวัดป่าบ้านตาด ประกอบด้วย นักท่องเที่ยวงที่นิยมการท่องเที่ยวงเชิงนิเวศในวัดป่าบ้านตาด เพราะเป็นจุดเด่นของวัดที่สามารถรักษาความร่มรื่นของผืนป่าเอาไว้ได้ดี นักท่องเที่ยวงส่วนหนึ่งจะเรียนรู้และสักการะอัฐิ เยี่ยมชมสิ่งของ บริหาร และสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับหลวงตามหาบัว นักท่องเที่ยวงส่วนหนึ่งมาในรูปของการนักปฏิบัติธรรมด้วย อีกส่วนหนึ่งคือศึกษาวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวงพบว่ามี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการขาดบุคลากรด้านการท่องเที่ยวงโดยตรง ๒) ปัญหาทางด้านข้อมูล เพราะฐานข้อมูลส่วนหนึ่งกำลังดำเนินการจัดสร้างยังไม่เสร็จ ๓) ปัญหาด้านการบริการ เพราะวัดไม่ได้เน้นให้บริการนักท่องเที่ยวง แต่จะเน้นการปฏิบัติธรรมเป็นหลัก

๓) สภาพและปัญหาการท่องเที่ยวงวัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ

สภาพแหล่งท่องเที่ยวงที่สำคัญของวัดอรัญบรรพต ประกอบด้วย มณฑปหลวงปู่เหรียญวรลาโภ ซึ่งเป็นมณฑปที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถยืน วิหารวรลาโภ ประดิษฐานรูปเหมือนเทวองค์จริงของหลวงปู่เหรียญในอิริยาบถนั่ง พระสุธรรมเจดีย์ ซึ่งเป็นจุดท่องเที่ยวงที่สำคัญมากเป็นจุดศูนย์รวมอัฐบริหาร สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตรประจำวันของท่าน และยังมีอัฐิธาตุของท่านให้สักการบูชาด้วย สิ่งต่อมาที่เป็นจุดเด่นก็คือการท่องเที่ยวงเชิงนิเวศ เพราะมีความสงบร่มรื่นและมีความหลากหลายทางชีวภาพ และยังมีเสนาสนะที่สร้างกลมกลืนกับธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ยังมีเจดีย์หลวงปู่บุญหนัก ชันติโก ซึ่งเป็นสหายธรรมของหลวงปู่เหรียญอีกท่านหนึ่ง ส่วนปัญหาการท่องเที่ยวงหลวงปู่

เหรียญ พบว่า ๑) ป้ายบอกทางไม่ชัดเจนในบางช่วง ทำให้นักท่องเที่ยวหลงทางบ่อย ๒) ขาดบุคลากรให้คำแนะนำและให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว

๔) สภาพและปัญหาการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

สภาพการท่องเที่ยวของวัดป่าสุทธาวาสในปัจจุบันกลายเป็นวัดป่ากลางเมือง เป็นสำนักเรียนสำคัญของพระภิกษุสงฆ์ในสกลนคร ปุชนิยมสถานสำคัญภายในวัดนอกจากอุโบสถและพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มั่นแล้ว ยังมีจันทสารเจดีย์อนุสรณ์ ซึ่งเป็นเจดีย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่หลุย จันทสาโร โดยเจดีย์นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงมีพระราชกระแสว่าควรสร้างเจดีย์ที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ที่วัดนี้มีอิทธิฤทธิ์ของพระอาจารย์มั่น ท่านจะได้อยู่ใกล้กัน และยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ร่างแบบเจดีย์องค์นี้ ด้วยพระองค์เอง พระราชทาน สภาพด้านการท่องเที่ยวในปัจจุบันของวัดป่าสุทธาวาส จะมีนักท่องเที่ยวแวะเวียนไปเยี่ยมชมและถวายสักการะอัฐิบริหารและอัฐิของหลวงปู่มั่นเป็นประจำทุกวัน เยี่ยมชมเจดีย์อัฐิบริหารหลวงปู่หลุย เยี่ยมชมกุฏิและทางเดินจงกรม และเยี่ยมชมความสวยงามของอุโบสถ ความร่มรื่น และการประดับตกแต่งสถานที่สำคัญ รวมทั้งการซาบซึ้งกับวิถีชีวิตของพระสงฆ์สายวัดป่า ซึ่งในช่วงเทศกาลและวันหยุดราชการจะมีนักท่องเที่ยวมากเป็นพิเศษ ส่วนปัญหาพบว่า มี ๓ ส่วน คือ ๑) ปัญหาด้านการบริการ เพราะบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยวมีน้อยเมื่อเทียบกับสัดส่วนนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ๒) ปัญหาด้านข้อมูล เพราะมีข้อมูลที่ไม่ค่อยปรับปรุง บางส่วนใช้มานานหลายปีแล้ว ทำให้ข้อมูลไม่ชัดเจน ๓) ปัญหาจากนักท่องเที่ยวไม่รักษาความสะอาด

๕) สภาพและปัญหาการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภทฺโท

สภาพแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของวัดหนองป่าพง ประกอบด้วย พิพิธภัณฑสถานพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) ซึ่งเป็นศูนย์รวมประวัติและผลงานหลวงปู่ชา อัฐิบริหาร รูปเหมือนหลวงปู่เท่าองค์จริง และสิ่งของที่ท่านเคยใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมวิถีวัฒนธรรมของสังคมไทย ประกอบด้วยสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องประดับ อาวุธ เงินสกุลต่างๆ เป็นต้น และยังมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวในศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถระ (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) เพื่อศึกษาธรรมะและประวัติความเป็นมา ซึ่งจะมีทั้งหนังสือ ซีดีธรรมะ และสื่อต่างๆ อีกจุดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมมากคือเจดีย์พระโพธิญาณเถระ ซึ่งเป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ ภายในบรรจุเจดีย์สี่ทองที่บรรจุอัฐิธาตุของหลวงปู่ชา นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่นิยมศึกษาวิถีชีวิตพระสงฆ์วัดหนองป่าพง นอกจากนี้ยังมีนักท่องเที่ยวอีกกลุ่มที่นิยมมาท่องเที่ยวเชิงนิเวศในวัดหนองป่าพง เพราะยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพ ส่วนปัญหาจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับการบริการ เพราะยังไม่มีบุคลากรนำนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมสิ่งต่างๆ ในวัด ส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวจะเดินชมเอง ทำให้บางครั้งเข้าไม่ถึงแหล่งท่องเที่ยวสำคัญเพราะมีพื้นที่กว้างใหญ่ ๒) ปัญหาเกี่ยวกับพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว ซึ่งมักส่งเสียงดังรบกวนพระสงฆ์ สามเณร และผู้ปฏิบัติธรรม

๖) สภาพและปัญหาของการท่องเที่ยววัดบูรพาาราม : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล

สภาพปัจจุบันของการท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดบูรพาราม อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วย ปุชนิยสถานเก่าแก่ อุโบสถสวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย เจดีย์อัฐบริวารและสิ่งของเครื่องใช้ของหลวงปู่ดุลย์ อตุโล สักการะรูปหล่อของท่าน รวมทั้งการเยี่ยมชมเสนาสนะที่ก่อสร้างอย่างสวยงาม วิหาร ภาพวาด พระประธานศักดิ์สิทธิ์ (หลวงพ่พระชีว์) ส่วนปัญหาของการท่องเที่ยวจำแนกออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) ปัญหาเกี่ยวกับบุคลากรดูแลรักษาเสนาสนะ เนื่องจากมีเสนาสนะจำนวนมาก ทำให้บางส่วนดูแลไม่ทั่วถึง ๒) ปัญหาเกี่ยวกับการบุคลากรให้บริการนักท่องเที่ยวยังมีน้อยเกินไป ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ได้รับข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวหลวงปู่ดุลย์ เป็นต้น

๒. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง พบว่าแต่ละแห่งมีทั้งรูปแบบที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

๑) รูปแบบการท่องเที่ยววัดโพธิ์ : หลวงปู่โพธิ์

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดโพธิ์ พบว่า นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในวัดโพธิ์ จำแนกออกเป็น ๑๑ รูปแบบ ดังต่อไปนี้ (๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิปัสสนา (๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษารธรรมะ (๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศึกษาแหล่งเรียนรู้ภายในวัด (๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (๗) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงานหลวงปู่โพธิ์ (๘) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่โพธิ์ (๙) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ (๑๐) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสงบุญ และ (๑๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

๒) รูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาด : หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าบ้านตาดพบว่า นักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยว ๘ รูปแบบ ดังต่อไปนี้ (๑) ประวัติและผลงาน (๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงตามหาบัว (๔) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิตพระสงฆ์ (๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ (๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงมรดกธรรม (๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม และ (๘) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสงบุญ

๓) รูปแบบการท่องเที่ยววัดอรัญบรรพต : หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวของวัดอรัญบรรพตพบว่า มี ๖ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน (๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่เหรียญ (๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพักผ่อน (๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสงบุญ และ (๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงศิลปกรรมและจิตรกรรม

๘) รูปแบบการท่องเที่ยววัดป่าสุทธาวาส : หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวในวัดป่าสุทธาวาสพบว่ามีจำนวน ๗ รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน (๒) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่มั่น (๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาธรรมะ (๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงปฏิบัติธรรม (๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงแสวงบุญ (๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพักผ่อนหย่อนใจ และ (๘) รูปแบบการท่องเที่ยวสิ่งมงคล

๙) รูปแบบการท่องเที่ยววัดหนองป่าพง : หลวงปู่ชา สุภัทโท

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าของวัดหนองป่าพง พบว่า สามารถจำแนกออกได้ ๗ รูปแบบ ดังต่อไปนี้ (๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาประวัติและผลงาน (๒) รูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (๓) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่ชาและพระป่า (๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ (๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม และ (๗) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ

๖) รูปแบบการท่องเที่ยววัดบูรพาราม : หลวงปู่ดุลย์ อตุโล

จากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดบูรพาราม พบว่า นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวัดบูรพารามจำแนกออกเป็น ๖ รูปแบบ ดังต่อไปนี้ (๑) รูปแบบการท่องเที่ยวประวัติและผลงาน (๒) รูปแบบการท่องเที่ยววิถีชีวิต/ปฏิบัติหลวงปู่ดุลย์ (๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อความเป็นสิริมงคล (๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรม (๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อแสวงบุญ และ (๖) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมจิตรกรรมฝาผนัง

๓. ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการวิจัยพบ ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำแนกออกเป็น ๖ กลุ่มยุทธศาสตร์ คือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๑ : ยุทธศาสตร์ด้านการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๒ : ยุทธศาสตร์ด้านการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๓ : ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๔ : ยุทธศาสตร์ด้านการบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๕ : ยุทธศาสตร์ด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปของการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และกลุ่มยุทธศาสตร์ที่ ๖ : ยุทธศาสตร์ด้านการเฝ้าระวังปัญหาจากการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ

ได้มีการนำผลการวิจัยไปใช้ในเชิงวิชาการ ๓ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑) นำผลการวิจัยไปปรับใช้ในการสอนรายวิชาพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ แก่นิสิตระดับปริญญาโท มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๒) นำผลการวิจัยไปใช้เป็นข้อเสนอแนะแก่นิสิตเพื่อต่อยอดการศึกษา และทำวิทยานิพนธ์ของนิสิตระดับปริญญาโท จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานีและวิทยาเขตขอนแก่น

๓) นำผลการวิจัยไปต่อยอดงานวิจัยแก่คณาจารย์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี เพื่อต่อยอดในการวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ทำให้คณาจารย์มีความสนใจที่จะนำประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธไปต่อยอดทำวิจัยต่อไป

๔) นำผลการวิจัยไปใช้ในการต่อยอดวิธีการศึกษาสภาพปัญหาของแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธตามหลักวิชาการ ด้วยเครื่องมือที่ทันสมัยมากขึ้น

๒. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้เชิงสาธารณะ

ได้มีการนำผลจากการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงสาธารณะ ๒ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑) นำผลการวิจัยไปใช้ประชาสัมพันธ์แนวทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว และเพื่อเสนอทางเลือกใหม่แก่นักท่องเที่ยว โดยการประชาสัมพันธ์ทางสื่อสารสนเทศ สังคมออนไลน์ และช่องทางอื่นๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงข้อมูลการท่องเที่ยวสะดวกยิ่งขึ้น

๒) นำผลการวิจัยไปใช้ในการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างแหล่งท่องเที่ยว (วัด) กับชุมชน โดยให้มีส่วนร่วมในการสร้างแรงดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาในวัด ส่วนชุมชนก็จะได้ขายสินค้าและบริการ ซึ่งจะเกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจฐานล่าง และการสร้างอาชีพแก่ชุมชนด้วย

๓. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงศาสนา

ได้มีการนำผลจากการวิจัยมาใช้ประโยชน์ในเชิงศาสนา ๓ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑) นำผลการวิจัยไปทดลองใช้กับแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธวัดโพธิ์ ในประเด็นเกี่ยวกับการจัดรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่า ทำให้มีรูปแบบการท่องเที่ยวชัดเจนมากยิ่งขึ้น ส่งผลทำให้นักท่องเที่ยวมีความสนใจการท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่ามากยิ่งขึ้น

๒) นำผลการวิจัยเสนอเจ้าอาวาสในพื้นที่วิจัยทั้ง ๖ แห่ง เพื่อนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของแหล่งท่องเที่ยว ในประเด็นเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยว การจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการนักท่องเที่ยว การเสริมสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว การเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว การปรับภูมิทัศน์ และการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว

๓) นำผลการวิจัยไปใช้บูรณาการเผยแพร่ในรูปของการท่องเที่ยว โดยทำให้การท่องเที่ยว

เป็นการเผยแพร่อีกรูปแบบหนึ่ง โดยเสนอให้แต่ละวัดประชาสัมพันธ์ทรัพยากรการท่องเที่ยว ทั้งรักษาและเสริมสร้างปัจจัยการท่องเที่ยว เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ประชาชนมีความสนใจมากยิ่งขึ้น

๔. การนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบาย

นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบาย ๔ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑) นำผลการวิจัยเป็นนโยบายของคณะสงฆ์ เพื่อผลักดันให้เป็นพันธกิจของคณะสงฆ์ ประการที่ ๗ คือ พันธกิจด้านการท่องเที่ยว โดยให้เป็นนโยบายเชิงรุกมากยิ่งขึ้น

๒) นำผลการวิจัยไปใช้สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น โดยได้นำเสนอเส้นทางการท่องเที่ยวผ่านสมาชิกสภาเทศบาลนครขอนแก่น เพื่อนำไปเป็นนโยบายการท่องเที่ยวของเทศบาลนครขอนแก่น โดยขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างการรับหลักการ

๓) นำผลการวิจัยเสนอต่อผู้บริหารคณะสงฆ์อำเภอเมืองขอนแก่น เพื่อนำไปเป็นนโยบายและผลักดันให้เกิดแนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในระดับอำเภอเมืองขอนแก่น

๔) นำผลการวิจัยไปใช้เสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงพุทธของพระสงฆ์สายวัดป่าแก่งอัครและหน่วยงายที่เกี่ยวข้อง

การประชาสัมพันธ์

หลังจากดำเนินการวิจัยเสร็จแล้วได้มีการประชาสัมพันธ์ผลการวิจัยทางอินเทอร์เน็ตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี การประชาสัมพันธ์ตามสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา วิทยุสนากัมมัญฐาน FM ๙๑.๐ MHz ประชาสัมพันธ์ผลการวิจัยกับองค์กรคณะสงฆ์ การจัดทำแผ่นพับและสื่อสิ่งพิมพ์เผยแพร่ผลการวิจัย การเผยแพร่ในรูปแบบของบทความการวิจัย

ประวัติผู้วิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัย

๑. ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) : พระมหาณัฐกิตติ อนารโท, ดร.

(ภาษาอังกฤษ) Phramahā Natthakitti Anārado, Dr.

๒. หมายเลขประจำตัวประชาชน : ๓๔๘๐๓๐๐๑๔๗๙๖๒

๓. ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๔. หน่วยงานที่สามารถติดต่อได้สะดวก

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี โทร. ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙

- ที่อยู่ เลขที่ ๑๗๑ หมู่ที่ ๒ วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๕. ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๓ จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จากโรงเรียนบ้านท่าหนามแก้ว

ตำบลหนองเทา อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

พ.ศ. ๒๕๒๖ จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนผู้ใหญ่วัดบ้านหนองบาเท้า

ตำบลหาดแพง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

พ.ศ. ๒๕๒๘ จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น จากโรงเรียนผู้ใหญ่วัดสิริมงคล

บ้านหนองเม็ก อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

พ.ศ. ๒๕๒๘ จบมัธยมศึกษาชั้นเอก จากสำนักเรียนวัดสิริมงคล บ้านหนองเม็ก ตำบลหนองเม็ก

อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

พ.ศ. ๒๕๓๓ จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนเซตุพนศึกษา

ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๓๙ จบการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาครุศาสตร์ เอกการสอนสังคมศึกษา

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๑ จบการศึกษาระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๕๘ จบปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๗ สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค จากสำนักเรียนวัดมีชัยท่า ตำบลในเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

๖. ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๘ เลขานุการเจ้าคณะตำบลพะทาย ตำบลพะทาย อำเภอท่าอุเทน
จังหวัดนครพนม

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นครูสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา โรงเรียนเขตพุนศึกษา
ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โรงเรียนเขตพุนศึกษา ตำบลวัดเกต
อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๕๒ – ถึงปัจจุบัน เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมสำนักเรียนวัดโพธิ์
บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๒ – ถึงปัจจุบัน เป็นพระวิปัสสนาจารย์ประจำสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด
ขอนแก่นแห่งที่ ๑ วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๘ – ถึงปัจจุบัน เป็นอาจารย์บรรยายพิเศษระดับปริญญาเอก
ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๕๘ – ถึงปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๗. ตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๓๙- ๒๕๔๔ เป็นเจ้าอาวาสวัดศรีดอนชัย บ้านแม่ณะ ตำบลแม่ณะ อำเภอเชียงดาว
จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๔ เป็นเจ้าคณะตำบลแม่ณะเขต ๑ ตำบลแม่ณะ อำเภอเชียงดาว
จังหวัดเชียงใหม่

๘. ที่อยู่ปัจจุบัน

: ๑๗๑ วัดโพธิ์ หมู่ที่ ๒ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐ โทร. ๐๔๓-๒๒๑๖๕๓, ๐๘-๙๙๕๓-๖๓๕๒

E-mail : natkitti255557@gmail.com

ผู้ร่วมงานวิจัย ๑

๑. ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) : พระครูสิริสุตาทภรณ์, ดร. (วีระ กิตติวัฒนโณ/ปามั่น)

(ภาษาอังกฤษ) : Phrakrusirisutaphorn, Dr.

๒. หมายเลขประจำตัวประชาชน : ๓๓๔๑๑๐๐๖๕๓๐๒๕

๓. ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๔. หน่วยงานที่สามารถติดต่อได้สะดวก

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี โทร. ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙

- ที่อยู่ วัดธาตุพระอารามหลวง เลขที่ ๒๓๗ บ้านเมืองเก่า ถนนกลางเมือง

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๘-๑๖๗๐-๘๖๓๖

๕. ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๑๐ สอบได้นักธรรมชั้นตรี จากสำนักเรียนวัดท่าโพธิ์ศรี ตำบลเมืองเดช

อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๑๑ สอบได้นักธรรมชั้นโท จากสำนักเรียนวัดศรีอุตร ตำบลคอนสาย

อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๑๓ สอบได้นักธรรมชั้นเอก จากสำนักเรียนวัดแสงเกษม ตำบลเมืองเดช

อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๑๘ สอบได้ประโยค ๑-๒ จากสำนักเรียนวัดทุ่งศรีเมือง อำเภอเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๒๒ สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค จากสำนักเรียนวัดธาตุพระอารามหลวง

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๒๘ สอบได้เปรียญธรรม ๔ ประโยค จากสำนักเรียนวัดธาตุพระอารามหลวง

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๐ สอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค จากสำนักเรียนวัดธาตุพระอารามหลวง

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๔๓ สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค จากสำนักเรียนวัดศรีสมังคค์

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๓๕ จบการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ (การบริหารการศึกษา)

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๔๐ จบการศึกษา M.A. (Sociology) จากมหาวิทยาลัยปูนา ประเทศอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๕๘ จบการศึกษาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

๖. ประวัติการทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๕๔ เป็นอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๗ เป็นหัวหน้าสาขาวิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๔๙ เป็นหัวหน้าสาขาวิชารัฐศาสตร์ (รอบที่ ๒)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๔ เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์หนองคาย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย (๓ สมัย)

พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๘ เป็นอาจารย์สอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
สำนักศาสนศึกษาวัดศรีสุ่มังคล์ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

พ.ศ. ๒๕๕๔-๒๕๕๖ เป็นอาจารย์พิเศษประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๓๑, ๒๕๓๔-๒๕๓๖, ๒๕๓๙-๒๕๔๐ เป็นเลขานุการวัดธาตุพระอารามหลวง
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๓๑ เป็นครูสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี
สำนักเรียนวิเวกธรรมประสิทธิ์วิทยา วัดธาตุพระอารามหลวง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๖ เป็นผู้ช่วยเลขานุการเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๔-๒๕๓๕ เป็นเจ้าหน้าที่และหัวหน้าฝ่ายประชาสัมพันธ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๖ เป็นครูใหญ่โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดธาตุพระอารามหลวง
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๖ เป็นครูใหญ่โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา
วัดธาตุพระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๓๗ เป็นอาจารย์และรักษาการรองคณบดีคณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
พ.ศ. ๒๕๕๘-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๗. ตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๒๘-ปัจจุบัน เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดธาตุพระอารามหลวง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๕-ปัจจุบัน เป็นพระปริยัตินิเทศประจำจังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๓๔-ปัจจุบัน เป็นพระครูสัญญาบัตรชั้นพิเศษ
ในพระราชทินนาม “พระครูสิริสุตากรณ์”

พ.ศ. ๒๕๕๗-ปัจจุบัน เป็นเจ้าคณะกุ่มี ๓ วัดธาตุพระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น

๘. ที่อยู่ปัจจุบัน

วัดธาตุพระอารามหลวง คณะ ๓ ถนนกลางเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐ โทรศัพท์ ๐๘-๑๖๗๐-๘๖๓๖

ผู้ร่วมงานวิจัย ๒

๑. ชื่อ-นามสกุล (ภาษาไทย) พระวิมาน คมภีร์ปญโญ, ดร.
(ภาษาอังกฤษ) Phraviman Gambhīrapaṅyo, Dr.
๒. หมายเลขประจำตัวประชาชน : ๓๔๑๑๖๐๐๔๗๑๒๐๑
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน : อาจารย์ประจำศูนย์บัณฑิตศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี
๔. หน่วยงานที่สามารถติดต่อได้สะดวก
 - มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
หมู่ที่ ๑ บ้านหมากมี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี โทร. ๐-๔๕๔๒-๒๑๕๓-๙, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒
 - ที่อยู่ เลขที่ ๑๗๑ หมู่ที่ ๒ วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐, ๐๔๓-๒๒๑๖๕๓, ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒
๕. ประวัติการศึกษา
 - : พ.ศ. ๒๕๓๗ จบการศึกษา น.ธ. ชั้น เอก
จากสำนักเรียนวัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
 - : พ.ศ. ๒๕๔๕ จบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.ว.ค.)
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 - : พ.ศ. ๒๕๔๖ จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ)
เอกปรัชญา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น รุ่นที่ ๔๘
 - : พ.ศ. ๒๕๔๙ จบการศึกษาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปริญญาโท)
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 - : พ.ศ. ๒๕๕๖ จบการศึกษาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ปริญญาเอก)
จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
๖. ประวัติการทำงาน
 - : พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดขอนแก่น
แห่งที่ ๑ วัดโพธิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
 - : พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน เป็นเลขานุการเจ้าคณะตำบลในเมืองเขต ๑
 - : พ.ศ. ๒๕๕๗-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์พิเศษประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

: พ.ศ. ๒๕๕๘-ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรปริญญาโท
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

๗. ที่อยู่ปัจจุบัน

: ๑๗๑ วัดโพธิ์ หมู่ที่ ๒ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐ โทร. ๐๘๗-๒๓๘๔๓๒๒, ๐๔๓-๒๒๑๖๕๓

ผู้ร่วมงานวิจัย ๓

๑. ชื่อ- นามสกุล (ภาษาไทย) พระครูธรรมธรศิริวัฒน์ สิริวัตตโน, ผศ.ดร.

(ภาษาอังกฤษ) PhrakruThummathonsirivat sirivattano, Ass.prof.,Dr.B.A.,M.A.,Ph.D.